

22335

hist. 8.1 p. 391

103421

ANTONII MARIÆ
 GRATIANI
 A BURGO S. SEPULCHRI
 EPISCOPI AMERINI
 DE VITA
 JOANNIS FRANCISCI
 COMMENDONI
 CARDINALIS
 LIBRI QUATUOR.

PARISIIS,
 Apud SEBASTIANUM MABRE-CRAMOISY,
 Regis Typographum, viâ Jacobæ sub Ciconiis.
 M. DC. LXIX.
 CUM PRIVILEGIO REG IIS.

ANTONII MANIB.
GRATIANI
A BURGO S. SEPULCHRI
EPISCOPI AMELINI
DE VITIS
JOHANNIS FRANKI
COMMISSARIARI
CARDIN. S. S.
DIPLO. QUARTO

PARISIIS
M. D. C. LXX. II.
IN AEDIBUS REGIIS
M. DE LAUNAY

ILLUSTRISS. ET AMPLISS. VIRO

IOANNI IACOBO

MEMMIO

COMITI AVAUXIO

CONSILIARIO REGIO

LIBELLORUM SUPPLICUM EXMAGISTRO

MAJORI PRÆSIDI DESIGNATO.

I quis vel ignotissimus
Tibi, VIR ILLUSTRIS-
SIME, egregio huic ope-
ri patrocinium à tuo no-
mine, quaereret, ne ille bånd absur-

à ij

EPISTOLA:

dè fecisse videretur. Litterarium nempe munus litteratissimo nomini; vitam hominis in rebus agendis exercitatissimi, ingenio ex Gentis tuæ peculiari dote, ad summa quæque negotia tractanda nato commodum offerret. Ego verò, si aliunde huic libro fidei meæ ad editionem concredito, tutelam arcefferem, non modo inconsulto egisse, verum etiam ingratiissimi animi crimen incurrisse merito viderer. Educaus enim ac penè innutritus, in sinu magni illius Claudii Memnii Comitis Avauxii, cujus fama orbem Christianum pervagatur; cui nutriticia persolvam quàm tibi tanti nominis, tantarum virtutum ex asse heredi?

EPISTOLA.

*Ex alieno scilicet ; cum ex meo vix
possim aliud quam gratum animum
præstare , ac memoriam benevolen-
tia , qua me Illustrissimus Patruus
tuus ab eo tempore , quo illi magno
meo bono addictus fui , prosecutus
est , sanctissimè colere. Obversatur
profetò animo penè cottidie ho-
minis humanitas , cum me inter fa-
miliares quos sibi tam acri & an-
xio delectu comparabat , licet aliis
atate & meritis imparem adlegit ;
sacris legationum adhibuit , exscri-
bendis videlicet epistolis , quas è
conventu illo celeberrimo Monaste-
riensi , in omnes ferè Europa partes
emittebat. Qua ibi imperiorum ar-
cana jam non mihi videbar intue-*

EPISTOLA.

*ri? Principum certè varia pro cu-
 jusque eorum ingenio ac utilitate
 consilia ; Legatorum in rebus agen-
 dis , aliorum prudentiam , cando-
 rem , fidem ; aliorum astutiam , teme-
 ritatem , fallaciam introspicere licuit.
 Cùm verò ea recogito quæ in tam
 felici rerum Gallicarum cursu sua-
 denda paci ad Regni Administros
 scribebat , ne scilicet hoc gaudium
 fortuna aegritudine aliqua corrup-
 peret ; tum verò non consilia dedis-
 se , sed oracula fuisse affirma-
 re non dubitaverim. Enimverò
 ea tempora sunt secuta , quæ ho-
 minis miram in prospiciendis re-
 rum eventis sollertiam ; profundam
 in rebus gerendis prudentiam , ni-*

EPISTOLA.

*mis quàm verè , magno tamen Rei-
publicæ damno probaverunt.*

*Ego igitur , cùm in tali ludo ti-
rocinium posuissem civilis doctrinæ ;
fatendum quod res est , nonnullam
rerum gerendarum habilitatem ac
notitiam contraxi ; quo nomine in
Poloniam sum ablegatus , ut nego-
tiorum quæ nunc feruent maximè
fundamenta ponerem. Quàm feli-
citer cesserit dicent alii , mihi haud
decorum est. Omnem certè movi la-
pidem , omne studium consumpsi , ut
res è sententia Regis mei Christia-
nissimi succederet. Statum ac regi-
men Polonia introspexi ; ingenia ,
mores , affectus & studia Procerum
qui maximè in eo Regno possunt ,*

EPISTOLA.

quàm potui sagaciter, odoratus sum; celeberrimas de summa Republica tractationes pervolvi; antiquas cum novis comparavi, eas potissimum quæ aut negotiorum similitudine, aut tractandi ratione, aut aliquo denique nexu, ad rem presentem pertinere videbantur. Hic libentissimo animo in laudes Patroni mei; Patruï tui, revolvor; cui consortem, ac tanquam ejusdem aræ Paredrum, me arcessere Cardinalem Commendonum profectò non dedignaberis. Hos eximios viros, ne dixeris tantùm pares; prorsus similes fuere. Mitto majore stilo ac Cæronæo quodam ore, celebranda virtutis, pietatis, candoris, sapientie,

EPISTOLARUM

tia, eloquentia parallela. In rebus
 certè Polonicis paria & similia ges-
 serunt, quæ in memoria hujus gen-
 tis nunquam sunt intermoritura.
 Alter sanctæ Sedis Legatus, ne la-
 tius subnascentes hæreses in eo Re-
 gno serperent, indefesso labore ac
 mira industria prohibuit; Rempu-
 blicam consiliis salutaribus juvit;
 electioni Henrici nostri prudentissi-
 mè præsedit, ac comitiorum astus
 compescuit, in mutuam perniciem e-
 rupturos. Quid verò in Germania
 & alibi dexterè feliciterque gesserit,
 malo Te ex eleganti & copiosa quam
 damus historia cognoscere, quàm ex
 jejuna mea oratione. Alter verò,
 Claudius scilicet Memmius Regis
 Christianissimi in omnes penè Euro-

EPISTOLA.

*pa partes Legatus, quot quantasque
 res in celeberrimis conventibus Ro-
 ma, Venetiis, in Dania, Suecia, Ger-
 mania gesserit, multi locuti sunt,
 plures loquentur. Mibi utcumque per
 triennium Polono, in sola Polonia
 consistendum est. Proh Dei hominum-
 que fidem! quam grata, suavis, ho-
 norifica, apud hujus Regni Proceres
 rerum ibi supra omnem expectatio-
 nem gestarum ab Illustriss. Legato
 recordatio! Cum à Suecis fortuna sua
 insistentibus; à Polonis repugnanti-
 bus generosè, inducias illas viginti
 sex annorum, miris prudentia ac elo-
 quentia artibus, expressit & penè
 extorsit. Istud verò pietatis specimen
 lubens haud pratermiserim; cum fe-
 dus de quo agimus, jamjam pactum,*

EPISTOLA:

*in discrimen adduxit, ac tantum non
 abruptit, ni Livones Catholici profi-
 tenda religionis publicam libertatem,
 à diversa partis hominibus obtine-
 rent. Quocirca nullus mirari debet,
 si Agens in rebus Polonicis, ejusmo-
 di Heroum res in eo Regno gestas
 assidue in mente, in oculis habuerit:
 & si, cum ex veteri Sapientum dicto,
 Deus simile semper adducat ad si-
 mile; historiam vitæ Commendoni;
 Illustriss. Avauxii hominis ei similli-
 mi Tutela commendarit, ut commen-
 datione in publicam lucem prodeat.*

*At non nemo regeret continuo, me
 longè aberrare à proposito, vel Tibi
 velle illudere, qui præstigiatorum qua-
 dam arte, Patrum pro nepote sup-
 ponam. Absit tantum crimen à me,*

EPISTOLA.

VIR ILLUSTRISIME, non impono Tibi; virtus tua imposuit mihi. Omnino ita se res habet. Quoties intueor ingenii tui dotes egregias, mores compositos, animum ad magna erectum; pectus omni & severiorum & amœnorum litterarum genere subactum; quodque caput est, genium illum rebus gerendis & negotiis tractandis natum factumque; toties Excellentiss. Patrum tuum mihi videre videor vivum ac spirantem. Quidni ego? Cum Rex noster Christianiss. inter ceteras divina mentis opes ingenii suorum perspicacissimus indagator, idem iudicium tulerit; cum te jamdudum per vestigia tanti Legati passibus equis ingredientem, ad Septentrionis Reges Oratorem ante plures annos desi-

EPISTOLA.

gnavit: cum te pactis suis nuptialibus, quibus pax Christiana sancita est, testem adhibuit; cum te denique sacri Musei participem esse iussit. Habe igitur, Redivive AVAUXI, jure merito quod Excellentiss. Patruo tuo tot nominibus debitum, sinerent fata, persolverem; quod tibi tot benevolentia, humanitatis ac bene affecti erga me animi testimoniis adstrictus, debeo; aliàs etiam, vel solo virtutum tuarum respectu, lubens & volens ultro oblaturus. Vale. 111.
 Eid. April. CIOIOC: LXIX.

Tibi addictissimus ROGERIUS AKAKIA.

LECTORI S.

CODEX manuscriptus ex quo editio hæc nostra expressa est, paratissimus erat ab omnibus quæ desiderari possunt, ut quis bonæ notæ liber faustis avibus in lucem prodiret. Viri scilicet eruditissimi & diligentissimi, à quibus manumissionem expectabat, nil prætermiserunt, quo ornatori cultu se daret in publicum. Præfationem elegantissimam, elogium ipsius scriptoris è selectissima Nicii Erythræi Pinacotheca præmisere, indicem denique copiosissimum addiderunt; adeò ut totus ex se aptus Typographos ad amorem sui pellicere videretur. Verùm ejusmodi artificum hodie in Italia talis aut penuria, aut negligentia est, ut aliunde quærendi fuerint, qui optimum foetum tollere, & sibi vindicare vellent; quod tandem feliciter factum est, auctore ac fidejussore locupletissimo V. C. Petro Seguino Regiæ insignis Ecclesiæ S. Germani Paris. Decano. Is cum Italiam perambulet, in qua, tum humanitate tum doctrina, sibi similes complures amicos conciliavit,

Romæ in Museo Illustriss. ac Erud. Viri,
opus istud egregium nactus est. Ægrè tulit
profectò vir acerrimi iudicii in dijudican-
dis ejusmodi lucubrationibus, eximium
scriptorem diutiùs in ea custodia tanquam
captivum latere ac detineri: Alapas ei à li-
bri Domino facilè impetravit, libertatem &
lucem Gallicam promisit; illam in hoc
splendidissimo Academiæ Paris. sole præstat.

Fruere isto doctissimi Seguini dono, LE-
CTOR, quòdque ingenui animi est, cui
jam multùm debeas, perge plura libenter
ei debere velle. Non potes ignorare, nisi
sis omninò amœniorum litterarum experts,
& reconditoris antiquitatis incuriosus,
quantùm debeamus scrutatoribus & inter-
pretibus priscorum numismatum, quan-
tùmque ad historiam Græcam Latinàmque
intelligendam, ac temporum seriem dige-
rendam conferant: At ille noster instructis-
simum ejusmodi Cimeliorum Museum pos-
sidet; sed non tantùm sibi: studiosis latè
pater, quos si quid vel abstrusissimum ab eo
illustrari velint, quâ est affabilitate ac sol-
lertiâ, promptè ac egregiè doctos dimittit.
Novissimè verò, invisas hæctenus aliquot
Deorum, Heroum, ac Regum effigies, aut

non intellectas earum inscriptiones, mirâ
Latini sermonis puritate ac interpretationis
felicitate, plaudentibus artis peritis edidit.
Verumenimverò, pace illius dixerim, in-
ter illas imagines licèt raritate & pretio e-
ximias, eminet imago vitæ Commendonî,
quam ejus beneficio tibi exhibemus; vnde
viri Ecclesiastici, religionis & pietatis amo-
rem; Politici rerum agendarum peritiam
hauriant; Tu quisquis es, **LECTOR**, vir-
tutum omnium exempla depromere possis.

AMICO

AMICO LECTORI

B. R.

In historia superiorum temporum
tamesi non ita hospites eramus,
neque adeò rerum ignari, quin
Joannem Franciscum Commen-
donum Cardinalem & vixisse, &
virum fuisse magnà virtute, & sapientiâ sci-
remus; minimeque nos prateribat, Antonii
Maria Gratiani librum de bello Cyprio à
doctis hominibus legi, & laudari: nihil ta-
men amplius de his à nobis quarendum existi-
mabamus. Cùm ecce tibi ab Amico aliud mi-
bi ejusdem Gratiani scriptum de vita Com-
mendoni, egregium, ut aiebat, legendum tra-
ditur. Quodcum vix à limine salutarem, statim
Heracliti celebre illud occurrit, Antroite. In-
gressus igitur non prius abstiti, quàm ad ex-
tremum pervenirem, ea cum admiratione pra-
stantissimi operis, ut exinde palàm indignarer,
adeoque stomacharer, libris omne genus hac tem-
pestate sine modo, ac discrimine prodeuntibus, ja-
cere hunc in obscuro, eique lucem, & immortali-

tatem, quam meritò posceret, invideri. Accepit
hac generosus quidam juvenis, librúmque nactus
cúm perlegisset, & quâ est eruditione, & judicio
vehementer probasset, illico animum induxit,
occasionem arripere, laudémque ipse praripere
ejus editione, non modo de præstantissimo scri-
ptore, sed universa etiam de Republica bene-
merendi. Quamobrem diuturno tamquam car-
cere liberatum, ea quem vides nitore, & orna-
tu prodire jussit in publicum, idque nostrâ
ipsius curâ, & diligentia. Sed ne forè quod
titulum vita præfert, in præjudicium ipsi ver-
tat. & fraudem perinde quasi inanè quod-
dam sit opus angustis finibus, rerúmque mi-
nutarum sterili narratione conclusum: contra,
predicimus in hujusmodi vita Christiana Rei-
publica, ac totius ferè Europa multorum an-
norum vitana (ut ita loquat) comprehendí,
rerúmque maximarum consilia, administra-
tiones, eventus dilucidè, copioseque narrari.
Neque enim vir ille, quo de agitur, intra do-
mesticos parietes privatis suis, aut civitatis
tantum sua publicis curis occupatus, confedit,
sed difficillimis temporibus, gravissimorum
Christiana rei negotiorum pondus, & molem
non solum animo subiit, sed & nobilissimis le-
gationibus in regiones, & Regna longè divisa,

ultro, citroque incredibili celeritate commeans,
admirabili sum prudentiâ solertiâque, tum au-
toritate, & eloquentiâ sustinuit, atque in his
Gratianum hunc ipsum perpetuò comitem, &
consiliorum participem habuit, rerumque ge-
rendarum fidelissimum, & solertissimum ad-
ministrum. Is autem quæ vidit, & quibus
interfuit in historiam ita congestit, ut disci-
plina sapientissimi Heri sui alumnus facile
agnoscas, quem ut prudentiâ, & doctrinâ,
ceterisque expressit virtutibus, ita eminentissi-
mâ dignitate, ad quam per ejus vestigia viam
sibi muniverat, expressisset; sed mors manum
injecit. Ceterum orationis munditiam, nito-
rem, & elegantiam, rebûsque aptum, & ac-
commodatum dicendi genus, quo utitur, ju-
dicio ipse suo, & industria præcipuè debet:
nonnihil etiam fortuna, cum in ea tempora
inciderit, quibus scribendi rectè, & Latine
loquendi leges, atque præcepta religiosius ali-
quantò observabantur. Quæ quidem omnia,
ERUDITE LECTOR, tute optimè intelliges,
præclarumque scriptum non modo tecum gaude-
bis, sed cum omnibus etiam doctrinâ, & ju-
dicio præditis, gratulaberis tandem aliquando
communicatum.

ANTONII MARIÆ
GRATIANI
VITA

EX PINACOTHECA

JANI NICII ERYTHRÆI.

UAM multa sæpè, ac summa ingenia in occulto latent, quæ, si amicâ cuspâ operâ in apertum proferrentur, maximum sibi, familiæ, patriæque suæ, atque ad eò orbi terrarum, splendorem, & ornamentum possent afferre. Nunc autem, cum, tanquam ferrum humi defossum, in tenebris jaceant, suâ desidiâ, tamquam rubigine exeduntur, & illorum vsus nequior efficitur. Atque, ne longius aberret oratio, nisi Antonius Maria de Gratianis, Biturgiæ, nobili imprimis loco, natus, in Cardinalem Commendonum incidisset, quicum Aloysio fratri magnus vsus, & amicitia intercedebat, vel in castris vsu militiam didicisset, Julii patris exemplo, qui sæpè in ea ordines duxerat, vel procul à Republica sine litteris, sine aliquo rerum vsu, agrum, à patre relictum, coluisset, vel per inertiam, desidiâque, mortî similem vitam exegisset. Commendonus igitur, qui fortasse, quâ erat amini sagacitate, adolescentis ingenium odoratus fuerat, Aloysio fratri fuit avetor, suasor, impulsor, vt liberalibus eum disciplinis erudiendum, instituendumque curaret. Itaque, annos natus

AUCTORIS VITA.

vnum & viginti, missus est in quoddam Forolivii op-
 pidum, vbi notus quidam magister, brevi, ac novâ ra-
 tione, eas artes docebat, quibus ætas puerilis institui
 ad humanitatem solet. At ipse parentum, in ipso eru-
 diendo, negligentiam, discendi celeritate compensavit.
 Nam cum eò esset profectus, omnium rerum rudis, pau-
 cis post annis an mensibus? reversus est Latini sermonis
 aded peritus, ac doctus, vt diligentiam admirarentur
 omnes, ingenium agnoscerent: at Commendonus aded
 amplexus est hominem, vt eum numquam à se dimise-
 rit, sed in filii loco dilexerit, ac magistri partes sumens;
 in libris Aristotelis de Rhetorica, de Republica, ac de
 moribus, erudierit, tum semper ad manus habuerit,
 eisque & fide, & industriâ cognitâ, omnium consiliorum
 eum esse participem voluerit, in illis octo nobilissimis
 legationibus, quibus functus est, quarumque immorta-
 lis erit memoria. Quibus legationibus diligentet obeun-
 dis, ac fideliter administrandis, Commendonus ita se
 præbuit, vt eum omnes, tamquam è cælo delapsum,
 intuerentur. Nam, si repetere memoriam temporum pla-
 ceat jam inde vsque ab initio nascentis Ecclesiæ, inve-
 niemus, nullum vniquam fuisse tempus Reipublicæ
 Christianæ atrox, atque difficile, quin eodem tempore
 divinitus excitatus sit aliquis, qui ingenio, auctoritate,
 sapientiâ, arduis illis rebus, ac dubiis posset occurrere:
 idque cum constet, tum ex antiquis, tum ex recenti-
 bus nostrorum monumentis, ac litteris, non est necesse
 pluribus verbis ostendere. Atque in Commendonis æ-
 tatem inciderunt hæc omnia, maxima atque gravissi-
 ma; Concilium Tridentinum, cujus convocandi gratiâ,
 bis missus est ad Ferdinandum Cæsarem, semel à Pio
 I V. Pontifice Maximo, iterum à Cardinalibus, qui sac-
 rosancto illi conventui præerant; tum, res in Polonia
 consecutæ sunt, implicatæ, atque difficiles, vnde ma-
 gnus periculorum metus portendebatur: eò etiam profe-
 ctus est, semel, atque iterum; primò Pii I V. iussu, vt

AUCTORIS VITA.

Nuncii ordinarii provinciam administraret; quod munus cum egregiè, atque sapienter obiret, antequam inde discederet, creatus est ab eodem Pontifice Cardinalis: deinde coactus est rursus illud iter arripere, missus à Pio V. Legatus ad Regem Augustum, ut, uxori Catharinae nuncium remittere cogitantem, de sententia dimoveret, & ad bellum Turcis inferendum impelleret; ubi etiam, cum Rex ille diem obiisset supremum, omnes conatus adhibuit, ut in ejus locum succederet aliquis, qui Catholicæ religionis cultor existeret, ac tantum auctoritate potuit, valuítque eloquentiâ, ut Henricus Galliarum Regis frater, Rex Poloniae, omnium suffragiis, eligeretur. Quibus actis, cum Pontifex fecisset illi potestatem redeundi in urbem, rebus nondum planè in tranquillo collocatis, & hæreticis quamcumque fors obtulisset rerum novarum occasionem, paratis arripere, Antonium Mariam, de quo est sermo reliquit, ut, ex Pontificis auctoritate, Episcopos, & Catholicos Regni confirmaret, novoque Regi adesset. Quem cum adventare, jamque in Saxoniam pervenisse, compertisset, sexcentis fermè millibus passuum obviam illi processit, & quo loco Regni res essent, exposuit; rationes, quibus illud ex sententia administrari, & Catholica fides promoveri posset, ostendit. Quæ ita Regi grata fuerunt, ut ea sibi scripta tradi mandaverit, neque deinceps quidquam, nisi ex ejus auctoritate, atque sententia, gesserit. Inciderunt etiam in Commendoni tempora, alia quatuor, maxima, atque gravissima: fides Catholica, tota Germaniâ, labefactata, ac pænè convulsa; comitia Augustæ habenda; metus, ne Augustana confessio in summam Germanæ religionis perniciem, Austriæ civitatum populis permitteretur; sædus adversus Turcam inter Christianos Principes ineundum. De his omnibus quater intra paucos annos, missus est in Germaniam Legatus ad Maximilianum Cæsarem, qui etiam fuerat placandus, quòd iniquo animo tulisset, Cosmo Mediceo à Pio V. Magni Ducis cognomentum fuisse

AUCTORIS VITA.

inditum, quòd ejusmodi cognomentis, & appellatio-
 nibus quemquam afficere, ad Imperatorem, non autem
 ad Romanum Pontificem, pertinere contenderet. In
 his omnibus adfuit Antonius Maria, neque quidquam
 sine ejus consilio gestum est. Sentiebat enim Commen-
 donus, quantæ sibi ejus opera esset vtilitati, ornamen-
 tóque. Neque id Regem Henricum fugit; qui magnis
 ad se illum pollicitationibus, semel, iterum, ac sæpius,
 invitavit, vt ejus operâ, quemadmodum expertus fue-
 rat, egregiâ, atque fideli vteretur. Sed nulla tam lucu-
 lenta conditio inventa est, quæ illum potuerit à Car-
 dinali Commendono divellere; cui soli, neque alteri
 cupiam, quoad viveret, suas operas deberi existima-
 bat. Qui Cardinalis cùm de referenda tot, tantisque il-
 lius in se meritis gratia cogitaret, si non pari, grato ta-
 men aliquo munere; die quodam ad se vocatum don-
 vit syngrapho, in quo erat perscriptum, vt ab argenta-
 rio, quatuor scutorum millia, numerata perciperet, quæ
 veller esse quasi mercedem laborum, quos pro ipso sus-
 cepisset; simulque petebat ab eo, ne hanc, quamvis
 exiguam, suæ in ipsum voluntatis significationem asper-
 naretur, sed illud, quidquid esset, æqui, bonique con-
 suleret. Cui Antonius Maria respondisse fertur; quid-
 quid fecisset, se honoris sui gratiâ fecisse, verùm, si res ad
 calculum revocaretur, bene initâ, subduâque ratione,
 non par inveniretur ratio acceptorum, atque datorum:
 nam, se multò illi plura debere profitebatur, quàm ipse
 ab illo accepisset: illum verò dolorem se non posse dis-
 simulare, quòd cerneret, eorum se loco, ac numero ha-
 beri, qui mercenariam ipsi operam darent: se enim, ni-
 hili antea hominem, ejus operâ, atque labore, factum
 esse alicujus precii, ipsique Reipublicæ inventum esse,
 in vsu, probiorem, ac, petiâ ab eo, demissè, & humi-
 liter veniâ, syngraphum conscidit. Admiratus Cardi-
 nalis magnitudinem animi, spernentis id, cujus alii cu-
 piditate abrepti, fidem jurisjurandi, religionem, justitiam,
 bonam famam, existimationemque contemnunt,

AUCTORIS VITA.

non ita multò post locupletem Saxiferrati Abbatiam, ex qua bis mille scuta quotannis redibant, sibi detractam, est illi, quamvis invito, ac repugnanti, elargitus. Mortuo Cardinali, Sixtus V. vsus eo est in Latinis litteris scribendis. Quo in munere perquam diligentem, ac laudabilem illi operam dedit. Post cujus mortem, eodem gradu fuit apud Alexandrum Cardinalem Montaltum, etque in quatuor illis conclavibus, quæ deinceps consecuta sunt, affuit; in ejusque opera, Clementi VIII. ad Pontificatum Maximum adipiscendum, longè maximus vsus fuit. Id quod Clemens non dissimulavit, sed sæpè, multis audientibus, dixit se Antonii Mariz in agendo dexteritati, prudentiæ, diligentique Pontificarum referre acceptum. Quapropter ornabat eum officiis, beneficiisque pluribus: nam & Episcopum Americæ creavit, quòd superiori Episcopo mortuo esset alter in illius locum subrogandus; & Nuncium ad omnes primùm Christianos Principes, fœderis causâ ferendi contra Turcas, deinde ad Rempublicam Venetam misit. Ubi, maximè duabus in rebus gravissimis, ejus virtus eluxit. Etenim cum de jure, imperioque quæreretur, quod Veneti in Adriatico mari exercent, pro Sede Apostolica libellum elegantissimum scripsit, qui etiam nunc in Tabulario Vaticani Palatii continetur: neque tamen eo offensus sunt Veneri; cumque Alphonso, Ferrariæ Duce, vitâ functo, Cæsar Estensis, cognatione illi proximus, Ferrariam sibi deberi contenderet, auctoritate, consilioque perfecit, ne Senatus ille Cæsaris causam susciperet, eamque armis tueretur; imò ab eodem obrinuit, ut Sedi Apostolicæ, plura armorum genera ad illius belli usum suppeditarentur. Atque constat Clementem habuisse in animo in Cardinalium Collegium eum cooptrare, ac non semel, sed quoties Cardinalium comitia essent habenda, descriptum in illis habuisse, qui eo essent honore cohonestandi; sed semper sententiâ destituisse, dereritum à Petto Cardinali Aldobrandino, fratris filio, cui cum

Magno

AUCTORIS VITA.

Magno Etruriz Duce, cujus ille in imperio, ac ditione erat, (nam Biturgiz, vt diximus, ortus, quæ Magnorum Etruriz Ducum paret imperio, cum primis illius civitatis numerabatur) variæ, inquam, discordiarum causæ intercedebant. Verùm, cum jam ætate confectus, & podagra vehementer obnoxius, re ipsâ experiretur, Venetum cælum sibi minùs esse salubre, petiit opere maximo à Summo Pontifice, vt ab ea provincia removeretur; ac, veniâ impetratâ, Ameriam se contulit. Quam Ecclesiam vsque ad extremum vitæ spiritum, integritatis, prudentiæ, ac sanctitatis famâ administravit, quæ sit numquam interitura, sed deinceps omnibus qui in eundem locum, ac numerum venerint, ad similitudinem virtutum exemplum, imitationemque victura. Nemini erat molestus, nemini gravis; sed contrâ, omnibus jucundus, omnibus comis; numquam animos extulit, sed demissè humilitérque se gessit; nemini petenti aditum conveniendi non dabat, sed omnes ad ipsum aditus cunctis, qui vellent, quibusvis erant horis aperti: nemo se ab eo despectum, nemo contra rem suam injuriâ aliquid decretum fuisse questus est vquam; sed omnibus jus suum tribuebat, omnes amplectebatur, omnibus se dabat cum magna conversatione; cum tristibus severè, cum remissis jucundè vivebat; atque, ad Apostoli exemplum, ad cuiusque ingenium, quo omnes lucrifaceret, versabat suam naturam, huc, & illuc torquens, ac flectens. Nullum honesti sermonis genus à se vquam alienum duxit, sed de omnibus rebus, quæ in sermonem, disceptationemque cadunt, copiosè, elegantérque diserebat; cum militaribus hominibus de officio Imperatoris, ac de omni re militari, cum eruditis de omni elegantia litterarum, cum philosophis de rerum natura, cum Theologis de Deo immortalis, divinisque mysteriis loquebatur. Denique homo erat omnium, vt dicitur, horarum, temporum, & hominum. Multa reliquit egregia, quæ teruntur hominum manibus; Synodum Ecclesiz Amerinz, de bel-

AUCTORIS VITA:

lo Cyprio, de casibus adversis illustrium virorum sui
xvi, Cardinalis Commendoni Vitam; quo libro om-
nes ab eo legationes obitæ, omnésque res magnæ suâ
auctoritate, consilióque gestæ narrantur. Obiit Ame-
riæ, annos natus quinque & septuaginta, ϷΙϷϷϷΙ.

ANTONII MARIÆ GRATIANI in Cardinalatum Joannis Francisci Commendoni.

QUI tibi purpuræ meritò mandavit honores,
Ipse quidem magno est auctus honore Pater.
Nam virtute tuâ magnum capit incrementum
Ipse honor, & pulchra est purpura facta magis.
Mox ubi tergemino fulgens radiaverit auro
Frons sacer ipse, omnis aureus Orbis erit.

INDEX CAPITVM.
IN LIBRUM PRIMUM.

CAP. I. **D**E origine, familia, & parentibus Jo. Francisci Commendonii.
pag. 1

CAP. II. De iis, qua infanti acciderunt, & de periculis ejus in navigando. 6

CAP. III. De prima ejus institutione. 8

CAP. IV. De profectioe ejus ad visendam Urbem, & quo auctore suscepit. 13

CAP. V. De primo ejus ad Rempubicam accessu, & de ratione, quam primùm habuit. 18

CAP. VI. Brevis transitus rerum, & honorum ejus. 23

CAP. VII. De predictionibus futura dignitatis ejus. 25

CAP. VIII. Quae prima commendatio ejus ad Julium Pontificem. 29

CAP. IX. Quò primùm publicè missus sit. 31

CAP. X. De profectioe ejus ad Belgas. 35

CAP. XI. De ejus in Britanniam adventu, & actis ibi per eum. 37

CAP. XII. De reditu ejus in Urbem. 43

INDEX CAPITUM.

CAP. XIII. <i>De profectioe ejus in Lusitaniam.</i>	47
CAP. XIV. <i>De Marcelli, & Pauli Pontificum Maxx. studio erga eum.</i>	50
CAP. XV. <i>De novo ejus itinere ad Belgas.</i>	53
CAP. XVI. <i>Ad Venetos, & alios Italiae Principes mittitur.</i>	58
CAP. XVII. <i>Quomodo è Pauli gratia decidit.</i>	61
CAP. XVIII. <i>De Carrafa, fratribusque Urbe pulsis.</i>	64

IN LIBRUM II.

CAP. I. A <i>D Casarem, & Germania Prin- cipes de Concilio mittitur.</i>	70
CAP. II. <i>Acta per eum in conventu Germanorum,</i>	76
CAP. III. <i>Principum Germania contumeliosa ora- tio, & Commendoni responsio.</i>	82
CAP. IV. <i>De reliquo ejus per Germaniam itinere.</i>	95
CAP. V. <i>Nova ejus ad Casarem profectio.</i>	105
CAP. VI. <i>In Poloniam Nuncius Apostolicus ad Regem mittitur.</i>	108
CAP. VII. <i>De sacrorum disciplina in Polonia de- pravata.</i>	110
CAP. VIII. <i>De diffensione inter Episcopos, & quo- rundam consiliis à Commendone re- pudiatis.</i>	116
CAP. IX. <i>De Bernardino Ochino, aliisque per eum è Polonia pulsis.</i>	123

INDEX CAPITUM.

CAP. X.	<i>De nationali Concilio per Commendonum rejecto.</i>	134
CAP. XI.	<i>De Concilii Tridentini decretis à Rege, Senatúque acceptis.</i>	132
CAP. XII.	<i>De studio ejus peragrandæ Poloniæ.</i>	150
CAP. XIII.	<i>De Prussia feris.</i>	158
CAP. XIV.	<i>De Succino.</i>	163
CAP. XV.	<i>De Russia.</i>	166
CAP. XVI.	<i>De Podolia, deque ejus frequentanda consilio Regi allato.</i>	171
CAP. XVII.	<i>De Rege cupiente divortium cum uxore facere, & per Commendonum dissuasio.</i>	179

IN LIBRUM III.

CAP. I.	D E eo in Cardinalium collegio cooptato.	211
CAP. II.	<i>De discessu ejus à Polonia, & legatione ad Germanos.</i>	228
CAP. III.	<i>De reditu ejus ad Urbem.</i>	241
CAP. IV.	<i>Secunda legatio ejus ad Casarem.</i>	246
CAP. V.	<i>De negotio illi dato ordinandi rem Ecclesiasticam.</i>	262
CAP. VI.	<i>De fœdere per Pontificem adversus Turcas icto ejus operâ.</i>	266
CAP. VII.	<i>De nova ejus ad Casarem, & Polonos legatione.</i>	271
CAP. VIII.	<i>Causa magni Ducis Hetruriæ per eum</i>	

INDEX CAPITUM.

	<i>apud Casarem acta.</i>	278
CAP. IX.	<i>De nova legatione, & protectione ejus in Poloniam.</i>	289
CAP. X.	<i>Actio cum Rege, & Polonis de fæde- re.</i>	293

IN LIBRUM IV.

CAP. I.	D E Sigismundi Augusti-Regis ulti- mi Jagellonia familia morte.	314
CAP. II.	<i>De preparatis ab eo pro Regis Catholici electione.</i>	317
CAP. III.	<i>De consiliis ejus Regnum vni è Casaris filiis conciliandi.</i>	325
CAP. IV.	<i>De legatione ad eum ab hæreticis missa, ut egrederetur Poloniâ.</i>	333
CAP. V.	<i>Quomodo Casar petitionis suæ rationem omnem everterit.</i>	337
CAP. VI.	<i>De competitoribus Regni.</i>	344
CAP. VII.	<i>De impia hæreticorum fraude, quam con- fæderationem ipsi appellarunt.</i>	354
CAP. VIII.	<i>De adventu Commendoni Varsaviam, & de consilio illi in Castris dato.</i>	362
CAP. IX.	<i>De comitiis habitis, & Henrico Rege creato.</i>	369
CAP. X.	<i>De discessu Commendoni Poloniâ, & de mora adventus Regis.</i>	380
CAP. XI.	<i>De quibusdam quæ adventantem Regem</i>	

INDEX CAPITUM.

auctor edocuit.	391
CAP. XII. De adventu Regis, & de coronatione, & fuga ejus.	401
CAP. XIII. De eodem Commendono.	411
CAP. XIV. De quibusdam moribus ejus.	415
CAP. XV. De constantia ejus adversus potentiores.	419
CAP. XVI. De more ejus numquam se purgandi, de quo conscius sibi non esset.	428
CAP. XVII. De abstinentia ejus.	432
CAP. XVIII. De habitu corporis, valetudine, & mor- te ejus.	436

Errata sic corrige.

Pag. 16. persolvit, <i>leg.</i> percoluit	cum
Pag. 31. haberetur, <i>leg.</i> laberetur	Pag. 72. ac Polonus, <i>leg.</i> ac Polonus
Pag. 40. ministro, <i>leg.</i> ministros	Pag. 111. & cum hac, <i>videatur deesse a-</i>
Pag. 67. Florentium, <i>leg.</i> Borentium	liquid
Pag. 71. peragratur, <i>leg.</i> peragrai	Pag. 161. affectantes, <i>leg.</i> affectantes
Pag. 100. Namburgium, <i>leg.</i> Ham- burgium	Pag. 194. Tagellonis, <i>leg.</i> Jagellonis
Pag. 107. emineret. Trecenti, <i>leg.</i> emi- neret, trecenti	Pag. 306. firmendis, <i>leg.</i> firmandis
Pag. 119. injiciebant, <i>leg.</i> injiciebar	Pag. 321. deduxerat, <i>leg.</i> diduxerat
Pag. 122. populis, <i>leg.</i> populi	Ibid. haud, <i>leg.</i> aut
Pag. 131. cuiquam, <i>distinque & lege,</i> cui quamplurimos	Pag. 345. videbantur, <i>deest verbum</i> <i>aliquid, vs</i> recusaturi, rejecturi
Pag. 135. cum Friso, <i>leg.</i> Frictio; is est Modrevius	Pag. 353. & quid, <i>leg.</i> Ecquid
Pag. 137. hominum, <i>leg.</i> hominem	Pag. 356. frequentiam, <i>leg.</i> infrequen- tiam
Pag. 141. quod, <i>leg.</i> quò	Pag. 377. objicere, <i>leg.</i> abjicere
Pag. 172. multam efficiunt, <i>leg.</i> mul-	Pag. 417. tumque, <i>leg.</i> tumque
	Pag. 430. Duclitio, <i>leg.</i> Duditio.

Campian. sculp.

ANTONII MARIÆ
GRATIANI
DE VITA
JOANNIS FRANCISCI
COMMENDONI
CARDINALIS
LIBER PRIMUS.

De Origine, Familia, & Parentibus ejus.

CAPUT PRIMUM.

ENS Commendona apud Bergo-
mum, nobilem Cisalpinæ Galliæ
urbem, honestæ in primis, ac ve-
tustæ originis habetur. Ipsi stir-
pem suam ad Germanos referunt.
Inde virum quemdam domi nobilem nomine

A

Dogaldum, patriâ profugum, Bergomum venisse, & hospitaliter primò à Bergomatibus habitum, mox etiam in civitatem, publicumque Consilium receptum translatis omnibus fortunis apud eos consedissee memorant. Post multos deinde annos, fortunæ proventu aucti, gentili amisso, cognomen ab dominatu oppidi Bergomatium agri, cui Commendatio est nomen, accepere. Et hodie eorum quidam non alio cognomento, quàm Dominorum, utuntur, vocanturque. Potentiæ, ac divitiarum familiæ multa, nec pauca sunt argumenta. Præter Commendatum oppidum, Albinum quoque vicum in ditione habere. Et Bergomatium Episcopatus, quod non liberalitatis solùm, sed pietatis etiam documentum est, ab iis auctus, ac latifundiis donatus est, in quibus insignia Gentis lapidibus incisa, quo monumentum munificentiæ ad posterorum memoriam extat, in hodiernum diem manent. Joannes Galeatius Vicecomes Mediolanensium Dux, cujus tantæ fuere opes, ut ad Italiæ Regnum aspirasse dicatur, Bergamo in potestatem redacto, Commendonam gentem in primis afflixit, penitusque evertit, quia pertinaciùs pro Veneta Republica adversus Galeatii partes steterisset. Concinus rum familiæ Princeps erat, quem patriâ, fortunisque pulsum Veneti benignè excepere, stipendia ei posterisque ejus, ac filiabus dotem de publico statuere, cujus rei in tabulariis Venetorum extant Senatusconsulta

honorificis in Concinum, majorésque ejus scripta verbis, quos insignes viros magnis clientelis, & affinitatibus, magnis item opibus, & summa apud Montanos hominés auctoritate präditos appellant; hisque omnibus ob eximiam in Venetam Rempublicam fidem, atque studium bello Mediolanensi spoliatos testantur. Ab hac communi familiæ ruina, pars in vicinis vrbibus, quas sibi quisque exilii sedes delegerat, mansere; pars Bergomum rediit, vbi hodie quoque inter honestos, ac locupletes cives habentur. Ex his, qui solo patri ejecti, reverti Bergomum neglexerunt, proavus Joannis Francisci, cujus nos vitam scribere instituimus, Venetias se, résque suas transtulit, atque ibi vxore ductâ Josephum filium reliquit, atque hic Antonium procreavit: Qui ingenuè à patre educatus vir evalit in Philosophiæ, ac Medicinæ studiis non mediocriter eruditus. Quam quidem ipse artem haud paulò liberaliùs, quàm pro more medicorum, exercuit, non pretium, sed doctrinæ ac benevolentinæ officii fructum ex ea petens; fuitque ob id magna in civitate gratia, qua inde Patriciæ nobilissimæ virginis conjugium meruit: Quamquam id quidem non tam gratia affectum tradunt, quàm quia vxoris frater, cum ob sordes animi grandem jam natu virginem, & parentibus amissis, quintum, ac vigesimum transgressam annum domi in ancillaribus penè ministeriis nullâ ætatis, aut dignitatis ejus curâ habere porro perge-

ret, atque eam locare pari, ne dotem adnumeraret, prorsus negligeret, ipsam sibi, ne in illa miseria senesceret, consuluisse, & Antonio, qui fortè ægram accersitu fratris, curabat, vltro nupsisse. Hoc igitur Antonius fortunæ suæ modo contentus honesto in otio consenuit. Atque hæc gens, & is pater Joanni Francisco fuit. Maternum autem genus splendidius, illustriúsque. Mater Laura Barbatica summo Veneriis loco nata, per quam nobilissimas Patriciorum familias propinquâ affinitate Joannes Franciscus contingebat; Materna Avia Clara Bolania, cujus dote Barbadicorum ditata est Domus, in quam aureorum numûm supra 70000. intulisse dicitur. Proavus Marcus Antonius Barbadicus, cujus duo fratres natu majores, Marcus, & Augustinus, alius post alium Principes Reipublicæ sunt creati. Marcus modestiâ, atque innocentiâ vitæ, & gloriâ ablati à paucis familiis, quæ se vetustate originis aliis præferebant, principatus, & ad numero plures penes quas hodie manet, translati celebris. Prudentiæ laude, & rebus gestis Augustinus major, clariórque, cujus Principis auctoritas in civitate tanta fuit, vt in potentiam verteret, majorem, quàm tutum communi libertati fore videretur, ni fides illi, & amor Reipublicæ sanctior, potiórque omni regno fuisset. Augustinus enim majestatem Regis sibi, quàm potestatem apud cives suos esse maluit. Quin eos moriens monuisse dicitur, vt ne posthac quicquam vni

tantum juris esse in Republica paterentur. Quod & Veneti secuti consilium sunt, circumcisâ, ac severis legibus coërcitâ Ducum potestate. Ex Laura Antonius quatuor liberos suscepit, Joannem Franciscum, qui natus est Venetiis anno 1524. xv. Kalend. Aprilis hora circiter sexta diei; Josephum, qui penè infans decessit, Clementiam, & Lucretiam. Hæc adultâ atate aspernata nuptias Patavii in contubernio sacrarum Virginum, quo usâ à primis annis fuerat, decessit anno 1564. quo tempore Joannes Franciscus legatione apud Polonos fungebatur. Clementia Venetiis nupsit Baldasari Caveo patricii generis juveni, quas nuptias, absente Joanne Francisco, Philippus Mocenigus is qui postea Archiepiscopus Cypri fuit, quicum Joannes Franciscus à condiscipulatu conjunctissimè vixerat, conciliavit. E Clementia tres nati filii: Joannes Franciscus, Antonius, & Laura. Hanc virginem viginti jam annos natam, cum Commendonus jam Cardinalis homini nobilissimo Silvio Gonzagæ despondisset, ante nuptias pestilentia intercepta. Qua quidem pestilentia ipsi quoque parentes ejus, & Joannes Franciscus frater Patavii anno 1576. continuatis funeribus alius super alio interiêre. Quem casum, stragémque Domus suæ Commendonus sicuti summo cum dolore accepit, ita eximiâ animi constantiâ pertulit. Antonius natu minimus suis omnibus superstes fuit, atque hic postea à Commendono vnicus hæres relictus, & aliquot diti-

bus sacerdotiis auctus, vltimus stirpis fuit, cùm sacris addictus prolem non propagarit.

De his qua infanti acciderunt, ac de periculis ejus in navigando.

CAPUT II.

EDITUS primùm in lucem, cùm de more ab obstetrice lavaretur, ipso in alveolo sua sponte genibus stetisse, junctasque in cælum manus tetendisse dicitur. Item quo die initiandus Christianis sacris, solemnique ritu sacratæ infusu aquæ abluendus erat, ad templum cùm deferretur, nebuloso admodùm cælo repente è mediis nubibus emisso solis radio infans clarissimâ est luce perfusus. Quæ seu casu acciderint, sive quod sæpè evenisse constat, futuram pueri magnitudinem portenderint, constanter quidem tum de eo memorabantur. Vixdum quadrimus summum vitæ discrimen navigans adiit. Cùm mater è Clodia Venetias parvâ cymbâ tranaret, puer, nihil advertente matre ad latus navigii obrepfit, & manu aquam contingere adnitens in mare decidit, & cymba velo, secundaque aura ferebatur: exterrita ad filii casum præcipitatura se illa in vndas fuit, ni conantem, ac propè amentem excepissent famulæ. At puer admirabili audaciâ, & celeritate nautæ servatus est, qui cla-

vum regens, animadverso casu, relaxato subito fune, quo velum pandebatur, in mare prosiluit, ac suscepto puero incolumem ad navigium, quod dejecto velo constiterat, nando retulit, matrique propemodum jam dolore exanimata restituit. Futura pueri dignitas fecit, ut non frustra tam evidenti Dei numine tanto periculo ereptus videretur. Nec ferè vnquam ille sine periculo navigavit. Romam petens, cum Clodiæ ut Anconam trajiceret, conscendisset, fractâ per noctem ad Senogalliam navi, vadosum ejectus in littus, trecentos ampliùs passus nandi ignarus, vndantibus supra pectus fluctibus, confecit pedibus; atque ægrè per tenebras in siccum evasit, cum eorum aliqui, qui eodem navigio vehebantur, aquis obruti perierint. In Belgis Oceani finem transmissurum ab Amstelodamo cælo sereno, ac secundo provectum vento, tanta eadem nocte tempestas adorta est, ut obfusis vndique densissimis tenebris, cælo crebris, atque ingentibus tonitribus, fulgoribusque omnium mentes pavore perstringente, ac non vectoribus modò aliis, & comitibus ejus, sed ipsis etiam territis nauticalario, nautisque, non longè abfuerit, quin magnitudine fluctuum navis hauriretur; sed salutis omnibus ipse tum vnus fuit. Nam cæteris horrore, nausæaque jacentibus, animoque, & corpore abjectis, quorum in numero ipse fui, qui hæc postea scripsi, ille quamquam adèd solutus aër in imbrem erat, ut completurus navim vide-

retur, ad officiâque discurrentes in os incidens impediret, tamen nullâ territus re, vno adjuvante cubiculario ejus Dionysio Viterbio Patavino, qui solus expers nausæ fuit, ad omnia nautarum munia occurrens, eosque despondentes jam animum, nunc oratione, nunc vltro subeundo opera eorum confirmans navem servavit, cum sequenti die luce ortâ desævisset tempesta, & reddita mari tranquillitas esset. Ne fluminibus quidem vnquam sine adversis casibus navigavit. Vitandam omnem navigationem, mari, aquisque abstinendum, quòd fatale inde periculum immineret, prædicentes quosdam, & monentes amicos, risit semper, nec quoties res, atque oportunitas tulit, propterea committere se mari, navibusque est veritus.

De prima ejus institutione.

CAPUT III.

SUMMA Patris cûra institutus est; nam penè infans specimina ingenii dederat, & ab Astrologis ingentia, atque summa portendi, talium haud incurioso Patri responsum erat. Vix decimum annum agens Latina carmina non scrip̄t̄abar solùm, sed etiam de re proposita ex tempore edebat, eratque propterea in amoribus Principum civitatis, quorum amicitia florebat Pater,

Pater, ut multi ad ludum, ubi cum æqualibus instituebatur, ventitarent, quo pueri ingenium in ejus ætatis exercitationibus spectarent, cognoscerentque an famæ, quæ de eo inter aliorum parentes puerorum erat, responderet, nec alio ferè cohortandi, aut increpandi liberos loco vterentur, quàm ut ejus ad imitandum exemplum proponerent. Magister illi erat Bernardus Felicianus, vir quidem eruditus, ac diligens, sed quod fateri ipse, ac præ se ferre soleret, Commendoni ingenio, quàm suo majorem in civitate famam adeptus. Unde cum multi ad eum è Patriliis primorum filii ducerentur, ipse tamen unius excellenti indole, atque acumine gloriaretur, eoque studiosius, & majori curâ omnibus doctrinis informabat, instituebátque, quas puerilis illa capere ætas potest. Ab hoc ad Antonium Ariam Hispanum nobilem Grammaticum se contulit, eodémque tempore Antonio quoque Eparcho ab Zacyntho Græcarum litterarum Doctore est usus, & ipse puer ad omnem disciplinam cum mirè docilis, tum quod paucis admodum usû venit, memoria summa ad ea, quæ doctus esset retinenda erat; nam à quibus celeriter res percipiuntur, iis etiam faciliè solere excidere, & contra qui laboriosè discunt, firmiùs omnia aiunt retinere; veluti impressa difficiliùs, quàm quæ modò illita sunt, delentur. Magnopere autem videbatur animus ejus teneri commemoratione insignium Virorum, qui per virtutem ad magnam aliquam gloriam, ho-

norémque pervenissent, eorúmque egregia facinora ad eò cupidè audiebat, vt sæpè ab ore narrantium talia penderet, sæpè Patrem, Magistrúmque oraret, vt sibi de claro aliquo viro commemorarent: sive ea pueri natura, quod illi ætati accidere solet, curiosior fuit, sive animus ejus jam tum magnæ laudis spem affectans, narratione alienæ virtutis gestiebat. Quartum-decimum agens annum Paravium à patre discendi causâ est missus, vbi plures annos in optimis disciplinis magnâ ingenii gloriâ est versatus, captus primò Poëtarum suavitate, ita se Poëtices studiis, legendisque, ac scribendis carminibus dedit, vt inde vel præcipuam sibi famam comparaverit, tanto quidem majori immaturæ ætatis ejus admiratione, quanto non æqualibus modò suis in eo genere celeriter antecelleret, verùm etiam cùm claris viris conferebatur, qui Poëtices laude præstare tum existimabantur. Philosophiam deinde aggressus doctissimos homines audivit, aviditate ingenti Philosophorum præcepta hauriens, maxime Platonis sapientiâ delectatus, propterea quòd illum diceret propius, quàm cæteros à Christianæ Philosophiæ institutis abesse. Multos ejus libros exercendi ingenii causâ è Græco in Latinum vertit, omnes ferè explicatione rerum, quæ obscuriores essent, illustravit. Hi postea commentarii ejus in manus nostras pervenerant, quos studiosè conseryatos à nobis, cùm fortè ipse multos post annos reperisset, conscidit, atque incendit,

fanè immerentes. Verùm dum his disciplinis adolescens cupidè animum imbuit, & discendi dulcedine studiis nullâ valetudinis curâ vsque indulget, nullùmque sibi legendi, ac meditandi modum statuit, in periculosum, atque importunum incidit morbum oculorum, quo magnopere illi retardatus, ac pæne intercisus est omnis susceptæ laudis cursus. Ab succo nimio corporis vis magna sanguinis in oculos influens aciem obduerat, curatione adeò difficili, vt cum multa experto infeliciter omnia procederent, etiam ipsum quadriennium inclusus conclavi, atque impatiens lucis vim infesti humoris, neque exficcare, neque aliò derivare vllis remediis præstantissimis adhibitis medicis valeret, desperatâ valetudine, de illa ipsâ Terentiana domo ad Vallis prata, quam Patavii conductam inhabitabat, emenda, omnique deinceps vita ibi agenda cogitaverit. Tandem Joannis Baptistæ Montani Veronensis Medicorum tum longè principis consilio, cautè rium sinistro in crure cum fecisset, sive id reperi tum mali remedium, sive suâ sponte consumpta vis morbi esset, lumen ei est restitutum, ira integrâ acie, vt qui acutiùs, aut longiùs cerneret, qui celeriùs objecta oculis percurreret, fuerit postea nemo. Toto verò illo tempore, quo oculorum captus vsu in tenebris egit, quamquam omnis ejus fuerit studiorum ratio perturbata, non tamen ipse se desidiæ, aut languori dedit: Verùm aut dictandis carminibus, quâ re maximè adole-

ſcentis animus recreari videbatur, temporis ejus
 moleſtiam lenibat, aut legenti operam dabat,
 ſolatia mali inde petens, vnde contraxerat. Cùm
 maximè morbo vexaretur, patrem amiſit octo &
 ſeptuaginta annos natum, cùm eſſet ipſe decem
 & novem annorum; cujus morte magnam fecit
 familiaris rei jacturam, quæ illi tota comminuta,
 ac diſſipata eſt, cùm curare ipſe res domeſticas
 nec per ætatem, nec per valetudinem quiret, &
 Marcus Antonius Barbadicus avunculus ejus, qui
 tueri adoleſcentis rem debuit, homo effrenatæ
 avaritiæ etiam diripuit. Quæ tamen ipſe damna
 haudquaquam quanti erant æſtimavit, doctrina-
 rum cupidine occupatus, & omnibus curis de-
 pellendo morbo intentus. Cùm convaluiſſet, con-
 ſilio eorum quibus à patre fuerat commendatus,
 ad cognoscendum Jus Civile animum nequaquam
 libenter traduxit. Quo ipſo in ſtudio vt pares ab
 eadem celeritate ingenii progreſſus faceret, eò-
 que magnopere lætarentur, quibus auctoribus
 eam doctrinæ viam ingreſſus erat, tamen Plato-
 nis, & Philoſophorum conſuetudinem vt abjice-
 ret adduci cujuſquam auctoritate non potuit; &
 animus jam tum geſtiens enitendi, & navandi
 aliquid ſtudio, in iis maximè virtutis præceptis
 conſtitit, quibus ad res gerendas, vitamque in
 hominum luce agitandam inſtituitur, fruſtra ſuſ-
 cipi putans rerum abditarum ſcientiam, niſi ea
 ad hominum uſum, utilitatémque compareretur.
 Eloquentiæ exercitationes omnes, ſine qua ipſa

vix ratio satis tueri munus suum posse videtur, ingenti labore est persecutus; scripfitando; declamando, colloquendo. Nam & juvenis æqualis sui ob eandem factam capitis arcessiti causam Patavii apud Prætorum egit, tenuitque. Et cum Patavinorum civitas Francisco Donato Reipublicæ principatu de more gratulatum misisset, orationem, quam Legati habuere, ipse composuit. Quo ex studio id sanè est adeptus, quod postea magno ei fructui, ac decori fuit; ut promptâ, & expeditâ dicendi facultate rem propositam seu patriâ, seu Latinâ oratione, vel continuatâ, & productâ, si res desideraret, ita explicare, ac peragere posset, ut cum nihil conquirendis verbis, aut jungendis hæsitaret, quod plerisque accidere solet, genus orationis minimè inquinatum, ac barbarum, & certè, quod difficillimum est, æquabile, & vnde-
 quaque sui simile teneret.

*De profectioe ejus ad videndam urbem, &
 quo auctore eam suscepit.*

CAPUT IV.

FACTIS per has maximè artes reliquæ vitæ fundamentis, motaque apud omnes magnâ sui expectatione ad vigesimum quintum ætatis annum pervenit, ut erecto ad res capessendas animo ita haud satis certus quam vitæ rationem se-

queretur. Erat Patavii Aloysius Cornelius insignis eâ tempestate senex ille, cujus in valetudine tuenda tanta cura, ac religio fuit, vt cum optimis, & ad concoquendum facillimis vteretur cibis, tamen apposita libra, vt quidque edendum bibendumque erat lancibus examinaret, & modum quem sibi ab intelligentia sui corporis ipse præstituerat, nihil excederet, vnde ei Sobrii cognomen accidit. Hunc colebant, observabantque ferè Patavii quoscumque aut generis, aut ingenii præstantia nobilitaret; nam & splendide ipse semper, atque honorificè vixit, & ejus domus, quam ad Antonii ædificaverat, propter hortos & ædificii elegantiam vulgò visebatur, & ducebantur homines non literatissimi illius quidem, sed moderati, & maximè acuti, & jucundi senis sermonibus. Itaque nullius frequentior Patavii domus erat; ipseque mirificâ in omnes humanitate, incredibiliter præclaris ingeniis delectabatur, ipsique cum opus esset, omnibus suis studiis aderat. Commendonum senex adolescentem summè dilexit, in quo clarissima industriæ lumina clucebant. Cum igitur dubitantem quam potissimum vitam insisteret, idque secum diu, multumque deliberantem Cornelius aggressus (senferat enim senex sollicitum adolescentis animum) hortari institit; vt se Romam conferret; in vna illa civitate virtuti cum omnia paterent, tot instructo naturæ, ac doctrinæ adjumentis celeriter aditum ad res magras futurum: denique eum sibi vnum tan-

et industriæ curriculum videri. Id consiliûm ab
 amantissimo sui homine profectum, vt non as-
 pernatus est adolescentis animus, ita accipere, ac
 de se statuere tanta præsertim de re non audebat,
 eo minùs, quòd cum vnus ipse Venetiis Com-
 mendonæ familiæ reliquus esset, interiturum cum
 eo, si sacerdos fieret, gentis quoque nomen erat, &
 paterni amici, conjunctique omnes Venetiis eum
 retinebant. Cum sæpe hac de re appellatus à Cor-
 nelio nihil statueret, rogare senex eum cœpit, vt
 saltem Romam ad visendam urbem, formamque
 Reipublicæ illius cognoscendam iret. Ad id qui-
 dem eo facilius perpulit, quòd is erat annus M.
 D. L. quo indicto à Julio III. Pontifice Maximo
 Jubileo, multi mortales, vel ab vltimis profecti
 terris Romam religionis causâ convenire solent;
 & urbis templa, & Divorum sepulcra, Petri ma-
 ximè & Pauli ossa eodem condita tumulo vene-
 rari. Sub finem ejus anni Commendonus Romam
 venit, comitibus Hieronymo Renaldo, & Anto-
 nio Altano, quorum amicitia Patavii plurimùm
 utebatur. Quatuor admodum menses Romæ est
 commoratus. Reversus Patavium de Romanis re-
 bus, deque tota ratione Romanæ aulæ, & qui-
 bus quisque initiis, & quasi ostiis ad eam acce-
 dere, per quas artes, ad quem finem spectare, & ten-
 dere deberet, ita disseruit cum Cornelio, vt senex
 exclamaret, aut hunc summum Romæ virum fo-
 re, aut se rerum omnium imperitissimum esse. Au-
 divi ego aliquot post annos, cum adolescens Pa-

tavii literis operam darem, & Commendonus in magno honorum cursu, maximâque hominum spe, atque fama publicas legationes pro Romana re obiret, sæpe hæc commemorantem Cornelium, qui nullâ re magis gloriari videbatur, quàm quòd Commendono auctor Romanæ profectiōnis ipse fuisset. Singularis hujus viri extitit in Commendonum benevolentia, quam à pueritia ejus susceptam ad ultimum vitæ conservavit. Quam quidem vitam in tantum produxit, ut eo anno sit mortuus, quo Commendonus legatione apud Polonos fungens Cardinalis est creatus. Quo quidem anno cum ego ex Polonia rediens, quò cum illo eram profectus, Patavii recreandæ valetudinis causâ restituissem, & Cornelium paucos antequam moreretur dies aduissem, effusissimè senex mihi Commendoni Cardinalatum est gratulatus, ex quo tantam se lætitiâ cepisse aiebat, ut nihil meminere sensit in vita jucundius. Deinde quo die est mortuus, cum instare sibi vitæ finem præsentiret, deque ea re ita loqueretur, ut non de omnium maximè horribili, sed veluti de migratione quadam in aliam domum, sedens in lectulo, quo perangusto & parvo utebatur, & Veronica vxor adesset, anus ferè ejus æqualis, mihi magno profus, & integro vocis sono, causas, propter quas non invitus de vita discederet, commemoravit, ac longo pióque habito sermone, ad postremum hoc, inquit, vno minùs libenter migraturus è vita sum, quòd Commendonum videre

re antè nequiverim, eo insignem honore, cui à me tantò antè confiso ejus virtute, præstantique natura spe destinatus fuit. Atque hoc loco multa ei, & summa cùm esset auguratus, epistolam ad eum scripsit sua manu, qua certiozem mortis suæ instantis reddebat; hortabaturque eum, vt pergeret iisdem artibus, quibus virtutem suam in amplissimo gradu dignitatis collocasset, in dies magis de Christiana Republica, & Ecclesia Dei bene, ac fortiter mereri; temperantiam coleret virtutum omnium genitricem, qua & mentis acies acuitur, & valetudo, maximum in humanis rebus bonum, integra, vigensque conservatur. Hæc cùm scripsisset, & vix putare se bidui vitam superesse sibi diceret, nos discessimus. Ille paulò post abeuntem credo vitalem vini sentiens arcessi sacerdotes Jesuitas jussit, collocutusque cum iis de divinis rebus, cùm se antè Christianis sacris ritè procurasset, Crucifixi parvum simulacrum læva manu tenens, lætum se, ac bona spe fretum venire, simulacrum intuens proclamavit. Eo deinde posito, decorè sese in lectulo composuit, oculisque oclusis, tamquam obdormiturus leni efflatu animam egit, cùm vix horæ tres ab eo sermone, quem nobiscum habuerat, intercessissent. Nam ex illa victus moderatione, mente, sensibusque integris ad postremum vsque spiritum vixit, quem ad octavum & nonagesimum annum ætatis perduxit. Hæc pauca de Cornelio, viro ac sene clarissimo, libuit interscribere, quan-

do & memorabilis ipse vir fuit, & Commendatum in primis dilexisse est visus.

De primo ejus ad Rempublicam accessu, & de ratione quam primum in urbe habuit.

CAPUT V.

VISA Româ, perceprâque civitatis ejus formâ, nihil ultrâ dubitavit, quin sibi immigrandum in eam urbem statueret, eorum spretis consiliis, qui ad eum domi retinendum, & honorifica illi conjugia, & accessum in scribarum Collegia offerebant, in quæ nonnisi honesti de plebe homines, vetustæque in civitate originis, si modò patritio genere orti non sint, admittuntur. Honores enim, & publicæ procuraciones, & jus suffragiorum Venetiis Patritio tantùm patent: reliqui non in aliam Reipublicæ partem, quàm ministerii admittuntur. Sed Commendono major, atque elatior animus, naturâque erat, quàm ut se, aut in scribarum humilitatem demitteret, aut in ea civitate vivere sciret, in qua exors Reipublicæ, nec pari cum reliquis jure esset futurus. Nec magis alia res juvenem, ut Venetias, ac spem propagandæ familiæ relinqueret, compulsisse creditur, quàm ut eò decederet, ubi nihil clausum sibi, nihil interdictum, nihil, quod, quominus virtute, atque industria niti posset, im-

pediret. Commodum hæc cogitantem senior propinquus ejus Ecclesiasticis beneficiis duobus in Patavino agro auxit, quorum ex vectigalibus ad trecenti numi aurei ad eum redibant, tantumdem ex patrimonii sui reliquiis capiebat, præter id quod in sororum dotem seposuerat. Hoc igitur fortunarum modo compositis domi rebus, Romam concessit anno M. D. LI. nec diù moratus, viam, qua sibi eundum esset, delegit. Plerique homines, qui Romam ad capeffendas res urbanas, quod quidem nemini, quantumvis longinquo, & alienigenæ non licet, quo potentis alicujus gratiâ, atque opibus adjuti faciliùs entantur, in Principum, aut Cardinalium alicujus fidem conferre se consuevere. Sed Commendonus, qui se ita alteri adjungerent ratus non suâ, sed alienâ fortunâ ferri, nemini vni se applicare, suus, non alienus Reipublicæ non partium ejus esse, statim ab initio decrevit; inque eo vsque ad vltimum vno vitæ, & consiliorum tenore permansit. Itaque nactus Romæ Nicolaum Pontium Venetorum Legatum, eum qui postea civitatis suæ Dux est creatus, per hunc Julio III. Pontifici Maximo commendatus in familiam ejus, Cubiculariorumque numerum, vt ascisceretur impetrat; qui tum ordo perhonorificus Romæ habebatur, neque in eum nisi magno cum delectu honoris causâ assumebantur probatissimi juvenes, & ingenii, & generis dignitate commendati. Hoc modo ille non tam in Julii familiam adscri-

ptum se, quàm in jus civitatis, ac Reipublicæ receptum putavit. Nam Romana res, etsi vnus imperio habetur, tamen quia is eligitur liberis suffragiis, neque ob provecctam ætatem diu rerum potitur, nec ejus ipsius vllum est in successore arbitrium, ac nemo spe, atque aditu honorum arceretur, inesse huic civitati, & aliæ species Reipublicæ videntur, vt cum vnus summam potestatem, summumque jus omnium rerum obtineat, nonnullæ tamen esse, & principum, & multitudinis opes videri possint. Itaque Commendohus gratiæ, amicitissque conjungendis animum intendit, magno judicio, delectuque, cujusque enim ante omnia mores spectavit, studiaque, quarum rerum similitudine maximè familiaritas, & benevolentia confirmatur. Dedit igitur operam, vt qui essent in vrbe viri literarum, & doctrinæ nomine clari, eos haberet amore, & consuetudine conjunctos; nec gratiam solùm inter illos, sed ingenii quoque famam celeriter est assecutus. Quorum præter cæteros familiaritor vsus est Hannibale Caro, propter morum, & doctrinæ elegantiam, & suavitatem, Gulielmo Sirleto, qui ei postea collega in Cardinalatu fuit, vir cum innocentia summâ, tum memoriæ tantæ, vt cum omnes omnium artium libros, omnia scripta Græcorum ac Latinorum vetera, recentiaque infatigabili labore perlegisset, eorum non singulas modò sententias, sed verba quoque memoriter recenseret, cum bibliothecæ instar, vel de abstrusissimis re-

bus confuleretur. Quod nisi congestis in vnus notitiam tot rerum doctrinis ingenium impar fuisset, memorabiliorem virum ætas nostra non tulisset. Octavio præterea Pantagato, Jacobo Marmita, Basilio Zanchio, Paulo Manutio, Julio Pogiano, viris Romanæ eloquentiæ principibus, qui omnes cum eum ætate anteirent, tamen gravitate, modestiæque morum, & peracri in ipsis quoque doctrinæ studiis iudicio juvenis mirificè tenebantur. Nec minùs studiosè è sacerdotum societatibus, maximè Jesuitis, quorum (vt flagrantissima sunt omnium initia disciplinarum) longè tum sanctitas, atque auctoritas inter omnes eminebat, qui scientiâ divinarum rerum, & morum, ac religionis laude commendarentur, amicitias coluit. Probatissimo cuique & prosperæ in civitate famæ diligi, carumque haberi appetens, quod sibi existimationi, atque laudi re-batur fore. Et quamquam amicos non numero, sed genere distinguebat, & doctorum hominum, ac proborum consuetudine maximè vtebatur: tamen quamplurimos ex omni genere benevolentia, atque officiis devinctos vti haberet, & quàm latissimè gratiam propagaret, operam dabat. Cæterùm è Cardinalium ordine ingentes viros, longèque inter omnes pietatis, & sapientiæ laudibus præstantes, colendos sibi, atque in vitæ, ac morum institutis imitandos suscepit. Horum observavit maximè Joannem Petrum Carafam, qui tum Collegii princeps erat, & Marcellum Cer-

vinum, & Reginaldum Polum Britannum. Quorum Marcellus Julio, ei ipsi deinceps Joannes Petrus in Pontificatu Maximo successère: & Polus nihil propius fuit, quàm vt Pontifex renunciaretur iis comitiis, quibus Julius ipse creatus est. Proximos his habuit Jacobum Puteum, Rodolphum Pium, Joannem Salviatum, Federicum Cæsium, quibus omnibus adedò probatus est juvenis senibus, vt omnes sui perstudiosos, suisque faventes rebus semper habuerit. Innocentium Montium, quem Julius non humilibus modò, ac sordidis, sed vix satis certis parentibus ortum, ac ne vllius quidem artis specimine commendatum, inopia prolis adoptari à fratre jussit, atque in summum inde cooptato ordinem, summum gratiæ, atque rerum propè omnium arbitrium, prava, insanâque indulgentia permisit, cum vnum omnes appellarent, appeterent, ambirent, omnibus colerent officiiis, Commendonus moribus originis suæ sordibus imbutis, non novâ fortunâ, atque amplitudine dignis viventem, nec propriè observavit vmquam, & penitus se domo ejus abstinuit: qui enim intelligeret quale cujusque sit ingenium ex eorum maximè moribus æstimari solere, in quorum quis amicitiam se contulisset, maluit famæ ex gravissimorum virorum familiaritate, quàm ambitioni ex vnus inconsulti, ac dissoluti juvenis gratia inservire.

Brevis transcursus rerum, & honorum ejus.

CAPUT VI.

PAULò pòst publicis rebus admotus est, atque honores velut impetu aggressus omnes contento propè cursu pervasit, & quod mirabilius, & ut nos senes longo vsu vrbanarum rerum peritos sæpe narrantes de eo audivimus, prorsus singulare fuit, non suis, non cujusquam potentis opibus nixo, non petenti, ac sæpe recusanti, minimèque ambitionis causâ alienis moribus servienti, vltro omnia delata, atque ingesta sunt. Anni quatuordecim à primo adventu ejus in vrbem ad Cardinalatum intercessere, quibus numquam ferè vacuus à publico munere egit. Eodem quo Roman venit anno M. D. LI. Urbinum est missus; anno insequenti in Belgas, atque inde in Britanniam. Inde regressus in Lusitaniam est profectus, atque his itineribus Julii quinquennium est transactum. A Paulo IV. M. D. LV. scribendis epistolis ascitus, eodem anno Episcopus creatur; destinatus & Urbanus Prætor ab eodem Paulo, sed mox O-rator, sive, ut novo quamquam vsitato jam, ac trito Romæ vocabulo vtar, Nuntius ad Carolum Cæsarem commorandi causâ apud eum est missus, ad quem tamen bello inter ipsum, & Paulum exorto non pervenit. Reversus Romam ad concitandos ad bellum Principes Italiæ circummittitur,

atque iis aditis, Venetiis, ut in eandem societatem armorum Senatam adduceret, manere est iussus, atque his quoque obeundis muneribus, quatuor ferme consumpti anni, & Pauli Pontificatus exactus est. A Pio IV. quo anno Pontifex Maximus est creatus, qui fuit M. D. LX. Nuntius item ad Ferdinandum Cæsarem, Principesque Germaniæ est ire iussus, qua in peregrinatione annum & dimidium fuit. Post reditum inde à Cardinalibus Concilii præsidibus ad eundem Ferdinandum Cæsarem remittitur, eoque celeriter confecto itinere, in Poloniam, ut Nuntius apud Sigismundum Augustum Regem, gentemque esset, protinus legatur. Sic Pii IV. anno item quinto, quo anno Pontifex moritur, absens Cardinalis est creatus. Anno inde M. D. LXXVI. à Pio V. legatus ad Maximilianum Cæsarem Germaniæ conventum Augustæ agentem ire iubetur. Ac biennio post ad eum à præcipiti consilio tribuendi Austriæ populis jus Lutherani hæresis revocandum est missus: alióque item biennio post ad eundem Cæsarem, & ad Regem Poloniæ de fœdere jungendo adversus Turcas novâ legatione est perfunctus. His itineribus, quibus omnes propè Christianas provincias, quæ in Europa sunt, peragravit, numquam æger fuit, viæ difficultates, laborésque etiam voluptati habuit; non cum ætus, non imbres, non immania Septentrionis frigora fatigarunt. Proposito hoc veluti cursu rerum ipsius singula nunc ordine enarrare pergemus.

De

De prædictionibus futura dignitatis ejus.

CAPUT VII.

IMPUBERIS adhuc, & adolescentis tanta opinio, atque expectatio fuit, ut passim prædicarent homines cum ad summam aliquam laudem perventurum. Cùm Romam venisset, statim eadem de illo ortâ spes. Hannibalem Carum, virum sanè optimum, & vrbunarum rerum diuturno usu, atque observatione in primis peritum, adolescens ego sæpe audivi cùm diceret, duobus se æqualibus suis Nicolao Ardinghello, & Marcello Cervino primis diebus, quibus Romam venère, perspectâ eorum industriâ, Cardinalatum prædixisse, in neutro falsum se iudicio esse; vtrumque enim per varias mandatorum munerum functiones, suâ virtute Paulo III. Pontifici Maximo probatâ in summum ordinem pervenisse; quorum Ardinghellus decesserat, Marcellus in maxima hominum fama, atque spe supremi honoris tum erat. Quem postea honorem haud ita multis interjectis mensibus mortuo Julio est adeptus. Commendonum tertium esse Carus aiebar, quem magnis gerendis rebus factum eidem amplitudini ab pari ingenii æstimatione, destinavit. Ei certè tantum tribuit semper, ut nullius benevolentiam, atque amicitiam magis coluerit: illi fratris

filium in domesticorum munerum ministeria tradiderit, nec ullius fidei commendatam domum, suosque magis cupierit: cæterùm comprobatam eventu conjecturam suam, ut in pensè, ita non diu lætatus est; iisdem enim diebus jam senex est mortuus, quibus Commendonus ad urbem Cardinalis venit anno 1566. Joannes Petrus Carafa Cardinalis, qui postea Paulus IV. est dictus, summæ vir gravitatis, & prudentiæ consuetudine juvenis mirè delectatus, sæpe inter suos parem eum omnibus honoribus, & brevi adepturum edixit, ipsùmque identidem accendens, hortabatur, ut pergeret ire quibus cœpisset itineribus, ad magna & summa perventurum. Idem cùm non multò post Pontifex Maximus eum Episcopum faceret, ferrètque multis laudibus, adjecit:

Debile principium melior fortuna sequetur.

Sed hæc ex moribus ejus conjectabant homines; Illa ex interpretatione astrorum. Quo tempore est natus responsum patri à Mathematicis est, magnum virum fore, summùmque imperium ad eum perventurum. Romæ eadem seu verè, sive assentantes spei, quæ de illo erat, cecinere, & quidem constanter, nec multùm variante judicio omnes. At in Lusitania cùm cò à Pontifice ad Regem missus venisset; inter eos, à quibus observari, adiri que officii causâ solebat, exul Hispanus nomine Maldonatus, studiosiùs eum quàm cæteri persolvit, homo Latinis, Græcisque litteris doctus, & in Astrorum scientia memoriæ ejus

facilè princeps. Is in longo sermone variè per-
 cunctando à Commendono elicit non diem mo-
 dò, sed horam quoque ortus ejus. Tum positu
 cœli stellarúmque notato, quo quæque in signo,
 quæve earum inter se conjunctiones, motûve,
 nascente illo fuissent, ad eum rediit manu ferens
 parvam schedam, quam Commendono tradidit.
 In ea Mathematicorum notis situs syderum, de-
 scriptiôque dimensa, ac designata erat, & sub-
 scripta brevis epistola. Natalem à se horam mul-
 torum inspectam esse, quòque nati factò, quæve
 eventura iis ex altrorum observatione esse viderentur
 prædixisse: nullius ortum felicioribus signis
 conclusum animadvertisse. Pergeret porro, & quò
 Deus, & natura vocarent, sequeretur, imperium
 ei, ac principatum deberi illius Reipublicæ ad
 quamcumque se contulisset, suam propè jam æta-
 tem exactam esse, neque ad illud tempus produce-
 re vitam posse, filio mandaturum, ut ei à se obli-
 gnatas litteras afferret, orare ut memor à quo tan-
 tò antè hæc sibi prædicta fuissent, tum aliquam
 filio gratiam referret, cum prædictionem suam
 secuta res confirmasset. Tempus quoque definire
 non est veritus alterum & sexagesimum ætatis an-
 num, trigesimum tum agentis, in quem annum
 incidit mors Gregorii XII. Pontificis Maximi,
 cui ipse successor, & votis bonorum, & studiis
 Patrum destinabatur, nisi importuni morbi vis
 eum paucos ante dies, ut suo loco dicemus, præ-
 ripuisset. Hunc Maldonatum satis constabat mul-

ta ab eadem scientia multis, quæ evenêre, præ-
nunciassent. Ipse in exilium ierat, quòd cum Hi-
spaniæ civitates à Carolo V. defecissent, intercon-
citatores popularium, vnus omnium acerrimè in
illa versatus causâ erat. Quamquam antè consu-
lentibus amicis adversum seditionis eventum, &
suam ipsius calamitatem prædixerat, testatus offi-
cium nihilominus sibi, atque fidem erga patriam
omnibus rebus antiquiorem fore, nec necessario
tempori suorum civium defuturum. Cùm exula-
tum in Lusitaniam venisset, Joannem Regem mo-
nuerat, vt maturaret Emanueli filio nuptias, ne-
gans cum adolescentiam evasurum, cuius dicto
& pater paruit, & filius intra vigesimum annum æ-
tatis extinctus fidem affirmavit. His conjectorum
dictis ad amplissimas opes Commendonis incitari
potuisset; sed ea ille haud ignarus vanitatis Mathe-
maticorum, & quæ ipsa portendunt astra, fallacissi-
mo ab iis sensu judicari, trahique plerumque quò
aut assentandi, aut obtrectandi libido rapit, per-
risum, jocumque accepit, nullam fati vim, omnia
cœlesti numine contineri, ac regi exultimans, qua-
que hominibus prospera, adversaque eveniant, ea
Dei nutu, atque potestate, à quo singula provi-
dentur, atque administrantur, non necessitate
vlla fieri naturæ aiebat.

*Qua prima commendatio ejus ad Julium
Pontificem.*

CAPUT VIII.

HORTOS Julius extra Portam Flaminiam sumptu, atque opere sanè magno ædificabat, in eos nobilis, ac vetusti fontis aquam virginem duxerat. Antiqui operis statua eam virginis sopitæ somno, ac super urnam recumbentis effundebat. Hanc celebrari carminibus varii generis, prout spatia lapidum erant, quibus incidenda essent, & Julius jussit, & certatim non Romæ solùm, sed per Italiam quoque arrepta materia est decoris ingeniis. Commendonus summum illud studium suum, quo à pueritia fuerat incensus, deque animi ad eam rem impetu plurimùm remiserat; sed tum incitatus studio Pontificis, & contentione eruditissimorum hominum, & ipse epigrammata aliquot, & argumento, & intervallis apta composuit. Quæ cum Julius legisset, (& habebatur talium peracutus æstimator) non probavit modò, sed omnibus prælata insculpi protinus jussit. Vocato inde ad se Commendono variè percunctando juvenis animum exploravit, expenditque. Quo deinde dimisso ad adstantes conversus, Majorum, inquit, laudum semina huic juveni insunt, majúsque ingenium, quàm

vt condendis versiculis occupetur. Et Commendonus, siue quòd satis inde fructus, famæque partum sibi, eâque decorari adolescentiam, virum alia decere existimavit, siue gravioribus intentus studiis; nam Theologiam tum magnâ vi aggressus erat, totam rem prorsus abiecit, desuitque, nec postea per omnem vitam attigit ampliùs, quamquam & factos ab aliis versus legit libenter, & subtiliter æstimavit. Sed suorum adeò pœnituit, vt etiam ab amicis accuratè conquisitos, in quibus iusta aliquot volumina, & tragœdiæ, & comœdiæ erant, omnes incendit, non antea scribendis iis, quàm tum abolendis intentior. Cùm multa ab eo de studiis litterarum sciscitatus Julius, triennii operam cognoscendo Juri civili insumptam didicisset, collaudato instituto ejus reprehendit, quòd probari, & appellari Jurisconsultum neglexisset. Commendonus in id triginta dierum spatio impetrato Patavium excurrit, vt quo in loco eam hauserat scientiam, ibi potissimùm ejus ab se ratio redderetur. Atque ab Hieronymo Torniello; cui antea Doctorem operam dederat, deductus, vt assolet, laudatúsque summâ Collegii approbatione Jurisconsultus appellatus, Romam ad diem comiteatus rediit.

Quò primùm publicè missus sit.

、CAPUT IX.

GRATUM Julio, & obsequium juvenis, & celeritas fuit: itaque nihil jam non rectè committi indultriæ ejus putans, paucos post dies eum ad Guidubaldum Urbinatum Ducem misit Urbinum. Mittendi causa hæc fuit. Contendebant armis Cæsar, Gallique; & cùm Sena nobilis Etruriæ civitas fatigata Didaci Mendotii importuno, superbóque imperio, Hispanis ejectis Gallorum præsidium in oppidum accepisset, ad vindicandam, tuendámque eam magnâ vi bellum vtrimque parabatur: vtrique Guidubaldum, cujus etat ditio, vel ipsâ propinquitate bello opportuna, trahere in suas partes, militiámque propositis amplis stipendiis, optabant, Juliumque Pontificem, cujus auctoritatem secuturus Guidubaldus videbatur, variè sollicitabant. Et Julius veritus, ne Guidubaldus cupiditate haberetur, atque in vtram ille sectam transisset, sibi ab aliis imputaretur, eum retinere, sibi que militare volebat. Qui igitur eum ab studio factionum averteret, conducerétque Commendonum misit. Et quia eodem tempore à Cæsaris Legatis missum ab urbe certum hominem ad transigendum cum Duce intellexerat, dare operam Commendonum jussit, vt diligentia & celeritate illum antecederet. Ex-

templò profectus, ac brevissimè confecto itinere mandata Pontificis Guidubaldo exposuit, planè jam ad accipiendas quas ei Cæsar conditiones offerebat inclinato, expectantique cum quo coram de omnibus rebus pacisceretur. Sed cum Commendonus ei, & voluntatem Pontificis, & anceps, nec ullam in partem tutum consilium se, resque suas duorum præpotentium Regum dissidio, armisque miscendi ostendisset, & auctoritate Julii, & Commendoni sermone permotus, in potestate Pontificis futurum se respondit. Ita stipendio, pactisque conventis in Pontificis militiam est adscriptus, eique urbis Præfectura tradita. His confectis cum paulò post à Gallis, Cæsarianisque missi supervenissent, comiter atque hospitaliter ab Duce accepti Romam sine effectu rediere. Mandaverat præterea Commendono Julius, ut si locus ei daretur, Guidubaldi animum de fororis matrimonio exploraret, verùm ita ut nihil suis verbis cum illo ageret, æquum enim censebat priorem se de eo ab Duce appellari. Ea erat virgo per matrem Camertium Ducum hæres, cupiebátque Julius, ut Fabritio Montio fratris sui filio desponderetur. Commendonus cum sublati post cœnam mensis, longo ambitu variæ orationis, Guidubaldum in hunc sermonem de Pontificis affinitate traxisset, quàm multa commoda, quantasque ad omnia opportunitates ea res habitura esset, disseruit, suamque in id Duci operam, atque studium obtulit. Quod ille non aspernatus, postulavit à
Commen-

Commendonb, vt suo nomine optare siquidem id, atque peruelle Julio diceret. His actis, eadem nocte conscensis, & crebrò mutatis equis, Romam rediit, cùm Julius vixdum venisse eum Urbinum existimaret.

De profectioe ejus in Belgas.

CAPUT X.

DISSIDENTIBUS, vt dictum est, atrocibus inter se odiis Cæsare, atque Henrico Galliarum Rege, ac exitiabili bello Christianam Rempublicam dilacerantibus, Julius, quod sui in primis officii erat, de componendis Regum controversiis, reducendisque in gratiam eorum animis, Hieronymum Dandinum paulo antè à se in amplissimum Collegium cooptatum, ac tam præcipuam apud Pontificem gratiam, atque auctoritatem florentem, Legatum ad Cæsarem misit. Is Commendonum, cujus antè ingenium nonnullam ejus consuetudine probatum, perspectumque habebat, secum ducere cupivit, impetravitque à Julio. Celeriter juvenis gravitate, & modestiam morum, & omni officiorum humanitate cum cæteris carus, jucundusque, tum longè acceptissimus Legato haberi est coeptus, atque intimis quoque consiliis adhiberi: Itaque ad Cæsarem cùm venisset, & nunciata paulo post Edoardi Britannorum Regis mors esset, in Britanniam ab eo est missus: de

qua profectioe priusquam dicamus, causam paulo altiùs ab origine repetere operæpretium fuerit. Henricus Octavus cùm duodetriginta annos Catherinam Ferdinandi Regis Hispaniæ filiam, Caroli Cæsaris materteram in matrimonio habuisset, filiosque ex ea suscepisset, seu deflorescentis ætatis ejus, vergentisque ad senium peræsus, sive alterius amore ab illa alienatus, ad cupiditatem ejus repudiandæ impotenti animo incubuerat, effrenatæque libidini, quâ præceps ferebatur, causam prætexebat, quòd Catherina antè Arturo fratri suo nupta fuisset, qui quartumdecimum annum agens intactam puellam relinquens morbo decesserat; & virgo petentibus enixè Regibus patre, ac socero ex auctoritate Julii II. Pont. Max. tradita Henrico fuerat. Cùm Romæ, ut matrimonium, quod sibi non justum cum Catherina esse aiebat, dirimeretur, impetrare nequisset, amens cupiditate, ac scelere, spreto Pontifice Maximo, abjectoque religionis, & sacrorum respectu, omni divinarum, atque humanarum legum jure contempto, exacta thoro, & conjugio suo Catherina, Annam Bolenam, quam perditè deperibat, uxorem duxit, & à Pontificum Maximorum fide desciscens, penitus se, regnumque à Catholica Ecclesiæ corpore præscidit, eundemque se summum in suo regno sacrorum Antistitem appellavit. Quo factò veluti perrupto aggere omnis ille pravissimarum opinionum, hærelumque oceanus Angliam inundavit. Unde

santi, ac tam sævi seditionis æstus, tot monstrorum species prodierunt, frustra obnitente, & acribus suppliciiis auctores coercente Henrico. Moriens inde Edoardum filium tertia vxore susceptum successorem Regni reliquit, puerum indolis probæ, sed adcò à tutoribus, rectoribusque in sacrorum disciplina corruptum, vt vna illi religio fuerit veræ religionis fundamenta evertere, funditusque eruere. Verùm is seu morbo, seu fraude suorum intra xvii. ætatis annum extinctus, Regnum, exclusâ Mariâ sorore, Joannæ consobrinæ suæ filiz testamento reliquit. Hanc Dudleus Nortumbriæ Dux summam sub Edoardo potentiam adeptus, nulum sibi adsciverat, instrumentumque transferendi in domum suam Regni habebat; sed Maria, cognitâ fratris morte, haudquam segniter ad vindicandum jus suum exurrexerat, provectâque ingenti popularium favore, paucis diebus paternum Regnum recepit; & quod alterius Regni instar fuit, Nortumbrius ipse, & Joanna, & maritus Guilfordius in potestatem ejus venere. Nam Nortumbrius palam factâ morte Edoardi, quam ipse dum destinata disponit, triduum occultaverat, cum testamentum Principibus coram aperuisset, ex eoque Joannam nurum Reginam nuncupasset, ac deductam in Londinensem arcem, vt mos genti, in possessione Regni locasset; nuntiis mox de Maria allatis, depromptâ Regiis thesauris pecuniâ, ac magnâ largitione militibus sibi, vt rebatur, firmatis, cele-

riter copias adversus Mariam eduxerat, ut antea opprimeret, quam ad convalescendum spatium haberet. Sed tanta repente ad Mariam animorum facta inclinatio est, ut non destituerint modo Nortumbrii milites, sed custodia circumdatum Reginam tradiderint. Maria iusto, quamquam infelici Catherinæ, & Henrici matrimonio erat nata, ac primæ ætate, cum frater eadem matre genitus intra infantiam mortem obiisset, non regio solum cultu, regisque opibus innutrita fuerat, sed vnicè dilecta parentibus, etiam in non dubiam spem Regni educata, nuptiæque ejus maximis Europæ Regibus sunt appetitæ. Quam fortunam ad eam post repudiatam matrem, prolapsamque ad flagitia, & scelera patrem decidit, ut ex auctoritate ejus, de sanctioris consilii sententia hæreditatis, ac successionis in paternum Regnum jure privata, ancillaribus ministeriis Henrici pellicibus famulari cogeretur. Nec post patris mortem honoratior apud Edoardum fratrem fuerat, abjecta, spretaque, ac procul Regia habita, magis divinæ ope, quam cautione, & custodia sua Nortumbrii fraudes variè vitæ ejus insidiantis, vitaverat. Fuit enim innocentissima femina, & pari Catholicæ religionis constantiâ, & vitæ sanctitate, ut nihil adepta Regnum habuerit prius, quam patris, fratrisque leges adversus jura sacrorum latas abrogare, ac pristinum pietatis cultum restituere, usque ad eam in id intento studio, ut monenti Carolo Cæsari consilium ne ap-

properaret, neve tam immaturis rebus sese indicaret, responsum sanè memorabile reddiderit: Se dum deserita, destitutáque in sua calamitate jaceret, non alterius spe, atque ope, quàm Dei sustentatam, ad Regnum inde provec̃tam fuisse: Itaque statutum sibi, cui salutem, & dignitatem deberet, ei non cunctanter, aut obscure, sed statim, ac propalam gratiam profiteri. Nec quia ob id crebræ eam seditiones, tumultúsque quorundam, qui omnium rerum licentiæ, ac impunitati assueti, ac propè omni religione soluti ægrè sub jugum suave, ac salubre Christianæ disciplinæ redibant, exceperunt, destitit incepto; sed punitis fortiter auctoribus, ac multitudine ad sanctitatem reductâ, eximia cum gloria & Regnum pacavit, & colendæ pietatis rationem constituit.

*De ejus in Britanniam adventu, & actis
ibi per eum.*

CAPUT XI.

VERUM, vt vnde transgressi paulùm seriem rerum, temporisq̃ sumus, eò revertamur in continentem post nuncium extincti Edoardi nihil nisi itum ad arma ab Nortumbrio, & gentem Mariæ studere incertis rumoribus afferebatur. Nam ardente inter Gallos, & Cæsarem bello omnia plena suspitionum erant, omnia littora,

ne quis ignaris præfectis, aut trajiceret in insulam, aut inde appelleret, custodiebantur. Postremò etiam desertum à militibus Nortumbrium, & prosperæ Mariæ res nunciabantur. Hieronymus Dandinus Legatus, cùm Regni nobilissimi paulò antè vnus furor, atque amentia Regis à Catholica religione, & fide Pontificis Maximi aulsi salus ageretur, & Mariæ conatus aut adjuvandi à Pontifice, aut confirmandi esse viderentur, vehementer Britannicis nuntiis excubabat, qui ipsi cùm nec certi, & secundi tamen venirent, aliquem in Angliam virum industrium, intentumque, qui explorata, & certa omnia referret, mittere agitabat, cùm ei à Julio litteræ id ipsum jubentes redduntur. Nam Julius Edoardi morte acceptâ, Reginaldum Polum, qui tum ad lacum Benaci haud satis firmâ valetudine locorum salubritates sectabatur, mittere in Angliam decreverat, idque per litteras Polum docuerat. Cui cùm nihil pròperè agi, & certiora expectari placuisset, Dandinum de eo per celerem tabellarium monuerat. Tum ille Commendonum, quem gerendis rebus peracrem, cupidum navandæ operæ, & consilio promptum cognoverat, appellat, hortaturque, vt rem ejus ingenio, & solerti studio dignam suscipiat. Haud cunctanter Commendonus, quamquam magnæ, & in trajiciendo difficultates, & trajecto pericula proponerentur, operam profitetur. Collaudato juvene, rebusque communicatis Legatus ei propria nulla mandata de-

dit, nisi vt diligenter omnia cognosceret, quæ agerentur, quique aditus, quæque spes recipiendi ejus Regni ostenderentur. Si locus cum Maria agendi daretur, eam ad sananda religionis vulnera, suumque Deo reddendum cultum hortaretur, Pontificisque ad id non solum studium, sed etiam opes polliceretur. Denique omnia pro fide sua, & prudentia gubernaret. Ille cum per infestissimos Romano nomini hostes, & tum licentiâ, & futuri metu efferatos iter esset, ne se cuiusque crederet fidei, sine comite, aut seruo villo Bruxellis profectus Gravelingam vno die itinere confecto venit. Quo ex oppido commodissimus erat in Britanniam trajectus: ibi duos sibi corporis ministros ignaros sui conduxit, vtrumque Gallicæ, alterum etiam Anglicæ peritum linguæ. Cum his compositâ sibi causâ, quod avunculus mercaturam Londini fecisset, multaque negotia haud satis explicata decedens reliquisset, navem conscendit, ac nequaquam secundâ tempestate transvectus in insulam, Londinum contendit, quò profectam Mariam, receptamque in itinere cognoverat. Eò cum venisset, plena turbarum omnia, feroces adhuc licentiâ hæreticos, conantesque Mariam à pristina revocanda religione absterre, & Reginam illam magis, quam Regni potentem invenit. Nam & ipse interfuit, cum ausus sacerdos in templo adversus novas concionari doctrinas, adeò iram insolentis jam talium multitudinis commovit (& genus est omne hæ-

reticorum audaciâ, & temeritate præcepſ) vt non obſtrepuerint modò dicenti, ſed miles quidam è media concione nudatum pugionem in perfeverantem orare conjecerit. Quo facinore Comendonus eſt admonitus quanto ipſe in discrimine verſaretur, ſi aut quis, aut à quo, aut qua de cauſa veniſſet, reſcirent. Nec tamen hoc metu, ac difficultate deſtitit; quin ad ipſam jam adire Reginam parabat, cùm fortè Joannes Lius nobilis Anglus ei occurrit, quem ſub Edoardo ob religionem profugum in Italia familiariter noverat, nec parvis officiis devinctum habebat. Ac primò quidem perhumaniter amplexum offerenti ecquid eo tempore in Britannia quærenti, eadem avunculi negotia, pecuniâque ſibi pluribus in nominibus relictam obtendere. Poſt ubi carum Reginæ cum, atque inter intimos miniſtro comperit, multâque amicè ſecum, ac fidenter ab illo de Republica, præſentique rerum ſtatu, atque omnia pro priſtina familiaritate, & benevolentia fieri ſatis antea, vel ex conſtantia avitæ pietatis probato, cauſam adventus ſui aperit, celeritèrque ab eo ad Reginam deducitur. Quod tamen ipſum non ſine difficultate fuit; omnia enim ſepta cuſtodiis, omnes clauſi aditus erant, ne quis exterius cum Regina colloqui clam aliis poſſet; maximè Cæſar, & Pontifex ſuſpecti habebantur; quorum cum altero de matrimonio ſenſerant agi, alterum pollutæ religionis, bonorùmque à templis direptorum ultorem timebant. Reginam

Commen-

Commendonus ad pristinas factorum carentias, fidemque restituendam, Regnum Catholice Ecclesie reconciliandum, ac referendam hanc statim gratiam Deo, qui eam devictis sine vulnere, sine civili sanguine perduellibus, atque hostibus suis, potestatisque ejus traditis, paterni Regni compotem fecisset, cum esset hortatus, atque omnes in id Pontificis Maximi facultates pollicitus, à Regina adventu ejus mirè lætata perbenignè est auditus; prolixè multa de se, deque fide, ac studio suo erga Pontificem Maximum, & Catholicam Ecclesiam professà, de ratione conficiendæ rei, consilioque suo cum eo communicavit, jussumque redire ad se dimisit; monitum priùs etiam atque etiam, ut custodiam sui haberet, diligentissimèque caveret, ne, quid acturus venisset, à quoquam sentiretur, rebus enim tam turbidis periculum ejus præstare se vix posse. Interea pacandis rebus intendit, multitudinem armatorum, & quorum ægrè coërceri licentia poterat, qui Reginam in Regni possessionem reducere, adessèque initiis ejus etiam repugnante ipsa voluerant, in suam quentique domum dimisit, civitatemque illà turbâ, & collusione hominum exhaustit, exoneravitque. Cum Casare matrimonium Philippi filii sui offerente, quo ipsa communitura sibi Regnum præpotentis, & propinqui Regis connubio videbatur, de fœderis, & affinitatis conditionibus occultè agebat, causamque Nortumbrii, quem in custodia habebat, cognos-

sci, perficiq̄ue jusserat, ac in singulos dies magis convalescens, rerum, ac Regni potens efficiebatur. Commendono ad eam quoties vellet, atque opus esset, per eundem Lium adeundi facultas erat. Cùm & sc̄dus cum Cæsare, & nuptias cum filio pepigisset, nec tamen id palam esset, arcessi Commendonum jubet, ei tum mentem, consiliũmque suum omne patefecit, litterasque ei manu sua scriptas ad Julium Pontificem perferendas dedit, quibus se, Regnũmque in fide, & auctoritate Pontificum Maximorum fore pro certo confirmans pollicebatur; addens de cæteris rebus mandata se Joanni Francisco Commendono dedisse, de ipso plura sciturum. Summa mandatorum fuerat, Reginam habito Britannia sanctiori Consilio, ex ejus auctoritate patris, fratrisque scita, jussũque de religionibus abrogaturam, statimque Legatos Romam, qui Pontifici Maximo debitum fidei, & obedientiaẽ officium persolverent, missuram: Interim postulare, vt Julius publice Anglis ignosceret, ne cui assensisse Henrico, Edoardoque divinum sibi jus arrogantibus, descivisseque a majorum pietate, & Romana Ecclesia fide, fraudi, noxave esset; Reginaldum Polum Cardinalem cum summa potestate Legatum in Angliam mitteret, a quo hæc omnia ritẽ fierent, resque sacrae ad pristinae disciplinae normam per eum ordinarentur. Cum his mandatis exemplò proficisci parantem Regina biduum Londini retinuit, vt Nortumbrii damnationem, pœnam-

que præfens aspiceret. Is enim à Judicibus rerum capitalium majestatis damnatus fuerat, pròductusque in publicum capite pœnas luere est coactus; veniã priùs filiis, nuruique ab clementi Regina impetratã, cum ipse ejuratã hæresi, cui non errore mentis, sed cupidine potentia adhæsisse se confitebatur, ad Catholicæ religionis fidem rediisset, Catholicisque sacris sese ritè procurasset.

De reditu ejus in urbem.

CAPUT XII.

SUPPLICIO de Nortumbrio sumpto, Regina Commendonum cum litteris, & mandatis, ut suprà ostendimus, dimisit, jussum cum fide omnia ad Pontificem perferre: nec præterea cum ullo mortalium, præterquàm cum Polo communicare. Ille cum triduo incontinentem transmisisset Bruxellis à Legato Romam dimittitur, quò per equos, qui dispositi ad celeritatem sunt, continuato die, noctuque itinere, nona, postquam à Legato discesserat die, pervenit, milliariis amplius mille propè incredibili cursu confectis. Quamquam diverterat ex itinere ad Polum, ac mandata ad eum Regina pertulerat, nunciaveratque Dândini verbis, ut profectionem suam tatisper differret, donec tranquillæ in Anglia res compositæque essent. Id Cæsarem magnopere eum rogare; nam Cæsar matrimonio Mariæ Re-

gnum Angliæ filii opibus; suisque adungere ma-
 ximè cupiens, cum satis abhorrere ab ea volun-
 tate Anglorum animos intelligeret, intentâ curâ
 observabat, ne quid conatui suo impedimentum
 afferret. Et Polum ipsum esse in Anglia, qui Re-
 ginæ maritum destinarent, intellexerat, ac ne
 ipsa quidem Regina initio eum aspernata diceba-
 tur, quæ à Commendono quæsierat, an eum le-
 ge sacrorum, qua Polus adstrictus erat, Pontifex
 soluturus fuisset; erat enim Diaconus, cui ordini
 sæpe tributa legis venia est à Pontifice Maximo:
 sed postea Gallorum vim metuens, quos adversa-
 riis suis studuisse compererat, nec Anglis ipsis sa-
 tis jam fidens, ad Philippum inclinavit. Ex eo
 Cæsar Polum ante peractas filii nuptias transire in
 Angliam volebat, non tam fidei ejus diffidens,
 quàm timens, ne adventu ejus territi hæretici ad
 res novas respicerent, studiaque ad Gallum verte-
 rent, ejusque adjuti viribus sua consilia disturba-
 rent. Romæ suspensa omnia, ac profectum mo-
 dò in Britanniam Commendonum auditum erat,
 & Pontificem ingens cura, quis exitus rerum in
 Insula futurus esset, intentum, sollicitumque ha-
 bebar. Itaque Commendonum non certas solùm,
 sed perfectas res, & supra spem lætas afferrentem
 tanto gaudio accepit, vt lectis Reginae litteris,
 quæque mandata ab ea; quæque gesta ad eam
 diem essent, totòque penitus illarum rerum statu
 percepto, cuncta ordine referente Commendono,
 tenere lacrymas nequiverit. Ac tu verò, inquit,

fili, non lætus modò Nuncius mihi, sed vnus minister præclari operis, atque effector extitisti, plúsq̃ue nobis tua præstitit industria, quàm nos ausi voris, & optaris, nedum spe concipere simus; arcéque complexus juvenem, ac multis præterea laudibus, vt dignum erat, profecutus, Deo summas gratias egit, quòd potissimùm in Pontificatu suo amissum nobile Regnum ad officium, fidémque Catholicæ Ecclesiæ redire voluisset. Sed tantum solus gaudium cum non caperet, impatiensque moræ vellet extemplò suam felicitatem aliis impartiri, & Commendonum iuberet comparare sese, vt omnia sequenti die Senatui, quem ob id esset vocaturus, renunciaret, non est veritus ille admonere Pontificem Reginæ voluntatis, ne ea tum efferrentur, suæque in id obligatæ fidei. Quam ego verò, inquit, si per te liceat, pari religione, ac tua iussa apud Reginam sum executus præstitero. Admiratus constantiam juvenis Pontifex, quæque effanda, quæque reticenda essent cum eo constituit, seque ipsum ea Patribus expositurum ostendit. Verùm in Senatu recitatis Reginæ litteris, reliqua ipse, vt acceperat, enarrare orsus, medium sermonem, cui non satis, credo, moderari poterat, repentè abrupit, ac vocari Commendonum, introductúmque Patribus coram expromere quæ sibi pridie nunciaverat, iussit. Quemvis, vel exercitatissimum Patrum, & dicere, & audiri in eo loco assuetum tam subita res, nullo spatio ad meditandum dato, pertur-

turbasset, nedum juvenem, quem aspectus modo Pontificis, & confessus summorum virorum, & majestas illius loci contertere, & confundere potuit, præsertim cum Latinè (peregrina nunc nobis lingua, neque enim aliter licet eo loco verba facere) edisserenda illa essent. Commendono id fere in omni vita accidit, ut initio dicendi rubore quodam ingenuo perfunderetur, timidiùsque inciperet; sed ubi velut iter ingressus orationis erat, nemo illo solutior; liberiorque incessit, nam & sententiæ illi percrebræ, & verba apta rebus suppetebant. Tum quidem, ut semper, non timidè solum, ac dubitanter, sed penè tremens est orsus, quod ei in modestiæ, ac verecundiæ laudem vertit. Nam sumens inde paulatim animum, eo ordine, eâ copiâ, & prudentiâ orationis cuncta ut acta, ut sibi à Regina mandata erant, exposuit, atque de toto statu Britanniæ disseruit, ut omnes Patres in admirationem sui verterit, atque vnus eorum illud ex Evangelio dictum vsurpans: Quis putas, inquit, puer iste erit? Ejus certè diei gloriâ factis creditur aditum illi, viamque ad reliquas res, honorésque, quos deinde cepit, gessitque, maximè munivisse. Nam & Pontifex perhonorificis est eum verbis profecutus, & singuli postea Patrum accersitum ad se domum juvenem complexi, & gratulati ei sunt, & prolixè studium, atque operam suam polliciti. Ante omnes Joanni Petro Carafæ Cardinali, qui in Britannia fuerat, ejusque Insulæ magnam notitiam habebat, mi-

rè est ex eo conciliatus. Nec apud Patres solum, sed in vulgus quoque celebre esse inde nomen illius cœpit. Julius ex litteris Reginae, atque oratione Commendoni tridui supplicationes indixit, solemnique sacra instituit, quibus ipse rem divinam fecit, ejusque nuncii lætitiæ omnibus rebus celebrari imperavit. Commendonum inde, quoties mentio rei incidisset, laudibus tulit, de mensa ad eum sæpe misit, magnoque in honore, ac pretio semper habuit. Quibus ille rebus nihilo elatior, cum ei ab omnibus magna gratulatio fieret, in sua se vitæ, morumque modestia diligentius etiam, quam antea continuavit.

De profectiōe ejus in Lusitaniam.

CAPUT XIII.

JOANNI Lusitanæ Regi inter hæc Emanuel filius, quem vnicum Regni hæredem habebat, moritur. Eodémque die in afflictæ domus solatium Emanuelis conjux filium enixa est. Ad hunc igitur consolandum Regem ægrum animi ex tam acerba morte filii, gratulandumque alterius ortum, Julius Commendonum in Lusitaniam misit. Eò cum Galliam omnem ab Alpibus ad Pyrenæos, Hispaniamque item quanta in longitudinem patet, pedibus transgressus venisset, honorificè ac-

ceptus, comitèrque habitus à Rege est, cujus ipse cum morum, atque ingenii dexteritate, tum de Britannis rebus, quarum recens adhuc fama erat, curiosè multa exquirentem facundè alloquendo, magnam sibi gratiam conciliavit. Unde cum Rex etiam legere in militum, qui Christi appellantur, societatem voluit, in quam Principes gentis pro magno dignitatis ornamento optari à Regibus solebant. Quod cum ipse alienum vitæ suæ institutis ferens recusasset, Joannes rubram ei crucem singulare societatis ejus insigne tradidit, potestatemque ei fecit, quem vellet, eo militiae honore decorandi, dum ingenuis ortus parentibus, majoribusque esset, idque Legato suo Romæ solemnè ritu probaretur: quem ipse honorem in nobilissimum juvenem amicam suum postea contulit. Discedens à Rege ad visendum inclytum religione templum Divi Jacobi in Galitiam proficiscitur, prosequente eum Joanne omnibus humanitatis, & benevolentiae officiiis. Nec aliâ re libensius Lusitanicam illam profectionem, munusque susceperat Comendonus, quam quòd ei occasio videndi tot exteras provincias futura esset, Galliam enim, Hispaniamque diversis iens, rediensque itineribus perlustravit. Et fuit sanè videndi, cognoscendique res externas singulari studio. Nam & situs regionum, & opportunitates earum, quæ maria, quæ portus, quæ flumina, quibus quæque rebus abundaret, egeretque, qui hominum mores, quæ studia, quæ regendæ publicæ

rei ratio, diligenter admodum inquirebat, eaque adeò tenaci memoriâ complectebatur omnia, vt barbara quoque nomina hominum, locorumque retineret. Quæ res ei, cum propè omnem inde Europam studio eodem, ac diligentia peragrasset, magno vsui, atque laudi postea fuit. Ex Lusitania Romam cum rediisset, Julius octavum & sexagesimum agens annum, postremum vitæ diem obiit, vir ingenuæ, ac liberalis naturæ, planèque probus, & innoxius, ac ne litterarum quidem, & industriæ expers, sed negligens rerum, & in Pontificatu adeò curas omnes, laborésque refugiens, vt abditus hortis, quos immani sumptu ædificabat, hilaritatibusque intentus suis, ne Senenses quidem, quos Cosmi Florentinorum Ducis, atque Hispanorum arma premebant, ad se urbem, agrum, suaque omnia in Romani Pontificis ditionem dedenda venientes audierit, quamquam & Galli, quorum ope illi defendebantur, huic ditioni annuerent, neque adversarentur Hispani. Iis temporibus ætatem degerat Julius, quibus gravitas, modestia, pudor pro tristitia, atque inertia ducebantur, cunctaque voluptas, & lætitia, & effusus in omnem iucunditatem animus habebat, nec aliàs Ecclesiastica disciplina solutior fuit. Beneficia & sacerdotia haud aliud, quam alimenta luxuriæ haberi. Eorum plura, & quæ per leges non liceret capi: vt quidam tres Episcopatus vno tempore gesserint: passimque ea gratiæ, non meritis dari. Amictus sacerdotalis ad honorem,

& dignitatem institutus, omnibus fovere, sagulum, quàm toga magis placere. Neque liberius vivere, ac se prorsus hilaritati dedere. Denique conviviis, ludis, spectaculis indulgere, cum mulieribus discumbere, cum iisdem vnà vestari per urbem turpe, ne gravibus quidem, & honoratis viris habebatur: adeò licentia, & consuetudo mores, judiciâque corruerat. Hæc Julius eodem depravatus usu, & fecerat juvenis, & fieri se Pontifice facilè est passus, virtutis cultor magis, quàm vindex vitiorum. Sed Commendono sponte honestis, & priscis moribus insistenti tot inquinata corruptelis tempora in gloriam cessere, cuius etiam fructum secuta mox severior ætas attulit.

De Marcelli, & Pauli Pontificum Maximorum studio erga eum.

CAPUT XIV.

MARCELLUS Cervinus, qui secundus est appellatus, in Julii locum Pontifex creatur. Cujus tanta virtutis opinio fuit, tanta spes restituendi per eum antiquam disciplinam, pristinumque cultum, ac splendorem religionis, & Christianæ Reipublicæ, ut præclarè actum cum illo videri possit, quòd intra vigesimum diem ostentatus terris, ereptusque fuerit. Neque enim erat mediocris sapientiæ, motæ de se tantæ expe-

stationi respondere. Et is quibus diebus Pontifex est renunciatus Commendonum ultro accitum inter familiares receperat. Et Joannes Petrus Carafa qui ei successit, cui Paulo IV. nomen est inditum, statim Pontificiis epistolis scribendis designavit. Cui muneri vnà cum illo Paulus insignes dignitate, & eruditione viros, partitis inter eos provinciis præposuit. Joannem Casam Archiepiscopum Beneventanum, Annibalem Borzutum Archiepiscopum Avenionensem, Antonium Ælium Episcopum Polensem, Angelum Massarellum item Episcopum, & Sylvestrum Aldobrandinum Jurisconsultum, ad quem postea ob excellentem industriam, atque fidem, aliorum scnescente gratiâ, rerum propè omnium summa delata est. Paulus non solùm dignitate princeps amplissimi ordinis, sed sacrarum rerum doctrinâ, eloquentiâ, magnitudine animi, innocentiam morum, & totius vitæ sanctitate; & ad hæc ætatis quoque honore longè inter omnes Patres eminebat. Itaque ei Commendonus in Cardinalatu præcipuam observantiam, cultumque tribuerat. Et ipse senex adèò juvenis ingenio est delectatus, vt multas sæpe horas cum eo, legendo, differendoque nunc de privatis, nunc de publicis rebus perfamiliariter, jucundèque consumeret, eumque haud ferme alio, quàm filii nomine appellaret. Pontificalibus comitiis prælato Marcello, cui ipse quoque Paulus, etsi quinque & viginti annos natu minori suffragatus erat, omnes de il-

lo spes omnibus deciderant , concurrentibúsq̄ue ad Marcellum cunctis , desertum , destitutumque ab omnibus , quibus antea coli , frequentarique solebat , Commendonus tum maximè assiduus cum illo , majori , quàm antea studio affectari , deducere , observare , & ad omnia præstò esse. Itaque ergo creatus Pontifex Commendonum ob modestiam adire ad eum differentem , vltro requisivit , habitationem in Palatio , sumptumque largè præberi jussit , Carolo , & Joanni fratris filiis commendavit verbis , & pluribus , & amantissimis , ac filium ipsum , quoties mandaturus ei aliquid esset , appellare perseveravit. Arcanis & rebus , & sermonibus inter intimos ministrorum admittens. Nullius denique operâ libentiùs vti , ac ne consuetudine quidem , ac domestica colloctione cujusquam æquè delectari est visus. Primis inde Pontificatus diebus , ignarum , non solum non petentem , Zacynthiorum Episcopum designavit , Venetorum Legato coram honorificâ oratione profecutus. Abnuentem , seque imparem ferentem Pontifex osculatus admonuit honores pari pudore recusaret , ac peteret ; quæ enim ei nullo ipsius ambitu , aut studio , sed vltro deferrentur ab eo , cui vis divinæ potestatis inesset , perinde accipienda , ac si manifesto Dei ipsius instinctu obvenirent. Cum Episcopatu Beneficium ei in Veronensi agro dedit , cujus annum vectigal erat quingentorum aureorum numum.

De novo ejus itinere in Belgas.

CAPUT XV.

EX his rebus non dubia opinio inceserat homines, juvenem nullis, aut pecuniæ, aut voluptatum illecebris corruptum, & inquinatissimo sæculo vltro se majorum disciplinæ subjicientem, ætate, viribus, animo vigentem, & ab his artibus acceptum Pontifici ad Cardinalatum vsque proferri. Quam ille opinionem occulere per modestiam, atque adedò obruere eam conabatur. Contrà quàm plerique faciunt, sanè ineptè, qui famâ, ac prædicatione sui haud minùs quàm ipsâ re efferuntur, monstrarique, ac celebrari spes suas gaudent, ac levi auditioni ipsi de se ante omnes credunt, vt quidam prædives, & maximè ambitiosus, cùm suum nomen inter eos ferri, quos sermo vulgi proximis Comitibus Cardinales destinabat, accepisset, ipsum dicitur appellasse Pontificem, magnum memorans totâ vrbe rumorem esse de constituta ejus voluntate cooptandi se in Cardinalium numerum, ac sibi id multos affirmasse. Cui subridens Pontifex, At isti, inquit, falsa narrant, nec tu iis vllam fidem habueris. Longè ab hac vanitate aberat Commendonus, nec tamen vitare invidiam potuit, quæ eò acrior erupit, quo minùs loci ad obtrectandum inueniebat. Verùm vt artificiosa, & callida malitia est,

quem crimine non possunt, laudibus cum suis oppugnare aggrediuntur, extollere ingenium, vim animi, corporisque, & in gerendis rebus studium, & industriam, & per speciem honoris amandandum, habendumque procul à Pontificis oculis curant, ita rati opportuniorem fraudi fore. Ad procurandam igitur Rempublicam apud Carolum V. Cæsarem, revocato inde Archiepiscopo Confanorum, qui ei muneri à Julio præpositus fuerat, destinatur. Sed quia eo tempore suspensum induciis bellum inter Cæsarem, & Gallos erat, Pontifex è Cardinalium Collegio Legatum ad Cæsarem creavit Scipionem Rebibam, cumque in Belgas proficisci, Cæsaremque cohortari ad pacem ex induciis firmandam, iussit; misso eadem de re Carolo Carafa Cardinale ad Henricum Galliarum Regem. Commendonus iter cum Rebiba suscepit. Jam è Mediolano per Helvetiorum fines in Belgas egressi erant, cum Mastricum ad Mosam flumen, oppidum ditionis Caroli intrantem Legatum festinus tabellarius ab Urbe missus assequitur, eique à Joanne Carafa Pontificis fratris filio litteras reddidit, quibus jura fœderum à Cæsarianis violata, insidias Pontificis vitæ factas, bellumque exortum nunciabatur, ipseque, & Commendonus jubebantur, omisso itinere, quod instituerant, redire Romam, & incolumitati suæ, si possent, consulere; caveréque diligenter, ne in potestatem adversariorum venirent. Legatus eo nuncio vehementer perturbatus, quod in me-

dia Germania, atque in Cæsaris ipsius Regno deprehensus, quò, aut quà elabi posset, ignorabat, tradere se hosti, & quemcumque fors cogeret casum subire parabat. Sed Commendonus vbi ea accepit, confusum novitate tam subitæ rei Legati animum confirmat, docet quanti ad omnia interfit non intercipi eos, & publicas litteras, & publicarum rerum ministros in hostium venire potestatem, vt carcer, & reliqua captivitatis mala negligantur. Possè si consilium, celeritâsque adhibeatur, antequam adventus ejus vulgaretur, aut nunciaretur Cæsari, aliquò inde evadi. Sibi videri, vt Cardinalis cultus, insigniâque Legati deponerentur, & mutatis vestibus, relictoque omni comitatu, cum paucis, atque expeditis extemplò se in Galliam proriperent. Hac approbatâ sententiâ Rebiba regionum nescius, & consilii inops regendum se Commendono permittit. Deposito igitur sacerdotali ornatu, & familiarium sagis, palliisque assumptis, cum paucis oppidò egrediuntur, dato mandato his, qui relinquerebantur, vt si quis de Legato quæsisset, advenire eum, & mox adfuturum responderetur. Commendonus ex consuetudine sua omnia percunctandi, & nota loca, nominâque locorum, & qui circa fines, quæ proxima Gallorum oppida, præfidiâque antè inquirendo compererat. Nemo enim eo percunctator curiosior fuit, minutis teneri, quàm quid præterire quod scitu dignum esset malebat. Ad ea ducibus agrestibus homi-

nibus, quos subinde parvâ mercede comparabant, per devia itinera incolumes prius pervenere, quàm de fuga eorum resciri ab adversariis poterit; qua quidem in fuga longè maximum discrimen Commendonus ipse adivit, cùm in densissimis Arduennæ saltibus, prægressis reliquis solus ab via aberrasset, totam enim noctem per tenebras vagatus, ægrè posterâ luce ad socios, de salute ejus vehementer sollicitos, se recepit, atque per Eburonum, seu Leodiensium fines in Galliam, atque Lugdunum transgressi, inde cum Carolo Carafa ab Henrico redeunte, classe Gallicâ Romam omnes trajecere.

*Ad Venetos, & alios Italia principes
mittitur.*

.. CAPUT XVI.

INTEREA Romæ Marco Antonio Columnæ Ascanii filio, quòd occultos domi suæ cœtus adversus Pontificem habuisset, dies est dicta, cùmque citatus non adesset, majestatis damnatus oppida, quæ intra Romanæ Ecclesiæ fines obtinebat, amisit. Hinc exortum inter Pontificem, & Cæsarem bellum, cùm Cæsar non opprimi Columnam suarum rerum interesse diceret, Paulus impediri se in suo jure iniquissimum censeret. Commendonus igitur reversus Romam initio hujusce

jusce belli, statim vix tridui quiete concessa, ad
 Principes beneficiarios Romanæ Ecclesiæ conti-
 nendos in officio, ne quis auctoritate, & pollici-
 tationibus Cæsaris abductus de fide decederet,
 est missus. Quorum Hercules Ferrariensium Dux,
 etiam in societatem armorum venit, infestum-
 que bellum in circumpadanis locis Cæsarianis fe-
 cit. Sed cum maximè omnium cuperet Pontifex
 Venetos sibi propter civitatis ejus opes, ac di-
 gnitatem adjungere, tantum Commendoni in-
 dustræ, atque fidei tribuit, ut eum potissimum
 Venetias mittendum censuerit. Quod quidem
 Veneto civi ante ipsum contigit nemini, præter-
 quam vni Petro Bembo, viro ætatis ejus famâ
 eruditionis præstantissimo: quem Leo Pontifex
 ab simili causa Venetias ad Senatum misit. Eâ-
 que res Commendono haud mediocri apud cives
 suos gloriæ fuit, cum tantis de rebus vni com-
 missum munus, vnus Principis latus tegens, cæ-
 teris omnibus infra se positis conspiceretur. Quin
 etiam accidit, ut illis fortè diebus Antonius Tri-
 vultius Tolonensis Episcopus, vir apud Insabres
 claræ nobilitatis, qui tum pari Nuncii munere
 Veneriisungebatur, in Cardinalium Collegium
 à Paulo sit lectus: cujus honoris ornamenta ab
 Urbe ad eum missa, Commendonus illi ex autho-
 ritate Pontificis tradidit solemnibus in sacris, qui-
 bus Princeps, Senatúsque celebrandæ rei causâ
 intererant, Antonisque ad genua accidentis ca-
 piti purpurei galeri insigne imposuit; quod cum

faceret, succlamatum à quibusdam est; Antoni hanc postmodum reddere operam Commendono memento. Ea enim ejus erat virtutis fama, ut passim summos illi honores homines augurarentur. Cæterùm Commendonus vsque fere ad exitum belli in ea civitate est retentus, vbi sæpe apud Venetos de iniquitate adversariorum, de injuriis, de insidiis Pontifici Maximo factis, de periculo in quo Romana res versaretur, ac de Hispanorum cupiditate Italiæ Regnum affectantium, gradúmque sibi ex subactò Romano Pontifice, populisque ejus imperio parentibus ad reliqua, & ad ipsos Venetos struentium, copiosis, crebrisque orationibus disseruit. Et quamquam Venetorum civitas pacis, & otii studiis dedita armorum motus reformidet, Senatúsque exactæ senectutis Pontifici haud fidens, temerè in bellum adversus præpotentem Regem non esse sibi descendendum statueret, tamen ne cadere quidem rem Romanam, & crescere supra modum Hispanorum in Italia opes, non ad se magnopere pertinere existimabat. Commovebatúrque Commendoni oratione, affirmantis, nisi Veneti opem tulissent, suáque pro Italiæ salute, & pro Antistite sacrorum, & principe Christianæ Reipublicæ justa, & pia arma adversus gentis externæ, & nequaquam vanâ spe omnium libertati imminentis vim opposuissent, oppressum in tanta, tam repentini, nec opinati belli mole Pontificem Maximum, cui si victo jugum ab superbo hoste injectum fuisset,

id verò non turpe solùm, ac deforme Veneris, qui confugientem ad eorum societatem Pontificem aspernati dicerentur: quod à pietate, & sapientia Senatus alienum esset, sed periculosum quoque, atque adedò exitio proximum fore. Hæc Comendonus cùm apud Patres, tum apud amicos, & propinquos suos graviter, accuratèque disserens, civitatem in magnam curam, metumque conjecerat, ne Hispani, gens imperii avida, imparatum aggressa Pontificem subigerent, atque nullo inde pudore reliquarum civitatum libertati vim afferrent. His anxii, cùm neque tutum civitati suæ esse videretur pati in tantum jam propagari Hispanorum in Italia opes, vt omnium rerum vis, ac potestas ad eos perveniret, neque tamen temerè se dubio implicare bello vellent, in præsentia medium sequi consilium placuit. Reconciliatores pacis se ferentes Franciscum Frumentum scribam Reipublicæ cum litteris, & mandatis ad Albæ Ducem, qui pro Cæsare Italicis rebus cum imperio præerat, mittunt. Orant, vt vi, atque armis absistat, neque sacrosanctum Pontificem, quod invidiosum Hispanorum nomini, & à Cæsaris, Regisque filii pietate abhorrens esset, oppugnatum eat: posse de quibus dissiderent utilius, salubriúsque per communes amicos componi. In eamdem sententiam litteras in Hispaniam ad Regem dedere. Videbantur & ad minas, denunciationésque belli, si preces non valuissent, impelli posse, tantus metus incesserat civitatem,

ne Pontifex inermis, & impar opprimeretur, pro-
 tinúsq; inde ipsi à victoribus peterentur. Sed
 Carolus Carafa Cardinalis, vbi descendere ab
 Alpibus Gallorum copias accepit, spe victoriæ per-
 inde ac ipsa victoriâ inflatus, ac tumens, Vene-
 tias ipse excurrerat, Senatúmque vrgendo ad ca-
 pssenda simul arma, atque infestæ gentis spiri-
 tus infringendos, persequendósque communes
 hostes, & Italiâ pellendos hortabatur. Ingentem
 vim equitum, peditúmque invictæ juventutis è
 Gallia adventare, & transgressas Alpes esse, Pon-
 tificem ad vltionem sui inflammatum enixè in-
 struere bellum, justúmque exercitum habiturum.
 Accedere Ferrariensium Ducem opportunum dis-
 tinendo circa Padum hosti; victoriam esse in
 manibus, magnáque victoriæ præmia; Venirent
 ipsi in partem, & augendi imperii occasionem
 elabi sibi ne paterentur. Hæc Carafa elatè, ac
 magnificè jactabat: Cæterum Senatúm, quem
 metus ex periculo Pontificis ad curam rerum sua-
 rum converterat, tantæ ostentatæ vires securum
 sui magis, quàm alieni sollicitum reddiderunt.
 Itaque accepto, cultóque omnibus honoribus Ca-
 rolo, & speciosis responsis sine vlllo effectu dimis-
 so, ipsi quietem egerunt.

Quomodo è Pauli gratia decidit.

°CAPUT XVII.

CARAFa quamquam sensit hac jactatione virium laxatum ab se eum metum in Veneratorum animis esse, quem Commendonus studiose intenderat, & quo vno trahi Senatus in causam posse videbatur, tamen errati sui invidiam in Commendonum ipsum vertit, quem occultè oderat dissimilitudine morum. Nam Commendonus arctiori amicitia ejus, vel vltro officii invitatus abstinuit semper, horrens ingenium hominis mente malâ imbutum, ac perditum flagitiorum consuetudine. Unde obsequii jus obtinere apud eum, quàm gratiæ, & familiaritatis factius duxit. Ergo vitare arcanos aditus, temporaque, & publicarum rerum ministerium, non malorum conscientiam appetere. Si quando imprudens indecoris supervenisset, abire statim, tamquam per reverentiam, adversus eum. Venetiis solemnes post dapes, quibus Carafam Senatorum vnus acceperat, nobilium matronarum coctum, saltationemque celebraturum, moris civitatis, quàm personæ suæ magis memorem, vnâ ingrediente, & in assentationem ejus hilarè, ac jucundè agente, togatâ comitum turbâ, solus Commendonus reliquit, fictâ sibi discedendi causâ, veniâque impetratâ ab libente, sed occultè ira-

scientè, quòd exprobrari sibi quos ille respueret
 mores, rebatur. Haud ignotum id Commendo-
 no, cujus & audita vox inter suos scientem se, ac
 prudentem labi: sed honesti, decorque amor in
 juvenis animo ambitione validior erat. Offende-
 batur quoque Carafa, quòd cum ipse numquam
 de Hispanis, Regèque eorum mentionem sine
 insectatione, & contumelia faceret, furorique
 ejus assentantes plerique assidue probra ingere-
 rent, moderatiùs Commendonus ageret, & quam-
 quam apud Senatum pro Pontificis causa acriter,
 tamen cum privatis nomen Cæsaris, Philippique
 modestè, nec sine honore vsurparet; sedare, quam
 intendere odia utilius ad omnia ratus. Carafa igitur
 Romam reversus frigidè rem actam à Com-
 mendono dicere, Hispanorum respectu, quibus
 occultè studeret. Nec apud Paulum cupidine vin-
 dictæ flagrantem atrocius vllum crimen. Itaque
 rediens Romam Commendonus ad pedis oculo
 admittitur, brevi sermone, nec pro pristino
 amore comiter, atque amantèr excipitur à Pon-
 tifice. Sensit ille ictum se Carafæ malevolenti-
 tiâ, quam sponte motam multi spei ejus inviden-
 tes aluerant, atque incitarant: Sed & fore ita pro-
 viderat, nec remedia quæsit. Non ipse locum,
 tempùsque aptum alloquendi Pontificem, non
 per alium purgare se tentavit, tacitus, pacatùsque
 injuriam tulit. Mansit tamen sua illi integra di-
 gnitas, neque re, neque dicto minùs liberali est
 violatus. Non ædes in Palatio ademptæ, non vi-

Stus præberi defitus, ne aditu quidem, atque ami-
 citiâ prohibitus, nisi quòd ipse vltro se rebus sub-
 duxit, idque Carafa satis habuit, virum infontem,
 & secundissimæ famæ, vltà insectari, aut non au-
 sus, aut non visum. At reliqui ferme omnes, qui-
 cumque initio publicis negociis, consiliisque à
 Paulo admoti fuerant, graviùs perculsi, Palatio
 alii ejeti, alii càrceribus inclusi, in exilium alii
 pulsi; in quibus & ii fuere, qui maximè Com-
 mendono obrectaverant. Nam Carafa, vt solus
 omnium rerum potiretur, neminem vllò amici-
 tiæ, aut gratiæ iure pollere apud Pontificem pa-
 tiebatur, nisi qui ab ipso provecti ejus benefi-
 cium agnoscerent. Ita alium alia de causa omnes
 amovit, in locòque eorum clientes suos suffecit,
 homines, quibus nulla Reipublicæ, aut honesti
 cura; ipsaque in illum fide, non religione, sed
 utilitate, ac spe improbâ crescendi ex publicis
 malis stabat. Vacuus igitur Commendonus publi-
 cis muneribus, insperatumque eo tempore nactus
 otium; avidè studia sua repetiit, opusque antè in-
 choatum à se de jure Romani Imperii ad Germa-
 nos translato, de Pontificum Maximorum pote-
 state, ac de publicorum Conciliorum vi pertexe-
 re; atque absolvere est adorsus. Ob id assiduus
 in Vaticana Bibliotheca vetustos, ac situ, & pul-
 vere obsitos libros excutere, evolvere, totam scru-
 tari, atque eruerè antiquitatem, multa librario-
 rum, multa etiam suâ manu exscribens. Per hæc
 ipsam fermè annum utilibus, atque honestis stu-

diis cum transegiſſet, poſtremo bona cum Pontificis venia anno inſequenti M. D. LIX. ab Urbe Venetias diſceſſit, inde Zacynthum, ac Caphaleniam, quarum Inſularum Epiſcopus erat, tranſmiſſurus. Verum dum ibi tempeſtatem ad navigandum idoneam opperitur ad xv. Kal. Septembris Paulus IV. deceſſit, tertium quidem & octuageſimum agens annum, ſed irâ, ac mœrore magis, quàm ſenio confectus, quòd ſclerum Carafa, fratrumque, vt diu neſcius, ita ſerus vltor extiſſet.

De Carafa, fratribusque Urbe pulſis.

CAPUT XVIII.

CARAFE Cardinali duo fratres erant, natus major Joannes Dux Paliani, minor Antonius Marchio Montibelli, vterque titulum per alterius injuriam adeptus. Diverſi vitii, ſed omnes arrogantia, & ſocordia pariter odioſi, inviſique. Cæterum diſcordes inter ſe, obſidendis patrii auribus, ne quid quod ipſorum ſclera proderet, permanare ad eum poſſet, fraternæ concordia, & fides ex mutuo metu. Uni Paulo fictæ probitatis, & innocentiaſ ſpeciem præferabant; apud alios certabant flagitiis. Ac falſus ſimulatione Paulus iis ſe abutendum permiferat, intenus ipſe jubendis novis legibus, quæ projectam homi-

hominum licentiam frenaret; & domesticæ turpitudinis nescius aliorum ordinabat mores. Unde pari odio & virtutes ejus, & vitia suorum habebantur. Quæ cum omnem excessissent modum, extitit, qui misereretur Pontificis, alioquin egregii, & publicæ rei percupidi; & in quo, præter alperius adversus repugnantes ingenium, vehementioremque naturam, nihil quod magnopere reprehendi posset, invenires, quando ille in tantam invidiam, atque offensionem hominum nullo suo merito adductus videretur. Is quicumque fuerit (nam & in occulto mansit, nec sciri ad rem magnopere perinet) dicitur veniam impetratâ, quod non hæc antea detulisset, vitam, mores, facinora trium fratrum, ac dedecora domus omnia aperuisse, addito, quantum inde ad bonos offensionis, quantum ad ipsum invidiæ, atque adversæ famæ redundaret. Attonitus ea audivit Pontifex, & ubi haud vana referre viso fides auctori fuit, ingenti dolore, atque impetu exarsit, cum quid potissimum in eos statueret pudore simul, iraque confuso non satis succurreret, in præsentia misit, qui omnes, quicumque se aliquâ propinquitate contingeret, aditu, & conspectu suo prohiberet, & Senatum in sequentem diem, quia tum nox suberat, vocari iussit. Cum ventum in Senatum est, gravi oratione prius de Patrum fide est conquestus, à quibus admonitum se oportuit eorum, quæ contra publicam rem, famamque, & existimationem suam fieri animadverterent.

Quamquam ignoscere se alienis dixit, quando à suis tam sceleratè deceptus, ac proditus fuerit. Trucibus inde verbis in eos invecus, Carasam Cardinalem legatione Bononiæ, atque omni publicâ administratione removit; Joanni militarem ducatum, atque imperium, quod ei totâ Romanæ Ecclesiæ ditioe erat, item Præfecturam classis ademit; Antonium suâ Burgi, & Palatii custodiâ privavit, atque ipsos, & præterea reliquos gentiles, atque affines suos, præter Alphonium Cardinalem Antonii filium spectatæ modestiæ juvenem, ante noctem excedere vrbe, & assignata cujusque exilio in oppida abire imperavit; malum minatus, si quis aliquem eorum vllâ re juvisset. Professusque graviora meritos, adjecit vlciscendi sui, ac dignas pœnas à fontibus repetendi palmam successorj relinquere. Cùm multa in hanc sententiam atrocia plenus iræ, vultu, voce, oculis terribilis intonuisset, (& inerat ei dicendi summa vis, summâque facultas, & gravitas, & trux cùm ira efferbuisse, oculorum obtutus) adeò exterruit Senatam, vt magis nutu, vultuque mitiora Patres precari viderentur, quàm quiscquam aggredi sermone auderet. Et Ranutium Farnesium Cardinalem clementi ingenio, liberalisque naturâ, ac præstanti facundiâ juvenem, vnum lenire iram, tegere reos, deprecari tam subitam damnationem, audiendosque, & copiam adeundi patrum aures, diluendisque quæ objicerentur, aut clementiam implorandi fratris filijs

non negandam differere orsum responso ad eò sa-
 vo pertulit, vt diceret, Si Paulus III. avus tuus, „
 Ranuti, eàdem severitate Petri Loysii filii sui fa- „
 cinora, morésque coërcuisset, non illum fœdum „
 in modum trucidatum, laceratúmque Placenti „
 ni è fenestris in viam publicam projecissent. Tum „
 verò ne hiscere quidem audente vllò exilium Ca- „
 rafa, cæterisque indicitur, denunciaturque, nul- „
 lam veniæ spem, nisi fortè in obsequio esse. Tum „
 dilabentibus qui assiduè affectari, deducere, obser- „
 vare consueverant, qui fere fortunæ auram, non „
 amicitiaë jura sequuntur, Commendonus, (non- „
 dum enim Româ discesserat) quamquam Flo- „
 rentium domo pridem abstinuerat, tum labefa- „
 ctos, pressosque omnibus officiis percoluit, ma- „
 ximè Cardinalem, à quo etiam decorum nava- „
 tæ fidei testimonium tulit: cùm enim eum Vi- „
 tellius Cardinalis Palatio exeuntem solaretur, & „
 vt sit, bonam habere spem juberet, Carafa ver- „
 sus ad Commendonum, qui ponè sequebatur, „
 dextrâque in humerum ejus injectâ: Quid, in „
 quit, Vitelli, non æquo animo adversa nostra fe- „
 ramus, quando sic tulit? Quem si nos audisse- „
 mus, numquam hoc scopulo impacti tantam con- „
 tumeliam subire nunc necesse haberemus. Ita „
 Carafa Marinum exulatum abiit, cæteri item „
 quò quisque jussus erat. Pontifex ad hæc eorum „
 acta permulta rescidit, quos ipsi publicis mune- „
 ribus præposuerant, statim ejecit, tributa, one- „
 ráque se inscio ab iis imposta populis sustulit.

Nec tamen grata hæc in vulgus erant , quia non tam ex beneficentia in alios , quàm ira in suos profecta interpretabantur. Et quamquam illos amotos rebus , punitosque gaudebant , tamen quisque quid sibi timendum esset , quando proximis tam implacabilis fuisset , reputabant. Quantum verò terroris ea severitas in omnes effuderit , id argumentum sit , quòd cum fortè ignara rei in Urbem venisset , eo ipso tempore Poliniani Marchionis vxor , Pontificis ipsius sororis filia , inventus nemo sit , qui eam domo reciperet , quæ ut venerat frequenti comitatu , imbre maximo , totam emensa urbem , ab singulis Principibus , cum quibus aliquod hospitii jus haberet , exclusa , ad publica diversoria descendit , sed ne ab iis quidem admissa , timentibus cunctis , ne quid contra voluntatem Pontificis facerent , post diuturnum ludibrium remota in Urbis parte ab caupone omnium ignaro , humili , ac sordido tecto madida , deformisque recipitur. Inde insequenti die primâ luce Neapolim abiit. Et Carafa Cardinalis cum ab ægritudine animi morbo quoque corporis graviter decumberet , medicosque accitum Romam misisset , nec ire ad eum , nec ea de re Pontificem appellare quisquam est ausus. Non omittam hoc loco exitum horum fratrum , qui documentum mortalibus esse possunt , quàm incertis casibus humanæ res versentur , & quàm instabili gradu illi nitantur , qui fixam terræ mentem cælo numquam erigunt. Hi satis amplâ do-

mi fortunâ orti, eâ mox per ruinam partium, quas secuti fuerant, dejecti, diu exules, atque egentes fuerunt, & Carolus vitam mercede militiæ sustentavit. Ad eam inde potentiam perverant, vt potiundi Neapolitani Regni spem animo concipere, atque aggredi potuerint, rerumque arbitri quatuor Romæ annos fuerint; tandem à patruo indelebili ignominia notâ Urbe expulsi, quandiu ille supervixit, exularunt. Postremò à Pio IV. qui post Paulum Pontificatum gessit, Carolus, & Joannes capti, damnatique, ac publici carnificis manu necati sunt.

FINIS LIBRI PRIMI,

ANTONII MARIÆ
 GRATIANI
 DE VITA
 JOANNIS FRANCISCI
 COMMENDONI
 CARDINALIS
 LIBER II.

*Ad Casarem, & Germania Principes de
 Concilio mittitur.*

CAPUT PRIMUM.

MORTUO, ut tradidimus, Paulo, Commendonus omisso consilio in Græciam navigandi Romam est reversus, eo animo, ut successorem sibi in Episcopatu à novo Pontifice postularet. Retinuerant enim cum in Italia sui, nec passi trajicere

Zacynthum fuerant. Quid enim longinqua, atque inopi in insula inter paucos, & sordidos Græculos incultam, desertamque ab amicis vitam ageret, ut maris, & navigationis incommoda non extimesceret? Ipse si non eundem sibi, ne habendum quidem Episcopatum statuit. Romæ post quartum demum interregni mensem renunciatur Pontifex Joannes Angelus Medices Mediolanensis, qui Pii IV. nomen accepit. Ab eo facile impetratum, ut alius Episcopus Zacynthiensibus præficeretur, arbitriumque deligendi Commendono ipsi permissum, quem etiam honorificâ oratione Pius est prosecutus, virum talem Romæ ad usus Reipublicæ retinendum ferens. Mansit igitur Romæ Commendonus imperio Pontificis non integrum annum. Quo tempore traditis in custodiam Carafâ Cardinali, & fratre ejus Palliani Duce, cum amici quoque eorum, & qui sub Paulo aliquam partem Reipublicæ administrarant, & maxime belli consiliorum participes fuerant, passim alii in vincula conjicerentur, alii fugâ sibi consulerent, ne aut diluere sua, aut aliena prodere crimina cogerentur, Commendono tanta fides innocentiae, atque integritatis fuit, ut neque ipse in ullius culpæ suspicionem Pontifici, aut Judicibus veniret, neque necessitas ei vlla imposita sit testimonio suo cujusquam periculum onerandi. Interea Pius cum multas Christianæ Reipublicæ partes pravis religionibus turbatas, & præter cæteras Germaniam à Chri-

stianis sacris palam descivisse, & gliscere in dies malum, remediúmque posci maximè à Pontifice animadverteret, animo sanè ingenti publicum omnium Episcoporum Concilium habere instituit: invitatus maximè opportunitate pacis paulò antè inter Gallos, & Hispanos compositæ. Ita edictis promulgatis, missisque per provincias Concilium Tridentum convocavit. Quam urbem Paulus, & Julius Tertii Pontifices Maximi antè delegerant, ut quia Germanorum causâ ea suscepta res esset, eorum quoque commoditati in primis consuli videretur. Est enim intra fines Germanorum in Rhetiis Alpibus sita. Cùm ad ipsos mittere Germaniæ Principes, in quibus aliquot erant magnæ dignitatis, atque potentæ Reguli, aliquem statuisset, qui eos aut exciret ad Concilium, aut quid spei ostenderetur sanandi mentes torhæresum labe depravatas exploraret, deligendúsq; ad id munus vir cùm fide, atque industriâ spectatus, tum doctrinâ, atque eloquentiâ promptus videretur, multi, ut fit, suam ad id operam profiteri, magnisque studiis per potentes, & gratiosos homines apud Pontificem contendere instituerunt. Sed non iudicio solùm, & sermone hominum vni Commendano ea provincia destinabatur, illum parem tali negotio ferentium, qui præter litterarum, & ingenii laudes innocentiam vitæ, & gravitate morum antecelleret. Sed Pontifex ipse sepositum sibi in hanc ipsam Legationem eum pro aliis petentibus respondit. Vocato igitur

tur ad se, cùm ei suam sententiam aperuisset, litteris, mandatisque instructum dimisit: jussum ante omnes Ferdinandum Cæsarem adire, perlatâque ad eum Pontificis voluntate, ejus ad reliqua consilio maximè uti. Commendonus præmissâ suorum parte, jussisque per Carnos in Regiam Cæsaris pergere, ipse cum paucis dispositos per equos Tridentum, atque inde Viennam contendit: quò circiter Kal. Januarii anno M. D. LXXI. venit. Erant apud Cæsarem Pontificis Nuncii duo, Stanislaus Hofius Episcopus Varmiensis, Polonus, & Zacarias Delphinus Episcopus Pharensis, Venetus, paulò antè de Ungaricis rebus ad Ferdinandum missus. Atque is proficisci ad civitates, Regulósque, qui Rhenum accolunt, còfque ad Concilium invitare est jussus, dum Commendonus trans Visurgim, Albimque interiora Germaniæ peragratur. Cum his communicatis rebus vnà ad Cæsarem posterâ die deducuntur, à quo Commendonus comiter, benignèque acceptus, litteras ei Pontificis manu scriptas reddidit, easque oratione subsequutus, quæ sibi mandata erant, aptè, & copiosè exposuit. Summa fuit, Pontificem Maximum occurrendum tot hæresibus, magna in dies incrementa capientibus ratum, postquam & Dei, & cælestium opem, veniamque implorasset, & Regum cæterorum, & ipsius in primis Cæsaris sententias perrogasset, Christianæ Reipublicæ Concilium de integro cogere Tridentum decrevisse, ut discussis, quibus

» Christiana res in sectas , ac dissidia abit , errori-
 » bus , antiquus decor , speciésque , & pax Catholi-
 » cæ Ecclesiæ redderetur , aut si qui adamas fe-
 » mel opiniones pertinaciùs amplecti voluissent ,
 » illi à cæteris manifestâ animi labe distingueren-
 » tur. Quamquam autem omnes vniversè per edi-
 » ctum evocarit , tamen dedisse hoc Pontificem
 » dignitati Germaniæ , suóque in gentem illam
 » summo , ac singulari animo , vt duos Episcopos ,
 » se , & Pharensẽ obire omne Germanicũ no-
 » men , & singulos Principes , liberásque civitates
 » ad id Concilium celebrandum , ac de comuni-
 » bus rebus in medium consulendum adhortari ius-
 » serit. Quod quo promptiùs , ac sine vllò metu à
 » cunctis fiat , velle , juberéque Pontificẽ omni-
 » bus tuò veniendi publica sub fide potestatem ef-
 » se , júsq̃ liberè , atque audacter apud Patres dis-
 » serendi , qua quisque de re seu conqueri , seu di-
 » sceptare , seu rogare Patres voluerit. Petere ergo
 » à Cæsare , vt qui reliquos Reges dignitate præ-
 » stet , exemplo quoque anteat , & Tridentum pri-
 » mo quoque tempore Legatos suos mittat , qui non
 » peragendis modò , sed inchoandis quoque rebus
 » adsint , salutarẽque hunc Pontificis conatum
 » opibus , auctoritate , consilio iuuet. Cæsar collau-
 » dato Pontificis pio instituto , seque in auctori-
 » re ejus futurum semper , neque passurum vllâ re
 » desiderari ab se officium suum pollicitus , mo-
 » nuit Nuncios Germaniæ Principes illos , qui à Ca-
 » tholicæ religionis fide desciverant , postquam de

Pontificis Maximi voluntate habendi Concilium certiores facti sunt, missis inter se Nunciis, locum, diemque statuisse, quo & ipsi de suis rebus convenirent: Diem ad IX. Kal. Februarii, locum Nauburgium Misniæ urbem ad Salam fluvium sitam delegisse. Quando commodius univēros coactos in vnum ipsi allocuturi videantur, sibi quidem videri, ut eò vnà vterque Nuncius proficiscatur; aut enim moturos aliquid, aut quid spei in singulis sit, certius intellecturos; sed leniter agendo, mulcendóque animos, plusquàm castigando apud alienatos, atque contumaces profecturos. Se quoque idoneos viros ex suis eódem allegaturum; mandaturúmque iis, ut Nuncios, rémq̃ studiosè, ut locus dabitur, adjuvent. Verùm instare diem, nec Germanos credi diu Nauburgii moraturos, ut si in tempore adesse velint, ne differendus discessus sit, & iter maturandum. Pragæ certiora à Ferdinando filio suo scituros, & consilium tempori accommodaturos. Quamquam Commendono ea profectio non probaretur, quòd diceret in tali conventu, neque Nunciis adeundi, ac agendi cum singulis, & consilia eorum disjungendi, quâ vnâ viâ profici aliquid posse videretur, facultatem, & vnâ omnium sententiam fore, & asperrimum quemque plurimùm valiturum, tamen cùm Collegis non refelli Cæsaris consilium, quod ipsi poscere, & sequi iussi essent, placuisset; sequenti die Viennâ discedunt.

Acta per eum in conventu Germanorum,

CAPUT II.

PRAGAM septimâ die, atque inde hieme
 sævâ, atque aded frigidâ, vt ferri yix posset,
 viâque per Bohemiæ saltus maximè nivibus im-
 peditâ, die quintâ Nauburgium venerunt. Ad-
 venientibus nec obvium missum, nec yllum ho-
 noris, aut amicitiz officium, nec omnino hospi-
 tale quidquam tributum. Bî duo cognoscendis re-
 bus dato, tertiâ die constituunt, vt singulos sive
 quisque provinciæ privatim conveniat. Delphi-
 nus ad Palatinum Rheni, Commendonus ad Du-
 cem Saxoniz (ii quia è septem viris erant, qui
 jus creandi Romani Imperatoris habent, cæteris
 præminebant) mittunt, qui ad eundem tempus po-
 stulent. Ab utroque idem responsum, in commu-
 ni conventu, nihil nisi de communi sententia agi
 posse, relaturos ad socios, & voluntatem omnium
 significaturos Romanis. Decernitur inde in co-
 rum consilio privatis colloquiis in re publica opus
 non esse: & verba Legatorum ab adversariis ve-
 nientium omnibus coram esse audienda. Ab hoc
 decreto mittunt cum militum cohorte, quam Sa-
 xo ad custodiam corporis habere circa se consue-
 vit, primos amicorum, qui Nuncios in curiam
 deducant. Illi quamquam id quidem minimè
 voluissent, tamen reculare non ausi, ne si ab his

exclusi forent, ab nullo deinde Germanorum satis
 benignè acciperentur, ire porro, & alloqui vni-
 versos statuunt. Curru vectos, Germani, qui ad de-
 ducendum eos venerant, pedibus, quod honoris est,
 antecesserunt, & Principes ingredientibus ad se
 omnes assurtexere; non tamen illis dextras ex mo-
 re gentis porrexerunt, qui mos apud Germanos,
 sicuti servatus amicitiae pignus habet, ita præter-
 missus non dubium est alieni, atque averſi animi
 argumentum. Nuncii litteras Pontificis edicti-
 que exempla singulis reddiderunt: ubi confedere
 prior Delphinus omnia quæ edicto continebantur,
 de voluntate Pontificis, de studio, atque consilio
 medendi tot morbis, quibus Christiana Respu-
 blica ex mora semel religionis fide laboraret, est
 persecutus. Tum ejus excipiens orationem Com-
 mendonus admonuit Germanos temporis ad sa-
 crum celebrandum Concilium peropportuni, re-
 conciliatâ nuper, inter Gallos, atque Hispanos
 gratiâ, & pace constitutâ inter duos opulentissi-
 mos Christiani nominis Reges, & eo nobis Pon-
 tifice ad regimen divinarum inter homines re-
 rum dato, qui curas, & cogitationes suas huc om-
 nes contulerit, ut pietas, cultusque Dei purus,
 sanctus, inviolatus habeatur, custodiaturque, &
 si quid negligentia irrepſit in publicas ceremo-
 nias, quod alienum à dignitate Christianæ fidei
 videatur, id verò antiquari, atque abrogari velit,
 ac præterea corrigi, emendarique, & ad veteris
 disciplinæ normam restitui, quidquid in homi-

„ num moribus à majorum nostrorum sanctissimis
 „ institutis deflexisset. At cùm Christianos omnes
 „ gaudere hujus celebratione Concilii, quo pristi-
 „ nus Ecclesiæ decor, & moribus pudor reddatur,
 „ debere, tum verò ab his accipi animis libentibus,
 „ qui sive errore decepti, seu callidâ quorundam
 „ sacrarum litterarum interpretatione inducti, se ab
 „ aliorum sententiâ, placitisque sejunxissent. Cùm
 „ enim nostra omnium salus verâ de cælesti, numi-
 „ ne opinione, atque fide maximè contineatur,
 „ nec fides esse vera, nisi vna, possit, eaque non à
 „ singulis pro cujusque libidine animi dijudicari,
 „ sed ab vniversis ex cælestibus jussis constitui de-
 „ beat, an vsquam meliùs, certiusque exquiri, aut
 „ dilucidius explicari veritas queat, quàm vbi ex
 „ omnibus gentibus coacti doctissimi mortalium
 „ convenère? Ubi à sacratis viris nihil nisi rite, pla-
 „ catòque per preces, & sacrificia Deo incipitur?
 „ Ubi omnia divino instinctu, afflatùque aguntur?
 „ Nec verò ultra cunctandum, differendùmque re-
 „ medium esse; prolabi enim, ac ruerè quotidie
 „ in deterius rem, divinos monitus, præceptaque
 „ detorqueri, perverti, depravari ab ambitiosis no-
 „ varum rerum auctoribus, quos dum nescia sui
 „ multitudo suscipit, favoreque tollit, infirmari
 „ vim legum, & ipsa convelli fundamenta religio-
 „ nis, quæ quanto periculo moveantur, non ne-
 „ cesse esse apud expertos memorari. Neque verò
 „ Christianam esse religionem inventu hominum
 „ comparatam, sed cælius traditam nobis, ac præ-

sentis ore Dei institutam, vt eam arbitrio subji-
 cere, atrectare, minuere, sensui suo accommo-
 dare mortalis nemo possit, quin idem se, & gra-
 vissimo piaculo, atque inexpiabili fraude in per-
 petuum obstringat, & erroribus inexplicabilibus,
 turbulentissimisque involvat. Quippe sacrorum
 dicta librorum, si quisque pro captu ingenii sui
 interpretetur, idque verum sit, quod cuique pro-
 babilius visum fuerit, tum quot capita hominum
 rot fore de diuinis rebus sententias. Ab tali ar-
 rogantia, ac vanitate longè sanctos illos abfuis-
 se viros, qui, quæ à præsentì Deo acceperant,
 nobis tradiderunt, traditaque capite, ac sangui-
 ne suo sanxerunt; nam Divos Paulum, & Barna-
 bam, vt Lucas rerum ab Apostolis gestarum scri-
 ptor memoriæ prodidit, de controversia inter
 Christianos tum fortè Alexandria orta de Moy-
 sis legibus, nihil ausos statuere, Hierosolymam
 petiisse, ac rem ad Concilium Apostolorum re-
 tulisse, decretoque eorum paruisse. Hinc nostram
 à primordio sui vniuersum de cælestibus fidem,
 immutabilèmq; matiere, aliorum variam, mul-
 tiformem, nec vsquam firmè consistentem esse.
 Nempe Dei cultum, ac religionem, quæ verà
 sanctitate nitatur, vsu, & consensu augeri, ac
 propagari, moraque, ac tempore stabiliri. Ho-
 minum commenta, quæ tantum novitate pla-
 cent, atque impetu pollent, diuturnitate vane-
 scere, & extingui. Quot his paucis annis opinio-
 nes summis vulgi studiis acceptas cum ipsis au-

» toribus consensuisse? Quot quotidie exoriri no-
 » vas, aut veteres, & pridem explosas, atque ob-
 » soletas revocari? Ecquis in tanta licentia, atque
 » impunitate modum audaciz statuat, ne ad vlti-
 » mum impietatis provolvatur? Etenim quibus tam
 » varii, ac diversi ritus, & modò hæc, modò illa
 » sacra, ac semper prioribus rejectis novissima ma-
 » ximè placeant, iis brevi nulla fore. Tollenda igitur
 » hæc dissidia, tantúmque coalescere, atque hæ-
 » rere in Republica malum non finendum, quod
 » & Dei in nos iram irritat, & si invaluerit, dis-
 » tracturum, ac debilitaturum rem Christianam,
 » & Turcis veris, & internecinis Christiani nomi-
 » nis hostibus, & jam pridem ab sua immani po-
 » tentia, nostráque infelici discordia in omnium
 » cervicibus imminentibus, aditum ad communem
 » perniciem patefacturum. Proinde mitterent Le-
 » gatos, & de quò vel minùs liqueret, vel ab aliis dis-
 » sentirent, conditorum nostrorum exemplo ad pu-
 » blicum Concilium referrent. Magis hæc cum silen-
 » tio audita sunt, quàm quidquam movere Germa-
 » nos, quos in eum locum ad confirmanda, & re-
 » novanda inter se fœdera contraxerat, non cura
 » concordiz, aut religionis, sed metus, ne quo
 » Regum consensu vis eis pararetur, armisque, ac
 » bello parere Concilii voluntati, jussisque, & ra-
 » pta Ecclesiis restituere, atque ad auctoritatem
 » Pontificis redire cogerentur. Nunciis orantibus,
 » multi è Germanis Principibus, qui in consilio ex
 » more aderant, singula verba excipientes, vtrius-
 » que

que orationem perscripserunt. Ac tum quidem non alio responso accepto, quàm deliberaturos de postulatis eorum Principes, domum iisdem comitantibus Germanis, à quibus antea deducti fuerant, redierunt. Vix horæ vnius spatium intercessit, cùm missi à Principibus tres viri eorum, quos ipsi, quia publicarum rerum participes, ac ministros habent, Consiliarios vocant, advenère: introductique litteras, quas Nuntii à Pontifice Maximo singulis Principibus reddiderant, ad eos retulerunt, his totidem fere verbis vsi. Princes, cùm has litteras eis redderetis, appellatos se filios à Romano Pontifice non adverterunt, quem quia ipsi parentis loco non habent, ne litteras quidem tali cum appellatione accipere ab eo voluerunt. Responsum à Commendono est, Non aliter appellatos à Pontifice Maximo Germanos Principes, quàm quomodo Cæsar ipse, cæterisque Christiani Reges, & Principes nuncupari ab eo consueverunt. Illi positis litteris abière. Nunciis quamquam rejecta legatio videbatur non acceptis Pontificis litteris, ex quibus fides dictis eorum habenda erat, tamen quia illi edicta de Concilio retinuerant, opperiri paululùm rei finem placuit. Germani remissis epistolis, ac lectis edictis de responso consultant, sententiâque alius alio ferociùs dicunt; nam quo quisque asperius, & contumeliosius adversus Romanos loquebatur, eo plus laudis ab aliis, & gratiæ ferebat: audiebaturque vt vsurpatorum sacrorum, &

Germanicæ libertatis vindex: In quibus acerrimum fuisse Christophorum Virtembergensium Ducem accepimus, qui præter insitam Germanorum ingenis ferociam, magnas possidebat opes ademptas templis, vnde justos dominos exturbarat, ac supra centum millium aureorum vectigal sibi ex illa rapina confecerat. In eadem noxa & cæteri ferè Principes erant: sed Christophorus eo infensior nobis, quo plura eripuerat, increpare confidentiam Pontificis eos ad Concilium evocare ausi, & tentationem eam esse dicere, vt si molliri, si flecti leni, ac subdola oratione se patiantur, mox graviora moliatur, donec aut vi, aut dolis eos sub antiquum jugum servitutis redigat. Ex hujus maximè sententia, & repudiatæ litteræ Pontificis fuère, & quæ inde contumaciter responsa sunt, composita.

*Principum Germania ad Pontificis Maximi
Nuncios contumelia plena oratio; ☉
Commendoni responsio ad eos.*

CAPUT III,

TRIDUO igitur post expectantibus Nunciis, vt ad accipiendum responsum in Conventum vocarentur, decem ad eos Consilarii primarii homines magnâ comitum frequentiâ missu Principum venère; inter quos dignitate

præstabant Misquitius quidam, & Gregorius Cra-
 covius, amicorum intimi, ille Palatini, hic Sa-
 xoniæ Ducis. Omnes à Nunciis summa cum co-
 mitare, atque benignitate appellati, atque ac-
 cepti cum essent, Cracovius vir multarum lin-
 guarum peritus, nec ignarus dicendi, ita Latinè
 inquit. Magnopere mirantur Germaniæ Principes
 quâ tandem de se opinione, aut spe fretus Ro-
 manus Pontifex eorum tentare constantiam, &
 se compellare legationibus sit ausus: cum in-
 credible sit, ignorare eum quæ jura sacrorum
 sancta Germanis, quam de divinis rebus infixam
 animis fidem habeant ab eo tempore, quo eam
 scriptam, firmatamque, & comprobata illu-
 stribus sacrarum litterarum testimoniis Carolo V.
 Cæsari triginta abhinc annis Augustæ tradidit.
 Sed neque tum temerè, aut levibus de causis fe-
 cêre, ut à Pontificum ditio, ac potestate, cui
 parere antea assueverant, desciscerent, quando
 non JESU CHRISTI nomen, aut gloriam pro-
 pagari, curarive ab iis, sed propriæ potentia, at-
 que amplitudini studeri didicerant. Neque nunc
 sibi statuunt Pio IV. ad Concilium vocanti ob-
 temperandum, penes quem ne esse quidem vllum
 ejus rei arbitrium sciunt. Etenim auditu etiam
 indignum est, cum disceptatorem aliorum con-
 troversia, ac discriminum statui, qui ipse discor-
 diarum, ac dissensionum omnium fons, & origo
 sit, & in Judicis sedere loco eum, quem maximè
 sisti ad judicium, inter reosque haberi convenit,

» & à quo vno veritas ipsa tam diu tam immaniter
 » oppugnatur. Cui enim obscura sunt Pontificum
 » Romanorum studia committendi assidue armis
 » inter se nationes, dissidiâque serendi, quò ex
 » aliena pernicie suas ipsi opes, & potentiam au-
 » geant? Cui non nota insectatio, ac sævitia ad-
 » versus eos, qui à cultu ipsorum, atque inanum
 » idolorum ad veram pietatem animum traduxe-
 » runt? Quis verò nescit quantum contaminatæ
 » superstitionis, ac falsarum opinionum dispersum
 » per gentes sit à Romanis Pontificibus; quantum
 » tenebrarum Evangelii luci offusum, & nunc ma-
 » ximè offundatur? vt tetiores, ac fœdiores erro-
 » res ferat, foveâtque vester iste Pontificatus, quàm
 » olim ante cognitum Christum gentes habuère;
 » &, quod detestabilius est, res impias, & execrabi-
 » les honestis nominibus tegitis, & morum, & sa-
 » crorum corruptores, vni sacratarum legum aucto-
 » res, & custodes haberi vultis. Nos verò cum ipsi
 » cupimus, tum in omnibus esse populis non dubi-
 » tamus probos, & Reipublicæ amantes viros, qui
 » vanas istas fraudes, & impuras corruptelas, qui-
 » bus deformatam Ecclesiam cernimus, aboleri,
 » auferrique cupiant, & veram, & cum cælestibus
 » iussis consentientem disciplinam restitui. Quod
 » sanè in primis curæ esse debuisset Romanis Pon-
 » tificibus, qui sibi tot sæculis superbum in Chri-
 » stiana Republica titulum, summumque sacrorum
 » jus arrogarunt. Sed nimirum constat eos id qui-
 » dem minimè velle, qui vnâ dominandi libidine

occupati, cumlandis superstitionibus, quàm di-
 vinis rebus ordinandis magis. intendunt. Falso
 præterea, & iniquè Germani levitatis à vobis in-
 simulantur, & sibi non constare, plurésque in-
 sectas divisi contrariis, & repugnantibus opinio-
 nibus jactari dicuntur, cùm vna nostrorum om-
 nium voluntas, & consensio sit in eam doctrinæ
 formulam, quam scripto comprehensam Augu-
 stæ ex auctoritate Cæsaris edidimus: ab ea nostri
 Principes neque se discessuros vnquam profiten-
 tur, & minimè verò leges imponi sibi à Roma-
 no Pontifice passuros. Nullius enim mortalium,
 nisi Cæsaris imperio Germani continentur, quippe
 hic arbiter, ac princeps, & caput rerum est in Chri-
 stiana Republica, huic, non Pontificibus vestris,
 justa, & legitima Concilia cogere, atque habere
 jus est. A quo cùm Legati ad Conventum hunc
 venerint, iis suam de convocando hoc tempore
 Concilio rationem, ac sententiam Principes ex-
 proment, cum Romano Pontifice omni rerum
 communicatione in perpetuum sibi abstinendum
 esse statuunt. Vos verò iidem Principes, quia cla-
 ris Venetorum familiis ortos, & egregiis virtutis,
 ac sapientiæ laudibus excellentes esse viros acce-
 perunt, omni quoque honore, & observantiâ di-
 gnos judicant, præstitissentque ea vobis, si pri-
 vati huc, non Pontificis Romani jussu ad eos ve-
 nissetis. His acceptis Nuncii pauca inter se col-
 locuti, non tacitis ea esse ferenda statuunt. Tum
 Commendonus; Fecêre, inquit, prudenter vestri

» Principes, qui quando talia responsuri erant, absen-
 » tibus ipsis ea, quàm coram dici à vobis maluerunt.
 » Quò enim acerbitas ista, ac licentia verborum
 » adversus eos, qui ad suum testandum studium
 » Republicæ, vestrumque in ultimam vsque Ger-
 » maniam venire nos jusserunt? Scilicet hunc quo-
 » que morem à Doctoribus, ac Magistris vestris
 » didicistis incessendi contumeliis, invidiaque one-
 » randi eos, quorum redargui rationibus, ac veri-
 » tate revinci vos sentitis, cujus tamen ea vis est,
 » vt maledictis illustretur, non obruatur. Caterùm
 » ego dicta criminose à vobis in Pontifices Maxi-
 » mos refellam, non imitabor, vt vos modestiã
 » quoque, & temperamento linguæ, non solùm
 » causã vinci à nobis intelligatis. Quo animo, &
 » quo consilio Pius Pontifex Maximus vocatum
 » Germanos ad Concilium miserit, dictum abun-
 » dè à Collega, meque est nuper apud ipsos Prin-
 » cipes; optimo scilicet, & cum publicæ, tum in
 » primis Germaniæ salutis cupido; licet id vobis,
 » vt cætera, suspiciosè, criminoseque libeat inter-
 » pretari. In sanandis enim Ecclesiæ morbis, nec
 » justius aliud, nec vsu compertum est salubrius,
 » vllum remedium, majores nostri adhibuerunt,
 » quàm auctoritatem publici Concilii, cujus tan-
 » ta majestas, sanctitasque apud omnes Christia-
 » nos omnibus temporibus fuit, vt ejus jussis haud
 » secus, quàm caelestibus monitis paruerint homi-
 » nes, ii etiam, qui aut proprio mentis errore, aut
 » alterius impulsu lapsi, ab aliis discreparent. Quo-

ties enim accidit, vt ægrè, ac gravi, ac pestilen-
 ti hæresi laborantes provinciæ, Concilii auctori-
 tate acceptâ ad sanitatem, officiûmque redierint?
 Et quis adedò projecti pudoris est, qui plus sa-
 pientiæ, plus consilii vindicet vni sibi, quàm
 tribuat vniverſis? Et adversari consensui eorum
 audeat, quos Deus nobis interpretes religionum,
 & sacrorum magistros dedit, & quibus ipse præ-
 sentiam sui in perpetuum est pollicitus, & sæpe
 manifesto numine declaravit? At vos etiam de
 exemplo, ac de jure Concilia convocandi, ha-
 bendique dubitare, & cavillari vultis? Unde ve-
 rò vobis venit in mentem hanc potestatem à
 Pontificibus Maximis, penes quos ab Ecclesiæ
 ortu, Dei, hominûmque concessu fuit, perpe-
 tuâque mansit, ad Cæsares transferre, qui nec
 vsurparunt vnquam vt suam, & Ferdinandus ipse
 ad quem vos scilicet eam defertis, non recipit?
 Quippe discrimina sui, & Pontificis muneris, &
 novit ille, & qui vir est antiquæ sanctitatis etiam
 servat: ea autem quæ sint, non est hujus loci
 disserere, neque omnino res vllum sermonem de-
 siderat, cum obscurum nemini sit, quâ fide, &
 observantiâ, & optimus quisque Cæsarum Pon-
 tifices Maximos coluerit, & Ferdinandus colat,
 & quàm ipse paterno animo, arque amore à Pio
 Pontifice habeatur. At ne illud quidem est igno-
 tum, quàm propensa Pontificum Maximorum stu-
 dia in Germanos semper fuerint, quantâque orna-
 menta in hanc gentem contulerint. Unde enim

„ vobis Cæsares? Unde Imperii hoc decus, & jus Im-
 „ peratoris eligendi, quo cæteris nationibus præful-
 „ getis? An igitur Pius I V. Pontificum aliorum ve-
 „ stigia securus, & officii, ac personæ memor, quæ illi
 „ divinitus est imposta parentis, & rectoris humani
 „ generis, si errantis Germaniæ curam habet, si moni-
 „ tum vos, si patriâ charitate revocatum à pravissimis
 „ erroribus, invitatúmque ad Concilium nos misit,
 „ quorum tamen dignitati tribuere vos aliquid vi-
 „ demini, id ei audaciæ verteris? mirari vos dice-
 „ tis? Videre vel hinc licet, quàm à recto majorum
 „ vestrorum more, ac voluntate desciveritis. Illi
 „ dubiis, aut incommodis eorum rebus nusquam
 „ aliò fidentiùs, quàm ad Pontifices Maximos re-
 „ fugerunt. Vos Pontificem vltro admoventem
 „ vulneribus vestris manus, iniqua cum exprobra-
 „ tione repellitis. Revocandi autem veterem dis-
 „ ciplinam, ad eamque corruptos hominum mores
 „ emendandi curam ad Pontificem Maximum per-
 „ tinere, quod objicitis, & nos fatemur. Atque
 „ id quidem Pius I V. statim ac est Pontifex renun-
 „ ciatus, enixè, ac studiosè facere est aggressus, &
 „ nunc impensiùs in idem opus incumbit; & quia
 „ magni negotii res est, quo absolutiùs, perfe-
 „ ctiùsque conficiatur, omniâque, quæ vbiq;
 „ sunt, incommoda comprehendat, vniuersèque
 „ ad omnes permanet, de Concilii ipsius senten-
 „ tia, & ex consulto Patrum sanciri, constituique
 „ voluit, idque vobis ignotum esse non debuit;
 „ cum & edicto contineatur, quod legistis, &
 „ quæ

quæ Romæ aguntur, perferri ad vos quoque po-
 tuerint, nisi capere cuncta in deterius, & ho-
 nesta, rectâque nescire, & tantùm secus facta
 reprehendere, atque insectari liberet. Et quid
 ego nunc illam orationis vestræ partem refellam,
 quâ nobis superstitionis crimen, si Deo placet,
 & obscurati Evangelii invidiam, maculamque
 infligere, odio veri, ac libidine maledicendi
 occæcati, non estis veriti? Quibus gloriari lice-
 ret nullâ re æquè Romanam Ecclesiam cæteris
 Christianis populis, quàm Evangelii propagatio-
 ne, custodiâque præstitisse, nisi à consuetudine
 nostra abhorreret, aliter, quàm in eo gloriari,
 cujus cælesti numine hæc orbi terrarum salutis,
 & beatitudinis lux effulsit. Sed profectò constat
 omnibus antiquitatis monumentis veteres illos
 Patres, qui maximè sanctitatis, & doctrinæ lau-
 de floruerunt, Christianamque pietatem pariter
 moribus, atque ingeniis illustrarunt, ab usque
 Apostolorum memoria, vt quæque res dubia,
 aut difficilis explicatu incidisset, Romanam Ec-
 clesiam consulere, ejusque responsis haud secus,
 quàm divinis oraculis stare consuevissent. Possem
 ego, ad quamcumque terræ plagam me verterem,
 percensere Reges vltimarum quoque gentium,
 nationesque, quæ sacrorum jura petito Romam
 misere. Possem & innumerabiles hominum mul-
 titudines, Pontificum Romanorum curâ, atque
 illius Ecclesiæ studio ab impiis falsarum religio-
 num ludibriis, quibus captas mentes habebant,

» ad Christi veri Dei cultum traductas commemo-
 » rare, cùm nulla Christiana provincia sit, quæ
 » aut acceptæ, aut conservatæ Catholicæ religionis
 » gratiam Romanæ Ecclesiæ non debeat. Sed ut
 » alios mittam, (neque enim mihi apud vos agen-
 » ti aliena exempla conquirenda sunt) quæro à vo-
 » bis, vnde Christianæ religionis, fideique primum
 » nomen Germani audiveritis? Unde magistri pie-
 » tatis, vnde Evangelii ipsius lumen, disciplinâ-
 » que ad vos pervenerit? An inficiari potestis, quòd
 » Christiani sitis, quòd barbaras superstitiones exue-
 » ritis, id secundùm Deum beneficium esse Ro-
 » manæ Ecclesiæ? Ab hac prima Christianæ pieta-
 » tis semina jacta in vobis sunt, ab hac sacrorum
 » jus, & Dei rite colendi, ac de divinis rebus verè,
 » rectèque sentiendi tradita ratio est, à qua sum-
 » mo isto imperii, & majestatis honore præ cæte-
 » ris gentibus aucti, atque decorati estis. Ab hac
 » vos Ecclesia, quæ beneficiis meruit, ut parentis
 » majestatem apud vos obtineret, postquam gra-
 » tiæ obliti descivistis ab hac veritatis, ac fidei re-
 » gula, ad quam omnes, quæ rite Christum Deum
 » venerantur, gentes, suas de divinis rebus ratio-
 » nes semper direxerunt, postquam declinastis, &
 » quod vnum rectum est ad cælum iter reliquistis,
 » in quos, Deus bone! & quàm devios amfractus
 » deflexistis? quibus vos erroribus implicuistis?
 » quibus mentes vestras tenebris mersistis? At et-
 » iam iniquo animo ferri à Principibus vestris nu-
 » per dicebatis, quod nos variâ, ac multiplici re-

ligione agitari , impellique Germanos vobis ad-
 jecimus , idque inficias ire verecundia non fuit. ”
 An potest clarius , an evidentius esse quidquam ”
 vestris inter vos de tota cælestium rerum , ac di- ”
 vinarum ceremoniarum ratione dissidiis , & con- ”
 certationibus? Una est vestrùm omnium consen- ”
 sio , & conspiratio adversus nos , Ecclesiámque ”
 à qua defecistis ; cætera nihil dissimilius , nihil ”
 disjunctius , nihil discrepantius. An verò id non ”
 testatum omnibus ? An non omnis referta libris ”
 Germania est , contraria , & pugnancia docenti- ”
 bus ? An adeò hebetes nos , ac rudes Germani- ”
 carum rerum esse putatis , ista vt ignoremus? At ”
 Lutherus quidem ipse , Paulus alter , vt vos vul- ”
 tis , qui præceps se ex Ecclesiæ navi in mare de- ”
 jecit , à quo jactata à vobis Augustana formula ”
 conflata est , quando sibi , aut in quo satis con- ”
 stitit ? An istam ipsam formulam non quotannis ”
 quamdiu vixit , commutatam , diversásque in ”
 sententias contortam edidit ? An qui postea ”
 ipsum secuti sunt , non æquè licenter trahendo ”
 eam , quò cujusque libido rapuit , totam aliam ”
 fecerunt ? Sed quot jam rixæ inter vos de dictis , ”
 sententiisque Lutheri ? Et quotus quisque est , qui ”
 quæ placita illi sunt probet ? Quot Melanchthon ? ”
 Quot Oecolampadius ? Quot Zuinglius ? Quot den- ”
 que Calvinus trahit ? Quot alii sexcenti , qui ”
 omnes de summis rebus à Luthero , atque inter ”
 se dissentiunt ? Non modò civitas , aut municipi- ”
 pium ; sed ne domus quidem in Germania est

» vlla horum certaminum expers. Cum viro vxor,
 » cum parentibus liberi de fide sacrorum, de divi-
 » narum litterarum intelligentia altercantur. Fœmi-
 » næ, pueri in circulis, in cauponis, inter pocula,
 » ludôſque, quod miserandum est, de religione
 » constituunt. A vobis denique ipsis hoc ipſo in
 » Conventu, quanto laboratum est opere, vt ali-
 » quam vniufmodi mentis speciem præferre posse-
 » tis? Quod assequi tamen nequivistis: scilicet, vt
 » discrepare inter se vera, ita conjungi, & con-
 » venire falsa non possunt. Et quantò quis ab Ec-
 » clesie portu magis recedit, quantò longiùs à ve-
 » ra, stabilique fide in errorum veluti pelagus pro-
 » vehitur, tantò cæcioribus fluctibus jactatur, fal-
 » laciôribusque opinionibus involvitur. Quin vos
 » ipsa varietas, inconstantiâque Doctorum vestro-
 » rum revocat aliquando ad cogitationem verita-
 » tis, quæ simplex, neque plus vna est? Quin imi-
 » tamini Pauli Apostoli exemplum, ad nostram
 » eruditionem memoriæ proditum? qui cùm ni-
 » hil, nisi divino spiritu afflatus ageret, divinitus
 » que traditam sapientiam haberet, vt labi, atque
 » errare nullo modo posset, tamen divinitus item
 » admonitus de re, quæ justam dubitandi causam
 » habere aliis videri poterat, ad Apostolorum Con-
 » cilium retulit, ne fortè, vt Lucas inquit, in va-
 » num curreret, aut cucurrisset. Sed hæc vos vide-
 » ritis. Pontifex quidem Maximus pio, piisque pa-
 » rentis officio adversus vos functus, omnique ni-
 » xus studio, vt deviiis quoque, & contumaciibus

filiis salutem redderet, jure vobis, ac omni Germaniæ exprobrabit illud Evangelii, *Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina convocat pullos suos sub alas; & noluisti?* Quæ autem postremo honorificè de nobis ipsis dixistis, pro privato Principum erga nos studio, privatas quoque gratias iis à nobis referre vos jubemus. Cæterum ea nos non aliâ re deberi nobis, quàm ejus à quo missi sumus nomine, profitemur. Hac à Commendono habitâ oratione, Germani nullo dato responso discesserunt, variè pro cujusque ingenio dicta Nuncii accipientes; pars veritate percussi taciti ingemiscere, fremere alii, ac indignari, ea dicere tam celebri loco ausum. Et mox conventus ipse dissolvitur, renovatis fœderibus, & constituto, vt neque ipsi mitterent ad Concilium, & metum injicerent Germaniæ Episcopis, ne à custodia rerum suarum abscederent. Actum intèr eos magnis certaminibus est de conciliandis opinionibus, quibus dissidebant Palatinus, qui totum Calvinum amplectebatur, Lutherique explodendi locum quærebat, vt ad Augustanam formulam Melanchthonis quoque apologia adderetur, contendit; eo enim libro Melanchthon paulatim à Luthero, cui in docendi munere successerat, deflectens, viam ad Calvini disciplinam aperuerat. Alii item alia adscribi denissè Augustanæ formulæ, vt cujusque rationibus conducere, aut ingeniis aptiora esse videbantur, postularunt. Id cum alii indignè ferrent, res in magnam est al-

tercationem adducta. Et Joannes Federicus Ve-
 mariensium Dux, Friderici illius filius, qui à Ca-
 rolo V. armis victus, septemvirali dignitate pri-
 vatus fuerat, susceptum familiaris suæ inde ab ini-
 tio Lutheri patrocinium tuendum sibi existimans,
 quamquam Palatini filiam in matrimonio habe-
 ret, tamen adeò soceri auctoritatem non est reve-
 ritus, vt palam eum Calvinianum, & Augustanæ
 formulæ desertorem appellarit, protinusque se
 concilio proripiens in suum regnum abierit. Quæ
 res actionem illam, & consultationem omnem
 abrupit. Nuncii cuncta ordine Romam ad Pon-
 tificem perscripserunt, vbi maximè probata ab
 omnibus Commendoni oratio est, quâ contuma-
 ciam Germanorum tam licenter in Romanam
 Ecclesiam insultantium, egregiè retudisse est vi-
 sus. Cùm enim aptè ad rem, verèque, tum mo-
 deratè simul, ac fortiter, & prorsus pro majesta-
 te Romani nominis locutum prædicabant. Nos
 exitum, actaque in eo conventu paulò fusiùs tra-
 didimus, quia & celebris res fuit, nec scitu in-
 jucunda, & veriùs differi, quàm à nobis, qui
 omnibus rebus interfuimus, à nemine posse est
 visâ.

De reliquo ejus per Germaniam itinere.

CAPUT IV.

NUNCII Naumburgio profecti ad reliqua obeunda digrediuntur. Commendonus Saxoniam intrat, fide priùs ab Augusto Duce acceptâ per regni sui fines tutò transeundi. Is erat Augustus non immiti vir ingenio, & fessus tantâ sectarum varietate, nascentium quotidie, atque intereuntium, aliquam gratiæ, ac pacis cum Pontifice reconciliandæ rationem iniri cupivisset; sed in discordia, ac defectione audacissimi, atque infestissimi cujusque, valentissima semper auctoritas est. Tum improbi, ac turbulenti furore, sapientes necessitate reguntur. Altera, quàm à Naumburgio profectus est die, Lipsiam venit; inde Halam, vt ibi Archiepiscopum Magdeburgensium conveniret. Is erat Joachimi Brandenburgii septemviri creando Cæsari, quos Germani à munere Electores appellant, filius: sed eo non invento Berlinum ad Joachimi ipsius Regiam perrexit, Albi flumine ad Vitembergiam trajecto. Oppidum Lutheri furore, & Caroli V. victoriâ, & Federici Saxonis, & Lantgravii clade nobilitatum. Joachimus Alberti patris curâ in fide Romanæ Ecclesiæ diu retentus, post mortem inde patris, temporum illorum procellâ abreptus se hæreticis adjunxerat. Sed tamen ex ingenio suo

multa retinuerat de pristinis sacrorum ritibus , multa item ex disciplina Lutheri respuerat. Advenientem Commendonum perhonorificè hospitio accepit , coluitque omnibus humanitatis officiis, plura ut ne à Catholico quidem præstari poterint. Cùm eadem apud illum Commendonus, quæ Naumburgii dicta ab se, Collegaque de Concilio fuerant , disseruisset, responsumque pro cætera benignitate ejus accepisset, quo magnum pacis, & compositionis studium declarabatur, ac de Pontifice, & Romana Ecclesia mentionem numquam sine honore vsurpasset, cupientem deinde discedere, aliquot apud se dies precibus, & comitate retinuit, quotidie plures cum eo horas consumens, ut numquam nisi ægrè à colloquio, ac sermone ejus avelli videretur, viri ingenio, atque eruditione, ut ipse ferebat, delectatus: inerat enim Commendone gravitas, & facundia par, & mira rerum variarum notitia, & serius, atque efficax sermo. Itaque non difficile ei fuisset Joachimum ab illo errore, in quem credulitate lapsus erat, ad Ecclesiæ fidem reducere, fatentem jam ignota sibi fuisse multa, quæ Commendonum disputantem audierat, nisi suorum auctoritas eum continuisset. Nam Germaniæ Principes omnes ipsi doctrinæ, omnium exterarum rerum, morumque expertes, mirum quàm se plerumque iis credunt, quos sibi in consilium asciverunt, scientiâ juris, aut industriæ opinione commendatos. Ii Joachimum deterruere, ne oratio-

orationi, cohortationibúſque Commendoni aſſentiretur. Ab eo profectus Brúnſvigiis, Lunemburgiis, cæteriſque regionis ejus Régulis, Epiſcopiſque conventis, ad Rhenum per Veſtphalos iter vertit, viſis circa Paderbörnâ campis, ſaltribúſque Varianâ olim clade, & Arminii victoriâ claris; quæ loca adhuc poſt tot ſæculorum ſpatium à Germanis cum gloria, & oſtentione majorum ſuorum virtutis monſtrantur. Sed ingenti dolore animi circumiens Saxonix urbes afficiebatur Commendonus miſeratione tot populorum à propria ſalute aberrantium, atque impiâ paucorum fraude tantis ſeſe erroribus, ac exitiabili ſuperſtitione obligantium. Nec tenere lacrymas poterat, aſpiciens tot monaſteria, quæ ſanè frequentia per omnem Germaniam immanibus ædificata ſumptibus viſuntur, tot templa magnificis ſtructa operibus, monumenta veterum pietatis, alibi ſpoliata, deſertaque miſerabiliter ſquallere, alibi proſus diruta, ac vaſtata eſſe, quibuſdam etiam locis non in profanos modò, ſed etiam abominabiles canum, atque equorum uſus haberi, ut quibus altaribus ſacrificia Deum propitiantia fieri antè conſueſſent, iisdem jumentorum præſepia locarentur; tantus in quibuſdam furor, tanta inventa rabies eſt. In Ubiis apud Agrippinensem Coloniam, urbis ejus Archiepiſcopum, atque inde bidui itinere adverſâ progreſſus ripâ ad Confluentem Moſellæ, Rhenique, Trevirorum item Archiepiſcopum adiit; eſt enim

vterque è septemviris, qui Cæsarem creant. Tum navigio exceptus secundo flumine ad Oceanum vsque provehitur, tantùm ex itinere ad Clivensem Regulum digressus. A mari Bruxellas petiit, conventaque ibi Margaretâ Philippi Regis sorore, quæ cum imperio iis gentibus præsidebat, in Eburones ad Leodiensem Episcopum transiit. Unde eum haud parvi initium motus in Brabantiam (ea Belgarum regio est) revocavit. Lovanium est ampla, ac nobilis gentis ejus vrbs, in quam studiorum, ac litterarum causâ magnus è totis Belgis, circumjectisque Provinciis adolescentium numerus convenire solet. Ac tum doctissimis hominibus divinarum rerum, & sacrarum litterarum interpretibus florebat. Inter hos quæstio, ac dissensio magnis orta de rebus distraxerat civitatis studia, vehementerque accenderat juvenum animos, ut non modò in scholis palam pro sua quisque sententia contenderent: sed scriptis quoque, librisque placita tueri parabant; quæ res alienissimo tempore novum datura incendium, aditumque hæreticis ad perturbandas Belgarum res factura videbatur. Eò accersitus Commendonus vocatis ad se, qui utriusque factionis capita erant, quæ comiter appellando, quæ leniter castigando, & de rebus ipsis, quæ in disceptationem venerant ex vsu differendo, eumpentem illam flammam repressit, neque destitit, donec auctores quoque dissidii in gratiam, concordiamque reduxit. Quæ res non parvam illi

famam , atque existimationem adjunxit ; quippe quos non Magistratus auctoritas , non imperium Præsidis revocare à pertinaci contentione potuerat , vnius viri prudentia , aptusque mulcendis , tractandisque eorum animis sermo , ad pravam æmulationem deponendam pertraxerat. Hac re perfectâ , Pontificis Maximi litteris ad Daniæ , ac Sueciæ Reges vltimas Germaniæ , ac Septemtrionis oras incolentes , proficisci , atque eos invitare ad Concilium jubebatur. Nec ille moram sibi ad proficiscendum fecit ; properans difficillimum iter antequàm exiret æstas conficere , ne hyeme in frigidissimis regionibus deprehenderetur. In Holandiam cum transisset , conscensâ apud Amsterdamiam navi , Oceani sinum , cui incolæ Zudersee nomen dixere , sævâ vexatus procellâ trajecit , atque inde per Frisios in Saxoniam , ac Lubecam , nobile ad Balticum mare oppidum venit. Certos hinc homines ad vtrumque Regem misit , & prius voluntates eorum cognoscere , quàm ipse se tam barbaris nationibus committere statuit. Ac Danus quidem juvenis aspero , ac feroci ingenio , & vltque adedò vino , atque intemperantiæ deditus , vt rarò sobrius inveniretur , intèrque ipsa pocula efferri insolenter , ac jactari solitus , superbè , ac rusticè respondit , non esse , cur se Romanus Episcopus legationibus sollicitaret. Suecum , qui missus est , comparatâ classe in Britanniam parantem trajicere , ab Elisabetha Regina inani spe conjugii illectum , invenit. Hic

N ij

quamquam in Lutheranorum erroribus institutus erat, & tum etiam, ut sibi Elisabethæ animum, cujus magnopere affectabat nuptias, conciliaret, Calvini scilicet sapientiam amplexabatur; tamen magnificum existimans se in ultimis positum terris tam longinquis legationibus adiri, benignæ
 » Commendone rescriptit, sive in Regnum suum,
 » sive in Britanniam, quod propediem transmissurus
 » erat, ad se venisset; verba ejus libenter auditu-
 » rum, neque ei vllum apud se ejus hospitii abfutu-
 » rum. Commendone, neque Sueciam petere, vnde
 de profecturus Rex erat, neque eum in alieno ad-
 ire Regno est visum, sed Pontificis jussu de eo
 opperiri, atque interim in Belgas reverti decre-
 vit. A Lubeca bidui itinere Namburgium venit,
 opulentum oppidum, ac frequens, non longè à
 mari, quà se Albis in Oceanum effundit tanrus
 quidem, ac tam lato alveo, ut nos qui ab Nam-
 burgio Stadiam petentes medio flumine navi de-
 scendebamus, veluti magno pelago navigantes ri-
 pas fluminis ab neutra parte cernere satis posse-
 mus, neque ea latitudo non magnarum quoque
 navium capax, quæ ab Oceano ad mœnia vsque
 oppidi subvehuntur; variâ merce onustæ: Cym-
 bros olim ea loca, Vandalosque tenuisse credunt,
 & hodie septem circa civitates pro communi li-
 bertate inter se nexæ, fœdere, Vandalicæ vocit-
 antur. Ad Bremam inde trajecto Visurgi nobili
 item Germaniæ flumine, per Frisæ, ac Vestphal-
 iæ fines in Holandiam, atque inde Bruxellas red-

iii. Ibi Pontificis litteras cùm accepisset, quibus comprobato consilio ejus, ut omisâ ad Regem Sueciæ profectio in Italiam reverteretur, & ex itinere civitates, Regulósq; qui Rhenum circa colunt, adiret iterum, cólque, & maximè Episcopos ad Concilium excirer, jubebatur. Per Rhemos Lotharingiam petiit, & regionis ejus Regulo appellato in Treviros, atque ab his navigio per Mosellam vectus ad Rhenum descendit, ac Maguntiam, atque inde Assemburgium ad Maguntinorum Archiepiscopum se contulit. Is est Archiepiscopus septemvirum, qui Cæsarem suffragiis suis creant, loco, ac dignitate princeps. Paulum inde à Rheno discedens ad Herbipolensem, & Bambergensem Episcopos divertit. Ab his Norimbergiam prævalidam Franconiæ urbem, atque inde viso Aistadii Episcopo, Monachium ad Albertum Bavarix Ducem venit, atque ab eo discedens, decimo tandem, ac septimo mense, postquam profectus ex Italia fuerat, Tridentum pervenit, quò jam frequentes Patres ab Italia, Hispania, Galliâque ad celebrandum Concilium convenerant. Tridento Romam vocatu Pontificis perrexit, Germaniâ, quanta à Belgarum ultimis finibus, Britannicóque Oceano ad Oderam flumen, atque ab Dania, Cymbricâque, & Baltico mari, ad Rhetias Alpes patet, omni peragrata, omnibus latissimæ gentis populis, Principibúsq; aditis, pari-industriæ, atque innocentix opinione apud omnes relicta. Miraban-

tur plerique , quòd cùm tot feroces , & Roma-
 no nomini infelitas nationes obivisset, omnes non
 solùm intactus ab injuria , sed ne risu quidem ,
 aut ludibrio vllò violatus evasit, sive hæc in ipso
 cautio fuit , seu spectatæ virtutis , atque integri-
 tatis fama venerationem ejus etiam apud barba-
 ros fecerat. Nam Germanorum ingenia aspera ,
 indomitæque , quemadmodum vera Dei religio ,
 cultusque molliverat , ac frenum ferocibus ani-
 mis injecerat , ad humanitatémque traduxerat ,
 ita solutis nunc , abjectisque Christianæ legis , ac
 disciplinæ vinculis , quibus antea continebantur ,
 efferari iterum , atque in antiquam revolve trucu-
 lentiam , barbariémque videntur , hæc maximè
 gentes , quæ longiùs ab exterorum commercio
 remotæ , interiora Germaniæ colunt. Romæ
 Commendonus in renuncianda apud Pontificem
 legatione , multa de Germaniæ vulneribus com-
 memoravit , nihil ibi intactum à pravis religio-
 nibus , nihil non pollutum , nihil non inquinatum.
 Priscæ sanctitatis instituta omnia , aut vi
 sublata , abolitæque ab hæreticis , aut novorum ri-
 tum contagione contaminata , & corrupta. Ec-
 clesiasticum ordinem , amissâ majorum discipli-
 nâ , licentiam omnium rerum amplexum , ac
 plerosque non tam officio , ac studio religionis ,
 quàm utilitate , ac spe retineri. Episcopos præ-
 posteris animis posthabere divinarum rerum cu-
 ram , & ut suæ sibi fortunæ , opesque , & princeps
 ille splendoris , ac dignitatis locus , quo inter

cæteros eminent, salvus, inviolatúsque perma-
 neat, id enixè laborare. Hinc Regulis, ac po-
 tentibus hominibus, quos antè in sua auctori-
 tate haberè consueverant, adulari, rantóque dedi-
 tos, atque obnoxios magis esse, quanto illos a-
 vidiùs, aut occupandis Ecclesiasticis bonis in-
 hiare, aut occupatis incubare sentirent: scilicet
 quorum cupiditati, conatibúsque obviam ire,
 insolentiámque coërcere, & deberent, & si se
 nossent, conjunctaque, & concordia habere con-
 silia vellent, etiam possent, eos ipsi ultro me-
 tuunt, suspectósque gratiá, atque officiis lenire,
 & conciliare student. Quin Episcoporum quos-
 dam à fide Romanæ Ecclesiæ descivisse, atque
 in Principum hæreticorum clientelam se tradi-
 disse, corúmque tectos ope ex sua libidine vive-
 re. Ad Concilium arbitrari se eorum venturum
 neminem, paucos missuros, si quidem sibi, qui
 aut valetudine, aut senio invalidi, inhabilésque
 ad laborem, itérque essent, prolixè pollicitos se
 Pontificis Maximi dicto audientes futuros, ac
 Tridentum primo quoque tempore venturos, cæ-
 teros manendi veniam omnes orare, negaréque
 sine evidenti periculo posse ab se Ecclesias, ré-
 que suas relinquere, patentes adversariorum inju-
 riis, & absentiam suam opportuniores, excubantibus
 in omnes occasiones hæreticis futuras. Adversus
 hæc tot incommoda, quæ apta, atque vtilia re-
 media, quibus Catholici, & Ecclesiastici præsi-
 diis, adjumentis que fulciendi, confirmandique

» esse viderentur, quibus inter se sc̄deribus jun-
 » gendi, obligandique, quò ab inimicorum frau-
 » de, atque vi tuti libertatem suam, munúsque
 » vindicarent, ac neminem magnopere formidare
 » necesse haberent, exposuit. Quæ omnia magnâ,
 & locorum, & hominum, & rerum illarum no-
 titiâ, memoriâque differentem attentè audivit
 Pontifex, acceptúmque, & collaudatum aman-
 tissimis verbis redire Tridentum, atque eadem
 Præsides Concilii edocere, iisque tantam Rem-
 publicam agentibus consilio, atque operâ adesse
 jussit. Profectus Tridentum cum omnia Præsidi-
 bus, vt præceperat Pontifex, nunciasset, non diu
 moratus, vt se paucorum mensium otio à labo-
 ribus, curisq̄ tam diuturnæ peregrinationis re-
 ficeret, & familiares, ac domesticas res suas, quæ
 ipsum aliquando præsentem magnopere deside-
 rabant, constitueret, impetrato comiteu Ven-
 etias concessit, vbi ingenti gratulatione acce-
 ptus à suis, omnisque cultus honore, atque offi-
 cio ab omnibus fuit. Quippe magnum jam esse
 ejus nomen, magna de rebus ab eo sapienter,
 atque industriè administratis prædicatio. Equè
 & acceptus Principibus civitatis, & gratosus in
 vulgus, clarúsque haberi, vt nullum non virtu-
 ti ejus patere, atque adeò deberi honorem ho-
 mines existimarent.

Nova ejus ad Casarem profectio.

CAPUT V.

QUIETO, ac tranquillo animo rem suam familiarem, domesticamque curantem, & jam cum studiis, librisque suis in gratiam redeuntem, instruentemque se ad ea, quæ pro sententia dicturus de religionibus, de sacrorum fide, de correctione, atque emendatione morum in Concilio erat, novum de integro injunctum iter ab instituto avertit. Ferdinandus Cæsar, actò Germaniæ conventu, in quo Maximilianum filium successorem sibi in Imperio designaverat, ut ex propinquo Tridentinis actionibus, Patribusque adesset, Oenipontem accesserat, oppidum ditioris suæ haud ferme plus centum millibus passuum à Tridento distans. Hinc ut præsens assidebat Patrum consiliis, mente vir optimâ, & magno in Christianam rem studio, & pietate: sed ex eo genere hominum, qui quanto sunt ipsi probiores, tanto difficilius esse alios improbos arbitrantur. Quæ ingenia maximè opportuna sunt alienam simplicitatem per speciem boni, rectique ad fallendum captantibus. Itaque callidorum quorundam instinctu, quædam interdum movebat, & à Præsidibus Concilii, Concilioque ipso postulabat, quæ turbandis rebus magis, quàm ordinandis, quod ipse cupiebat, fore vide-

bantur. Venerat ex Gallia Tridentum eo tempore Carolus Lotharingius Cardinalis, idem & Archiepiscopus Rhemensium, summâ auctoritate vir, summisq; & suis, & familiæ opibus: magno item vsu, excellentique ingenio, ac doctrinâ præditus; denique animis, genere, dignitate ingens vir; sed has laudes longè superabat ambitio hominis propè immensa, quâ elatum animum stimulabat infana cupido cuncta sub arbitrium, nutumque suum revocandi. Galliaë Episcopi, qui satis frequentes partim ad Pontificis Maximi edictum, partim ipsum secuti Cardinalem Tridentum convenerant, non sentire modò cum illo, sed ne audere quidem ab ejus auctoritate discedere videbantur. Cæsaris quoque Legati ventitare ad eum, frequentare domum, ac pellecti conferre consilia dicebantur. Incussit ea res curam Patribus, ne turbidi aliquid rebus tranquillè ad eam diem procedentibus, ex his coitionibus oriretur. Id ne fieret, cavendum in tempore rati Præsides mittere ad Cæsarem delectum à Patrum numero aliquem, à quo de Concilii, præfentiùmque rerum statu ille erudiretur, & si quid incommodæ opinionis animo ejus inculcatum à suis hæssisset, evelleretur. Eum denique de Gallorum postulatis, ac de Lotharingii ingenio, atque animo ad vasta semper, atque immodica aspirantis, edoceret. Ad id vnus ex omnibus maximè idoneus visus est Commendonus. Venetiis igitur evocatum proficisci extemplo jubent. Ni-

hil cuiquam eâ tempestate in eo Concilio tam speciosum, tam decorum, tam quod sermones hominum subiret, quôdque plus invidiæ succenderet, accidit. Christiani nominis conventus habebatur, quisquis doctrinæ, quisquis ingenii laudibus vsquam totâ Europâ emineret. Trecenti ferme Episcopi, tot insignes virtute viri Tridenti tum erant, quorum nemo non par, quantumvis magno negotio, nemo non in eam mitti legationem expetisset. Omnibus vnus, & absens, & non petens est prælatus, tantum ei superior ad Germanos obita legatio nominis, tantum existimationis pepererat. Nec ipse opinionem, ac spem sui fefellit. Nam Cæsarem non modò ab omni cogitatione, si qua injecta illi fuerat, novandi aliquid, aut fovendi alterius cujusquam consilia, quibus arbitria Patrum labefactari, aut scindi consensus, voluntasque eorum posset, abduxit; sed in priore sua mente, ac sententia adeò confirmatum reliquit, vt Lotharingius ipse paulò post ad eum visendum Oenipontem profectus nihil eum immutarit; atque exinde habitum, ac peractum sine suspitione vlla Concilium sit.

*In Poloniam Nuncius Apostolicus ad Regem
mittitur.*

CAPUT VI.

COMMENDONVM Tridento Venetias redire domesticæ iterum res coëgère. Sed ne ea quidem diuturna mansio illi fuit. Nam Pontifex certior factus turbatas magnopere in Polonia res, periculúmquè esse, ne hæreticorum factio, quæ tum maximè valens, ac vehemens (vt fere sunt acres primi desciscientium motus) ferebatur, per tumultum, ac seditionem statum illius Regni perverteret; tamquam si, vt quæque pars Reipublicæ ægrotare cœpisset, hujus mandanda curationi foret, Commendonum Patavio, quò se ille tum contulerat, atque privatarum rerum curâ excitum in Poloniam protinus jubet proficisci, maneréque apud Regem, & dare operam, cum vt pristinam sacrorum fidem à perditarum sententiarum contagione, quoad fieri posset, prohiberet: tum sacerdotum ordinem primas in Polonorum Senatu, ac Republica partes obtinentem, in quem maximè incurri ab seditionis illis, atque amentibus novarum opinionum auctoribus sciebat, ab impetu, atque injuria tueretur, Regem in officio retineret, atque ad amplectendam religionis Catholicæ causam excitaret. Commendonus quamquam perexiguam ad

se comparandum spatium Pontifex concedebat, cupiens maturè eum gentis conventui, quem tum maximè indictum cogi Varſaviam acceperat, intervenire; tamen magnâ adhibitâ diligentîâ paucioribus, quàm quos Pontifex præſinierat diebus, cùm reliquis rebus ſplendidè inſtructus, tum egregio comitatu, viâ ſe dedit. Semper quidem ille magnam curam in comitum, atque familiæ delectu habuit, ne quem ſecum duceret, non temporibus, non moribus ſuis congruentem. Sed tum eo majori quàm antea ſtudio, quo in longinquiorem, & perturbatiorem Provinciam iturus erat, inſignes aſcivit viros, nulli in ea re impendio, aut ſumptui parcens. In quibus excellentes litterarum, & doctrinæ laude fuère Paulus Emilius Joanninus exquisitâ, ac multiplici eruditione vir, qui poſtea Montaltenſium Episcopopus in Picentibus fuit; & Federicus Pendaſius, ſummus ætatis ejus Philoſophus, cujus non multò poſt ex ipſa Polonia magnâ propoſitâ mercede à Veneto Senatu, vt Patavii publicè Philoſophiam doceret evocati, atque inde Bononiam tranſlati, nomen inter cæteros acuminis, & ingenii famâ claruit. Commendonus igitur Patavio Novembri menſe profectus, celeritate, quanta per ingruentem hyemem, impeditâſque multis rebus vias adhiberi potuit, iter intendens in Poloniam, atque Varſaviam in tempore venit. Præceſſerat magna de prudentia, ac virtute illius fama, cùm multorum gentis ejus hominum, quos

ipse antea amicitia, & consuetudine devinctos habebat, sermone, & litteris celebrata, tum maxime prædicatione Stanislai Hofii Cardinalis Varmienfis, vnus è Concilii Præsilibus, cui cum Commendono plurimus vsus, & familiaritas intercedebat. Itaque & aduenientem Chelmenfis Episcopus, & Plocentium Palatinus primarii homines perornato, ac frequenti comitatu ad tertium ferme lapidem obviam Regis missu egressi cum omni humanitatis, ac benevolentia significatione acceperunt; & apud Regem ipsum singulari in honore, atque dignatione fuit. Vim enim illam ingenii, quæ in eo semper summa enituit, atque vitæ integritatem, & modestiam Rex adeo suspexit, vt quamquam ipse cupiditatibus suis impotenter parere assueffet, tamen alienæ virtutis haud sanè obtrektor, & diligere eum, & certè revereri magnopere visus sit.

De sacrorum disciplina in Polonia depravata.

CAPUT VII.

REGNUM Poloniæ Sigismundus Rex Augusti hujus, ad quem Commendonus venerat, pater, diu temperato, iustoque imperio habuerat, filioque moriens firmum, atque stabile reliquerat, vir cum cætera rectus, & rei suæ probe gnarus, ac prudens, tum eximiâ, & constanti in

Christianam religionem fide. Qui cum junctos sibi amicitia, & affinitate Germaniæ Regulos aliquot haberet, iis factorum jura turbantibus adeò non favit, vt graviter correptos missis legationibus ab exitialis sententiæ ausu detertere conatus sit, florentem Germaniæ statum, roburque validissimæ gentis convelli, atque infringi confusione illâ religionis identidem monens. Idem paulò post ab eodem furore desciscentes cum omni propè Germania à Carolo V. Federicum, & Lantgravium, armæque moventes, & se ad societatem ejus belli promissis ingentibus sollicitantes, non rejectit solum, sed cladem, quâ mox afflicti corruerunt, utrique prædixit; adeoque cavere, atque alieno periculo sapere didicit, vt nec ipse se in illud bellum interposuerit, nec privatim ex suo Regno quempiam vlli parti militare sit passus, quod apud Polonos gentem ex legibus suis, non ex Regum libidine viventem, & maximè gaudentem libertate, non mediocris curæ, atque diligentia fuit: tantumque omni tempore studii posuit in eo, ne qua contagio pestiferarum opinionum in suum Regnum maneret, vt ne libera quidem suis commercia cum Germanis reliquerit. Mercatores, vt aditu in Regnum non prohibuit, ita licentiâ invehendi, ac per colloquia, certusque disseminandi novam religionem, acerbis edictis, ac pœnis frenavit, planèque coercuit. Quin ne parentibus quidem, quod antea fiebat, mittere in civitates Germa-

niæ liberos disciplinae, ac litterarum causâ permisit, nisi quas integras, nec illâ pollutas esse lue constaret, quamquam huic curæ ejus molestum adversarium experiretur Albertum Brandenburgium societatis Theutonicorum in Prusia Magistrum, qui cum à religione defecisset, idem virus, quo societatem suam non multò post oppressit, etiam in Polonia spargi cupiebat. Sed Sigismundus hoc studio, curâque, quandiu vixit, ad ultimam vitæ senectutem pervenit, si non inviolatum à peregrinis religionibus Regnum præstitit, certè incrementum sumere eam pestem non est passus. Post mortem inde ejus, nec consilium par, nec animus ad eam curam Augusto filio fuit. Ita spes erecta eorum, quibus per hæc crescendi materia quæritur. Secutum filii, matrisque dissidium, quo Regis, legumque resoluta majestas, latè aditum excubantibus in occasionem hæreticis patefecit, continuoque omnis errorum, ac perditarum opinionum cohors irrupit. Fortè amisâ Isabellâ vxore in amorem Barbaræ Radgivilæ Augustus illapsus erat, cui mulieri claro in Lithuania genere, ac principe familiâ natæ omnium rerum, quàm famæ major semper cura fuit. Prostratâ pluribus pudicitia, ab iis ipsis formam, corpusque, & mollem lasciviam laudantibus deductus ad eam primò Rex ferebatur. Cæterum utcumque potitus, ad eò blanditiis, & consuetudine ejus est irretitus, captusque, ut brevi mulier non contenta vi, atque

que potentiâ, nomen quoque conjugii, & mox Reginæ appellationem affectarit. Idem Augustus ipse eo impensius cupere, quo plura aduersarentur, vt ferè humanum ingenium verita flagrantius appetit. Id enimverò mater, fororésque Regis, haud aliter quàm dedecus ingens domus, ac dehonestamentum auersari. Mater. erat Bona Sfortia, Galeatii, & Isabellæ Aragoniæ filia, illius cujus injuriæ funestam illam, ac calamitosam faciem accenderunt, quâ, Italiâ Gallorum petitâ armis, ac diuturno vastatâ bello, omnis propè Patrum memoria conflagrauit. Bonæ ingenio materni inerant spiritus, & minimè muliebres curæ, & viro assueverat ab senectâ, ac miti naturâ vxori obnoxio, vt non consortem modò Regni, sed sæpe arbitram ageret. Filium ipsam Regem imperiosè habuerat, eo exuentem matris obsequium impatientius tulit. Et Barbaræ amores ipsa exploratiùs norat, vt ferè turpia scœminarum scœminis, quàm viris celerius, certiusque noscuntur, & filio objectabat. Quæ igitur ne honestam quidem, & probam è privata domo numerum toleratura fuisset, scortum vsque ad æmulationem sui, nuptiâsque, & regium nomen, quod ipsa jam spe satis polluisset, extolli ferociter fremebat. Eo Augusti animus magis accendi, nec mora nuptiis fuit. Sed quia non vt conjugis, ita Reginæ quoque nomen, ornatumque, & insigne Regium tribui ab illo, aut ne tribueretur obstiti, intercedique à matre poterat, nisi Senatus vo-

luntas accederet, sine cujus ordinis auctoritate nihil in Republica decerni ex legibus Polonorum potest, magnis jacturis conciliare, ac trahere ad se quisque Principum animos, singulorumque affectare sententias. Augustus suum cuique dicere in deligenda vxore iudicium, nec Regem non
 » æquã cum cæteris conditione esse debere. Quæ
 » in matrimonii jus, in domum Regiam, in fortunarum, ac totius vitæ societatem recepta jam sit,
 » cur ei Regium nomen, & par cum viro honos,
 » qui mos in privatis valet, negetur? Bona adversus hæc turpitudinem nuptæ, incontinentiam filii obijcere, & si juvenis infirmitate lapsus nominis, ac decoris sui curam abjecisset, publicam fraudem, noxamque abesse debere; nec ipsos
 » alienæ intemperantiæ participes, ac suffragatores fieri, scilicet Reginam appellarent, haberentque,
 » quam nemo domi suæ nurum, ob vitæ probra passurus esset. Vicit tamen respectus Regis, majestatisque, & conjux Barbara, & Regina appellata est. Cæterum dum discordant ipsi, Regia vis hebetatur, & impunitas, & licentia dominatur. Ita Regnum brevi, ex levissimi cujusque libidine, peregrinis sacris, institutisque, & opinionibus novis oppletur, dispergentibus latè virus multis novitatis Doctoribus, ut numquam desunt, quibus captæ errore mentes emolumento sunt. Nec secretò, atque intra privatos postes Christiani ritus contemnuntur, sed in publico etiam, ac palam novarum disciplinarum rationes,

ac præcepta traduntur, cæcus, concionésque mixtæ hominum, mulierúmque turbæ habentur: novis ritibus res divinæ, precationésque fiunt. Vetus & à majoribus sanctè culta religio eluditur, irrisuíque habetur, incestóque ore, ac maledictis incessitur, ac multis passim locis aboletur: templa invaduntur, bona Ecclesiarum ab alienis dominis occupantur, fortunæ diripiuntur, sacerdotes sedibus suis pelluntur, omnes denique ceremoniæ, omnia pietatis jura confunduntur. Principes quoque viri, & serpenti latius quotidie malo pars magna Senatus, eâ contacti labe habebantur, validiórque factio erat, quàm ut leges, aut Regem timeret. Jam non impetu solùm, sed tempore etiam invaluerat morbus, eùm Commendonus in Poloniam venit, atque hæretici Ecclesiasticorum exitio maxime imminentes, ad eorum accidendas opes Senatusconsultum à Rege proximo superiore anno extorserant, quo sacerdotale jus magnopere minui videbatur, auctique animi de vetustis legibus, quæ adversus violatores sacrorum institutæ apud eos sunt, abrogandis, agitabant. Et illi quidem (ut mos perpetuus omnibus hæreticis) quamquam diversis ipsi sententiis, rationibúsque inter sese pugnent, studia adversus nos conjuncta habebant, ardentésque animis, & conatu summo cœptis incumbabant.

De diffensione inter se Episcoporum in Polonia, & quorundam consiliis à Comendano repudiatis.

CAPUT VIII.

APUD Catholicos nihil acre, nihil vehemens, nihil quo stare, atque niti firmè consilium posset, cernebatur. Segnes, & cui vni fidere videbantur, causæ indormientes agebant, & malis haud aliunde majus, quàm ex bonorum mœrore incitamentum. Episcopi, quorum semper in Senatu, & in Republica auctoritas fuit, quique conjunctis viribus, animisque facilè non restitissent modò adversariorum conatibus, sed etiam in officio manere eos, & parere legibus coëgissent, tantâ dissoluti, ac dissipati discordiâ, in tot scissi studia, tantisque in occulto odiis, mutuâque invidiâ dissidebant, vt nemo eorum non reliquis omnibus infensus, invisusque esset. Ita nihil ab his in medium consulebatur, adversariorum amicitiiis, gratiæque seruietes, suæ quisque privatim rei studebat. Jus, ac Respublica in medio jacebat. Duo erant eorum, & ordinis sui, & Senatus totius loco, & auctoritate facilè principes, Jacobus Ucangius Archiepiscopus Gnesnensis, & Philippus Padneuius Episcopus Cracoviensis, ille honore, hic divitiis, & opinione in-

genii præstabat. Inter hos præcipuè , nec obscuræ similitates cùm essent , dispares animis , consiliisque , par cupiditas miscendi , ac turbandi res sollicitabat. Ucangio inhæserant novæ opiniones , quibus inquietabatur animus suâ sponte varius , inconstans , & novis vsque studens rebus , vt si perturbatâ Republicâ invec̃ta nuper disciplina , religioque prævaluisset , exclusâ Romani Pontificis auctoritate , summum se Antistitem , ac Principem sacrorum in Polonia fore , ad summâsque opes perventurum , vt suæ quisque cupiditati blanditur , sibi persuaserat : neque ex hæreticis decerant , qui assentando spei illius alimenta subjicerent. Apud Commendonum is priscae religionis studium simulans , deplorabat perditas Catholicorum res , dissidia Episcoporum , cæterorum languentes animos inculabat , Regemque deditum adversariis omnia illis indulgere querebatur. Hunc inde coercendum minis , ac denuntiacionibus terrendum esse differebat. Catholicos in-fensos ei esse omnes ob crebras in Magistratibus , publicisque muneribus repulsas , & favorem in adversarios ; nec eorum defutura studia , si se ipse Romani Pontificis nomen , auctoritatemque præferens , Ducem præbuisset , ac Regem ipsum ingenio timidum , atque audenti opportunum , metu subactum , sibi obnoxium fecisset , scilicet his consiliis averti Augustum à Pontifice , tradique hæreticis , atque ita suas procedere rationes , cogitatâque cupiebat. Padnevius quoque idem de

Rege terrendo, quamquam diverso animo suadebat. Neuter publico bono, sed suæ quisque rei tendentes, privata consilia habebant, ad ea aptam sibi facere Rempublicam cupiebant. Hic auctoritate, & gratiâ Regis tantus paulò antè fuerat, vt omnia arbitrio suo subiecta haberet. Eâ non deciderat solùm, sed vt plerumque acrius ex magna benevolentia exurgit odium, invisus, suspectusque irâ, atque invidiâ æstuans agebat. Et superbus, atque indomitus animus, & dominari assuetus, eminentibusque inter cæteros, opibus subnixus quiescere non poterat. Regem sibi magno aliquo periculo, metuque implicandum callidè rebatur, tum aut necessitatibus compulsus ultro ad se venturum, aut locum sibi ad vltionem ex eo aliquem futurum sperans. Eum igitur accusans apud Commendonum magnis criminibus vt reum agebat, nihil leniter agendo profecturum, opponendas formidines, intentandas minas, denunciandum periculum esse. His infirmum, & fractum animum, & ex conscientia omnia timentem in fide, atque Pontificis Maximi futurum. Nihil fallebant hæc consilia Commendonum, qui & ipse per se satis vtriusque ingenia tractando perspexerat, & percunctationibus, quibus primum semper tribuere tempus consuevit, aperta & explorata omnia habebat. Itaque longè aliâ, quàm quâ ipsi voluissent viâ ingressus, Regem non asperandum minis, quæ nisi prompta vis ad cogendum adsit, plerumque vanæ evadunt,

aut in intempestivè feroces recidunt: sed crebris
 orationibus hinc confirmabat adversus metus
 quosdam, qui ei à falsis, callidisque hominibus
 ostentabantur; hinc monebat, ne ipse se, Re-
 gnúmque in id discrimen vltro conjiceret, quod
 connivendo, atque indulgendo, vitare posse con-
 sideret. Quippe sic quidem contrahi, majoráque
 in dies incrementa capere id malum, constare.
 Quid hac temerariâ licentiâ decedendi à fide, ”
 quam majores nostri de divinis rebus habuêre, ”
 fieri aliud, quàm jus, morem, leges publicas ”
 sperni, infringi, subverti? Regni fundamenta ”
 subruí, ac labefactari? Adimi Regibus vires, ac ”
 tradi multitudini, & seditiosissimo, ac audacissi- ”
 mo cuique adjungi? Eo ipso, quòd ille sæpe que- ”
 reretur esse quosdam, quorum apud nobilitatem ”
 auctoritas valeat, vt illi plus privatim, quàm Se- ”
 natus, ac pene quàm ipse Rex polleant: pro. ”
 pterea quòd iis multitudo fidat, eorúmque oratio- ”
 ni assentiatur, admõneri cum, & ad cogitatio- ”
 nem rerum suarum converti debere, nec vltà pa- ”
 ti invalescere eorum audaciam, qui excussâ om- ”
 ni legum reverentiâ ex libidine sua omnia agant, ”
 cætus cogant, Concilia habeant, concionibus ”
 seditiosis homines à vero Dei cultu ad peregrinas ”
 ceremonias, & perniciosos errores avertant; qui ”
 denique sibi tantos spiritus, tantam arrogantiam ”
 sumpserunt, vt pæne jam nec ferri, nec corrigi pos- ”
 se videbantur. Ad hoc Dei quoque metum inji- ”
 ciebant, cum numinis sui vindicem, vltorém- ”

» que , seu neglectæ , seu pollutæ religionis futu-
 » rum , tantôque graviore pœnas ab iis repetitu-
 » rum , qui veluti in custodia locati legum , ac pu-
 » blicorum sacrorum sunt , quanto eos celliores
 » inter mortales honore , imperiôque præstare , ac
 » præfulgere voluit ; nam in minuenda , violandâ-
 » que divinarum ceremoniarum disciplina , Deique
 » opinione , aut jussis pervertendis , qui alios , cum
 » possint , ab impio ausu non coërcent , exitiosius
 » peccare , quàm illos ipsos , qui alienâ fraude in-
 » ducti , mentis errore labuntur. Excitabat præter-
 » ea illum parentis sui summi viri , ac Regis in il-
 » la propulsanda peste diligentia , ac pietate ; in-
 » terdum vicinæ Germaniæ , & tum maximè fla-
 » grantis Galliæ ruinas , cladésque memorans , vt ex
 » alienis malis vtilia sibi exempla caperet , hortaba-
 » tur. Episcoporum verò gratiæ reconciliandæ ma-
 » gno studio , curâque intendit , rei cum spissæ spon-
 » te suâ , nodisque inextricabilibus plenæ , tum eo
 » difficiliori , quòd palam amicitia , & benevolen-
 » tia simulabantur , odium , & obtreçtatio in occul-
 » to erant. Ipse & singulos monendo , rogando ,
 » obtestandôque castigavit , & omnes in vnum coac-
 » ctos multis sæpe , & gravibus verbis , est adhor-
 » tatus , vt communem causam communibus con-
 » siliis agerent , neu se , neu dignitatem suam per-
 » tinaci discordiâ proderent , ad eamque everten-
 » dam , gradum , aditumque hæreticis ipsi facerent.
 » Si consentientibus studiis , animisque amplexi
 » Rempublicam fuerint , non magno negotio vul-
 » nera

nera Ecclesiæ in eo Regno à paucis hominibus «
 imposita sanari, & legibus, quas majores eorum «
 ad sancendam Ecclesiastici ordinis majestatem, «
 firmandamque religionis fidem piè, sapienterque «
 condiderunt, vim suam reddi, & aut falsâ animi «
 opinione deceptos revocari, aut nimia ambitio- «
 ne, & cupiditate provectoros cohiberi, & sub le- «
 gum jura compelli ab iis posse: Sed quo majores «
 in Republica opes eorum, quo honor, dignitat- «
 que præstantior esset, eo promptiùs privatas si- «
 multates pro publica salute deponere, & patriæ, «
 & religioni, quæ tam ab dissidio eorum, quàm «
 ab alieno scelere graviùs laboraret, remittere de- «
 bere. Id ab iis fidem, id munus, atque officium «
 ipsorum postulare, id Regem, id Senatam velle, «
 id omnes bonos flagitare. Quem quidem Regem «
 ne quidquam ab singulis, aut incusari, aut appel- «
 lari, si vniversi disjuncti, dissipatique sese ab ad- «
 versariis obterendos, atque subigendos vltro tra- «
 derent, qui vt intenti, vt vigilantes videantur, «
 somno, ac socordiâ Catholicorum fieri, & auda- «
 ciâ, & consensu eos, non viribus terribiles esse. «
 Hujus generis orationibus sicut planè mederi im- «
 butis pravâ æmulatione, atque invidiâ animis «
 non potuit, ita est assecutus, vt alios adjungeret «
 sibi, alios verecundiâ obstrictos contineret, æ- «
 quioribusque & erectioribus ad omnia vteretur. «
 Per hæc, taliâque cum magnam sibi fidem, at- «
 que existimationem apud Regem, apud omnes «
 fecisset, multa salubria in Republica hortatu, at-

que consilio ejus acta , multa , quæ evertendæ pietati fuissent , rejecta sunt. Cùm tributum Rex decerni sibi extraordinariæ magnæ pecuniæ in sumptus belli , quo tum à Moscis , trans Boristhenem carpebatur , vehementer cuperet , hæretici per factiosos , ac populares homines rem impediebant. Id callidè molientes , vt inde concessi tributi mercedem decretum abrogandis , aut infirmendis legibus , quæ contra nova invehentes sacra , aut de veteribus quidquam mutantur sunt , auferrent. Etenim hoc vno telo multis in locis petita , gravissimèque vulnerata religio est. Nam capti , percitèque pravis erroribus populis jus , quibus velint ceremoniis res divinas procurandi , ac de Deo , vt cuique visum sentienti , loquendique à Regibus pretio mercati sunt. Et Reges ipsi proditam religionem à cultu , & pietate abductam ad præmium ; & quæstum transfulere. Nil ergo mirum , si tempestate nostrâ sæpe evenisse videmus , vt & populi irato , & majestatis suæ violatores vlciscente numine , omnibus discordiarum , ac bellorum cladibus affecti sint , & Reges , quam semel multitudini licentiam peccandi in Deum , & in majorum instituta , empti , ac deliniti pretio laxavere , ad eam ne adversus se quidem ipsos cohibendam potentes inde fuerint : justamque illis ea in pœnam verterit , vt intestinis seditionibus , suorumque factionibus vexati , vno tempore , & imperii vim amiserint , & exhausti sumptibus inopes , atque egentes , vsque

obsequi vulgi studiis, & turbulentissimi, & audacissimi cujusque libidini obnoxii agere cogantur. Id tum ne fieret vna obstitit vigilantia Commendoni, atque industria, quâ factum est, vt & Rex pecuniæ collationem, quam voluit, sit consecutus, & animadversâ fraude, ac malitiâ hæreticorum, etiam in posterum intentiores ad cavendum, & Rex ipse, & Catholicorum Principes fuerint.

De Bernardino Ochino, hæreticisque aliis per eum à Polonia pulsis.

CAPUT IX.

PATEBAT eo tempore Polonia non civium modò, sed exterorum quoque licentiæ, quorum erat omnium mira impunitas. Quicumque aut ob noxam, malùmque in religione sensum, patriâ pulsus, aut ne sub legibus viveret sponte profugus, in Poloniam se veluti in asylum conferebat. Ibi nemini deerat ex nobilium numero aliquis, qui in fidem receptos tegeret, foveretque, alii insitâ vanitate ingeniis, alii rerum ipsarum novitate illiciebantur: Ex Germania, Gallia, Italia corruptores aderant, ac prohibente nemine, & inanissimo quoque dictis applaudente, sua quisque somnia venditans, cætus æmulantium studia profligatæ doctrinæ habebant, & li-

centiâ linguæ grassabantur. Eòdem Bernardinus quidam Ochinus confugerat, & præter cæteros magno concursu, & assensu audiebatur. Is erat ex Etruria Senensis civis, qui cùm primam ætatem inter Franciscanos, quos Minores vocant, egisset, inde deflexisse eos à moribus prisca, longèque à Magistri ratione aberrasse ferens, quæ contemptu humanarum rerum contineretur, secesserat ab iis, nactusque sententiæ suæ sectatores, quos & auctoritas ejus & amor religionis attraxerat, societatem Capuccinorum revocatis Francisci institutis, cum Matthæo quodam Urbinate, antiqui moris, & magnæ simplicitatis, atque innocentie homine constituerat. Horum est vita omnis (nam propagata inde disciplina est, ac per omnem Italiam latè diffusa, vigetque nunc maximè sanctissimis, & innocentissimis referta viris) dura atque inops; cibus illis, victusque in dies quæsitus simplex sine lenocinio, aut conditione vlla: pellere non irritare famem, corporique alimenta præbere, non etiam oblectamenta volunt: quod crebris insuper jejniis, vigiliisque exercitum, domitumque habent, quo purior mens, solutiórque divinarum rerum contemplationi, atque cultui vacet. Vestitus cæteræ vitæ congruens horridus, vilisque, vnicâ tunicâ, ac brevi pallio operiuntur, è ciliciis, aut non ab simili materiâ confectis, perpetuóque iisdem nullo ætatis, aut hyemis discrimine, sine calceis nudo pede per nives, per saxa, aspretaque incedunt,

crepidati tantùm sacra faciunt. Quietem aut humi, aut perangusto grabato, stramentove recumbentes, capiunt, non aliã, quàm quã amiciuntur veste contecti. Domicilia eorum rarè in Urbibus, pleraque omnia in solitudine hominum. Denique omnis est in eo disciplina, vt à corpore, humanisq; curis abstractus animus divinis operetur rebus, paupere victu, cultuque, & religione gaudens. Ochinus aliquot annos in illa aspera, atque egentis vitæ patientia perduravit. Pascēbat scilicet, sustentabátque animum hominis mirè levis, & sui amantis, & ad omnem asperitatem perferendam firmabat gloria, & sanctitatis opinio, quæ illum sic viventem est consecuta. Et fuit præterea vir ipse non ineruditus, quamquam majori multò verborum, quàm rerum doctrinã excultus, sed patrio sermone (nam Latinas litteras vix didicerat) in eo quod sciret adeò comptus, ornatúsque, & copiosus, vt mirum in modum captos specie, ac nitore orationis teneret audientium animos. Nam hominum nostrorum plerique conciones, quæ more antiquitus tradito de divinis rebus in templis habentur, frequentant, celebrántque, non tam quidem, quo mentem præceptis cælesti doctrinã haustis instruant ad religionem, ad pietatem excitent, quàm quòd ducuntur orantis ingenio, & genere illo speciosæ, & omnibus luminibus, omnibus vndique floribus exornatæ, atque expolitæ orationis delectantur. Cæterùm inde nihilo meliores effecti,

planè iidem abeunt, qui venerant. Pari vanitate Concionatores ipsi quidam, quò sibi audientiam faciant, hanc ipsam delectationem studiosè aucupantur, auriúmque voluptati omni arte morigerantes inserviunt omni verborum lenocinio, atque omnibus orationis illecebris influere in animos student. Quibus mihi non fructus, vtilitáque proposita populorum, esse videtur, quos docendos, instituendósque susceperunt, cujus rei causâ is est in Rempublicam vsus concionandi introductus, sed placere ipsi, laudarique, quàm proficere alios malle. Quò enim de rebus maximis, atque gravissimis, de Deo, de pietate, de religione, de vitæ disciplina, sacratis in locis ante aras, ante simulacra Dei, & veluti ipsius instinctu numinis dicentibus, inanis ille, atque indecorus apparatus, sonitúsque verborum? Quò illa tanto artificio, & varietate distincta, tanto delibuta fuco, tot flosculis conspersa, tot compta concinnis, tot denique coloribus illita, atque picta oratio? Et hi quidem quam vim, quam auctoritatem habeant aut ad impellendos, aut ad continendos homines, vt vitiis absistant, virtutem amplectantur? qui in re tam severa tam leves, ac dissoluti sint, & permulcendis modo animis, ac suavitate perfundendis, non frangendis, evincendísque intendant? In quo tanta est sæpe quorundam intemperantia, tantum blandiendi, ac placendi studium, vt nullâ quid rem, quid locum, quid ipsos deceat, ratione habitâ, ne te-

nerioribus quidem, & amatoris verbis interdum abstineant. Quis non tam animi à terrenis abducti curis ad cælestium cogitationem eriguntur, quàm titillantur sensus, & ad jucunditatem, voluptatémque molliuntur. Res sacræ, divinæque puram, castam, simplicem orationem, quales mores desiderant: verba delecta, si vis, non tamen nimia cum cura exquisita, & vndique excerpta, vt dignitatis major, quàm gratiæ, ac leporis ratio habita videatur. Sententiæ, quæ gravitate, ac severitate laudentur, non tantum specie, ac venustate placeant: quæ admirationis, ac terroris audientibus, quàm delectationis plus incutiant, perrumpant pectora, vnde noxios affectus expellant, non molliter influentes foveant; denique doceant, & ad probitatem, pietatémque instituant, non ad levitatem, vanitatémque erudiant. In Ochino (vt ad institutum revertamur) præter eloquentiæ famam, & hanc ipsam orationis suavitatem, & cultum, ætas, genus vitæ, horridus ille ornatus Capuccinorum, promissa, & fluens infra pectus barba, argentea canities, pallor, ac macies oris, & magno studio, artèque simulata imbecillitas corporis, & sanctitatis opinio, propè excesserant humanæ admirationis modum. Ubicumque concionaturus esset videre erat excitas sedibus suis civitates, nulla templa multitudinem capiebant, mulierum turba pæne major, quàm virorum. Si quò transisset, vndiquè ex omnibus locis occursum ad eum au-

diendum fiebant. Nec verò à plebe solùm ille, humilibúsq; , sed à principibus quoque viris, regulísq; colebatur. Advenientem hospitio, obviam itionibus accipiebant, pari studio, honoréque abeuntem prosequébantur: & ipse quantum poterat omni arte augere famam, ac veneratió- nem sui. Iter non aliter, quàm ex disciplina nudis pedibus facere, tam tenui valetudine ætatéque jumento insidentem nemo vidit. Quæ vitare nequivisset Principum hospitia ingressus, magnificentiâ ædium, vestium, ornamentorum, nihil de instituto moveri. Apparatis epulis adhibitus cibo non plus vno, eoque communi, ac simplici vescébatur; pari vini abstinentiâ. Datis lectis mollibus, ac pulchrè stratis, oratus, vti fessa membra quiete commodiori cubili sumptâ reficeret, humi extento pallio cubabat. Hinc incredibile est, quantum ejus nomen totâ Italiâ, quantus illi honor ab omnibus haberetur. Cæterùm vt falluntur qui certam gloriam, quæ tantùm in vera virtute firmè consistit, fictâ virtutis imagine se consequi posse, & diurnam pietatis simulationem sustinere mente aliter affecti sperant, inflatus, elatusque tantis hominum in se studiis, tantâ sui prædicatione, animus sua sponte levis, & inconstans adeò sibi placere, sese amare, ac tanti suam æstimare fortunam cœpit, vt spem ad immodica, vastaque homo Capuccinus adjiceret: Sed cum apud Pontificem Maximum non quanti ipse crediderat se, suaque in Rempub-
blicam,

blicam, ac religionem merita fieri, nec spei, & cupiditati suæ Pontificis iudicio responderi intellexit; mente malâ irâque stimulante, ne continere quidem se potuit, quin ex ipsis concionibus quædam interdum sub ambagibus jaceret, queis Pontificis ipsius majestas, auctoritatque perstringi, minuîque videbatur. Hæc vbi excipi, animadvertique sunt ccepta, & in vulgus quoque suspicio manavit, sub tanta sanctitatis ostentatione ambitiosum, & contumacem latere animum; paulatim digredi ab illo homines, in dièscue senescere ejus fama, gratia quoque, quâ latissimè pollebat, languere, minuîque quàm antea frequentari. Postremò cum ad ipsum quoque Pontificem ea delata essent, Romam ire, & purgare sese, & coràm diluere, quæ objicerentur, jubetur; nec tamen vincula, aut custodes adhibiti, sive parum creditum criminibus, sive tantum dignitati ejus tributum. Veronæ apud Joannem Matthæum Gibertum civitatis ejus Episcopum fortè erat, cum Pontificis maximi voluntas perlata ad eum est, quem commotum, dubitantemque cum sensisset Gibertus, vir cum egregiè pius, & Episcopalis officii laude excellens, tum Ochini ipsius ob innocentia opinionem in primis studiosus, magnopere hortatus est eum, vt porro Romam iret, & veritate fretus animi, ac sententia suæ rationem apud quos Pontifex jussisset, exponeret, eaque, de quibus insimularetur, constanter refelleret. Ille deterrente hinc

metu ex pravæ mentis conscientia, inde hominum existimationem verens, si defugere iudicium videretur, Veronâ profectus consilii atque animi anceps, tamen Bononiam vsque processit. Ibi tum erat Legatus Gaspar Contareus Cardinalis, à quo benignè quidem pro pristina amicitia hospitio est acceptus, sed facultatem cum Legato de rebus suis colloquendi, quam cupiebat, non habuit, quòd æger Contareus tum maximè decumberet eo morbo, qui supremus illi fuit. Itaque manere, atque opperiri tantisper, dum Cardinali melius esset, iussum; ut est suspicax eorum ingenium, qui gravis alicujus delicti conscii sunt sibi, qui omnia circumspiciunt, omnia timent, & quam meriti sunt pœnam semper ante oculos versantem habent, ingens hominem occupavit suspicio, ne per simulationem valetudinis, ipse à Legato detineretur; quo inde appositâ custodiâ etiam invitus ad dicendam causam Romam perduceretur. Hoc metu percitus, cum rogando, instandoque introductus tandem ad Legatum esset, & cum æstuantem feбри tantùm salutasset, eâdem nocte fugæ consilium cepit: sumpto communi sago, abjectoque cucullato indumento primus disciplinæ ejus defertor cujus auctor extirerat, ad hæreticos transfugit; atque hic finis illi mentiendæ sanctitatis, & ferendæ alienæ personæ fuit. Cum enim ad eos homines, atque in illa castra venisset, ubi in summa rerum omnium impunitate pro ingenio cujusque, ac libidine vi-

vebatur, ita se statim in eorum formavit mores, ut ab illa continentia, ac modestia professione, votoque, quo constrictus erat, sacerdos, & Capuccinus, & sexagenarius sibi ante omnia virginem juvenulam per matrimonii nomen junxerat, omni que exuta jejunandi, vigilandi, precandi, corporis domandi consuetudine, memoriaque, cum adolescentula vxore liberis operam daret, atque vitam penitus eadem cum cæteris licentiâ institueret, ut non immeritò prioris vitæ austeritatem, ac religionem occultæ ambitioni, novam intemperantiam moribus suis adscribebant homines, sed ut ferè perfugis vsuvenit, initio benignè, mox per contemptum habitus, spritusque, apud quos in summo se honore futurum speraverat, ad tuendam nominis sui auctoritatem, quod in primis populare, ac plausibile rebatur, totam aggredi religionem, nec contentus iis, quæ tum erant falsæ, & ab Ecclesiæ scitis abhorrentes opiniones, novas ipse invenire, conflare, & comprehensas scriptis in vulgus edere, quæ ex Etrusca in Latinam linguam amici vertebant. Et quidem non, ut alii, de perturbata morum disciplina, de Ecclesiæ institutis, de cibis veritis, de cœlibe vita sacratis hominibus indicta, negatogue conjugii jure, de divina hostia populo aut in altera, aut in vtraque specie impartienda, cæterisque hujusmodi, quæ quamquam gravia, & adversantia veritati, tamen solemnia illis jam, & vsitata, sed audaciùs se in ipsum profundum im-

mergens, ne senescentis Lutheri signa securus vi-
 deri posset, ac signifer ipse, atque dux ferretur,
 in ipsam Dei notionem invasit; & sententiis Ec-
 clesie discerptis, partibus, personisque confusis,
 & aut revocatis antiqui Arii opinionibus, aut
 deterioribus additis, ipsius nomen, atque vim
 Trinitatis nefarie, ac scelerate impugnare, atque
 perturbare cepit, profususque ad ultimum impiet-
 atis præceptus ruere, & cum initio apud Helvetios
 confedisset, pari inde inconstantia sedes, atque
 fidem in dies mutans, omnem pervagatus Ger-
 maniam, Britanniamque atque undique explo-
 sus, postremo se in Poloniam contulerat, & Cra-
 covia, ut ostendimus conciones, ceterisque ha-
 bebat. Referre hic non pigebit verba ipsa ora-
 tionis ejus, quam primam ad Italicos homines
 habuit, qui studio videndi, atque audiendi ho-
 minem frequentes quot Cracovia erant (& plu-
 res ibi negociabantur) ad illum adierunt; quæ
 nobis ipsi retulere, qui interfuerunt. Hos fratres
 » appellans, Cavete, inquit, putetis ad alium vos
 » hodierna die visendum, quam ad verum JESU
 » CHRISTI Apostolum accessisse; Quin ego plu-
 » res, & majores pro nomine, atque gloria Christi,
 » & pro illustranda caelestium rerum veritate, la-
 » bores, atque ærumnas perpeffus sum, quam aut
 » fides fiat pati hominem posse, aut ullus Apосто-
 » lorum unquam tulerit. Neque verò propterea
 » quòd mihi, ut illis, edere miracula, atque por-
 » tenta facere datum non est, fidei minus nobis

debetur; quàm illis, nam eadem nos ab eodem “ accepta Deo docemus: ac satis magnum miracu- “ lum, atque prodigium est ea à nobis perferri po- “ tuisse, quæ tulimus. Atque hæc ille de se, ex “ quibus vanitas hominis, & fastus facilè perspici potest. Verùm ad cætera sacrilegæ doctrinæ por- tenta addiderat novum argumentum dialogorum de Polygamia, (sic enim evulgatum à se librum inscripserat) in quibus colloquentes secum quosdam facit, qui rationibus, exemplisque ex sacrorum librorum monumentis, & ex utilitate Rei-publicæ detortis, cuiquam plurimos gigni, ac procreari filios, sobolémque ac multitudinem propagari conducit, non licere solùm, sed etiam præcipi Christianis hominibus asseverant, quas, & quot cuique placitum fuerit ducere, atque habere vxores: sic intrudere nobis Barbarorum ritum conabatur, quibus nulla fides, nullus conjugalis amor, nulla charitas liberorum, nulla sanguinis necessitudo, quæ omnia illis multitudine distractis vilia ducuntur; quippe alii decem, alii plures pro cuiusque facultatibus, aut libidine alunt vxores. Adeò Capuccinum hominem præteritæ continentiæ pœnituit, vt cum ipse refractis legum vinculis, incestis se, atque innuptis contaminaverit nuptiis, ad evertendam inde matrimonii sanctitatem, turpis nequitæ magister coortus sit, cuius vim, atque nomen adeò sanctum esse hominibus Christianis Deus voluit, vt virum vxorémque, veluti mentem corpúsque,

vnum ex duobus fieri præceperit, penitusque alterum alterius voluntati subjecerit, & tædere sempiterno, & indissolubili junxerit, sic vt. iusti conjugii solvendi, dirimendique jus ne illi quidem ipsi reliquerit, quem potestatis suæ vicarium inter homines constituit. Hunc igitur, alióque perniciosis opinionibus per Poloniam grassantes Commendonus cum apud Principes, & maximè apud Regem redarguens, crebris sermonibus incesset, tenuit, vt Senatusconsultum fieret, vt exteri hæretici omnes à Regno abire cogerentur. Ita Ochinus Poloniâ excessit, ac omnibus jam terris extorris, ac profugus, cum in vili Moraviæ pago à veteri amico hospitio esset acceptus, ibi senio fessus cum vxore, ac duabus filiabus, filiisque vno peste interiit.

De nationali Concilio per Commendonum rejecto.

CAPUT X.

EXPURGATA perditis hominibus Poloniâ, & illis seditionum flabellis amotis, facilius fuit gentis quoque ipsius licentiam paulum cohibere, & à templis sacerdotibusque vim, atque injuriam prohibere: sed hæreticorum capita, in quibus erant Principes nobilitatis, & homines summæ potentix, & magnæ cum apud multitu-

dinem, tum apud Regem gratiæ; & auctoritatis, quanto intentius rem agi à Commendono intelligebant, tanto ipsi acrius causæ, consiliisque incumbere. Unum erat, quod summè optare, summæque moliri opè videbantur, ut gentis Concilium, quod vocant nationale, cogeretur, in quo sine vlla auctoritate Pontificis Maximi de vniversa religione inter se, prout ex ipsorum vsu, atque Republica visum esset, constituerent: & nacti Archiepiscopum cogitatis eorum opportunum, cuius dignitas pariter in sacerdotum ordine, atque in Senatu emineret, ipsius intimas spes pollicitationibus fovebant, incitabantque, rati maximè per eum effici posse, ut tale Concilium haberetur. Eòdem intenta cupido Ucangii Archiepiscopi rapiebatur ob eas, quas supra attigimus causas. Id ergo vnum dies atque noctes secum volvebat, id clàm cum Frisio quodam intimo amicorum coquebat, homine obscuro quidem genere, sed Catholicæ Ecclesiæ, ac prisce pietatis insectatione nomen adeptus, adversus quam scripta à se multa volumina foras dederat. Neque hæc quidem consilia Ucangii, & machinamenta hæreticorum Commendonum fugiebant: sed quemadmodum intentissimo studio id agebat, ut ne iis quidquam procederet, ita dissimulanda; quæ ad se de Ucangio deferebantur, statuerat. Quòd in tali tempore, in tantis hæreticorum opibus tantam vim hominis divitiis, amplitudine honoris, amicitiiis adversariorum pollentis mini-

mè exagitandam, irritandámque, ne in apertam turbam erumperet, rebatur; eo minus, quod ne Rex quidem talibus cogitationibus abhorrebat; cui multæ incommodæ opiniones ab hæreticis, atque ipso Ucangio inculcatæ in animo infederant, in quibus evellendis magnum inde negotium Commendono fuit. Sed cum sæpe cum studiosè docuisset, quàm ea res ad publicæ quietis, jurisque, & imperii sui conservationem pertineret, cum quidquid hæreticis, & multitudini semper turbidæ, ac plerumque in suam perniciem furenti adjiceretur jurium, id totum detrahi majestati ejus necesse esset: vix eos tot legitimum auctoritate, tot scitis, exemplisque majorum oppositis sustineri; quid si juris aliquid publici illorum audaciæ adderetur, fore? Quid inde non timendum turbarum, ac seditionum esse? In Gallia biennio antè Regem puerum, & sui non satis gnarum, quâ imbecillitate matris, quâ infidelibus suorum consiliis inductum hæc fecisset, ut Poyssi habito Regni conventu disceptator ipse, materque inter Catholicos, hæreticósque consideret. Num aliud eam coitionem, quàm initium tumultuum fuisse, ac veluti buccinam civilium armorum, atque classicum cecinisse? ita ab illa disceptatione discessum ad vim, atque ad bellum, cujus finis nullus cerneretur, fuisse. His Regis animum nihil magis, quàm intestinos motus, atque vim formidantem, à tali cogitatione penitus avertit. Itaque cum agitata

res in Senatu esset instinctu hæreticorum, Rex mentionem ejus præcidit professus de sacrorum jure statuere nihil ad se pertinere. Nam non ab Episcopis modò, sed à multis præterea Senatoribus acriter, & constanter defensa religionis causa fuerat: quorum Stanislaus Volskius Castellanus Ravensis non privatis vnus populi, aut gentis conventiculis conflari, & scilci divinarum rerum jura, & colendæ Christianæ pietatis rationem dixit, quæ omnium salutem contineret: sed in legitimis, atque œcumenicis Conciliis tradito à majoribus more ex Dei præcepto decerni, atque constitui. Atque ego, inquit, Auguste, « te quidem Regem meum libenter agnosco, & « confiteor: Pontificem Maximum esse mihi non « dubitanter nego. Ucangium ipsum palàm profi- « teri furorem non audentem, ne inde auctoritate Pontificis Maximi, & rei invidià, & consensu bonorum opprimeretur, partim per se in officio continebat, partim per Episcopos, Catholicosque alios conatibus ejus obviàm ibat. Et ille dum suos occultare studet sensus, atque viles quoque interdum sententias in Senatu dicit, & venditans se Commendono cum hæreticis altercatur, ne illi quidem ipsi satis fidere ingenio ejus cœperant, quam suspicionem Commendonus studiosè alebat; atque ita hominum pro præsentis vsu habebat. Sed ille in hanc cogitationem incubuerat: & cùm Tridentinorum decreto Patrum iussi Archiepiscopi omnes essent, suæ quis-

que provinciæ conventus agere ad res Ecclesiasticas ex scitis eorum ordinandas, Ucangius aptam cogitatis suis occasionem arripuit, & studium patendi Patrum auctoritati præ se ferens, consilium convocandi Synodum cum Commendono habuit, & reliqui Episcopi, & ferè optimus quisque Synodum expetebant. Idem Commendonus maximè omnium probasset, nisi suspectum Ucangii ingenium habuisset: verùm ne salutari rei, & in eam consentienti bonorum studio vnus aduersari, qui pro officii sui munere favere maximè debebat, videretur, Petricoviam, sic enim convenerat, indici patitur Synodum, Interea observat Ucangium, ejusque consilia quàm potest diligentissimè, explorat, à quo vt occultè invitatos hæreticos, capitæque eorum se comparare, vt Concilio interessent, comperit, per Nicolaum Volscium Episcopum Chioviensem, vnum eorum, quos maximè deditos sibi habebat, Regem, quæ clàm agitarentur, certiozem fecit, caverisque initia civilium discordiarum monuit, Itaque ex auctoritate Regis per litteras ab Ucangio pariter, & à Commendono petentis, vt ea Synodi coactio in pacatius tempus differretur: rejecta res est, & Ucangii machinationibus sine motu vllo occursum, & magni negotii discrimen Commendonj solertiâ vitatum.

*De Concilii Tridentini decretis à Rege ,
Senatûque acceptis.*

CAPUT XI.

INTER hæc publicum Christianæ Reipublicæ Concilium, quod Tridenti cum magnâ Episcoporum frequentiâ, tum Cæsaris, reliquorumque Regum legationibus celebrabatur, tertio pòst anno, quàm revocatum à Pio IV. vigesimo, quàm à Paulo III. fuerat cœptum, ad finem pervenerat, explicatâ, atque constitutâ totâ ratione, atque disciplinâ sacrorum. Et Pontifex Maximus Concilii acta, decretâque cum auctoritate suâ comprobasset, ratâque omnia habuisset, & referri in volumen, edique, atque pareri legibus iis imperavit. Hunc librum ad Commendonum in Poloniam misit, ac dare operam iussit, ut publicè acciperetur, ex ejusque præscripto res Ecclesiastica administraretur. Ea res magnam Commendono curam incussit, magnæque illi difficultates proponebantur, quâ ab hæreticorum factione prævalida, & Regi ipsi formidolosa, quâ ab Ucangio causas publici dissidii, atque alienationis quærente. Agere cum Rege, & ei solùm librum tradere, ut tutius, ita neque ex dignitate rei esse, neque satis firmè receptum à Regno videri poterat, quod vnus non de suorum sen-

tentia Rex accepisset. Reddere porro in Senatu; ne res in disceptationem veniret, atque etiam ne contententibus hæreticis dubio aliquo, atque incommodo responso vulneraretur, timebat. Helsingæ in Prussia erat, cùm id Pontificis mandatum accepit, profectus eò ad visendum Stanislauum Hofium Cardinalem Varmiensem, tum maximè Tridento reversum: is enim ob excellentes innocentia laudes, atque doctrinæ in amplissimum Collegium lectus Concilio ipsi Pontificis Maximi nomine cum quatuor ex eodem ordine Collegis præfederat, quo dimisso Varmiam, vbi Episcopus erat, ad muneris sui functionem redierat. Ei Commendonus erat omnibus officiis, omnibus amicitia, atque benevolentia necessitudinibus conjunctissimus, vt facilè hominum voluntates ex morum, studiorumque similitudine conglutinantur. Cùm igitur aut conandum id sibi, vt à Rege, Senatùque acciperetur, aut aliter non reddendum eum librum statuisset, participe consilii sui vno Varmiense habito profectus ab eo magnis itineribus ad Regem contendit: qui longè inde in Lithuania finibus Parzovia conventum Regni habebat. Eò Commendonus cùm venisset, priusquam aliud inciperet, aut rem cum yllo communicarèt (nolebat enim spatium Ucangio, hæreticisque adversandi, sèque, contra instruendi, esse) Regem convenit, atque cum eo de tota re diligentissimè egit, quo sibi ex sententia præparato, cùm placuisset Regi

eâdem die verba Legati audiri, Commendono
 in cubiculo suo relicto, seque ibi opperiri jusso,
 Senatum ipsum ipse ingreditur, nec diu moratus
 ad accersendum cum duos Senatores misit, à
 quibus in Senatum, qui frequentissimè jam con-
 venerat, est introductus, auditusque magno silen-
 tio. Ille à causis convocandi, habendique Con-
 ciliii exorsus, celebritatem, progressionem, ex-
 itum denique ejus exposuit. Nihil ibi actum, ni-
 si rite ex veterum consuetudine, & tradito à
 conditoribus ipsis Christianæ disciplinæ more :
 nihil prætermissum, quod ad explicandam divi-
 narum rerum rationem, atque omnia sacrorum
 jura constituenda res poscere visa sit, quod liben-
 tiùs fecisse Pontificem Maximum, vt Patrum
 consulta rata approbatione suâ faceret, & aucto-
 ritate additâ promulgari, edique, atque iis stari,
 ac pareri ab omnibus juberet. Horum igitur de-
 cretorum volumen ab se Regi reddendum misit
 se, vt qui eo in Concilio Oratorem suum testem,
 auditoremque omnium consiliorum habuisset,
 ejus quoque scita Poloniæ populis ediceret : esse
 verò eum cælestibus præceptis, legibusque refer-
 tum librum, & cum vniversæ Christianæ Reipu-
 blicæ vtilem, tum ægris, & ab hac novarum
 opinionum pravitate laborantibus provinciis fa-
 lutarem, vt quibus ad eum fortè diem fluctuanti-
 bus mens in ambiguo fuisset, eorum jam in ex-
 plicatâ, constitutâque sententiâ animi conquie-
 scerent. Cùm enim ab trecentis ferme Episcopis,

» & quicquid hominum doctorum totâ Europâ fuit
 » singulis accuratissimè perpensis, examinatisque
 » ea condita, atque sancita decreta essent, quem
 » tandem tantæ arrogantæ, & contumaciæ fore,
 » qui non sedulò iis obtemperet? & legitimo, at-
 » que œcumenico Concilio, quod cælesti numine
 » regi dubitare nemo possit, qui Christi nomine
 » contineri velit, ipso auctore Deo, atque ex ipsius
 » doctrina Christi hausta vitæ, & pietatis præce-
 » pra tradenti suam gravatè sententiam subiciat?
 » Atque hîc quanta in Ecclesia fuerit semper, &
 » quàm necessaria factorum Conciliorum auctori-
 » tas ad tenendam, tuendamque pietatis, & fidei
 » regulam, ne imbecillitate humanæ intelligentiæ
 » à vero, atque recto vllam in partem inflecti, aut
 » detorqueri vnquam posset, disseruit: refutavit-
 » que amentes eorum errores, qui ab Ecclesia de-
 » sciverunt, & sese veluti à salutis navi in mare
 » dejicientes, nullo inde animi portu incertis assi-
 » duè fluctibus agitantur. Quid enim tam absur-
 » dum, & ab omni ratione abhorrens, quàm ex
 » suo quemque sensu fidem sibi, ac religionem fin-
 » gere? Judicem vnumquemque, atque arbitrum
 » cælestium rerum, & opinionis, & cultus, & ce-
 » remoniarum, queis adorari, queis placare divi-
 » num numen debeat, fieri: & quæ ab ipso Deo
 » tradita sunt veræ pietatis præcepta, quæque di-
 » vini homines servanda nobis litteris mandavêre,
 » ex vniuscujusque libidine statui, distrahi, detor-
 » queri? Id verò incommodum ne ipsos quidem

desertores Catholicæ religionis non intellexisse, “
 quamquam id quidem illi re magis fateri cogun- “
 tur, quàm verbis concedere velint: quippe eos “
 justum, ac legitimum Apostolicæ Sedis Magistra- “
 rum Christo Deo auctore institutum, pro cuius “
 fide rogavit ipse, ne vnquam deficeret, & quem “
 conuersum confirmare aliquando fratres suos ius- “
 tit, respuentes, post concitas passim multitudi- “
 nes, post omnes sollicitatos ad defectionem po- “
 pulos, omniâque tumultibus, seditionibus, ar- “
 mis denique, ac bello confusa, ac perturbata, “
 novos sibi Magistratus, novos Pontificatus, aut “
 Genevæ, aut Vittembergæ, aut aliis nescio qui- “
 bus in angulis condere necesse habuisse; & quam “
 in Ecclesia Catholica non ferunt potestatem, “
 eam in cœtibus, & conciliabulis suis nullo jure; “
 aut more coactis quærere, & Calvinos, & Lu- “
 theros, & hujusmodi hominum quisquilias sacro- “
 rum Principes, & religionum interpretes pati. “
 At Tridentum ad Concilium veniendi factam “
 omnibus potestatem, nec vniversos modò, sed “
 singulos quoque benignè invitatos; datam pu- “
 blicè fidem, seu disceptare quis, seu petere, seu “
 monere, sive etiam exoptulare aliquid voluissent, “
 nemini noxæ, aut fraudi futurum. Adversus id “
 quàm absurde, quàm intoleranter multa hæreti- “
 cos? vt cætera sileantur, quàm illud indignum, “
 quòd non Pontificis Maximi, non Patrum, non “
 mortalium cujusquam iudicium, aut disceptatio- “
 nem admittunt? Ipsam quoque veterem sanctissi- “

» morum virorum testatam litterarum monumentis
 » de Christianæ religionis fide consensionem reji-
 » ciunt, & qui id agere, id spectare videantur, vt ex-
 » leges, & cupiditatibus suis parentes vivant, impo-
 » tentiæ suæ, atque appetitæ rerum omnium licentiæ
 » divinarum litterarum nomen, & Dei verbum præ-
 » tendunt : hoc se tegunt, in hoc delitescunt, hoc
 » mutuo disceptatore differi de sacrorum jure de-
 » bere contendunt : hominum iudicium fluxum,
 » infirmum, quod labi, errare, decipi potest, sci-
 » licet aspernantur ; tamquam si aut homines ipsi
 » non essent, aut errore capi, fallique mortalium
 » vni non possent, & id modò pro vero, sanctoque
 » habendum omnibus esset, quod opinati illi fue-
 » rint ; ea sacrorum librorum interpretatio, senten-
 » tiæque accipienda, quam ipsi probarint, aptam-
 » que rationibus suis duxerint. Religionis, & fidei
 » jura ex sacris hauriri, atque constitui litteris nega-
 » re neminem posse, sed ne illud quidem dubium
 » esse sacrarum litterarum dicta aliter ab aliis intel-
 » ligi, extollique. Quot enim ea de re omnibus
 » temporibus Ecclesiæ cum hæreticis controversiæ ?
 » quot nunc & nobis cum illis, & illis inter se de
 » cælestium dictorum vi, atque intelligentia con-
 » tentiones ? Cùm verò obscura multa, & quæstio-
 » nem, & dubitationem habentia sint in divinis
 » litteris, quæ veteres illi sanctissimi, atque doctis-
 » simi viri Augustini, Hieronymi, Bernardi, Ba-
 » silii, Chrysostomi, Gregorii vt intelligerent, a-
 » liisque explicarent, tantum studii, laborisque ex-
 » hauerunt,

hauserunt, ea nos perspicua, illustria, intellectu
 facilia esse dicemus? Verius, dilucidius, ac mi-
 nori negotio, quàm illi, nos perspicere, interpre-
 tarique poterimus? qui neque vitæ, neque inge-
 nii laudibus conferendi sumus cum illis clarissi-
 mis sapientiæ, atque innocentia luminibus: &
 quam Ecclesiæ tribuere auctoritatem gravamur,
 eam aut nobis ipsis nostræque auctoritati arroga-
 bimus, aut ad Calvinum, ad Lutherum turbu-
 lentos, ac pestiferos homines deferemus: qui, ut
 perpetuus hæreticis mos, verba Dei interverten-
 tes, ac per summam arrogantiam ad sensus, cu-
 piditatèque suas accommodantes, omnem dissol-
 vunt Christianæ pietatis disciplinam: & cum om-
 nis semper Ecclesiæ Catholicæ cum omnibus hæ-
 reticis lis, & controversia de sacrorum librorum
 sententia fuerit, sitque maximè cum iis, qui ne-
 fariâ impudentiâ Dei verba semper in ore ha-
 bent, ab iis discedi non oportere vociferantur,
 quasi ea, aut repudientur à nobis, aut vlla lex,
 vllum in Ecclesia colendæ religionis institutum
 sit, quod non in divinis litteris habeat funda-
 mentum: tamen illi cum vrgentur, vsque recur-
 runt eò, in eamque se arcem recipiunt, ut dicta
 Dei, sicut ipsi aut intellexerunt, aut malitiosè in-
 terpretati fuerint, objiciant: denique nullam,
 nisi quam ipsi invenerint, aut probaverint sen-
 tentiam recipiant. Solos-ne igitur Calvinos, &
 Lutheros, aut alios ab his pestibus ortos verita-
 tem invenisse? Solos divinæ mentis internuncios,

» atque interpretes nobis divinarum legum è cælo
 » demissos esse? nisi hæc edita in lucem monstra,
 » atque portenta forent, genus humanum mersum
 » æternis errorum tenebris futurum fuisse? quam
 » malum amentiam, quem huic sæculo furorem
 » objectum, vt salutem perditorum hominum som-
 » niis addictam habere, & de re omnium maxima
 » ex paucorum aut inscitia, aut scelere statuere non
 » pudeat? Ergo Catholicæ Ecclesiæ contemnetur
 » auctoritas, cum qua Deus ipse futurum se vsque
 » ad consummationem sæculi, nec portas inferi
 » prævalituras adversus eam est pollicitus? Usurpa-
 » tores isti verbi Dei, & nominis ejus dignitate ad
 » fallendos imperitorum animos abutentes audien-
 » tur? Qui & ipsi arripiunt, & aliis faciunt potesta-
 » tem sacrorum librorum dicta flectendi, torquen-
 » dique, quò cujusque animi aut error, aut libido
 » tulerit? Hi non eo, quod plures de Deo, deque
 » Dei verbis, ac ne, quod omnes quidem censue-
 » rint, consenserintque, teneri se velint, verbum
 » Dei ipsi opponant, assidueque jactent, quod in-
 » de in quam placitum fuerit sententiam detor-
 » queant, eoque stari oportere, vnúmque habere
 » disceptatorem pugnent; justos ejus rei judices re-
 » fugiant, ac detrectent, atque insuper iniquitatis
 » insimulent? Quod perinde esse, ac si non Regem,
 » non Senatam, non Judices audiendos, sed jussa
 » legum spectanda, atque iis parendum esse con-
 » tendatur, quæ inde quisque ad voluntatem fin-
 » gat, & quocumque cupido tulerit, detorqueat;

quid verò id esse aliud, quàm omnes leges, om-
 ne discrimen, omnia jura confundere, omnem
 tollere hominum societatem? Nec finem vllum
 his malis, dissidiisque imponi velle? id adedò no-
 vorum Magistrorum scelere, atque fraude fieri,
 qui quò vulgi studia retineant, ab omni pacis, &
 concordia mentione, vt à peste abhorrent: quip-
 pe quibus in eodem versari, mergique errore
 multitudinem expedit, & reconciliatâ populo-
 rum cum Catholica Ecclesia gratiâ, pace, & tran-
 quillitate constitutâ, sedatâ, atque compositâ
 Republicâ, nullos se fore intelligant. Ergo has
 lites, & controversias ferunt, aluntque, atque eò
 maledicendi, atque evertendi omnia libidine
 provehuntur, vt nullum inter homines relictum
 Ecclesiæ suæ Caput, ac Rectorem, nullum cer-
 tum Magistratum, ac Judicem, ad quem dubiis,
 difficilibusque de rebus referatur, datum esse con-
 tendant, pugnaciterque defendant: & quod vitii
 ne humanarum quidem legum latores, aut vllius
 quantumvis barbaræ Reipublicæ conditores, si
 habeant, ferendi sint, id cælesti Numini, divi-
 næque rationi objicere execrandi homines non
 verentur: Ecclesiâque morte, ac sanguine JESU
 CHRISTI Dei ad salutis spem revocatam, nec
 hominum consiliis, sed ejusdem Dei sapientiâ
 constitutam, veluti navem sine gubernatore, cœ-
 tum sine rectore, corpus denique sine mente re-
 lictum aiunt: quod haud satis sciri, vtrum contu-
 meliosius dicatur in Deum, an hominibus exitio-

sius futurum fuerit. Commemoravit inde clades
 multorum Regnorum, Provinciarúmque Chri-
 stiani nominis, quas obiens ipse proximis annis
 oculis aspexisset suis, & quot intestinas feditiones,
 quot motus armorum, quot bella, quot cæ-
 des, direptiones, vastationes, quot sacrilegia,
 quot sacerdotum à templis, sedibúsque suis ex-
 pulsiones, quot denique conversiones; atque
 adè everfiones Regnorum, ac Rerumpublica-
 rum hæc pravitates opinionum peperissent, multis
 verbis luculenter, atque accuratè dissevit: ipsius
 quoque Poloniæ vulnera aperuit, ab hac eadem
 peste imposita, pristinam ejus gentis tranquilli-
 tatem, religionem, consensionem, atque ex eo
 vim, & robur, florentémque eorum omnium sta-
 tum cum præsentibus incommodis, ac perturba-
 tione comparavit: Hortatúsque inde est ad reti-
 nendam patriæ dignitatem, geminámque glo-
 riam iis à majoribus relictam Catholicæ pietatis,
 & bellicæ virtutis incumberent; quæ ad id vnica
 esse ratio, viáque videatur, œcumenici Concilii
 scita, decretaque susciperent; ex iis remedia san-
 nandis eorum animis, atque tot Reipublicæ in-
 commodis haurirent: atque hæc tam varia, tam
 multiplicia sacra, tot, ac tam dissimiles, ac pu-
 gnantes opiniones, quas paucorum improbitas
 invexit, plurimùm aut error, aut levitas, aut li-
 centia aluit, propagavit, & vt malorùm omnium
 segetem, vt morum pestem, & omnis bene con-
 stitutæ Reipublicæ tollerent. Postremò contesta-

tus Deum est, se, quæ salutis eorum vtilia essent, & privatim sæpè, & tum publicè monuisse Pontificis Maximi verbis, eadem supremo illo vniuersitatis casu, atque vltimi iudicii die, cum omnes homines ad Tribunal Dei aperti, nudique, ac nullis tecti involucris constiterint, objecturum iis, atque testaturum, atque hæc dicens reddidit Regi librum. Quæ quidem omnia tantâ vi, tantâ gravitate, atque contentione peroravit, vt non commoverit modò Senatum, & maximè seniores, qui & pristinam Regni valetudinem, & ejus initia morbi recordabantur, sed ipsos quoque hæreticos obstupescerit. Ego quidem, qui præsens pone ipsum aderam, librum manu ferens, affirmare possum, plerosque lacrymantes me animadvertisse. Cum finem dicendi Commendonus fecisset, vellétque Senatu abire, manere eum Rex iussit. Haud enim, inquit subridens, minùs liberè apud linguæ nostræ ignarum, quàm si abesses, sententiæ à nobis dicentur; ac statim exquiri cœptæ sententiæ. Ueangius Archiepiscopus Gnesnensis, qui primus rogatur, ab ingenio suo non discedens, cum magno honore verborum, & Pontificis Maximi studium, & Patrum Tridentinorum sapientiam extulisset, accipiendum quidem in præsentia librum, sed Commendono respondendum censuit, Regem posteaquam illa decreta cum suis legerit, quid sententiæ habeat indicaturum: Cum Episcoporum, & Catholicorum omnium fremitu aspernantium orationem ejus

est auditus, quâ sub arbitrium Regis, Senatûsque revocari scita Concilii videbantur. Tum Rex non expectatis aliorum sententiis, quas ex murmure perspexerat, satis scire se dixit eam à Commendono orationem ex tempore habitam, cum accersitu suo eâ die in Senatum venisset, neque ita futurum divinare potuisset, ut quæ tantâ vi, atque ordine pronunciaisset, ea divini numinis instinctu magis, quàm præmeditatione, aut facultate suâ dixisse, ac monuisse eum existimari posset. Itaque sibi placere, ut Concilii œcumenici jussa accipiantur, iisque, ut convenit, & decet, obtemperetur. Atque in hanc sententiam per Vicecancellarium, ut mos Regi, responsum Commendono est redditum, deque eo Rex, Senatûsque multis inde, & gravibus verbis est ab ipso colaudatus.

De ejus studio peragranti Poloniam.

CAPUT XII.

INDE ab dimisso Varfaviensi conventu Commendonus consilium ceperat Poloniam omnem perlustrandi, præter insitum ingenio ejus videndi, ac peragranti studium haud rebus ipsis inutile ratus, singulas obire Provincias, cum Ecclesiarum Præsibus colloqui, & singularum noscere incommoda, quo iis, quantum posset, mederetur, & ultimis quoque gentibus, queis nun-

quam antea visus Apostolicæ Sedis Nuncius esset, specimen sui ostendere. Vistulâ nobili Sarmatiæ flumine Dantiscum ad Balticum mare descendit, & ex itinere ad Plotiam, & Uladislaviam, & Culmam Episcopales omnes vrbes ad ripam fluminis sitas appulit. Dantiscum frequens est, ac celebre oppidum ad Vistulæ ostium, ac nobile Septentrionalis plagæ emporium portu maximè inclytum, quem Vistula lato se ore in mare effundens efficit, vbi sæpe sexcentæ naves majoris formæ ex Livonia, Suecia, Dania, Germania, Belgia, Britannia, Gallia, atque Hispania varias ferentes, petentésque merces videri dicuntur. Præter hunc duo sunt in Prussia portus ad Albingam, & Chinispergam, sed nullus celebritate cum Dantiscano conferendus, quamquam Albingensis magnas habere opportunitates dicitur. Iis ex Regnis vinum, oleum, saccarum, atque aromata, & lanei panni, & serici advehuntur, exportantur frumenta, vinum, oleum, mella, cera. Hanc urbem loci opportunitate ducti Teuthonici sodales condidere paulò postquàm in ea loca ad res contra Prussos gerendas à Pontifice Maximo missi venire, quæ cum postea injuriis coacta se in Polonorum potestatem tradidisset, ab iis mutata fidei præmium libertatem cum legibus suis vendi accepit, quam miscendo se inde alienis discordiis sæpe auxit, interdum etiam omnem amisit, sed pecuniâ, atque auro omnia damna sarcivit; quo quàm armis validior civitas, tectiorque

semper fuit, frumenta enim, aliâque quæ Poloni ad eorum urbem deportant externis mercatoribus, aut omnino alteri, quàm Dantiscano civi vendere per leges eorum non licet, quo fit, ut iis parvo vencent, quæ inde ipsi quamplurimo vendunt. Hinc magnæ illis, & privatim, & in commune divitiæ, quibus adhuc suam retinent, ac tuentur libertatem, atque urbem publicis, & privatis ædificiis egregiè nobilem incolunt. Et est Prussia ferme omnis, quàm Polonia ædificata elegantius: nam raræ apud Polonos è lapidibus domus, è ligno, suppetentibus facilè materiam vastis, & frequentibus sylvis, extruunt, nec id genti studium laxè, aut ornate habitandi. Prussia Germanis ferè incolitur, vnde cuncta illic Germanico more, quamquam pastores, cultoresque agrorum nec Germani sunt, nec Germanicè sciunt: reliquæ antiquorum Prussorum esse putantur, nec hos Lutherana hæresis omnes, ut urbanos, traxit cum linguæ commercio discretos, tum quâ semel imbuti erant, religionem constantius retinentes. Ne autem omnis à prisce pietatis cultu, in novas, diversâsque sectas Prussia abierit, maxime virtus obstitit, ac vigilantia vnius Hosii Cardinalis. Is & suam ditionem (nam pluribus oppidis Varmiensis Episcopus imperitat) à contagione ejus labis prohibuit, & inductum in Prussiam Jesuitarum Collegium Brumspergæ, veluti in statione adversus hæreticos collocavit, & multos sanctitas viri, innocentiaque continuè, ut
quam-

quamquam latè in omnes fufum id malum fit , tamen inter ipsam nobilitatem nonnullæ in Ecclesiæ fide familiæ permaneant. Prussi vt dicti à veteribus sint haud satis ne inter ipsos quidem constat : partim Germanis adscripti , partim Sarmatis videntur , & hodie vtrâque misti sunt gente : sed tum nulla cum his populis commercia , ideo ne cogniti quidem satis ; sub Nerone profectum Pannoniâ Equitem Romanum ad emenda succina in ea loca penetrasse vt miraculum referunt. Prussorum nomen à Borussis accepere , qui è Scythia , vltimisq; Europæ terminis , quâ ortum Tanais habet , profecti eam regionem vastatam , desertamque à Gothjs infedere : ibi diu patrio ritu , nullis ædificiis , nullo agrorum fructu , nisi quem terra sponte ferret , nullo aut in Deos , aut in homines cultu , denique nullo imperio , aut lege egere , melle quod passim per sylvas apes fundebant , & lacte , & sanguine equorum , & ferarum carnibus vescentes ; tanta barbaries inerat , vt sine vlllo conjugii nomine , aut discrimine fœminas in quascumque ; aut fors , aut libido impulisset , brutorum ritu inirent. Ex tam prompta , & promiscua venere ingens brevè propagata multitudo , quâ prægravante , ne angustix inde finium vrgerentur , infantibus , quæ fœminæ ederentur , necatis ; mares tantùm suscipi , nutritisque instituerunt , nec vlla toto biennio muliebris stirps servata. Graves accolæ finitimis jam erant , nihil circà non infestum latrociniis , ac rapinis

juventute eorum relinquire, nec ipsis moderari
 facilius erat nullo rectore, aut lege agentibus.
 Ob id cum de Republica aliquando coivissent,
 vnus Barbarorum haud sanè stolidi ingenii, no-
 mine Viduutus, qui piraticam faciens nonnihil
 » etiam opibus eminere inter eos cœperat, *Quin*,
 » inquit, ab iis apibus, quarum quotidie pascimur
 » fructu, vivendi quoque exemplum capimus? An
 » videtis, vt illæ vni parere didicerunt, vt ab eo
 » æquo jure habeantur, vt inertes ad laborem co-
 » guntur, strenuis, atque industriis optimæ in suis
 » cavis sedes dantur? Dictis assensere omnes, atque
 ipsum Broterum suum esse Regem apum, ipsi
 suâ linguâ sic vocabant, jusserunt. Non defuit
 illi animus, atque indoles Regis, ab illa promi-
 scua cum qualibet se miscendi consuetudine revo-
 cavit, conjugiaque, & discrimina liberorum in-
 stituit, & aliquod quoque legum frænum Barba-
 ris iniecit; sed ante omnia Deorum metum, opi-
 nionemque incussit, quâ plusquam vllis legibus
 multitudo continetur, sumpto à finitimis Samo-
 gitis, atque Lithuanis more, serpentes, rarum
 in frigida regione animal, vt Deos vereri docuit;
 deinde feras quoque, quas in victum antè ass-
 duè venabantur, quò iis parceretur, sylvarum nu-
 mina esse dixit: postremò sylvas ipsas quasdam
 consecravit; & divisos inter omnes agros colere
 jussit. Sed vicinis populis eò terribiliores Barba-
 ri erant, quòd sub Regibus disciplinam viribus
 addiderant, cum Massovios (Poloniæ populi sunt)

populationibus, cladibusque fatigatos in magnum metum suarum rerum coniecissent. Conradus eorum Rex ad Pontificem Maximum Romam confugit, adhibitis Germanorum quoque, & maxime Saxonum precibus, qui & ipsi ægrè Barbaros à finibus suis submovebant. Ab eo, quia Christiani à contemptoribus Dei oppugnabantur, missi in Prussiam sunt Teutonici sodales, qui tum maxime Syriâ à Saracenis pulsi, novam sedem militiæ à Pontifice Maximo expectabant. Li ad xxx. millia hominum fuisse dicuntur, Germani omnes genere; ceteræ enim omnes nationes eâ societate excludebantur, quæ paucis orta initiis, aucta, confirmatæque Pontificum Maximorum auctoritate ad magnam dignitatem, opesque pervenerat. In Prussiam profecti sedes accepere citeriorem Vistulæ ripam, Culmensémque omnem tractum, multosque annos vario Marte cum Prussis bellarunt. Postremò secundis aliquot præliis attritis Barbarorum rebus, & magnâ multitudine eorum interfectâ, omni Prussîâ potiti sunt. Gens Christiana sacra accipere coacta, missis à Pontifice Maximo, qui eos in Christianæ disciplinæ ratione erudirent, quam adeò Barbari aspernati initio sunt, vt Aldebertum Balemum Archiepiscopum, virum, quem sanctitas morum, & miraculis affirmata religio in Divorum retulit numerum, ad eos à fædo cultu bestiarum averrendos Româ profectum, sacra facientem aggressi obruncarint; & sæpè, quam metu, & simulatio-

ne susceperant, Christianam religionem exuerint. Sed Pontifices Maximi Provinciam omnem in Episcopatus diviserunt, datis Episcopis, qui eos regerent. Horum operâ paulatim mollitæ Barbarorum mentes, & ad pietatis studium traductæ sunt, violatis eorum lucis, serpentibusque, & aliis diis interfectis, atque abolitis. Mansit ergo Prussia in Teutonicorum sodalium ditione, & Romanæ Ecclesiæ fide usque ad memoriam nostram, & vires, atque imperium in eam amplitudinem propagarunt, ut aliquandò cum sexaginta millibus equitum in aciem descendisse dicantur, ad eorum præfecturam viri Principes Regio quoque orti sanguine summis studiis aspirarent, magnûmque decus, ac titulum in familiam se intulisse putaret, qui iis præpositus cum imperio fuisset; ipsi Magistrum appellabant, & Regiâ præditum potestate Regio quoque cultu habebant. Quamdiu ille ferus; & internecinus hostis exercuit, mansit ei integra disciplina, cujus vnus est custos optimus timor, qui vbi domitis, ac debellatis Prussis decessit, in omnem præcipientes licentiam, luxuriâque decidere, elatiquæ successibus, nec jam Prussiæ dominatu contenti, animo ad vasta, atque immodica adjecto, sæpè Samogitios, atque Lithuanos armis tentarunt. Sed longè atrocissimum, maximèque diuturnum cum Polonis bellum gesserunt, quorum in primis rogatu in ea loca missi fuere. Cum iis per centum & quinquaginta annos vario eventu de potentatu

contenderunt. Postremò à religione, sacrisque Romanis desciscentes, cum Catholica fide etiam imperium amisère. Pervasis enim velut continens incendium omne Germanicum nomen exitialis Lutheri doctrina, atque hos Prusis, & Livonis sodales (nam in ea quoque gente objecti Barbaris erant) tantus furor incessit super novitatis studium insitum mortalium mentibus, stimulante animos cupiditate occupandi, & hæreditarias sibi, suisque faciendi præfecturas, quas à societate habebant, ut non abjecerint modò cruces, quas in signum institutæ adversus Catholicæ religionis hostes militiæ collo suspensas, ex lege societatis assiduè gestare antè consueverant, sed eas per summam Christianæ pietatis contumeliam, atque ludibrium, figerent pro signo, telisque incesserent, & sclopiis collimantes trajicerent, ac perfringerent. Justâ igitur læsi Dei irâ factum est, ut ea nobilitatis subsidia, atque industriæ præmia Germanico sanguini, ac nomini erepta interierint. Nam Albertus Brandenburgius societatis Magister per speciem finiendi diutinum cum Polonis bellum, quod ægrè jam sustinebat, sublato omni societatis jure, ac nomine, cujus ipse suffragiis ad eum honorem pervenerat, publicas opes ad privatum potentiam vertit, & Romani Pontificis, & Germani Cæsaris spectâ auctoritate, partitâ cum Polonis Prusiam, se in fidem, ac ditionem eorum dedit, cum eo, ut Dux Prusis appellaretur, atque concessi sibi imperii

jus filios quoque, posterósque ejus sequeretur. Ipse immemor religionis, vorisque, quo se Deo obstrinxerat, per licentiæ magistram disciplinam Lutheri, ad quam transierat, vxorem duxit, filiúmque propè septuagenarius suscepit. Hunc ipsum Albertum ego, cum obirem Prussix partem eam, quæ Regni illius est, apud Chinispergam vidi, & vt externus, & qui cum Romano Legato in ea loca venissem, (nam Commendonus apud Cardinalem Varmiensẽm Hedspergi substiterat) benignè, atque hospitaliter sum invitatus, & cœnæ adhibitus, in qua ipse medius inter duas matronas, quæ illi cibum ministrabant, interdum etiam ori admovebant, discubuit; erat enim confectus ætate nonagesimum annum agens. Sermo ejus comis, & vt fermè senum, multùm de temporum suorum rebus, quæ mecum, aut à me intelligi volebat, Latinè loquebatur, sed adeò inconditè, ac barbarè, vt pleraque me fugerent, præterquam quòd lenta ob senium, ac parum explicata oratio ejus erat.

De Prussia feris.

CAPUT XIII.

ABEUNTEM, datis qui ad septa ferarum visenda (hac enim potissimùm causâ veneram) deducerent, quæ quinque inde millia passuum apud novam domum ille habet, multa

cum humanitate verborum dimisit. Ferarum, quas Prussia habet, paucas narraſſe ſat fuerit: cum id mihi ſuſceptum non ſit, nec deſint ſcriptores, quibus id ſolum propoſitum. Ex omnibus maxime differunt à noſtris Uri, ac Biſſontes, ſylveſter uterque bos, utrique natura ferè eadem, ſed ſpecies diverſa, etſi plerique auctores nullo diſcrimine eos tradidèrunt. Vis, velocitas, feritas, magnitudo utrique pæne paria, ſed forma in nulla re à domeſticis bobus, præterquam pilo differt, qui horridior belluæ, & ſubniger nonnihil, & mole corporis bovis magnitudinem excedit. Julius Cæſar paulò infra Elephantes poſuit. In Mazoviæ ſylvis circa Ravam armenta eorum eſſe feruntur, nec ferè alibi in Polonia Uros capi, ſeu natura loci gignit, ſive alibi venatu agitati, pulſique eò congregantur, vbi capitale fuerit præterquam ex auctoritate Regis eos violaffe, aut omnino in ea loca venatum iſſe. In Prussia vitulos vidi, quos ſtabulo emiſſos celeri fanè motu concuſſantes, & laſcivientes ſpectavi. Horum carnibus veſcuntur Poloni, & Principum convivii adhibent, paulùm frigoribus antè maceratas; & ipſi edimus, nec mihi à veri bovis carne magnopere diſtare ſunt viſa. Fertur ſylveſtris, ac fera bellua agreſtes vaccas inire interdum: verùm nec genitum ex his vivere, & pelli armento, qui ſe alienis miſcuerunt: cingula quoque diſſectò ferè corio, fiunt, queis juvare mulierum partus dicuntur. Biſſontibus & vis, &

figura atrocior, pandâ, atque latâ cervicè, deducta cornua, ac majora, quàm Uris torta, ut Taurorum, erectâque ad ictum, & acuta, colore nigro, tactu lenia, intus cava, aures parva, ut juvenicis, grandes oculi, rubentes, atque ignei, torvo intuitu, ac truci, cùm irascitur, fiat minaciter naribus, mento ut barba pendet juba, eadem collum omne, armosque vestit, & anteriora crura hirsutis villis, & nigris: à collo super humeros declive tergum, graciles clunes, posterior omnis pars strigosior. Cauda ut Tauri, quam per iram in cursu erigit, vibrâtque. Rarius hunc, quàm Urum conspiciunt. Bisontem ego in Alberti septis vidi juvenicum, cui cùm sepimentum ingressus, in quo ille claudebatur, temerè contemplandi cupidus appropinquarem, admonitus ab eo sum, à quo ducebar, pedem ut referrem; si fera impetum fecisset, spatium ad recipiendum me in tutum extra septa non habiturum, quamvis passus non ampliùs viginti progressum, & bellua pæne ad lapidis ictum abesset, tantùm ei inesse aiebat pernicitatis. Pascebatur vnà agrestium boum armentum; à quo ille non abcessit, sed in nos versus intentus, & ferox respiciebat. Neutra ferarum facilè aut conficitur, aut capitur; Bisonti eam vim esse ferunt, ut vnà equum, fessoremque ictu cornuum sublimes tollat, & celeritatem, ut si porro concitus insequatur, nullius equi quantumvis pernicis ope effugias. Qui capere vivos volunt, quod raro accidit, foveis insidiantur,

fidiantur, sed non facilè quò velis impellas, vi-
tro in hostem irruentem duplex aggrediendi ra-
tio. Sagittandi periti in equis disponuntur, qui
etiam averſi, & fugientes tendere arcum Scy-
tharum ritu, ac mittere jacula norunt, in quem
primum fera canibus excita impetum dederit, is
conjectis telis capeſſit fugam: inſequentem ma-
gnâ vi excipit alius, in hunc priori relicto aver-
titur, ita ſubinde pluribus ſubeuntibus, ac repe-
tèntibus pugnam, atque illo in eum ferente ſem-
per impetum, qui ſe ei noviffimus obtulerit, fa-
tigata, ac ſagittis confixa concidit. Eſt & alia ad-
oriendi via. Venatores deligunt arbores non ma-
gnitudine, ne circumeundæ curſu ſint, ſed apras
corporibus ab icſtu belluæ tegendis, & quas levi
motu corporis ambient. Ad has conſiſtunt cre-
bris circa ſtationibus, fera canibus, & miſſilibus
irritata, in quem primum conſpexit accenſa fer-
tur: ille arbore tectus declinat icſtus, & inferen-
tem ſe venabulo appetit, bellua in arborem, ve-
lut in hoſtem ſæviti, & percita rabie, & evulſura
radicibus ſubmittit cornua, tantóque atrocíus
furiſ, quánto interea graviùs à venatore foditur:
in eo certamine haud minùs quàm cornu beſtiæ,
linguam, caudámque timendam eſſe venatores
aiunt, quam exertam injicit, & quâ eſt aſperita-
te abripit, vel ſi ſummam modò veſtem appre-
hendit, qui amovere ab arbore, ſéque, ac fe-
ram, & quietem capere voluerit, rubrum è capite
projicit pileum, in quem illa veſano impetu ruit,

vel à tergo vlulans , telúmque conjiciens alter in se avertit , ac pari ratione ex arbore pugnam ciet , donec lassitudine , ac vulneribus confecta cadit. Capitur item iisdem sylvis animal , cujus confimilis cervo figura , nisi quòd paulùm magnitudine antecedit , cornua vt cervis magna , & ramosa , eo tantùm differunt , quòd non erecta confurgunt , sed flexa reclinantur in dorsum , nec teretes eorum rami , sed lati , ferme vt pedum anserum palmæ junguntur ; data ad pugnam non videntur : nec fera ipsa invadentes canes cornibus , sed calce petit , interdum lethali ictu ; capitur ferè validis circumdatis plagis , in quas à tergo clamoribus , aut canibus acta præceps cursu se induit : si catulos suscipias , alæque vt cervæ mansuefiunt , atque ad homines assuescunt , vngulâ eorum curari comitalem morbum constans est ferè apud omnes opinio. Quidam omnibus vngulis eandem esse vim , quocumque tempore , aut modo cæsis contendunt , quidam dextera posteriori crure viventi abscissum oportere esse tempore , quo maximè ardore libidinis sævit. Correptos morbo comitali , cùm visu , sensuque ablato afflictantur , vngulæ parte , quantumvis parvâ tactos excitari credunt ; anuli ferme ex ea fiunt , quos item qui in digito habent , corripit eo morbo negant , & vulgò feruntur. Itali Bestiam magnam ab corporis mole vocant. Poloni Onagrum , recentes scriptores Alcem indidère nomen. Onagri sylvestres sunt

Afini, quos Asia, & Africa, & præcipuos Phrygia, & Licaonia ferunt; nec huic simile quidquam. Alcibus Julius Cæsar Caprarum maximè formam, & varietatem tribuit, & mutilas cornibus esse, & crura sine nodis, articulisque habere scribit, & ne quietis quidem causâ procumbere, sed applicare se arboribus, quas subruì à venatoribus solere, ut cum se fera in eas reclinaverit afflicto pondere arboribus vnà concidat. Quorum rerum huic visæ à nobis Alci nihil conuenit. Plinius Alcem in Septemtrionalibus oris gigni jumento similem, nisi proceritas aurium, & cervicis distingueret, tradit. Et feros equos in Alberti septis vidi, qui in vastis Prussiarum, & Samogitiarum nemoribus capiuntur nullum ad usum: nam præterquàm quòd parvi sunt, ac deformes, & domari, & sessorem pati ob infirmitatem curium posse, & omnino mansuefieri negant; ab hominis certè conspectu statim refugiunt; carnibus eorum, ut reliquarum ferarum incolæ vescuntur.

De Succino.

CAPUT XIV.

IN Prussici maris littore Succinum legitur inter reliqua maris purgamenta rejectum, & quibus ea cupiditas est, etiam inter fluctus scrutantur, & vel arenâ obrutum, limòve eruunt. Captura

ejus publicè præconi subjicitur, & cupidè, & sæpe magno redimi pluribus licentibus solet, nec levis quæstus ex eo, quamquam non quantus antea fuit, & Romanis olim tanto fuisse in pretio, luxúque videtur, vt petitos bello hos populos Domitiano Cæsare ob Succinum memoriæ proditum sit, & Barbaros mirantes rem nullius vsu tanti à Romanis æstimari, non insulsè tradito, quod vilissimum apud eos, & belli causa erat, pacem recepisse; & Plinius tradit, quantumvis parvam hominis è Succino effigiem vivorum, & valentium hominum pretia excessisse. Minuit, & minuta majestas religionis hoc sæculo illi pretium, cùm antea in Dei, Divorúmque imagunculas formatum à piis hominibus magnâ mercede pararetur, fingeretúrque vis ingens in parvos globos, quibus filo trajectis preces numerantur, quæ ad Virginem Genitricem propitiandam tradito à majoribus ritu fiunt, crebróque ad certum numerum repetuntur, quas ab quadam similitudine coronas appellamus, isque haud minùs nostræ fœminæ, quàm cætero ornatu, quo nitere, ac splendere student, lætantur. Nunc capta ea gens novis erroribus, hæresibusque ab religioso vsu vertit in ludicra, latrunculos, coclearia, vasculósq; fingens, caveas quoque, quibus concinentes aviculæ includuntur, vidimus affabrè factas, sed nullo vsu ob fragilitatem; hoc fit, vt nec appetatur, vt antea, nec tanti vaneat. Quæ illi natura, aut ex quo gignatur nondum

fatis compertum, quamquam non incuriosè quaesitum à multis, variantque de eo auctores, non veteres solùm, sed etiam nostri. Credibile est in Septemtrionis insulis, sive scopulis, sive arboribus manare liquorem, ut cerasis gummi, & mox concrefcere gelu, ac in mare delapsum durari aquis, expulque inde fluctibus in contrarium littus. Hoc gigni modo argumento sunt quilibet, aliisque quæ in pellucidis cernuntur: nam culices, apes, muscas, araneos ipsi vidimus, quas liquenti adhæsisse humori, inque durefcente inclusas existimare licet, nullâ parte sui corruptâ, læsâve. Martialis ludere in omnia versiculis solitus non apem modò, & formicam, sed viperam quoque Succino interceptam: ipsos versiculos subjicere non pigebit.

A P I S.

*Et læter, & lucet Phaëthontis condita gutta,
Ut videatur apis nectare clausa suo.
Dignum tantorum pretium tulit illa laborum,
Credibile est ipsam sic voluisse mori.*

FORMICA.

*Dum Phaëthontea Formica vagatur in umbra,
Implicuit tenuem succina gutta feram.
Sic modò qua fuerat visâ contempta manente,
Funeribus facta est nunc pretiosa suis.*

VIPERA.

*Flentibus Heliadum ramis dum vipera serpit,
 Fluxit in obstantem succina gutta feram.
 Quæ dum miratur pingui se rore teneri,
 Concreto riguit vinc̄ta repente gelu.
 Ne tibi Regali placeas, Cleopatra, sepulcro,
 Vipera si tumulo nobiliore jaces.*

De Russia.

CAPUT XV.

DANTISCO Commendonus Elbingam ,
 atque inde Varmiam petiit , fuitque plures
 cum Stanislao Hofio Cardinali Varmiensium E-
 piscopo dies , vt suprâ diximus. Visâ Prussiâ re-
 gressus in contrarium latissimè patentis Regni la-
 tus , quâ maximè in meridiem vergit , multis per-
 agratis populis , Roxolaniam , hodie Russiam vo-
 cant , transiit , adito , vt docuimus , ad Parzo-
 viam Rege : à quo dimissus Lublinum , atque in-
 de per Chelmiam , & Belzam Leopolim venit.
 Caput hæc Russiæ est ejus , quæ Polonorum im-
 perio parer , Archiepiscopali honore nobilis , quin
 quod rarè vlli civitati accidit , duo sunt Archie-
 piscopi ; nam præter Catholicum , & Romanæ
 Ecclesiæ cultorem , cui civitatis , & sacrorum cu-
 ra mandata est , Armeniorum natio suum in ea

civitate Archiepiscopum habet. Ea Túrcarum
 pressa servitio sedibus suis relictis, cùm Euxinum
 transmisisset ab hostio Danubii per Valachiam
 in Russiam transgressa permissu Regum ibi con-
 fedit, vsuque sunt Armeni Russis, quòd dediti
 mercaturæ cum Turcis, Persisque, & aliis Eu-
 xini accolis negotiantur, externaque multa in
 Poloniam inferunt, & immunitatem vectigalium
 inter Barbaros habere dicuntur datam iis à Ma-
 homete, quem Turcæ, multaque Orientis na-
 tiones relatum inter caelestes pro Deo colunt.
 Hunc educatum in Armenia, & ab iis benignè
 habitum, postquam ad magnum imperium per-
 venit, vetasse ferunt vllum ab Armenis porto-
 rium exigi. His Leopoli, sacrisque eorum Archie-
 piscopus præest, magnusque ei cultus, honór-
 que ab illis habetur. Is advenientem Commendo-
 num extra urbem obviam egressus, præcipuâ gratu-
 latione accepit, eumque demissè admodum, & hu-
 militer est veneratus. Armeni in Romanæ Eccle-
 siæ fide se esse prædicant, & Pontificem Roma-
 num in jus Divi Petri Apostolorum Principis suc-
 cessisse, ac divinæ potestatis inter homines vica-
 rium esse confitentur, sacra tamen ab Armenio-
 rum Patriarcha petunt, & Patriarcham ipsum à
 Romano Pontifice ex eo aiunt non petere, quod
 remissum id illi à Pontificibus Maximis, irroga-
 tumque hoc genti Armeniorum privilegium sit,
 tum ob longinquitatem itinerum, tum ne eâ re
 Turcas offenderent, magisque in se irritarent.

Hæc differentes ipse audivi, & graviter ferentes; si quis secretos ab Ecclesia Romana eos diceret, cujus se in fide, ac ditione esse contendunt. Sed credibile est, ut in externos ritus degenerarunt, ita errores quoque in mentes eorum multos irrepserunt. Matrimonia ipsa magnâ religione habent, rem divinam facientem, ego Archiepiscopum eorum spectavi eodem ferme cultu, quo nos, ac pari collucentium circa luminum, ac vestimentorum apparatu, quæ nec formâ quidem magnopere à nostris differunt. Azimum panem, ut nos, immolant, sublatamque manibus sacratam hostiam populo adorandam nostro more præbent, sacrum omne magnâ religione conficiunt: leges, carminaque divinarum rerum Armenicis scripta litteris, ac linguâ habent, sed ea præter sacerdotes pauci intelligunt, vulgò ipsi Scythicâ, & Turcicâ linguâ loquuntur, Latine nesciunt, sed Latinos scriptores divinarum litterarum interpretes aliquot in Armenicum versos habent, plurimumque auctoritatis ijs tribuunt. Ephrem Armenium inter Divos relatum colunt, scriptisque ejus maximam fidem habent. Præter Armenios, qui ferè Leopoli, & Carmenesii habitant, fufus totâ Rusliâ est ingens hominum numerus in sacerorum disciplina Græcorum rationem, atque instituta sequentium, Rutheni vocantur, & Chiovia (quæ civitas est ad Boristhenem in citeriori ripa sita, & latè caput earum gentium olim fuit) Antistitem, atque Principem sacrorum habent, quem

quem ipsi Metropolitanum Græco vocabulo appellant, dictoque ejus audientes per Russiam, Vallachiam, Lithuaniam multi Episcopi sunt, & aliquot etiam trans Boristhenem in Moscorum Regno. Ipsi Constantinopolitani Patriarchæ imperio, ut reliqui omnes in eadem secta sunt, continentur. Chioviæ Metropolitanus fuit Isidorus, qui cum splendido comitatu centum equitum à Russia Florentiam vocatu Eugenii IV. Pontificis Maximi ad clarum illud orbis terrarum Concilium venit, ad quod non Græci tantum, atque Armenii cum Patriarchis, & Præsulibus suis convenère, sed cum Pontifice Maximo Imperator ipse Græcorum à Constantinopoli classe advectus interfuit, in quo cum diu de veteribus inter nostros, & Græcam nationem controversiis disceptatum esset, postremò causâ, & rationibus victi Orientales in Catholicæ Ecclesiæ sententiam omnes concessère: honorique gentis datum ab Eugenio est, ut duo eorum doctrinâ, & dignitate præstantes in Cardinalium Collegium legerentur, quorum alter Bessario Nicænus ætatis suæ vir religione, & virtute longè clarissimus. Alter Isidorus Chiovensis Antistes fuit. Sed Græci assensu magis sunt in præsentia Concilii auctoritati, quàm inde decretis paruerint. Et Isidorum apud Moscos Catholicæ pietatis disciplinam, vniuersæque Ecclesiæ consensionem prædicantem Barbari spoliatum omnibus fortunis, injuriis abire provinciâ, ac redire Romam coegerunt, vbi

Pontificum Maximorum liberalitate sustentatus, reliquam vitam suam egit. Rutheni præter ea, quæ sacerdos rem divinam faciens ex ipso sacrificii loco de sacris recitat libris, nullas de religione, & cælestium rebus conciones ad populum habent; scilicet multitudinem piè colere acceptam de Deo fidem, non difficultatibus, & captum ejus excedentibus quæstionibus agitare, impellique eorum mentes volunt. Hinc retentissimi suorum sacrorum, & depravatis variâ hæresi tot circà populis, cum quibus ipsi & linguæ, & rerum omnium commercia habent, incorrupti manent, nec ullis se novis opinionibus infici patiuntur. Judæorum quoque hæ gentes admixtam multitudinem habent, non ut in plerisque locis inopem vitam scænore, & servilibus operibus tolerantium, quamquam ne hoc quidem genere quæstus abstineant, sed qui & agros possideant, & mercaturam faciant, & litterarum quoque studiis, maximè Astrorum, & Medicinæ se excolant, & ferè vectigalibus publicis præsent, ac ad honestam fortunam perveniant, ut non æquentur modò ingenuis, sed interdum etiam imperent: nec tegumento capitis, ut apud alios, aut ullâ omnino insigni re à Christianis distinguuntur, quin arma ferunt, & cum telis incedunt, & planè æquo cum aliis jure vivere videntur. Commendonus ab Leopoli Camenetiâ progressus Cotthinum Vallachorum oppidum in ulteriori ripa Tyræ aspexit: atque deflectens inde ad or-

tum per ultimos Polonorum fines, & loca paucis antè diebus Scytharum incurfione vastata ad Boriftenem circumiit, & relictà ad dexteram Chioviâ, vbi vetustæ, ac nobilis vrbis vestigia, ruinaeque visuntur, per Ostrorogum, & Luxicum Leopolim rediit ab Alberto Lescio Polonicæ juventutis tum facilè principe cum egregia equitum manu deductus: inde Jeroslaviâ, Prifmiliâ, Tafnaviâ aditis, vbique summis stûdiis, atque officiis, & publicè, & privatim à Regulis, & Principibus cultus in Poloniam, atque Petricoviam contendit: quò Rex Concilium gentis indixerat, frequentèfque adesse Principes jufferat.

*De Podolia, deque ejus frequentanda consilio
Regi allato.*

CAPUT XVI.

ADVENIENTEM Rex benignè, amantèrque accepit, multa super populis Regni sui, quos obivisset, ab eo sciscitans, qui Podoliam (pars hæc est Russiæ) locaque incolunt inter Tyram, & Boriftenem, quæ flumina *Nieper*, & *Niesfer* Polonis vocantur, atque altero à Vallachis, altero à Moscis, Scythisfque dividuntur, latissimos agros, & summæ fertilitatis habent; versâ leniter terrâ semen jaciunt, nec deinde amplius sementem, nisi cum falce secandam revi-

funt, adeò nullam culturam bonitas soli desiderat, & quidem acceptum tanto cum fœnore reddit, vt ex vno frumenti sextario quinquaginta atque ampliùs gignat; quin fama est, si paulùm modò in metendo spicas decusseris, ex granis, quæ deciderint, sequenti, atque item tertio anno ibidem messem habiturùm, nihil arato agro, nihil culto. In vasta planitie, vbi terra intacta omni culturâ suo ingenio parit, tantâ fœcunditate luxuriant herbæ, vt maximæ superare altitudine hominem dicantur: latèque odorem fundere, & pecora, quibus illi magis, quàm arvo student, abigi pascuis, ne pabulo nimio intereant. Haud minùs totâ illâ regione copiam mellis mirere, ne id quidem vllò incolarum labore, aut industriâ quæsitum; sponte suâ per omnes sylvas fusâ apum examina arboribus insident, & sicubi cavi aliquid repererint, spargunt mella, quin rimis quoque terræ, hiatibusque se condunt, passimque vim ceræ, mellisque fundunt. Advenientia examina (nam mos apibus se invicem pellere, acribusque præliis, veluti justis aciebus inter se concurrere, agrestes prohibent, quò veteribus, veluti hæreditariæ suæ sedes maneant: hic vnus cultus illis habetur; plurimùm mellis irreperitum, neglectùmque perit, incolæ ex eo multùm efficiunt radicis succo acri admixto, quo nimiam dulcedinem coërceant, atque hoc potu Podolii, Russique, & vndique accolæ gaudent, eoque magnâ intemperantiâ se ingurgitant. Ver-

num longè optimum putant , Lipiezum ipsi appellant , nec alius mellis vsus ferme apud eos , sed & frumenti non plusquam quantum abundantia eorum satis fit , serunt : sunt & crebri per Russiam , Podoliámque lacus , quidam etiam de industria , opere , & manu facti , magnique proventus ex iis : certare fecunditate cum terra aquæ videntur , tanta vis editur piscium. Optimi omnium Lucii , & magnitudine reliquos excellent. Sale condiunt , vicinisque populis imperiunt , nec aliud ferè vberius illis vectigal. Quibus propinqua , ac plures piscinae , secernunt genera , nec promiscuè habent : fortasse ne mutua consecratione , aut metu minùs subolescant. Piscantur maximè hyeme , cùm frigorum vi rigent omnia , & flumina , & lacus haud secùs , quàm marmora sic duruerunt , vt non homines modò , equosque , sed ingentia quoque plaustra onusta ferant ; tunc crebras veluti fenestras dextrâ , sinistrâque perforatâ glacie aperiunt , paribusque spatiis ad perticarum modum , quas in introitu lacus sub glaciem vtrinque immittunt ; has ab sua quisque parte per proximum foramen exceptas furcis transmittunt ad aliud , atque deinceps aliud , donec ad vltimum , quod opportunè perfossum in diuersa parte est , coëant. Perticis suspensa retia toto lacu , aut per quantum ipsi spatii complexi foraminibus fuerint , explicantur , pandunturque , & cuncta subtus converrendo , quantum est piscium trahunt , idque fit siccis pedibus , &

nullo labore. Hoc loco rem vix fidem habituram pigeret referre, nisi gravissimos viros per multos, & ipsum quoque Regem auctorem haberem, qui omnes vidisse se sanctè affirmarunt. Accidit aliquando hiberno tempore, cum ita piscatur, ut ab imis lacubus involutum retibus extrahatur in littus globosum quid molle, & informe, quod videatur madidis, diuque maceratis plumis compactum, sed ne id quidem satis dispici possit, uti esse caro recenti vrsæ fœtus dicitur, nisi quod hoc nigrum, & majus; si moveas, projiciasque inanime dicas: at idem si in hypocausta, in quibus ferè Poloni ob magnitudinem frigorum agunt, calidâque admodum habent, intuleris; paulatim calore recreatas, excitatasque reviviscentes, & mox etiam avolantes hirundines cernas. Hæ aves adventante hyeme magno numero coire, unâque vnguibus rostro inter se complicatæ mergi aquis dicuntur, atque in fundum delatæ terræ repescentis vapore foveri, atque intolerabili rigentis cæli frigore defendi, totamque hyemem, aut humore, aut ipso veterano nutriri: vere novo emergere, avolaréque; aspicient sub aquis volucres, & ademptâ spiritus mittendi, recipiendique facultate, ut vivant, quarant, quibus cordi est scrutari abdita naturæ: nos rem apud eos minimè dubiam retulimus. Lacum quoque esse in ultimis Podoliz finibus haud longè Ciazovia ferunt nomine *Cołbein*, cujus aquæ æstivis siccata solibus in salem omnes ab-

eunt, asportarique cum à Russis quotannis coactò magno plaustrorum numero. Sed sæpè accidere, vt occurfu Scytharum, qui prædæ simul hominum, simul jumentorum insidiantur armis, ac prælio cum iis contendant, nec rarò Scythas, conjectis in fugam custodibus prædâ potiri. Id quoque è Scythiæ miraculis non omiserim, quod tamen ego à nullo, qui se vidisse diceret, accepi; scriptores prodidere, multique fidem iis affirmant. In fluminibus, maximè Boristene, & Bocco per æstatem noctu gigni vim magnam vermium: hos manè aquis supernare, meridie in natis pennis circum ipsas volitare, cadente sole omnes occidere, & circa Belzam, & Chelmiam sylvestres pinus, quas ferè Poloniæ sylvæ habent cæsas, aut sponte ad terram delapsas in humum putrescentes, intra biennium lapides fieri. Sed hæc nos paulò ab instituto abduxerunt. Uberissimi Podoliæ agri partem maximam, quæ Pontum Euxinum aspicit, deserta, atque vasta solitudo tenet; quòd & infesta loca sunt Barbarorum excursionibus, & suas fruges quò asportent, habitatores non habent: neque enim ipsi vt reliqui Poloniæ populi, aut Vistulâ, aut in Vistulam influentibus amnibus frumenta, & reliquos terræ fructus devehere Dantiscum, atque inde per Balticum mare in externas mittere terras possunt: quorum flumina ab Russiæ finibus ad meridiem versa omnia in Euxinum ferunt. Commendonus igitur satis exploratis inquirendo rebus Augusto

ostendit posse fertilissimam Regni sui partem non
 coli tantum, & frequentari, sed ad magnam
 quoque opulentiam pervenire, auctorque conan-
 » di fuit. Venetorum urbem amplam, & maris la-
 » tē potentem, maritimarumque rerum scientiā,
 » vsūque longē exteris præstantem in medio stare
 » mari, ducentisque ampliùs millibus hominum
 » habitari, celebrarique nullo circā proprio agro,
 » quem colat, neque ad tantam multitudinem a-
 » lendam sæpe sufficere, quod à vicinis populis con-
 » vehitur: posse Venetias frumenta è Russia depor-
 » tari, nec longinquitatē itineris, nec aliis, quæ
 » se primò ostendunt, difficultatibus deterreri de-
 » bere: nihil enim Regi, si adsit industria, stu-
 » diumque, insuperabile fore. Ante omnia agen-
 » dum cum Turcis esse, vt metu, atque auctorida-
 » te imperii sui Vallachos, & maximè Scyrhas à
 » latrociniis contineant, quod Turcas credi liben-
 » ter esse facturos, quippe ex crebro illo navium
 » commeatu, & eorum portus celebrari, & vecti-
 » galia augeri, & pacem iis cum Polonis pariter,
 » & cum Venetis esse: tum ad ripam Tyræ loco, qui
 » visus maximè opportunus fuerit, deligeret op-
 » pidum, atque novam urbem conderet, vbi tutam
 » mercatoribus stationem præstaret, ne subitis in-
 » cursionibus finitimorum pateret, vel levi muní-
 » mento, ac ligneis mœnibus, vt est mos iis in
 » terris oppidum firmasse, sat fore adversus Barba-
 » ros inermes, & nullis belli instrumentis, quæ
 » septa modò loca tentare audeant, instructos, &
 infcios

incios ejus rei, assuetosque tantum in latissimis
 campis excurrere, brevisque certamine, aut in fu-
 gam vertere, aut fugere hostem, venturas Vene-
 tiis naves, portumque ad Bialogradum in ostio
 Tyræ, aut alibi, ut commodum fuerit, capturas,
 frumentaque secundo flumine devecta ad mare
 Ægeum in Adriaticum invectas sinum Venetias
 redituras; nec Venetis hominibus novum id
 iter, aut mare futurum, sicutis paucis antè annis
 longiorem illam navigationem ad Tanam urbem
 Tanais amnis ostio sitam suscipere murandarum
 causâ mercium, & ex iis ipsis Podoliæ campis ad
 inficiendas lanas semina quædam exportare, quo-
 rum fructus, qui cum eo commercio desierunt,
 repeti possent. Vinci omnia superarique spe, &
 cupidine lucri, multaque diem, atque usum in-
 venturum, queis quotidie negotium proclivius,
 expeditiusque reddatur: nec frumenta solum,
 sed ubi procedere res cœperit, vim magnam
 mellis, ceræ, piscis, cinerum, pellium, quæ nunc
 neglecta sine emolumento habentur, Venetis mer-
 catoribus vendituros: eosque ipsos varias, variis-
 que usus, quas Venetiæ ferunt merces, quarum-
 que indiga Polonia est, ultro advecturos, nec
 dubium frequentem novam urbem brevi ipsum
 quæstum, utilitatemque effecturam, mollitiam-
 que, & mansuetam feram quoque Barbaro-
 rum animos, qui & ipsi mercari, quæ externa navi-
 bus subvehuntur, & sua exhibere, & denique
 commercio, & fructu advenarum lætabuntur.

» Ita coalescere rem, & coli, habitarique regio-
 » nem salubrem cælo, vberem solo, ac situ oppor-
 » tunam posse, ex quo ingens, & publicè; & pri-
 » vatim emolumentum Polonia esset captura. Cùm
 magnopere probata Regi res esset, relataque
 ad Concilium suorum approbatione omnium ac-
 ciperetur, magnæ ob id Commendone gratiæ
 actæ, vehementerque ex eo incitata sunt homi-
 num in illum studia, quem & amantem gentis
 suæ, & de commodis eorum Reipublicæ cogitan-
 tem omnes prædicabant. Ipsi quoque hæretici
 diligebant, ac reverebantur eum, nec palam mi-
 nori, quàm Catholici cultu, & honore digna-
 bantur; ventitabant etiam domum, & consuetu-
 dine, & sermonibus ejus commoti quidam sese
 collegere, & resipuere, minúsque jam eorum a-
 cres in Ecclesiam impetus erant. Cæterùm de
 Podolica re cùm appellasset Turcarum Regem
 per Legatos Augustus, nec ille abnuvit, & Vene-
 ti ultro gratias ei, Commendonoque egerunt.
 Sed Palatinus Russiæ, aliisque quibus datum ne-
 gotium circumeundi, lustrandique eam omnem
 oram, & maximè Tyram amnem inspiciendi erat,
 retulere à Camenetia aliquot dierum iter secun-
 do flumine provectis occurrisse vada saxis ingen-
 tibus impedita, nec vltra pervium navigiis am-
 nem fore, nisi iis aut amotis saxis, aut cæsis. lo-
 cus aperiretur; nec opus esse parvi laboris: ve-
 rùm, etsi Commendonus ostenderet posse, quod
 difficile, atque impeditum naturâ videretur, con-

filio, atque arte superari, nec omnino magnâ mole illa confringi, aut amoliri saxa; tamen huic præter spem objecto scopulo negotium hæsit, ac tum dilatatum, pòst etiam totum omissum est.

*De Regem cupiente divortium cum uxore facere,
per Commendonum ab tali consilio
abduçto.*

CAPUT XVII.

AD cætera intestina mala, quibus vrgeri Polonia videbatur, accessit aliud gravius multò, ac periculosius, vnde tragici illi Angliæ motus, & ex pari causa par quoque exitium haud dubiè imminebat, si in Commendono, aut minùs fidei, aut minùs industriæ, animique inventum fuisset. Regem pugnacem in vitiis suis ingens cupido incefferat vxoris repudiandæ, cujus in matrimonio decimum jam annum agebat. Primum huic cum Isabella Ferdinandi Cæsaris filia conjugium fuerat, ne id quidem ipsum satis concors, aut diuturnum, quæ cùm sine liberis decessisset, Barbaram, de qua suprà mentionem fecimus, amore ejus, atque illecebris irretitus, ipsâ maximè aduersante matre, sibi copulavit, brevique amifit, quòd mulier meretriciis imbutâ artibus, dum assiduis medicamentis, sibi conciliare partum studet, pro factu morbum concepit, eoque absum-

pra interiit. Hujus desiderio Rex diù in mœrore, luctúque fuit, ac ne perseveraret in cælibatu, magis suorum hortatu, & aliquâ cupiditate liberorum, quàm sponte sua fecit, quo indignitas proximi cum privata, ac famosa connubii levaretur, & simul inopia non dispari se jungendi, Legatos ad Ferdinandum Cæsarem vnam ex sororibus Isabellæ prioris vxoris petitem misit: nam Ferdinando fœcunda proles vndecim filiarum erat; ac ne ipsi quidem facile singulis ob multitudinem invenire viros Majestati suæ non indecoros. Sed quia matrimonia in tam arcta affinitate scitis, & jussis Ecclesiæ prohibentur, postulatum à Julio III. Pontifice Maximo est, vt lege solverentur; quod cùm difficulter impetrarent, tergiversante Pontifice rari, & parum fausti rem exempli inducere, tandem summis ab utroque Rege adhibitis precibus, summè conducere vtriusque Regni rationibus eam renovari affinitatem contendentibus, annuit Pontifex, atque legis veniam dedit. Ita Catherina vidua, quæ antea Federico Mantuanorum Duci nupta fuerat, ad Augustum in Poloniam, atque in sororis thorum deducitur. Omnino communi errore in matrimoniis jungendis laboratur, vt non mores, non ingenia pensentur eorum, quibuscum agenda omnis vita sit; sed vna commodorum, aut inconsulti, & citò desituri amoris ratio habeatur: Hinc plenæ discordiarum domus. Id cùm privatis adversum, tum ferè Regibus vsu venit, quibus non solùm

cognitæ, aut visæ nunquam sunt, quas in lecti-
 in liberorum, in vitæ, & fortunarum, & rerum om-
 nium societatem asciscunt : sed plerumque lon-
 ginquis in terris natæ, sermone, ritu, institutio-
 ne diversæ ad eos adducuntur, vt mirum videri
 non possit, si qui more, ac pæne naturâ inter se
 dissimiles sunt, non facilè inde sensibus, & volunta-
 te jungantur : atque adedè evenit sæpe, vt vn-
 de necessitudo, atque amicitia quæritur, inde o-
 dia, inimicitia, ac interdum sæva etiam bella o-
 riantur. Augustus recentibus novæ nuptæ ample-
 xibus, obsequiisque delinitus primò lætari novo
 conjugio est visus. Mox vbi satietas ex multa eo-
 pia orta, & suo vterque vivere, & nosci ingenio
 cœpère, paulatim digredi, ac secumbere, nec illa
 mariti amores, ac incontinentiam tacita ferre,
 & ipse eo in dies magis alienari, donec non Regni,
 non fortunæ consors, non itinerum comes, de-
 ferta, spretaque Radomii seponitur : tertium-
 que jam annum separati agebant, quotidieque
 dissidium, quâ Reginæ questibus, quâ pervica-
 ciâ Augusti augebatur. Et Ferdinandi Cæsaris in-
 juriam filiæ querentis, & interdum minarum a-
 culeos in generum jacentis crebræ litteræ, lega-
 tionésque non remedium, sed irritamentum ad
 Augusti animum cupiditatibus suis mirè cedentem
 fuère. Causæ tam alienati ab ea animi Regis variæ
 traduntur. Vulgò ferebatur Augustum muliebrem
 mundum atque omnem vestium apparatus, qui
 Barbaræ fuerat, cujus desiderium in animo ejus

novæ non extraxerant nuptiæ, Catherinæ munus danti, quàm accipienti gratius obtulisse : ab illa negante turpis, atque impudicæ ornatum, cultumque veram decere Reginam, mariti donum, quamquam magni pretii rejectum, altiùsque id in Augusti animum penetrasse, atque inde ortum initium dissidii. Plerique alii aiebant non convenisse mores, & Polonos, Germanosque pæne naturâ dissidere : ac Polonos quidem, quemadmodum in aliena terra, alieni ritus, linguæ, vestitus, totiùsque vitæ consuetudinis mirus est imitator, statimque se ad eorum format, atque fingit arbitrium, vsumque, apud quos vivit, ita in sua peregrinum non facile admittit, aut patitur, morem, & tam ipse apud externos, ne rideatur, moribus patriis abstinet, quàm inter suos ridet, atque aspernatur alienos. Rex præter hanc ingeniorum dissimilitudinem, quam utique se toleraturum fuisse aiebat, comitali morbo visu, oréque fædo, ac deformi eam corripere solere affirmabat, ejus morbi se non aspectum solùm, sed cogitationem quoque ipsam horrere. Præter hæc fides quoque ejus in gravi suspectione, atque culpa ponebatur, quasi ementiri partum, suppositumque alienum filium alere pro suo tentasset. Alii medicamentis partum abegisse sibi mariti, atque gentis odio insimulabant : quamquam id quidem nec Rex ipse pro comperto affirmavit unquam, & spectata probitas, & innocentia Reginæ satis refellere videbatur : de co-

mitiali morbo constantior fama erat : cæterum
 probri vllius infimulare eam adeò nemo vnquam
 est ausus, vt veram pudicitia laudem præconiũ-
 que & Rex, & cæteri omnes illi semper tribue-
 rint : sed sive ab iis causis, sive fato aliquo, seu
 iusto numine peccata eorum vlciscente, à consue-
 tudine ejus, suprà quàm existimari, aut credi po-
 test, Augustus abhorrebat. Adeò vt de via, &
 ratione, si qua inveniri posset, amoliendi illam
 matrimonio suo occulta consilia habere cœperit.
 Non desunt vnquam, qui Regum quantumvis
 pravas cupiditates acuant, incitentque, ignavi
 assentatione pessimâ, & vitiorum altrice, & gra-
 tiæ parente, alii quò difficilem, & præcipitem in
 locum deductos obstringant sibi, atque obnoxios
 habeant. Augustus & cum intimis rem coquebat,
 & hortatu eorum cum Ucangio Archiepiscopo
 Gnesgnensi, & Painevio Cracoviensi Episcopo
 communicaverat ; vtriusque consiliis implicito
 ancipiti curâ, negotiòque Rege opus erat. Sed
 Ucangius etiam novis, ac turbidis rebus lætaba-
 tur ; atque ab hoc maximè fota Regis spes ad-
 ditusque ad audendum est animus. Ratio agen-
 dæ rei composita, vt Rex idoneos præpararet
 homines, qui Equitum nomine, in cujus ordinis
 manu Respublica Polonorum est, palam in senatu
 ab se postularer, quando maximè interesset Rei-
 publicæ Regem filios procreare, vt aut cum Re-
 gina habitaret, liberisque operam daret, aut pro-
 meret causam cur ab ea tam diu sejunctus age-

ret. Cùm Rex impediri religione se respondisset, quòd iustum sibi conjugium cum vxoris suæ sorore non esse intellexisset, tum ex auctoritate gentis Legati ad Pontificem maximum dirimendo matrimonio mitterentur. Hæc quamquam studiosè occultabantur, ne quid antea emanaret, quàm omnia, vt res poscere videbatur, instructa essent, tamen & comperta Reginae erant, & Commendonum ipsum nihil fugiebat, qui Anglicam tempestatem animo prospiciens, tantàmque sibi molem negotii imminere, intentissimâ in id curâ excubabat. In eo verti negotium omne rebatur, si res in apertum non erumperet, & illa ad Pontificem Legatio non decerneretur. Nam si palam Rex in causam descendisset, publicam suorum auctoritatem, postulatúmque ferens, tanto præterea studio hæreticorum adiutus, qui se locum aut gratiâ, & opibus apud Regem crescendo, aut eum à Pontificis Maximi amicitia, fidéque avertendi nactos rebantur, quomodo si sti res posset, non cernebat. Rex ipse hunc maximè suis inceptis adversarium timebat, in multis aliis expertus quàm cum acri, & intento res sibi esset futura. Tentare fidem, quòd omnia summâ religione, atque constantiâ septa, obfirmatâque antea senserat, non ausus, tantam viri vim lenire, omnisque cum humanitatis, atque officii genere sibi devincire contendebat, beneficiis quoque ac liberalitate demereri: sed nullus apud Commendonum largitioni locus fuit: professus

fessus enim gratiam recipere, rem constantissi-
 mē semper remisit. Rex inde studio ejus magis
 incitatus per Petrum Miscovium Plocensium Epi-
 scopum designatum, quo intimo consiliorum
 ministro utebatur, Commendono institit suam ad
 Cardinalatum commendationem offerre diligen-
 tem, accuratāque, & addebat ad persuadendum
 Miscovius, cū aliorum Regum rogatu externos,
 & Romanæ civitati ignotos in illum ordinem
 Pontifices Maximi sæpe cooptassent, haud du-
 bium videri, quin Regi Poloniæ hominem ma-
 gnis in Rempublicam meritis commendanti
 gratificaturus Pontifex foret, præsertim quòd ex
 quo regnare Augustus cœpisset, nemini eum
 honorem petiisse constaret. Quin & missurum de-
 ditā operā Romam, qui hoc summis precibus
 à Pontifice contenderet, Regem pollicebatur.
 Ille haud magis cupidine honorum, quàm antea
 munerum suam labefactari constantiam est pas-
 sus, & qui in ipsa Urbe suffragatores nunquam
 quæsisisset, ne Regis quidem vsurum commen-
 datione respondit ad eum honorem, cui se pa-
 rem non duceret. Et cū vni Pontifici Maximo
 operam, & fidem obligasset suam, non alterius
 quàm Pontificis judicio sua merita, seque existi-
 mari debere; vetuitque verbum vllum ea de re
 Romam scribi, in eoque ita perstitit, vt Miscovius,
 qui eum præcipuā benevolentia colebat,
 necum sæpe questus sit, eum dignitati suæ in-
 eptè deesse, qui vltro sese offerentem fortunam

contumaciter repelleret: non sanè parvo moderationis, & abstinentiæ documento, cùm neque dubia spes ostendi, neque adversari mos videretur, & plura, & recentia exempla extarent eorum, qui Regum gratiâ in eum dignitatis gradum ascendissent, & tum quoque niti quidam dicerentur. Sed is mos tantùm abest, vt probandus, imitandusque Commendono videretur, vt dicere soleret non aliunde graviora, aut plura detrimenta Romanæ rei esse importata. Dum enim quidam ejus, ad quem venerint, non à quo missi fuerint, gratiæ serviunt, & in rem missi publicam, suam agunt privatam, eos non solùm liberè, ac fortiter mandatum munus non obire, sæpe de fide, atque officio decedere, sed semel cupiditate, atque ambitione prolapsos, ipsam quoque Rempublicam prodere, per cujus opes crescere animo destinarunt. Quod Pius Quartus Pontifex Maximus serò quidem post lectos ab se in Senatum quosdam suspicionis ejus maculâ asperfos, sed aliquando sensit, decretoque scivit, ne cui Regis, aut Principis, ad quem Legatus fuisset, ejus ad honores commendatione vti liceret; qui fecisset, ei noxæ esset. Augusto quanto admirabilior hæc integritas, invictusque adversus omnem cupiditatem, & gratiam animus erat, eò acrius objecturum se conatibus suis eum suspicabatur. Laudibus igitur eum ferre, industriam, prudentiam, fidem, pietatem omni sermone prædicare; traditos; commendatosque ab

eo augere, ornareque, hæreticos edictis coercere; denique ut cum Senatore Regni sui de Republica conferre, consilium exquirere, & plerumque uti. Hæc incusserant metum Reginae, ne Commendonus ad juvandum inceptum Regis suscepisset, quam illi suspicionem malevoli quidam inculcaverant; cujus ignarus Commendonus rediens à Russia Radomiam, ad visendam eam, etsi suspectum id Regi intelligebat, diver- tit. Benignè admodum hospitio acceptus, post epulas remotis arbitris Regina omnia, quæ machinari Regem senserat, Commendonum edocuit, quæque sibi objicerentur refutavit: inde quantâ injuriâ, & quàm indignè afficeretur, multis cum lachrymis exposuit: Regis nomen nunquam aliter quàm summo cum honore usurpans, omnemque ab eo culpam in quosdam, qui plurimum gratiâ malis artibus quæsitâ apud eum valerent, avertens. Commendonus bonum animum habere eam, & causæ, & innocentie suæ fidere jussit, sibi & ante omnia explorata, & præparatos è Catholicis probos, & recti amantes, qui si moliti aliquid adversus eam hæretici fuerint, se eis audacter opponant, nec vlla in re officio suo se defuturum. Hac mota oratione Regina simpliciter aperuit quæ delata ad se de illo essent. Per eum cum Pontifice Maximo de suo dirimendo matrimonio agi jam cœptum, atque ipsum, quo Regi gratificetur, huic rei favere, neque si adversaretur tanto in honore, at-

que dignitate apud impotentem cupiditatis huius futurum, quæ tamen nec credita ab se esse, cum contraria famæ sint, quæ de ejus integritate, ac religione circumferretur, nec celare eum voluisse. Pauca adversus hæc Commendonus: atque illud primum sanctè affirmat, se cum Rege ea de re verbum nullum vnquam esse locutum; cæterum ad se quod attinet, sic vitam instituisse, vt non opinantium, aut obtreçantium sermonibus, sed rectæ mentis conscientia stare, & in omni negotio fidem suam rebus quàm verbis purgaram, probatamque mallet: Quæ Cæsari fratri, quæ familiæ vniversæ cum Pontifice Maximo gratia, & benevolentia intercederet, & cum parente suo viro optimo, & sanctissimo intercessisset, satis quidem ab hoc metu securam eam reddere debuisset. Sed Pontificis ipsius fide multò securiorem esse eam debere, qui quod divinam vim, atque sanctitatem habet, id vt rescinderet, nullius mortalis gratiæ, aut dignitati daturus vnquam esset. Tum verò Regina dextram ejus amplexa effuso fletu, per sacerdotium, quo præditus esset, per virtutem ejus, nomenque, & existimationem, quam partam apud omnes bonos haberet, per parentis sui memoriam, cui charus ipse in primis fuisset, orare eum, atque obsecrare instituit, vt solitudini suæ subveniret, seque indignè proditam, desertam, abjectamque ab omnibus vnus pro officio, & fide sua tuendam susciperet, atque hæc aded demissè: & tam

crebris inter fletum, lacrymâsque singultibus cigit, ut Commendonum tam claræ, tantique fastigii feminæ miseratio confunderet. Consolatus eam, suamque illi fidem, studium, diligentiam non defuturum pollicitus discessit. Petricoviæ Rex cum frequens Concilium convenisset per eos, quibus data provincia erat, quod antè diu concoxerat, occultèque habuerat, consilium proferre institit. Bifariam Poloni de Republica coeunt. Rex cum Senatu, in quem Episcopis, Palatinis, Castellanis (hæc sunt honorum, & magistratuum vocabula apud eos) jus est veniendi, centum & quinquaginta ferme hominibus, cum omnes adfunt, quod haud scio an vnquam accidat, consultat. Equites, quo ex ordine Senatores leguntur è singulis regionibus (in plures autem Poloniæ Regnum dividitur) binos, ternosque, aut plures etiam Legatos ad Concilium mittunt, qui de Republica in medium consultant (terrestres Nuncios ipsi appellant) ii separatim conveniunt, & quæ visa fuerint ad Regem, & Senatum referunt. Hi nuncii initio ad id modò mittebantur ad Concilia, ut decreta Senatus domum ad suos renunciarent: sed sub Augusto novam, & veluti Tribunitiam potestatem invaserant, cum ex licentia sacrorum audaciores ad omnia facti fuerint, ipso fovente eos Augusto, minuere dignitatem Senatus optante, & ipse cupiditatibus suis licentiùs indulgere. Hinc citiùs, quàm ipsi sperassent, omnis ferme Respublica

sub arbitrium Equitum iit : non tributa decerni , nisi accepissent , non leges fieri , quas ipsi non probassent , nihil denique pati in Republica , nisi ex auctoritate , & libidine eorum agi , omnibus aliis intercedere ; nec dicto audientem fore nobilitatem denunciare. Ipse interdum Senatus , penes quem publici Consilii majestas , correptus , atque acerbis verbis objurgatus ab iis est. Quin Senatorum quidam omisso amplissimo ordine transire ad Equites , creatique Nuncii malebant , quò populares haberentur , plúsque in Republica pollerent , & vnus , qui cohibere vim eorum poterat , Rex , incitabat. Inter hos Commendonus è Catholicis acerrimum , atque optimum quemque familiaritate , & benevolentia conjunctum habebat , à quibus & de rebus , quæ religionis causam attingerent , edocebatur , & ipsi consilia cum eo conferebant. Itaque cum referente Ostorogio quodam diserto homine , ac nobili in primis viro , & summo hæretico , de Regina agi cœptum esset , quâ sterili , ac filios non gignente Reipublicæ opus non esse injecerat ; adversantibus , qui à Commendono instructi erant , magnis contentionibus est certatum. Ad extremum & hæretici tenuère vt rogaretur Rex , vt in gratiam cum Regina rediret , cumque ea conjunctè , & amanter viveret , neque liberorum spem suis præcideret ; & Catholicis , vt omnis repudiū , dirimendique matrimonii mentio ommitteretur. Ut ventum in Senatum est (in quo Rex

de industria adesse noluit, seu pudore absterritus, sive ex dictis Nunciorum, quæ respondenda sibi essent, meditaturus) idem Ostorogius summam Reipublicæ agi præfatus, copiosâ oratione Senatuum est adhortatus, Ut non præsentibus modò rebus consulerent, sed longè in posterum, quod sapientiam eorum deceret, prospicerent. Vivo Rege non alium rectorem desiderare Rempublicam, sed hominem eum, & progressum ætate, & morti etiam obnoxium: Rempublicam æternam esse oportere, quam, si quid Regi humanitus accideret, in cujus manus venturam? Sic eum de se, sic majores ejus meritos, vt non ipsum modò regnare, sed in ipsius manere domo Regnum velint, quod qui fieri ipso filios non suscipiente posse? Filios porro qui suscipiat tertium jam annum sepositâ, & procul habitâ vxore? ipsorum esse partes, qui parentum sanctitatem apud Regem meritò obtinerent, eum in gratiam cum Regina reducere: eodem tempore & Poloniæ populis spem propagandæ Regiæ stirpis ostendere, & exemplum parum integrè culti conjugii ab hominum oculis amovere; ne spretum inde in malum publicum erumperet. Et paucos hæc quò spectaret oratio, fallebat, quòd gravis jam esse hujus rei fama cœperat, & vt assentatio, & negligentia publicè ferè prævalent, etiam qui Regiæ injuriâ movebantur, respectu Regis silebant. Ucangius, qui Senatus ob Archiepiscopalem dignitatem erat princeps, sequenti die in Senatu,

quæ Equites movissent , exposuit Regi , adjecit-
 que Senatus verbis , quæ apta rei sunt visa. Rex
 ad mœstitiam compositus posse ab se & Reipu-
 blicæ occupationes opponi , quibus curis disten-
 tus per hoc omne tempus fuit , & morem majo-
 rum , quibus placuisset Reginas à publicis con-
 siliis abesse , questósq; sæpe multos matrem
 suam , dum vixit , nimis se publicis rebus im-
 miscere solitam , quòd ferè secuta virum , fi-
 liúmque Concilia Regni habentes sit , sed prom-
 pturum se apud eos simpliciter , quæ animum
 » obturbant suum. A probis , & in scientia divina-
 » rum rerum apprimè versatis hominibus injectam
 » sibi religionem esse , negantibus justí conjugii
 » jus sibi esse cum Regina , cujus sororem antea in
 » matrimonio habuisset. Hinc se vehementi con-
 » siliari curâ , ne incestis implicitus , & pollutus
 » nuptiis , Dei iram in se quòtidie magis incitaret ,
 » petere ab iis , vt se consilio juvarent. Respon-
 » sum ab Ucangio rem non esse hujusmodi , de
 » qua statim dicendæ sententiæ viderentur. Ita
 » spatium ad cogitandum , componendúmque con-
 » siliium est sumptum. Ucangius Episcopos om-
 » nes , qui tum præsentés erant , & præterea ex sa-
 » cerdotum ordine quicumque aliquam doctrinæ
 » opinionem in sacrarum litterarum studiis habe-
 » rent , convocavit in Templum , & ad Commen-
 » donam misit simul significatum , de qua re id
 » Conciliúm esset habiturus , simul quæsitum , an
 » ipse adesse vellet , qui cùm maximè velle respon-
 » disse ,

disset, sequenti die manè summo in Templum perrexit: Ventum ad certamen, idque vni sibi excipiendum, sustinendumque esse existimans, quando Episcoporum in aliis animus, & audacia, in alijs fides desideraretur. Confedit medius inter Episcopos Commendonus, in eum omnium oculis, auribusque intentis. Tum Ucangius Regem cum se solvi non potuisse existimet, divinâ lege, quæ est de matrimoniis inter conjunctos affinitate; quanta illi cum Regina esset, non ineundis, statuisse cum ea sibi divortium faciendum esse. Hæc dicentem Nicolaus Volcius Uladislaviensium Episcopus interpellavit, negans Regem ita esse locutum. Tum Padnevius Cracoviensium Episcopus Regem ait admonitum à suis, oratumque, vt cum Regina pro conjugii sanctitate, quo obstricti inter se essent, viveret, objecisse religionem, quâ se diceret deterreri, propterea quòd vereretur, ne lege, quæ matrimonio inter se tam propinquos jungi vetat, ita tenerentur mortales, vt eâ exsolvi vlllo modo ipse potuerit; proinde Episcoporum de eo sententiam rogasse, vt eorum potissimum consilio vteretur, qui divinarum rerum, & sacrorum interpretes sunt constituti. Id excipiens Ucangius Commendonum oravit, vt ipse eos doceret, quid consilii ad Regem super tanta re afferrent. Ille nihil cunctatus, ac si rem in tam celebri, ac frequenti cœtu explicuisset, seque palàm indicasset, si si vel ruentem jam posse sperans. Et rem Rex,

» inquit , rite , & sapienter fecit , qui de quo illi
 » incussa religio fuit , haud alios , quàm Episcopos
 » consulere elegit ; & ego à vobis statim ei occur-
 » sum , omnémque ex animo ejus scrupulum con-
 » tinuò erutum malle , quàm de re minimè du-
 » bia deliberando speciem dubitantium præbere ,
 » & Regis augere hæitationem : Matrimonium
 » rem inter mortales sanctissimam esse , & JESU
 » CHRISTI voce sancitum , & præceptum , vt
 » quos Deus conjunxit , homo non separet. Pau-
 lum hîc orationem interpellans Uçangius : Re-
 » cè , inquit , sed , vt ego audiui , est apud Jurif-
 » consultos , quod initio constare non potuit , id
 » ne tempore quidem perfici , aut invalescere. At-
 » qui , inquit Commendonus , hæc inter propin-
 » quos conjugia maximè constare , & jungi initio
 » poterant , nullo enim vel Dei jussu , vel naturæ
 » lege , sed tantùm instituto , ac decreto Ecclesiæ
 » prohibentur , cui cùm in honorem duorum Re-
 » gum Pontifex Maximus jam derogavit , tum
 » ipsos illo decreto ampliùs non teneri : nam quod
 » Levitico præcepit Deus , Sororem vxoris tuæ in
 » pellicatum non accipies , ad hanc rem non per-
 » tinere ; subjecisse enim illico Deum , Non rele-
 » vabis turpitudinem ejus adhuc illâ vivente : & il-
 » lud in Evangelio , Non licet tibi habere vxorem
 » fratris tui , eandem rationem habere vetantis vi-
 » vx conjugis sorori corpus miscere , aut detractam
 » fraterno lecto vxorem sibi incestis nuptiis con-
 » jungere. Ergo , inquit Uçangius , ad eundem

Pontificem Maximum est Regi confugiendum ,
 qui quos lege solvere potuit , quâ jus ineundi ta-
 le conjugium adimitur , profectò dirimendi quo-
 que ex auctoritate sua conjunctos potestatem ha-
 bebant. Longè verò aliter se res habet , inquit
 Commendonus ; nam postquàm legis , ex qua
 jus connubii non erat , sublatâ vi , maritali se fœ-
 dere conjunxerunt , tum verum , & justum inter-
 cedit matrimonium , quod dirimi , aut solvi nul-
 lius mortalis ope jam possit , tantâ est religione ,
 ac sanctitate ab ipso Deo munitum , & confirma-
 tum ; & potestatis quidem Pontificis fuit iis ve-
 niam legis dare , sed devinctos jam matrimonii
 vinculis dissolvere , nec Pontifex Maximus , nec
 mortalium quisquam potest , quemadmodum o-
 leum si in ignem non injicias , non incenditur ,
 at idem si in ignem effuderis , continuò concipit
 flammam , nec jam voluntate , & permissu a-
 lieno , sed sponte , ac naturâ suâ ardet , sic vt ex-
 imi , aut vindicari ab incendio nullo modo possit
 , nisi aut ipsum absumptum , aut ignis extinctus
 fuerit. Pari ratione matrimonia inter conjunctos
 iniri non posse Ecclesiæ lege interpositâ , sed legem
 si sustuleris , oleum in ignem injeceris : tum
 rectè conjunctum conjugii fœdus naturam , aut vim
 suam assequitur , quæ est hujusmodi , vt abrogari
 , aut rescindi nullâ re , nisi morte possit.
 Mulier alligata est legi , quanto tempore vir
 ejus vivit ; quòd si dormierit vir ejus , liberata
 est à lege , cui vult nubat. Iis qui matrimonio

„ juncti sunt , præcipio non ego , sed Dominus ,
 „ Qui vxorem suam dimittit , & aliam duxerit , a-
 „ dulterium committit super eam ; & si vxor dimi-
 „ serit virum suum , & alteri nupserit , mœchatur :
 „ quod quî fieret , si per remissum vxori nuncium
 „ matrimonii vis solveretur ? Propter hoc dimittet
 „ homo patrem , & matrem , & adhærebit vxori
 „ suæ , & erunt duo in carne vna. An hac potest
 „ necessitudine obstringi quidquam arctiùs ? Atque
 „ hæ divino sunt consilio , atque voce sancitæ ma-
 „ trimonii leges : quibus nemo mortalium manus
 „ attulerit. Secundùm hæc Anglicas tragædias ,
 „ ferósque illos casus , atque eventus Angliæ , quos
 „ ipse cognitos habebat , recensendo ordine mul-
 „ tis verbis copiosè , vehementer , & propè tragi-
 „ cè exposuit , sic vt qui aderant magnopere ani-
 „ mis commoveri , atque exhorrescere viderentur .
 „ Adjecit , atrocia quidem hæc , & auditu gravia ef-
 „ se , sed eo magis defendenda , quòd Ecclesiasticis ho-
 „ minibus , & Insulæ Archiepiscopo auctore Hen-
 „ ricus maximè ad cupiditatem dimittendæ vxoris
 „ esset incitatus , qui dum Regis studiis oblici mu-
 „ neris sui blandiuntur , & ad ejus voluntatem lo-
 „ quendo gratiam aucupantur , nolle se commemo-
 „ rare quas pœnas singuli Deo persolverint. Id tan-
 „ tùm dicturum , non ipsos solum dignitate , atque
 „ fortunis , spoliatos , sed omnem inde Ecclesiasti-
 „ cum ordinem strage ingenti afflictum , fundituf-
 „ que eversum in Anglia fuisse. Adjecit inde duos
 „ Henricos ætatem nostram Reges , alterum Angliæ ,

alterum Gallia tulisse: hos dispares animis par ad
 imitandum, cavendumque exemplum homini-
 bus præbuisse, insigni utrumque judicio Dei no-
 bilitatum. Gallum quidem fidei in matrimonii
 sanctitate non violanda, quam adeò constanter
 coluit, ut cum uxorem familiâ longè infra ma-
 gnitudinem suam positâ duxisset, eaque quintum
 jam annum nullum enixa partum, haud dubia
 signa sterilitatis dedisset, nec fratres Regi essent,
 quorum liberi exciperent, & intra domum con-
 tinerent Regnum, & Gallia omnis charitate
 Henrici stirpem ex eo precibus, votisque expo-
 scere vehementer sollicitaretur, & ipsa vxor non
 gravatè cessura thoro, seque in septa sacrarum
 virginum abditura fuerit, ne spem, optatâque
 tot populorum vna diutiùs moraretur; tamen
 omnibus rebus antiquiorem religionis, & con-
 jugii fidem habuit, nec admittens quidem auri-
 bus cohortationes eorum, qui aliter consulebant.
 At Henricum Anglum, quem ex summo, & vir-
 tutum ingentium gloria, & fama rerum gestarum
 viro in sævum, atque importunum tyrannum, at-
 que adeò in teterrimam belluam vnius sceleris fu-
 ror commutavit, satietate vxoris, in cujus consue-
 tudine, & convictu duodetriginta annos, liberis
 quoque susceptis, egerat, ortam clarissimo æta-
 tis ejus Rege matrimonio suo expulisse, agita-
 tumque libidinum furiis, brevi aliis necatis, a-
 liis repudiatis vxoribus sextis vsque nuptiis jura
 conjugii violasse. Quid ergo evenit? huic ex tot

» conjugijs nullam superesse prolem ; illi vnicam , &
 » diu sterilem egregiam septem liberorum sobolem
 » peperisse , quos ille moriens superstites omnes re-
 » liquisset ; non enim effrænata libidine liberos , sed
 » iusti , castéque culti matrimonii conjunctio-
 » procreari , quam Deus non ad propagandum mo-
 » dò genus instituit , sed illius societatis , quâ ille
 » Ecclesiæ suæ arctissimè copulatur , & conjungi-
 » tur , signum , atque indicium , id est , sacramen-
 » tum esse voluit ; in quo suscepti filii veri numinis ,
 » veræ fidei , & pietatis cultores educantur. Proin-
 » de mitterent ipsi has consultationes de re , quæ
 » dubitandi , aut deliberandi causam non habet ,
 » quibus alitur id malum , non discutitur ; & ab
 » initio præciderent hanc in Regis animo cogita-
 » tionem , & radicitus evellerent , ne stirpes rena-
 » sci vnquam possent , quas qui serere conantur ,
 » eos improbos , & Regis , & Reipublicæ , & bo-
 » norum omnium hostes ducerent : dum enim per
 » speciem religionis fallaces , & importuni homi-
 » nes revocari student à falsi flagitii , peccatiqué
 » conscientia Regem , efficiunt , vt verè , & publico
 » periculo peccet , piaculóque gravissimo se , Re-
 » gnúmque obstringat. Regum cupiditates fræna-
 » ri , non incitari oportere ; tanto enim majore vi
 » ferri , quanto ex altiori dignitatis fastigio erum-
 » punt , nisi amicorum occurrat fides , quæ eos ve-
 » luti frano contineat , regátque ; quòd si pestifer
 » aliquis assentator præcipites porro impulerit ,
 » haud secùs quàm saxum ex edito monte per de-

clive evolutum nullâ vi, aut conatu sistas, donec ad
 imum vallis cum magna rerum strage pervenerit. Quomodo
 magis iis cavendum, providendumque esse id moliri, ac
 impellere saxum improbi assentatores ne possint; docerent
 ipsi Regem nihil esse, cur animum variâ religione sollicitum
 habeat, quando in ejus, & Reginæ conjugio vitii nihil sit
 (quæ æquitas, & pietas ipsius est) cum quanta sanctitas,
 & quàm indissolubile vinculum ejus, intellexerit, absistet
 molestis se afflictare curis, & in Dei voluntate, & Ecclesiæ
 placitis acquiescet. Hoc quo Regis animus stimuletur
 scrupulo crepro, omnique dubitatione ejus sedatâ, futurum
 ut in pristinam cum Regina gratiam rediret, unâque
 concorditer, & conjunctè, ut eorum necessitudo postulat,
 viverent. Verùm si ab recenti hoc dissidio in convictum,
 & consuetudinem ejus reduci se continuo Rex non
 patietur, vim illi afferendam non videri: Tempus, Deumque;
 rationem, ac viam reconciliationi eorum aperiturum: ipsi
 piis utrumque precibus Deo commendarent, atque interea
 darent operam, ut si qua incommoda opinio, si qua
 offensio hæsit in Regum animis, ea studio, ac sedulitate
 eorum tolleretur, atque sanaretur. Adjecit postremò,
 ut cogitarent, quàm alieno tempore tam periculosas,
 & inutiles res moverent, cum & gravi bello à Moscis
 premerentur, nec vlla circa satis fideli à finitimis
 populis pace niti possent, & multis præterea in
 testinis incommodis ægra, atque afflicta eorum

» Respublica esset. Hæc cum Commendonus compositè, copiosèque, & summa cum gravitate, quæ propria omnis sermonis, actionisque ejus semper fuit, disseruisset, omnium non approbatione solum, sed admiratione constantiæ, integritatis, & prudentiæ accepta oratio est; qua & rem ipsam perspicuè, & distinctè enodatam expedivisse est visus, & perstrictos qui Regi suasores, adjutoresque exitiosi consilii putabantur, egregiè deterruisse, atque caput ipsum hujusce mali recidisse. Nullius præterea rogata sententia est, & tergiversante, & nutu magis, & motu corporis, quàm dictis assentiente Ucangio, Padnevius gratias Commendono, suo, & aliorum nomine amplissimis verbis egit, atque ita prorsus facturos, quemadmodum ipse censuisset, dixit. Sequentibus diebus separatim optimus quisque, qui illi concilio interfuerunt, domum ad eum venire, gratias, laudèsq; habentes, ejusque virtute liberatam eorum Rempublicam, discussumque ingens periculum prædicantes. Miserat Rex accitum eum ad se postquam à Nunciis res in Senatum adducta prodierat, & antè quoque sæpe injecerat, habere se, de quo magnopere colloqui cum eo vellet. Eo plus negotii Commendono in mitiganda, sedandaque Regis perturbatione fuit, quòd rationem omnem aspernabatur ægritudo animi sui non potentis. Præfatus id illud esse, de quo multo antè agere cum eo statuisset, cujus & prudentiæ tribueret meritò plurimum, & pietatem

ratem in Rempublicam, & in se studium, ac be-
 nevolentiam, & omni re fidem, ac religionem
 spectatam, cognitámque haberet, à cruciatu,
 quo se dies noctésque aiebat torqueri, à lachry-
 mis, à desperatione exorsus omnia perpeti sup-
 plicia, omnia aduersa paratum subire, famam,
 vitam, Regnum amittere facilius posse, quàm
 cum illa vivere. Præterquam quòd ingenia, quòd
 mores non congruerent, ab illa se fœditate co-
 mitialis morbi, vt à peste, & morte abhorrere,
 & quo haud minùs terreretur, non ab vno sibi,
 sed à pluribus spectatæ fidei, atque doctrinæ vi-
 ris affirmatum, verum inter eos matrimonium non
 constare. His animum confici, ac lacerari assiduè
 suum. Ab ipso pro amore, quo complexus eum in-
 de ab initio adventûs ejus in Poloniam esset, pro
 fide, quam ei rerum suarum omnium quantam
 vix vlli ex intimis amicorum habuisset, petere,
 orare, obtestari, vt viam, & rationem, quæcum-
 que esset, eripiendi se huic miseræ aliquam in-
 veniret: iterum sibi vitam, iterum datum Re-
 gnum existimaturum: aut ab ipso liberari se, aut
 à nemine posse. Nihil verò postulatum à se, ni-
 hil factum, nihil obtentum, nisi ritè, ac de Pon-
 tificis maximi voluntate, & concessu velle. Quæ
 cum diceret, non in vultu modò dolor animi in-
 gens eminebat, sed crebræ etiam oculis emana-
 bant lacrimæ. Animadvertere hîc libet, quan-
 tam fortuna facultatem Commendono in manus
 tradidit, Regem sibi immortalî beneficio devin-

ciendi, si modò blandiri paulùm cupidini ejus, fovere spem, & offerre operam, & studium polliceri sustinuiſſet : sed ejus non tam abſtinentia, conſtantiâque tentata eſt, quàm ipſe ſimul dolore, ſimul difficultate hæc. audiens afficiebatur. Tam amanter animum profundenti in ſe Regi adverſari durum, atque inhumanum, adeò impotentem, inflammatumque, ac propè affectu nimio amentem mitigare, ad rationem, ad conſilium revocare maximè arduum, & ſpiſſum videbatur. In re tam ancipiti ab integritate, atque fide ſua ſubſidium petiit ; & ſummis humanitatis meritis Regis in ſe prædicatis, nec ulli ſe, qui majorem ex caſu ejus dolorem caperet, profeſſus concedere locum, qui ſibi vnicus daretur, gratiam ei aliquam referendi, & ſuam in eum fidem & pietatem teſtandi, prætermitti à ſe non deberet, Reges quò majore poteſtate, & copiâ rerum omnium cæteris hominibus præſtent, cò ferè magis ab amicis, à quibus vera audiant, inopes eſſe. Nam probos quoque, & conſtantes viros ſubigi cupidine, aliisq; auctoritate, & opibus, quæ Regum gratiâ parantur, excellendi, & nullâ re faciliùs, quàm ad alterius voluntatem loquendo, aſſequi. Hinc omnia auribus dari, nihil veritati : Hinc sæpe magnos Reges in ſumma veri ignoratione verſari, atque ex eo innumeralia peccata oriri, validiſſimâque Regna ſapiùs pernicioſis adulantium illecebris, quàm hoſtium armis eſſe ſubverſa. At ſibi ſtare eum Regem,

cujus tanta haberet benignitatis & amoris officia, blandâ, & ad gratiam compositâ oratione non fallere. Si res facultatem haberet, cujus illi studio tam vehementi teneretur, nullius operam illi promptiorem fore, cum verò ejus ne fingi quidem spes vlla possit, cur eam alat cogitationem, quæ Regi & curam, ægritudinè que augeat, & periculum creet? cur ut placitura loquatur, vera, atque vtilia fileat, in quo & ipse à fide, atque officio discederet, & Regem humanissimè de se meritum non turpi solùm, sed pestifera assentatione decipiat? In ipsos inde Nuncios acriter est investus, negans eos aut Regis, aut Reipublicæ studio hæc movere, sed locum turbandi præsentem rerum statum quærere: Nuncios eos appellari, quia legati à sua quisque civitate ad Concilium sint, cum certis præfinitis, atque etiam scripto comprehensis mandatis, quæ mutare, à quibus discedere illis jus non esse. Juberet eorum sibi mandatorum ab singulis commentaria exhiberi, facilè deprehensurum nihil illis publicè à suis ea de re imperatum. Labem perfidiæ proximam non solùm de eo, quòd justifi non sint contra civitatum voluntatem referre ad Senatùm ausos, sed ex sua libidine Regem ipsum arguere, ei vivendi leges ferre, atque ejus intima domûs, & lectum ipsum geniale scrutari, & si quid rixæ sibi cum vxore sit, inquirere, denique rem periculi, atque offensionis plenam ciere non veritos, qui si Reginæ vicem

» dolebant, aut Regem cupiebant ab inclementi in
 » illam animo, aut etiam ab errore aliquo revocare,
 » an non prius, quod nos divinæ docent litteræ,
 » ipsum solum admonitum, & precibus cum eo
 » actum oportuit? statim nullâ modestiâ, nullo
 » more, nullo majestatis ejus respectu penè accu-
 » satoriè palam in Senatu Regem perstrinxisse; ni-
 » mirum eos aliud spectare, turbas quærere, &
 » quâ audaciâ religionem, & omnium sacrorum
 » jura violarunt, eâdem occasionem novandi in Re-
 » publica res captare, & moturos aliquid, quod
 » deinde sisti sine magno negotio non possit, nisi
 » ipse effrenatæ eorum licentiæ obviam ierit, & in-
 » tra muneris sui fines manere coëgerit. His in-
 » cusatis eadem illa repertiit, quæ nuper apud Epi-
 » scopos disseverat de vi, ac sanctitate matrimo-
 » nii, quod semel ritè initum infringi, aut dirimi,
 » nisi morte, non potest, iis ab eo vinculis, eâ im-
 » mutabili lege esse constrictum: nec ipsum affini-
 » tate, quæ illi cum Regina erat, à conjugio ejus
 » prohiberi, quando ex auctoritatē Pontificis Ma-
 » ximi antè de jure Ecclesiastico derogatum fuerit.
 » Quod non datum à Deo (nam sic quidem attin-
 » gere, aut solvere scelus inexpiabile foret) sed ab
 » Ecclesia scitum, quo periculis, quæ maximè in
 » convictu, & domestica propin quarum consuetu-
 » dine esse videbantur, occurreretur, & peccandi
 » licentiam hominibus reprimeret, & cohiberet.
 » Aut ergo imperitissimos divinarum litterarum,
 » aut improbissimos mortalium esse, quicumque

animum ejus turbare vanâ religione his injectis
 dubitationibus conati essent; nimirum callidos
 homines rimatos esse Regis sensum alienatum,
 abhorrentemque ejus à Regina animum intel-
 xisse, atque hunc ineundæ gratiæ locum nactos
 protinus invasisse. His falsis ægri animi medicis
 haud aliam mercedem deberi, quàm si Regi æstu,
 ac feбри ardenti gelidam aquam obtulissent, eam
 depellendo morbo, & recreando corpori esse af-
 firmantes: quâ avidè eporâ multò inde graviùs,
 vehementiùsque, quod ferè fit, affligeretur, at-
 que etiam in magnum salutis, & vitæ discrimen
 adduceretur. Quæ pœna sive temeritati, sive ma-
 litæ negetur deberi? an vt gratiam levatæ pau-
 lùm in præsentia sitis capret, aliquis Regem suum,
 & in Rege Rempublicam prodat, atque in ex-
 tremum periculum adducat? an quis mihi pu-
 blico periculo ludat? Næ hos non amicos, non
 salutis, non tranquillitatis suæ studiosos duxerit,
 vanum incutientes timorem, vbi non est timor.
 Angliæ deinde recensuit ruinas, atque Henri-
 cum pari assentatorum peste corruptum, & cum
 nobilissimo Regno perditum, ad vltimùmque e-
 xitium præcipitatum fuisse; idque ipsum postea
 eum inter suos aliquando questum constare, &
 quanta commutatio morum ejus secuta esset,
 quem inter omnes ætatis suæ Reges clarissimis
 virtutum laudibus longè præstantem, & ab tali-
 bus corruptoribus depravatum, atque inductum
 in tam ferum evasisse monstrum, vt truculentio-

» rem Tyrannum ne veteres quidem scriptores me-
 » moriæ prodiderint, & quæ natura Tyrannorum
 » est, cum cædibus suorum, rapinisque grassaretur,
 » haud secus, quam si expilandum, vastandumque
 » suam ipse Regnum suscepisset, adeo suspectam
 » omnium fidem habuisse, ut ne vxoribus quidem
 » suis, quas singulis propè annis pari incontinen-
 » tiâ dilexit, & inconstantiâ abiecit, fideret; ac ne
 » ipse quidem minus se suspectum omnibus, atque
 » execrandum esse sentiret. Quin Gallorum ipso-
 » rum, & quorundam Germanorum, quorum amici-
 » tiâ se, ac fœdere junxerat, insidias timere soli-
 » tum, & cavere omnia, & circumspicere, tam-
 » quam si terrarum orbis ad eripiendum ei Re-
 » gnum, & immania scelera, queis se contamina-
 » verat, vindicanda, conspirasset, ad omnia pave-
 » re, & in mediis voluptatibus, in quibus assidue
 » volutabatur, interdum subitis terroribus corripe-
 » retur, tantisque curis, angoribus, sollicitudini-
 » bus, suspicionibus diuturnis, nocturnisque adeo
 » fatigaretur, interdum ut professus inter amicos
 » sit, nihil sibi accidere posse morte optabilius.
 » Audivit hæc attentè Augustus magno silentio,
 » nec dicentem interpellavit vnquam, sed gemitus
 » crebros, & suspiria ab imo pectoris subinde mit-
 » tebat, ut faciliè appareret vinci magis veritate
 » eum, quam suam ab ipso cupiditatem vinci pos-
 » se. Postremò, Et mihi, inquit, mori satius est,
 » quam cum illa vivere: cui malo privato vnquam
 » nuptiæ infeliciores contigere? Conjugem non

habeo, & conjugii vinculis adstrictus teneor, & cum præter me nulla tot Regum in Polonia stirps reliqua sit, mihi ætate, & valetudine integrâ præcisam spem liberorum cerno, quod vnicum, & domus, & vitæ solatium, & Reipublicæ stabilitimentum erat, & unâ mecum Regum stirps, nomen familiæ est interiturum; vnus infinitæ, atque intolerandæ miseræ, nec remedium, nec modum, nec finem inuenio, cum vxore cælebs, & maritus sine vxore, prodigium, atque ostentum matrimonii futurus perpetuò sum. Hæc ingenti motu animi cum dixisset, iterum orare, atque obsecrare Commendonum institit, vt si qua ratio iniri posset, sibi & Regno consuleretur; nam ad cæteram infelicitatem suam accedere studium popularium suorum, vt ipse suscipiat liberos, iisque operam det, deque eo sæpe molestas voces auribus suis accidere. Commendonus cum adeò impotentem cerneret, vt quas refellere rationes nequiret, eas tamen per mollitiem, atque infirmitatem respueret, iterum hortatus est eum, Ut animum ad constantiam, firmitatēque revocaret, neque huic ægritudini ita succumberet, vt se de rationis, & prudentiæ statu dejici pateretur, & reputaret omnino quanta, & quàm ad multa pertinens res moveretur, & quæ nunc fortuna, quæ conditio Regni sui esset: quanto intestino morbo laboraret turbata, & pravis opinionibus, erroribusque omni sacrorum disciplina, & audaciâ, atque licentiâ Magistratum, atque legum ma-

» jectate convulsâ, & multis Principum alienatis de
 » eo decreto, quo publicis vectigalibus, bonisque
 » cedere eos coëgisset. Ad id tot propè hostes cir-
 » cumstare Poloniam, quot circâ essent finitimi
 » populi. Imminere Russiæ Vallachos, Tartaros
 » populari Podoliam, Lithuaniam gravi Moscorum
 » bello vrgeri: Regibus Suetiæ, Daniæque, Litua-
 » niam carpi, Germanos naturâ infensos ereptam
 » Prussiam fremere. Cæsarem ipsâ illâ suspitione
 » sollicitari, quòd armis se à Transilvaniæ Regulo
 » petitum Rege auctore opinetur, questúmque de
 » eo apud suos ipsum non ignorare. Quid si hæc
 » insuper ignominia non illi solùm, fororíque,
 » sed vniversæ Austriæ familiæ imponeretur? Ab-
 » sisteret iis consiliis, queis se gravi curâ, & Re-
 » gnum ancipiti discrimine implicaturus esset, &
 » desineret ea sperare, quæ humanas vires exce-
 » dunt, in quo graviùs ipse, quàm Anglus Henricus
 » esset peccaturus, quòd de eo perfectum iudicium,
 » sancitâque lex fuerit, ejúsque tam recenti, tam
 » insigni, atque exitus tam funesti exemplo deterreri
 » omnes possint. Hæc se ei tam liberè nunquam fuisse
 » dicturum, quæ insolentia, gravi áque auribus ejus
 » fore meritò suspicari posset, nisi pari & officii fi-
 » de, & pietatis studio erga ipsum afficeretur. Gra-
 » tiam se quidem ejus maximi facere, sed pluris
 » salutem, atque incolumitatem æstimare. Po-
 » stemò Augustus, quamquam perturbatione, ac
 » dolore disrumpi videretur, tamen vim, inquit,
 » afferre insuperabilibus equidem, Commendone,
 nolo:

nolo : meo infelici fato, quando ita necesse est, «
 parebo. Tu autem cave putes tuâ me oratione, aut «
 libertate offendi : nam ut mihi gravis, atque a- «
 cerba res sit, de qua disseruisti ; tuus tamen in «
 me animus, & hæc fides, & religio non jucunda «
 esse non possunt. His sermonibus sedatus non «
 nihil est Regis animus, atque in præsentia om- «
 nis ejus rei mentio omiſſa; neque datum Nunciis
 responſum, neque ab iis petitum; ita compressum
 est oriens illud incendium, quod si vires cepisset,
 si Commendonus paulum modò cupidinem Re-
 gis fovisset, aut loci aliquid spei ei reliquisset,
 haud dubium erat, quin conflagraturum validum,
 ac nobile Regnum, interiturumque fuerit. A Cæ-
 sare paulò post hac ipsâ de re Legati venere im-
 buti eâdem de Commendono suspicione, quam
 ei facta de se Regina fuerat, eorumdem malevo-
 lorum, atque obrectatorum artificiiis. Cæsaris au-
 ribus inculcatâ. Sed brevi ab Legatis ipsis non
 deprehensa solùm calumnia est, sed omnem e-
 rumpentis ejus flammæ impetum vnum excepif-
 se, vnum restinxisse compertum : & magnæ ea
 de re actæ à Cæsare, Legatisque gratiæ ; nec ab
 iis ceptum inde quidquam, aut actum in ea re,
 nisi de consilio ejus est : qui cùm antea pertent-
 tasset Regis animum, excusato comitali Regi-
 næ morbo, nec perpetuum eum, nec incurabilem
 esse ostendens, adeo à consuetudine ejus averſum
 animadvertit, ut auctor Legatis fuerit non solùm
 ut de concubitu, sed ne de convictu quidem

mentionem vllam facerent, ne Rex si se vrgeri ad id sentiret, quod mortis instar exhorreret, præceps inde ad divortii consilia revolveretur, omnique abjecto pudore, omni spreto periculo ruere iterum inciperet. Ab Regina obsequiis, & officiis deliniendum, permulcendúmque esse, donec tempore quoque ipse animus ejus molliretur, ac mitigaretur. Et parvère quidem consilio ejus Legati. Cæterùm Regina impatiens contumeliæ non multò post per speciem visendi suos, egressa Regno Viennam se ad fratrem contulit; quod à nobis inferiùs suo loco traderetur.

FINIS LIBRI SECYNDI.

ANTONII MARIÆ
 GRATIANI
 DE VITA
 JOANNIS FRANCISCI
 COMMENDONI
 CARDINALIS
 LIBER III.

De eo in Cardinalium Collegium cooptato.
 CAPUT PRIMUM.

A B his rebus magnum Commendoni in Polonia nomen, magna omnes cepèrat admiratio, cum viri fides, religio, & constantia morum in ore erat, tum verò virtutem, industriam laudibus ferebant. Ante omnia miraculo erat eum, & Regem ab tam ef-

Dd ij

frænata, atque impotenti cupiditate cohibere potuisse, & eundem ei aditum, eundem amicitiae locum manere, adeò quidem integrâ gratiâ, vt etiam aucta existimatio ejus apud Augustum, majoréque in honore, ac dignatione haberi videretur, & cùm hæc, tum præterea impetus hæreticorum in religionem egregiè repressi ab eo, Sacerdotes, qui perculsi, abjectique videbantur, erecti, protectique. Ad hæc multas ab illo ordine studio, ac sedulitate ejus prohibitas, ac propulsatas injurias esse; nunc ipsos excitando, animandoque Episcopos, eorúmque causæ Catholicos adjungendo; nunc Regem variâ arte tractando, continendoque ne ab officio discederet; nec parum exemplo innocentiae, religionisque ex crebris cohortationibus ejus ad Ecclesiasticæ disciplinæ cultum, quæ pæne jam omnis interciderat, obsoleveratque, profectum esse passim homines sermonibus celebrabant. Haud Romæ minor fama de præclaris hisce actionibus percrebuerat, cùm ipsorum prædicatione, ac litteris Polonorum, qui ad suos hæc perscribebant (est enim genus omne perquam curiosum, & loquax, miréque omnia observitant, nec segniùs cujusque seu bene, seu malè facta sermonibus disserunt) tum etiam ipsis Pontificis Maximi testimoniis, qui cùm de susceptis à Rege, gentéque, vt supra docuimus, Tridentini Concilii decretis litteras à Commendono accepisset, recitare in Senatu apud Patres iussit; atque eas ipse verbis am-

plissimis est profecutus; eo quippe gratior, celebriorque res erat, quo plus habituram difficultatis rati erant in Regno, vbi nec vni omnia parent, nec vniverfis eadem mens, idem de sacrorum iure sensus, ac plerisque etiam aversus ab Ecclesiâ, veróque animus esset. Necdum quid cæteræ Provinciæ fecissent, allatum erat, vt inde initium probandi, accipiendisque Concilii leges ortum, vnde minùs tam promptum obsequium sperari poterat, læti, & Pontifex, & Romani Patres acceperint. Subsecuta & reliquarum fama actionum, & metus, quousque Rex tantâ libidine dimittendæ vxoris incensus processurus esset: & mox idem ipse metus vnus virtute, constantique prudentiâ, ac sedulitate sublatus; quâ vnâ re fatebantur omnes magno non negotio solum, sed etiam periculo Rempublicam fuisse liberatam: & actæ ob id Pontifici Maximo à Cæsare gratiæ, qui repulsam, prohibitamque ab seque, ac sorore, & Austria familia iniquissimæ contumeliæ injuriam vnus se fidei, industriæque debere testabatur. Itaque Commendonius virtus; atque excellens in difficillimis rebus administrandis, explicandisque consilium, solertiâque in magna laude, & prædicatione erant. Sed ex præclaris hisce, & maximis pro Republica laboribus ad eum plurimum gloriæ, nihil fructus redibat, vt ferè virtus laudatur, & alget. Quòd ferentes ægriùs amicos, & industriæ præmia ambiciosi, divitibusque intercipi querentes sæpè rî-

debat Commendonus, ipsa rectè facta, corùmque conscientiam probis, ac modestis viris satis magna esse operæpretia differens, & mereri honores, quàm eorum assequi ornamenta pulchrius esse. Ut initio ostendimus, eam ipse secutus viam, rationemque in Republica fuerat, vt in nullius se clientelam, aut fidem traderet, probatissimi cujusque Patrum amicitias appeteret, studens eorum sibi gratiam, & benevolentiam decori, atque ornamento esse, adjiceret tamen se nemini. Eo fiebat, vt qui probarent, laudarent, diligenter etiam, atque ornatum cuperent multi: qui susciperet, proferret, enixèque commendatione, ac studiis contenderet (quod sæpè pro iis fit, qui fortunam suam alterius opibus applicarunt) esset prorsus nemo, vt in Principum amicitiiis plus splendoris illi, quàm opis esse videretur; sed qui verâ virtute, ac religione nituntur, & nullas sui secuti spes charitate Reipublicæ communi saluti cum fide consulunt, ii nimirum in Dei tutela sunt, qui quamquam vera merces maximis meritis ipse sit, ne tamen hoc quidem carere splendore dignitatis, atque præstantiæ eos patitur: atque hinc Commendonus, & absens, & nihil petens, quem nec opinari poterat laudum, & honoris sui fautorem est nactus. Pio I V. Pontifici Maximo fratris priùs fortunâ, deinde suâ ex obscuro, atque infimo loco ad altissimum, atque summum mortalibus gradum dignitatis euecto, in tanta felicitate, proventuque

rerum nihil feliciùs contigisse existimare licet, quàm quòd Carolum Borromœum sororis filium habuerit, quo rerum, atque consiliorum interprete, ac ministro vteretur. Hunc ipse adolescentem claro genere, honoratâque, ac principe familiâ Mediolani ortum ab simplicitate ingenii, probitatêque tantâ charitate, atque benevolentia complexus est, vt primis Pontificatûs sui diebus lectum in amplissimum ordinem, vnum rerum summæ præposuerit: qui quidem in maxima potestate tantâ modestiâ, ac religione egit, vt avunculi studium in eo ornando, augendôque, ingentibusque instruendo opibus nimium ipse magna ex parte cohibuerit. Idem Federico fratre, quem Pontifex ad immodicam potentiam effusâ indulgentiâ efferre videbatur, defuncto, cum se sermonibus hominum successorem fratris fortunæ, regisque inde nuptiis commutatâ vitæ ratione destinari sensisset, nec ab tali consilio alienum Pontificis animum suspicaretur, statim facris initiari, obstringique antevertit, atque ex eo tempore cum totum se pietatis studiis dedisset, ad perfectam illam Christianæ disciplinæ laudem pervenit, quam admirati magis homines sunt, quàm imitari potuerunt: Nam & vivo avunculo cum in summa gratia, & auctoritate, quâ longè omnes anteibat, summâque copia, atque affluentia rerum omnium tot eum circumstarent illecebæ voluptatum, quæ vel progressam, & confirmatam ætatem pellicere, ac labefactare potuif-

sent, adolescenti ad edenda virtutum specimina incitamenta fuere, qui se adeò ab omni luxuriæ, & avaritiæ omnique intemperantiæ contagione integrum præstitit, ut in moribus ejus clarum innocentia, modestia, ac religionis exemplum eluceret. Et mortuo deinde Pontifice ad suum munus Mediolanum profectus (erat enim civitatis ejus Archiepiscopus) omnes quibus eum largè, ac munificè avunculus cumulaverat, aut egentibus elargitus est opes, aut sacrarum rerum cultui erogavit: ipsa etiam beneficia, quæ per multa, atque vberimorum vectigalium habebat, novo Pontifici remisit, quo liberior vni Episcopalis officii, & sacrorum curæ vacaret: neque hæc, ut quidam per ambitionem, & gloriam; sed constanti decreto, & prorsus quomodo fieri nisi ex animo non potest, quippe huic humanarum rerum contemptioni consonam, & æqualem vitam egit, ne cum divitiis honorum quoque insignia abjiceret, haud vllâ re deterritus, quàm quòd ea sibi ad exequenda Episcopalis officii munia adjumento fore putavit: quo vel maxime declarasse est visus, non famæ, atque gloriæ servitum, sed populi, quem curæ, atque fidei suæ traditum regendum suscipiebat, commoda tantùm ab eo esse spectata. Atqui hujus Episcopalis officii, quod est longè omnium inter homines gravissimum, atque maximum, adeò inde omnes partes implevit, non solum sanctitate morum, ac vitæ disciplinâ, & sacrorum cultu, quibus pu-

rè,

rè, castèque, & summa cum religione quotidie operabatur, sed templis restituendis, ornandis, excolendis, novis ædificandis, & populorum corruptis moribus, pravisque consuetudinibus, quas temporum superiorum perversitas induxerat, & aluerat indulgentia Episcoporum, abolendis, & ad veterum institutorum rationem, normamque revocandis, vt in civitate vasta, & corruptelis referta, & diuturno peccandi vsu à prisca tum vivendi, tum sacra colendi religione desuefacta, non modò libidini, luxui, ingentibusque ex omni genere vitiis, quibus præcepta illa ferebatur, fræna iniecerit, sed tantos exemplo virtutis, & sanctitatis suæ amores pietatis excitavit, vt nusquam plures invenias ex omni ætate, sexu, ordine, qui piis, & Christianis officiis se, operamque suam, devoverint; nusquam templa frequentiori populo celebrentur, aut divinus cultus, aut sacrarum ædium administratio majore religione, sanctioribusque ceremoniis habeantur, nusquam denique Ecclesiastica disciplina sit intentior. Sed ne singula (quod longum esset) percenseam, tantus vir cum in suo persequendo, atque explendo munere, tum in omni laude, & officio Christianæ religionis colendo evasit, ac tanto in iis studio, cura, labore, diligentia, assiduitate, tantoque omnis gratiæ, invidiæ, offensionis contemptu est versatus, vt illorum virorum imaginem temporibus nostris retulerit, quos propagatæ Christianæ fidei gloria, & veræ virtutis, atque in-

nocentia opinio divino numine contestata in caelestium Concilium sublato consecravit. Huic igitur dum sub avunculo rerum potiretur, cum Commendono non plus benevolentiae intercessit, quam quantum fama, atque opinio, quae in civitate de illo erat, adjungere illi potuit; usus, & familiaritas certè nulla, nam praeterquamquod Commendoni animus ambitiosam illam rationem per assentationem insinuandi se in gratiosorum, & potentium amicitiam respuebat, iis, quas commemoravimus, legationibus obeundis, totum fermè tempus Pii Pontificatus ab Urbe, atque Italia abfuerat. Sed Borromeo inerat recti, honestique amor, cujus laudem vel in eo colebat, mirabaturque cum quo sibi nullum necessitudinis jus esset: virtutis quippe ea vis est, ut ignotis quoque studia, ac benevolentiam conciliet: Itaque apud eum ratio dignitatis, quam ambitiosa in se observantia major ducebatur, & spectata arduis rebus, probataque fides, atque consilium Commendoni, quamvis absentis, pluris erant, quam multorum fucata studia, à quibus quotidianis deducendi, salutandi, affectandique officii colebatur. Ad hunc Borromeum promunere, cui praepositus ab avunculo erat, referebant omnes, quicumque aliquid publicae rei gerendum accepissent. Ad eundem cum litterarum quoque à Legatis, Praesidibusque Provinciarum publicè mitterentur, summum huic rei studium, curamque Commendonus est impartitus, ut quantum reli-

gionis in rebus verè, & ex fide præscribendis, tantum in explicandis diligentia adhiberet, eo quidem magis accuratè, cogitatèque, quòd eo studio teneri, delectarique magnopere Borromeum à suis erat certior factus. Genus orationis secutus est (vt id quoque hoc loco attingamus) quod rebus congrueret, grave, ac ferium, ab omni furo, pigmentisque, & inani ornatu verborum longè abhorrens, quibus vsitatis, ac de medio sumptis non exquisitè delectis utebatur: In ordine, & collatione rerum, & sententiarum, vt nexa inter se, apræque alia ex aliis essent, elaboratior, quàm in ipsa expolienda, exornandaque oratione fuit. Nulla verò in iis prædicatio sui, nulla operæ, aut industriæ venditatio, in quo sæpe intemperanter, ac molestè jactare se quidam solent: quæ bene, atque utiliter gesta mandatis responderent, ea ad Pontificis ipsius consilium, gloriàmque vt minister referebat, studium in agendo, in renunciando, verecundiam retinens, quod cæteris additum ejus laudibus fidei, integritatis, abstinentiæ, religionisque omnium sermonibus commendabatur, incredibiliter Borromei animum in Commendonum accendit, qui pariter & in administrandis rebus, & in enarrandis prudentiam, atque ingenium ejus enitere prædicabat; nec id quidem præterire juvenis consilium volumus, qui iis rebus, virtutibusque incitatus, cum ad eam voluntatem incubuisset, vt Commendonus Cardinalis crearetur,

idque pro gratiâ, quâ apud avunculum pollebat, haud difficile fore sibi existimare posset, tamen sive à quibusdam magnæ potentix, atque auctoritatis viris Commendoni laudibus senserat invideri, quos conatui suo adversari nolebat, seu tantum ei Reipublicæ spectata utilitas sit, nullâ sibi propriâ quæsitâ gratiâ, cogitationem hanc suam tam altè compressit, ut animadverti à nemine potuerit, ac ne ad ipsum quidem Commendonum suspicio, aut indicium ejus rei vllum permanere; cujus ne habita quidem vlla ratio fuerat in quotidiana beneficiorum largitione, cum in tenui fortuna ægrè dignitatem suam tueretur; præmia, & beneficia sæpè cupidis quibusdam, atque ambitiosis auferentibus, qui omnibus occasionibus, temporibusque imminentes, omnia tendiculis circumdata egregii aucupes habent; nihil ut effugere avidas eorum manus possit. Quin Commendono tot itineribus, sumptibusque exhausto non modò pecuniæ nullum supplementum est missum, sed illa ipsa menstrua pensio ducentorum aureorum, quæ in victum est Nunciis constituta, sæpè dilata, interdum etiam nonnisi magnâ suorum diligentia à quæstoribus exacta est: adeò nihil illi ad spem ejus honoris, quo mox est affectus, ostendebatur. Sed eum haud dubiè occultâ vi divinum Numen provehebat: sub illo enim Pontifice ad amplissimum gradum pervenit, qui nec ante Pontificatum vllis sibi officiis propriè cultus, vnde jus aliquod, aut

aditum ad eam spem præsumendam habere posset, nec in Pontificatu ipso aliter illi, quàm absens per ministeria esset cognitus; scilicet, ut honor nec petenti, nec præsentanti, neque ad eum ullis amicitiiis, aut ullis suffragatoribus nitenti ultro delatus insigniori gloriâ decoraretur, & dignitatis habitum honorem, non gratiæ aut opibus tributum omnes faterentur. Pridie ejus diei, quo habita Cardinalium comitia sunt, commendanti hunc Borromeo perquam accuratè, illustriæque ejus merita in Rempublicam permulta memoranti, haud aliud respondisse Pontifex dicitur, Quàm tu verò macte virtute es fili, qui talium « virorum dignitati, atque honori favens, ipsum « te omni honore, ac dignitate dignissimum præstas; statimque assensus describi referrique in « eorum jussit numerum, quos ex ingenio suo delegerat cooptandos, & fassus pudore affici se, qui alieno admonitu ad eum ornandum indiguisset: eo libentiùs sibi suscipi illum dixit, quòd cum quosdam minùs probatos sibi invitus, coactùsque summis Regum precibus, studiisque esset renunciaturus, eo minùs apparitura indignitas foret, hujus velata testatque dignitate. Nec ullius nomen majori Collegii totius approbatione est acceptum, aut pluribus laudibus ab optimo quoque Patrum cumulatam, quorum vna propè omnium vox, sententiæque fuit non plus Commendonum ex eo honore accepisse decoris, quàm ex virtute ejus excellentibusque animi, atque inge-

nii ornamentis ad ipsos, qui dedissent, redundare. Unus omnino Patrum fuit (cujus nomini, quando jampridem fato est functus suo, parcere placet, dum astutissimum, & pessimum genus obtrectandi bonis, eosque ipsorum laudibus opugnandi proderi non pigeat) is lividi animi vitio Commendoni honori acriter invidens, nec palam ausus tantæ univèrsi ordinis consensionis, studioque obviam ire, propius ad Pontificis solium accedens, (ut est callida sui occultatrix malitia) Commendonum quidem, ait, habere eas
 „ ingenii, doctrinæ, integritatis laudes, ut nullus
 „ honor tantus sit, qui habitus ei ante tempus videri possit; sed tamen gravissimo tempore Reipublicæ in tanta eorum inopia, qui spectatâ fide, atque industriâ mitti publicè extra Italiam quò, & ad quos posceret usus, possent, virum, & tractandi Regum animos, & exterarum rerum longè peritissimum flore ætatis, & robore valetudinis quantivis laboribus, aut negotiis parem præmaturo studio honestandi egregia ejus merita non revocandum à præclaro, & multis mortalibus salutari industriæ, atque gloriæ cursu, majorisque ex tam insigni virtute, ac pleniores fructus esse præcipiendos, & aliis interim remunerato ornatoque præmiis honorem purpuræ, ut non negandum viro tali, ita Reipublicæ causâ nonnihil differendum esse videri. Ne lecturum quidem tam impudens nocendi argumentum sine risu, ac stomacho arbitror quemquam. Pon-

rificem certè & ingenii hominis, & harum artium haud ignarum veterator non fecellit, qui eo per risum sine responso dimisso de Commendoni Cardinalatu retulit adèd magnificis verbis, vt non ornatiorè modò ipsum ordinem amplissimum illius viri dignitate, & decoribus futurum, sed munitiorè etià, ac firmiorè tantæ virtutis fultum præsidio diceret : atque hac ille viâ, hoc maximè modo Cardinalis est factus IV. Idus Martii M. D. Lxv. ætatis suæ altero & quadragesimo. Ipse apud Polonos ignarus fortunæ muneri suo intentus agebat : nihil minùs quàm honores, & purpuram meditans, qui debitam sibi in necessariis impensas menstruam pecuniam vix atque ægrè exprimere esset solitus, ac sæpè domesticæ difficultatis curis, tædiòque angeretur, jamque & rebus, & sumptibus fessus de reditu in Italiam cogitabat, oraverátque per litteras Borromeum, vt sibi successorem impetraret, & secessum sibi, & Patavium, & otium spe, ac animo fingebar, & reditum in gratiam cum litteris, & studiis suis, quorum consuetudine aliquot jam annos publicis rebus, curisque distentus perinuitus caruerat : flagrabátque otio, ac studiis obsequendi desiderio, & fortè sermonem mecum ipsis de rebus institutum jucundè (vt optata memorantur) habebat, cùm ei nunciatur adesse Viennâ à Zacharia Delphino Episcopo Pharenfi missum cum litteris, qui festinans adire ad ipsum posceret. Delphinus tum pari Nuncii munere apud Maximi-

lianum Cæsarem fungebatur, fuerátque iisdem comitiis Cæsaris ipsius commendatione Cardinalis renunciatus. Introductus ille Commendonigenua amplexus Cardinalem cum salutat, litterasque cum eâdem appellatione ipsi à Delphino tradit. In iis erat, tabellarium ad se ab Urbe magnâ celeritate venisse, qui se, & Commendonum in Cardinalium Collegium 1 v. Idus Martii fuisse cooptatos nunciarit, idque illi Delphinus multis verbis honorificè, atque amicè, vt mos, gratulabatur. Commendonus lectâ epistolâ paulùm cogitabundus constitit: deinde lætari quidem se pro amicitia Delphini honorem magnopere dixit: cæterum de se, quando non solùm litteræ sibi nullæ ab Urbe; sed ne suspicio quidem ejus rei antè allata vlla esset, efferrî eam priusquam tabellarii sibi à Pontifice Maximo, aut Borromeo Cardinali venirent, nolle: nunciúmque comiter acceptum, & silere jussum ad curandum corpus dimisit, prorsus vultu eodem, ac nihil quod notari posset animo motus; quin me tam læti, tam improvisi, atque inopinati nuncii miraculo defixum, ac propè attonitum cernens primò irrisit, mox perfusum voluptate, & gaudio juveniliter gestientem corripuit, abiréque, & monere illum, qui venerat, vt planè rem tegeter silentio jussit. Posterâ die, ne si quid aliunde emanasset celare ipsum Regem videretur, ire me, ac nunciare illi jussit omnia vt allata sibi Viennâ essent, & vt tacitè haberet, donec ex Italia tabellarii

larii venirent, orare: adeò lætus audivit ea Rex, vt quamquam maximis Commendoni meritis multò antea debitum eum esse honorem intelligeret, lætari se tamen diceret delatum ei fuisse, vt potissimum in suo Regno acciperet. Supprimendi autem rem, ne efferretur Commendonus, vt erat ad omnia cautus, hanc habuit causam; quòd nec auctori Delphino satis fideret, quem sæpè æmulatione, atque invidiâ obrectasse sibi compererat, nec erroris suspicio abesset, aut rei, aut nominis, quando nullum indicium ad se talis rei perlatum antea foret. Quintus ab adventu Viennensis Nuncii dies præterierat, mèque ejus moræ sollicitudine anxio vehementer, & propè jam spe dejecto, ipse haud aliud, quàm suo consilio silendæ rei lætabatur. Tandem adventu tabellariorum, & Fulvii Rogerii Bononiensis à Pontifice missi cum purpureo capitis indumento, primoque Cardinalatûs insigni, quod biretum vocant, res pervulgatur, ad eumque concurritur, cui à sacris, quibus operatus erat, Pontificis Maximi, & Borromei litteræ redduntur, honorificentissimis in se scriptæ verbis, quas tristitiæ propior, quàm gaudio legisse observantibus vultum ejus est visus. Inde gratulantium studiis benignè susceptis, cum se domum, atque in conclave recepisset, me quidem, qui solus cum eo remanseram, & amplecti dexteram, & effundere gaudium, quod animo capere vix poteram, ardebam, severitate, & constantia vultûs deterruit,

nec aliter ipse stantem, tacitumque est affatus,
 » quàm, Nobis verò, inquit, optati Patavini orti
 » spem præcisam vides, & jam agimur, vbi alieno
 » arbitrio vivendum, & longè à portu danda ven-
 » tis in altum vela sunt. Deum precare, vt cursum
 » tenere possimus, & fluctibus, tempestatibusque
 » ne obruamur. Tum Senatores duo à Rege missi
 adfuerunt, qui Regem, si fratri suo is habitus honor
 esset, non plus lætitiæ capturum fuisse, quàm ex
 amplificatione illa dignitatis ejus cepisset, dixe-
 runt. Secuti inde Episcopi, reliquique Principes
 gentis, etiam ex hæreticis plerique, nec ferme
 quisquam fuit ex omni nobilitate, quæ in illo
 conventu frequentissima aderat, quin gratulatum
 domum ejus veniret, tanta omnes studia in-
 lum profitentes, vt plura nec à civibus quidem,
 aut propinquis suis expectanda ei fuisse videren-
 tur. Ipse gratias quidem omnibus egit, sed oris
 » habitum minimè lætantis ferens, tranquillis quo-
 » que, & quietis Ecclesiæ temporibus gravem, diffi-
 » cilémque muneris ejus functionem esse aiebat, per-
 » turbatis verò, ac turbidis, qualia tunc essent, longè
 » gravissimam: itaque Deum orandum, oneri feren-
 » do impar ipse ne esset. Atque in hanc sententiam
 gratulantium quoque litteris respondit; vt nihil
 ab gaudio dissolutum, nihil elatum, aut ab cæ-
 tera gravitate ejus, modestiæque alienum in di-
 ctis, factisve ejus existeret, prorsusque rem ita
 acciperet, vt eam suâ vi, ac religione, non tan-
 tum specie, ac splendore honoris metiri videre-

tur. Facta autem illi singularis gratulatio non ab Collegis suis modò summis viris, sed ab omnibus Regulis, & Principibus Italiæ; & ab ipso etiam Cæsare perhonorificè, amantèrque scriptæ litteræ sunt allatæ, qui quidem Cæsar non contentus eâ significatione litterarum, vocato ad se Venetorum Legato, gratulari se civitati ejus dixit, ad quàm non parvæ pars laudis ex Commendoni Cardinalatu rediret, cui vni confessione omnium præter virtutem ad eum consequendum honorem nihil suffragarum esset: quod cum Legatus publicè ad Senatum scripsisset, magno ea res Commendono apud cives suos decori, ac dignitati fuit. Regis Poloniæ verba ipsa huc transferam excerpta ex ejus ad Pontificem Maximum epistola. In hoc, inquit, Joanne Francisco Commendono, quem nuper in amplissimum Ordinem legisti, incredibiliter sum lætatus respondisse opinioni, & cupiditati meæ judicium tuum: Nam ego maximis ejus virtutibus addictus, fueram eum tibi quàm diligentissimè commendaturus, & pro summo beneficio à te petiturus, vti eum hoc ipso honore, qui mihi præstantibus ejus meritis videbatur deberi, rogavi quoque meo honestate velles, sperans tuâ fretus benignitate te hoc mihi non negaturum, nisi huic voluntati ac studio meo moderatio ipsius, & in recusando perseverantia obstitisset. Quo mihi jucundius accidit, sapientiam tuam simul & dignitati ejus, & desiderio meo occurrisse. Ego verò non tibi solum,

» sed ipsi Ecclesiæ , ac Reipublicæ gratulor , ad
 » quam non parum præsidii , atque ornamenti ex
 » viri tantis ingenii , atque animi bonis excellen-
 » tis , ac tot jam veræ virtutis experimentis specta-
 » ti , ac cogniti honore viderur accessisse.

*De discessu ejus ex Polonia , & legatione ad
 Germanos.*

CAPUT II.

SEXTO post Cardinalatum mense jussus à Pon-
 tifice Germanorum obire concilium , quod
 Augustæ apud Vindelicos à Cæsare indictum erat,
 è Polonia discessit, Rege, ac Principibus gentis
 certatim officiis , atque honore abeuntem profe-
 quentibus. Pragam (Bohemiæ caput est) adve-
 nienti obviam progressus Archiepiscopus Pragen-
 sium, Pium IV. Pontificem Maximum ad v. Idus
 Decembris diem suum obiisse nunciavit, & mox
 tabellarius ab Urbe magnâ celeritate missus à
 Carolo Borromeo, & Marco Altempio. Cardi-
 nalibus, Pontificis sororum filiis cum litteris af-
 fuit, quibus magnopere illi à Commendano pe-
 tebant, vt omnibus rebus posthabitis, Romam
 ad comitia adcurreret. Consentibus omnibus eun-
 dum, protinusque eâdem nocte iter cum paucis
 expeditis arripiendum; ipse quidem vtrumque
 cupivisset, & intéresse comitiis, & perstudiosè

vocanti parere Borromeo : sed & Germanos ex occasione molituros adversus jura sacrorum aliquid in eo conventu rebatur, & Cæsarem, nisi custos ei aliquis, ac monitor esset appositus, haud satis per se impetum eorum propulsaturum existimabat, & antea dissimulationis, & negligentiae in ea re suspectum, & tum etiam obnoxium Germanis, quorum opem implorabat ad arcendam Turcarum vim, à quibus sævo bello ab Ungaria petebatur. Deliberanti privatis rationibus, officioque Respublica antiquior, potiorque fuit; statuitque non antè redire in Italiam, quàm Cæsarem convenisset, & privatim, quando Legati auctoritas Pontificis morte interciderat, cum & muneris sui defendendæ religionis, & consiliorum, quæ hæretici haberent, admonere. Triduum Pragæ agendi, colendique causâ diem natalem Christi commoratur; inde profectus, superatis Hircinæ saltibus, quibus Bohemia omnis ambitur, & nivibus, quibus oppleta, impeditæque per sylvam viæ erant, agrestium operâ amotis, in Germaniam ingreditur, Bavariamque petit, sperans ibi occursum se Cæsari iter Viennâ Augustam ad conventum habenti; atque ita accidit, vt eò paulò ante Cæsarem veniret. Regnum in Bavaria tenebat Albertus, vir dignitate, opibusque, & affinitate Cæsaris, cujus sororèm in matrimonio habebat, & Cæsareæ familiæ honore inter reliquos Germaniæ proceres eminens, & studio avitæ pietatis, & fidei in

Romanam Ecclesiam, & Catholicam religionem longè eminentior. Cum hoc Commendonus inde ab superiori legatione, quâ Germanorum gentem obivit, institutam benevolentiam haberet, quam & coluerat absens omnibus officiis, & Albertus ipse huic amicitie plurimum semper tribuerat, & tum novâ dignitate ob virtutem auctum ad se venientem, quam potuit comiter, atque splendide hospitio accepit; ipsi quoque opportunitate adventus ejus lætatus, cum domum suam initurus Cæsar adventaret. Cum igitur Commendonus cum Alberto de Republica consilia contulisset, & ab eo vehementer collaudaretur, quod non statim neglectâ, ac posthabitâ religionis causâ, cupidè Romam ad comitia properasset, Cæsar advenit magnificentissimo hospitio ab Alberto acceptus, qui quidem equo discedens, cum opperientem se in vestibulo Regiæ Commendonum aspexisset, vtrò ad amplectendum eum accurrens, & perquam familiariter appellans, Tu verò, inquit, hinc frigidus in celo nobiscum moraris, at Romæ interea magno æstu comitia calent; apprehensâque ejus dexterâ per gradus unâ in ædes, atque in cubiculum ascendit, nec destitit eum, quamdiu ibi mansit, palam magno in honore habere, cum eodem tecto uterque, iisdem quoque epulis, mensâque quotidie uterentur, cui præter ipsum, & hospitem Albertum nemo adhibebatur: cum unâ & vxor Cæsaris, & soror, & filia duæ nobiles ac-

cumberent, quarum paulò post altera Philippo, altera Carolo Hispaniarum, & Gallia Regibus nupsere. Peraçto convivio, & amotis arbitris in conclave idem Cæsar, Commendonus, & Albertus ad colloquium secedebant, multasque horas vnà quotidie erant, cum multa de Polonicis rebus, de sororis suæ cum Rege dissidio quæret Cæsar, deque eo quod ipse debere se Commendono profitebatur, memoraret, cuius studio, curaque effectum esset, ne quò impotenti cupiditate rapi videbatur, præceps iret. Multa quoque de Turcico instanti bello communicavit, rationemque cum eo inuit, quæ salvis fœderibus, quæ Regi Poloniæ essent cum Turca, aliquot ex ea gente turmae equitum ad id bellum conduci possent. Ante omnia illum Commendonus de consiliis hæreticorum, quæ compererat, docuit, & commodâ oratione muneris eum sui admonuit, tantò tum intentiùs suscipiendum avitæ religionis patrocinium, tuendaque sacerdotum jura illi esse disserens, quantò incommodiori tempore aggressuri ea adversarii essent, cum Pontificis Maximi morte, præfide suo, ac rectore Ecclesia, & Christiana Respublica careret, atque in eo maxime Concilio, quod ipse primum post adeptum Imperium haberet, dandum sui specimen, ac documentum, quantumque in illo spei bonis esset ponendum, indicandum. Per hæc confirmato Cæsare, eoque non passurum ab se desiderari officium suum prolixè

pollicente, quartâ post adventum ejus die, cùm eâ die Commendonus esset post convivium discessurus, lavantibus manus, vt accumberent, celeritatis plenus tabellarius Cæsarem adiit, litterâsque à Cosmo Medice Florentinorum Duce reddidit, quibus Michaëlem Ghislerium Alexandrinum Cardinalem Pontificem Maximum ad VIII. Idus Januarias esse renunciatum, & Pium V. appellatum scribebatur. Cæsar lectâ epistolâ, quamquam ipse & alium ex iis, quibus studiosè favebat, & quamvis alium, quàm Alexandrinum fieri Pontificem maluisset, cujus acres spiritus in sua dignitate tuenda, vindicandâque religionis majestate antea rumore, atque famâ acceptos, minimè opportunos consiliis, & cogitatis suis existimabat, quem quæstionibus adversus hæreticos præpositum, eas severè, atque integrè exercuisse cognoverat; tamen dissimulato animi sensu, Commendono creationem Pontificis læto vultu enunciat, litterâsque legendas tradit. Cùm discubuisset, sermôque de novo Pontifice esset institutus, Commendonus (senserat enim ictum eo nuncio Cæsarem) à primordiis ejus vitæ exorsus, de maximis ejus sanctitatis, atque innocentiae laudibus, quibus nullo ipsius non solum ambitu, sed ne studio quidem, per omnes honores ad summum rerum humanarum fastigium provectus esset, ita copiosè, aprêque disseruit, vt omnes in admirationem, & venerationem ejus adduceret, omniumque animos magnâ ejus spe, ac expecta-
 tione

tione repleret; quo facto ipse statim è convivio equos ascendit, Romam magnis itineribus, vt Pii initiis adesset, contendens. Cæterùm vix tridui iter progresso ad Oenipontem Nuncius à novo Pontifice missus cum litteris occurrit Germanicam ei legationem decernentibus; nam Pius antequam è comitiorum conclavibus egrederetur, cum omnia strepitu, concursatione, turbâque miscerentur, nihil illo supremæ potestatis honore vllam in partem animo excussus, (tantùm illi inerat roboris) jam tum curam in Rempublicam intendit, litterasque extemplo ad Commendonum dari iussit, quibus ostendit sibi placere, vt Germanorum conventui interesset Legatus. Quinquaginta Cardinales ea comitia habuerunt, in quibus erant summæ dignitatis, & omnium virtutum excellentes viri, quorum nemo non eum honorem legationis, munusque mandari sibi cupivisset, singulorumque tantum, ac tam recens in Pium extabat meritum; tamen consensu, & approbatione omnium ad Commendonum ea delata provincia est, tum opinione industriæ, prudentiæque, quæ summa de illo erat, tum quòd vnus maximum gentis ejus habere vsum existimabatur. Reversus igitur Augustam Commendonus, ibi cum novæ legationis, Cardinalatûs quoque sui insignia, purpureum galarum à Pio missum de Othonis Truxii, qui idem Augustæ Episcopus erat, manibus solemnia intersacra de more suscepit, Alberto Bavaro cum vxor-

re, ac liberis, multisque præterea principibus viris adstantibus, qui honestandi Commendonis, & celebrandæ rei causâ convenerant. Indixerat eum conventum Maximilianus, cum aliis de causis, tum maximè ut auxilia à Germanis impetraret adversus Solimanum Turcarum Regem, qui Ungarici Regni reliquias persequens, & Austriæ ipsi jam, Viennæque magnopere imminens, ingentes peditum, atque equitum copias, quibus à Constantinopoli in Maximilianum ferretur, parabat; quo majus religioni periculum impendere ab solitis licentiæ jura pretio mercari videbatur. Præter id ingravescentibus multis Germaniæ morbis, ut remedio occurreretur, id erat coactum concilium; quorum tamen ea vis, ea desperatio erat, ut ne remedia quidem ferre posse viderentur. Cum publicè in eo conventu de religione agere propter nimias hæreticorum opes, & pertinaciam tutum non videretur, Commendonus domi suæ Catholicorum concionem habuit, missis, qui singulos Principes convocarent; nec illi gravatè paruere, quòd erat ejus apud Germanos magnum nomen, magna ab superiori legatione integritatis, religionis, eloquentiæ fama. Primæ dignitatis in iis fuere Cardinales duo Otho Truxes, & Marcus Altempsius, alter Augustæ, alter Constantiæ Episcopus; & tres septemvirali honore præfulgentes, quos ipsi Electores appellant, Moguntinorum, Coloniensium, & Trevirorum Archiepiscopi; & præter hos ma-

gnæ nobilitatis, & potentia viri Albertus Bava-
 rorum, & Gulielmus Clivensium, & Henricus
 Brunlicensium Reguli, multique præterea libe-
 rarum civitatum, & absentium Episcoporum, ac
 Principum Legati. Ad hos orationem habuit,
 quâ primùm eos ad tutandam præcæ religionis
 integritatem, propulsandósque impios hæretico-
 rum conatus magnopere est adhortatus. Id autem
 fore iis haud difficile, si consentientibus studiis,
 constantibusque animis sese adversariis opposu-
 sent, quos hætenus tam socordia, atque inertia
 nostra, & dissociata consilia, quàm vires eorum fir-
 miores, validioresque adversus nos fecissent.
 Hanc verò voluntatem, animorumque consensio-
 nem, & mutuam de salute, atque incolumitate
 alterius curam cum præsentibus rebus salutarem
 fore: tum esse laudem Christianorum hominum
 propriam, & veram solidamque virtutum omnium
 radicem, ac fontem ignotum cæteris gentibus,
 nobis ab ipso Christo Deo indito charitatis vo-
 cabulo proditum, cujus vim nec veteres assecu-
 tos esse humanæ sapientiæ doctores, nec nisi ab
 iis intelligi, qui eadem in Deum fide, eodem
 sensu, eodem studio, atque mente conjuncti, ve-
 luti corpus vnum vni præsentis capiti, parentis Ec-
 clesiæ Catholicæ gremio continerentur. Maxi-
 mè autem ejus esse virtutis expertes hæreticorum
 omnes factiones, qui nomen modò charitatis suis
 immanibus flagitiis prætendentes, rem ipsam ex-
 ploderent; rectè faciendi necessitate sublatâ, &

» ab illo capite, quod Vicarium suæ potestatis con-
 » stituit inter homines Deus, sese præcidentes,
 » omnia societatis, & mutæ necessitudinis* Vincu-
 » la refringerent, concordiam, pacemque illam
 » abrumperent, quam terras relinquens, in cælum
 » abiens Christus tantopere nobis commendavit.

Cùm multa in hanc sententiam, quare magno
 animo, communibúsque consiliis obsistendum,
 atque obviam eundum audaciæ hæreticorum es-
 set, & majestas religionis, & sua ipsorum liber-
 tas, dignitasque piæ, fortitèrque defendenda, di-
 xisset, orationem ad Concilium Tridentinum
 » flexit. In eo cùm sacrorum, & fidei rationem
 » egregiè explicatam, atque institutam esse, tum
 » morum, ac vitæ disciplinam ad prisca sanctita-
 » tis consuetudinem revocatam, acerrimúmque
 » telum adversariorum manibus ereptum, atque
 » in ipsos per summam omnium flagitiorum, ac
 » turpitudinum licentiam degentes retortum, pa-
 » ritèrque & impiè dicta in Deum, & improbè ja-
 » ctatas in bonos obtreccationes repulsas, ac refuta-
 » tas esse. Susciperent ergo salutare leges, & quod
 » sanandæ maximè Germanorum genti tot per an-
 » nos, tantis sumptibus, tanto ab vltimis quoque
 » terris Patrum, doctorúmque virorum concursu
 » habitum Concilium esset, ejus decretis Principes
 » ipsi parerent, ex eorum jure rem Ecclesiasticam
 » regerent, sanciréntque, consensum cum bonis
 » ostenderent; impios & hæreticos contumaciæ,
 » ac discordiis suis relinquerent, donec aut tædio

dissidendi, in novásque, & contrarias quotidie
 sectas transeundi respicerent, aut in illa pravi-
 tate perseverantes iustas pervicacis animi pœnas
 Deo penderent. Germani cum paulò inter se con-
 sultassent, Moguntinus Archiepiscopus, qui di-
 gnitate cæteros anteibat, de reliquorum senten-
 tia gratias Pontifici Maximo, atque ipsi Com-
 mendono egit, quòd de Germaniæ salute, deque
 eorum rebus tantam curam gereret, easque stu-
 dio, operâ, consiliis juvaret: Quæ apud ipsos de
 animis, voluntatibusque jungendis, item quæ de
 Concilii Tridentini legibus graviter, copiosèque
 disseruisset, scire vera esse, & se adnixuros, ut
 vulneribus suis ea maximè remedia adhiberent,
 quæ ipse commemorasset. Scita Concilii accipe-
 re ipsos, sanctèque omnes polliceri ejus se iussis
 obtemperaturos in iis, quæ fidem, & sacrorum
 cultum respicerent, sine exceptione vlla, aut du-
 bitatione: in disciplinæ ratione quædam esse ca-
 pita, quibus excipi cuperent; quod in tam de-
 pravatis hominum moribus, tantæque licentia,
 ac perturbatione Germaniæ nec vtile foret tum
 revocari, nec tutum; ad id pacatius, magisque
 tranquillum esse tempus opperendum. Quæ apud
 ipsum eo libentiùs profiterentur, quòd sibi cum
 prudentissimo Germanicarum rerum esse sermo-
 nem scirent, quo etiam ab eo peterent, ut susce-
 ptum erga Germanos studium retineret, postu-
 latisque eorum publicis, privatisque apud Pon-
 tificem Maximum auctoritate suâ, gratiâque ad-

» esset, atque in præsentia, vt cœpisset, tegetet;
 » tuereturque; tantorum ejus in gentem suam of-
 » ficiorum perpetuam apud Germanos mansuram
 » esse memoriam. At hæretici in omnem semper
 occasione intenti more suo multa moliebantur:
 ante omnia Maximilianum ipsum magnis polli-
 citationibus sollicitabant, vt tandem sententiam
 proferret, palàmque in partes transfiret. Nam pau-
 cis antè annis hæreticorum partim spe, partim
 consuetudine corruptus, alienari à Catholicæ pie-
 tatis fide animi haud ambigua signa dederat,
 qui & sacris eorum interfuerat, & quemdam pro-
 fligatæ doctrinæ magistrum domi aluerat, habue-
 ratque in honore, & Viennæ in templis de divinis
 rebus concionantem frequenter audierat; nec nisi
 magno studio, atque curâ Ferdinandi patris, impri-
 mis pii, & religiosi hominis, denunciantis, eo ab-
 dicato, ad alium se filium natu minorem Impe-
 rium, atque nomen Cæsaris delaturum, à nefa-
 riæ opinionis professione est revocatus. Post mor-
 tem inde patris affectus Imperium ita vixit, vt
 dum spem sui utriusque parti facere studet, omni-
 bus æquè suspectus, neutrorum gratiam tenuerit.
 Tum quidem hæretici promissa exigentes vehem-
 enter urgebant, vt jungeret se illis, & mentem
 aliquando nudaret, ac propterea extorquere ab
 eo conabantur, vt fœdera concordiæ, pacisque
 anno M. D. L. V. inter ipsos, & Catholicos Passa-
 vii constituta, violata sæpè ab iis, tum penitus
 rescinderentur: eo enim anno quemadmodum à

Ferdinando Cæsare ab simili periculo Turcici belli copiarum, ac pecuniæ indigo expresserant, ut quibus libuisset, sacrorum ceremonias ex Augustana formula colere, atque habere jus esset; ita additum fœderi fuerat, ut qui à prisca sacrorum ratione, & Catholicæ Ecclesiæ sensu deficerent, aut omnino dissentirent, ii ne vectigalia quidem vlla, aut honores Ecclesiasticos obtinerent, aut potiri possent. Id ut antiquaretur, summis studiis hæretici contendebant; item illud, ne qui disciplinæ eorum sectatores Catholicorum imperio, ac ditioni subjecti essent, paterna bona vœnum exponere, & excedere patriâ, atque exulare cogerentur: cum ne graviore pœnâ in eos animadverterent, ejusdem pacis legibus cautum esset. Quibus hæretici stare jam ab insita animis arrogantia, atque contumacia detestabant, & impiè pariter, atque impudenter postulabant, ut potestas omnibus foret, quam quisque probaret opinionem habendi, & pro sua cuique religione Deum colendi, vel, si hæc non placerent, concilium (Nationale quod appellant) haberetur, ad quod coactum omne Germanicum nomen de vniverso jure sacrorum inter se constitueret. Harum rerum vtram tenuissent, amittenda Germania erat, & cuncta prædæ hæreticis futura, cuncta confuso omni humano, ac divino jure pessumtura videbantur. His conatibus, tantoque ad exitium, atque vltimum impietatis gradum ruentium hæreticorum furori vna opposita erat

Commendoni prudentia, atque industria; nec ipse rei gravissimæ defuit, aut sui dissimilis fuit, admirabili solertiâ indagando, investigandóque omnia, & auctores cujusque consilii, fautoresque, & quò eorum rationes, cogitatáque spectarent, vt si eorum cœtibus interesset, exploratum, cognitúmque habebat, & summa cum cura, atque studio omnibus eorum machinamentis, nunc hortando, monendóque Catholicos, & adversariorum dolos, fraudésque enudando, nunc deterrendo, continendóque occurrebat: tantúmque oratione, atque auctoritate cùm apud alios, tum apud Cæsarem ipsum valuit, vt & Catholici nunquam se commodiore, aut causæ æquiore Maximiliano vsos esse prædicarent, & ille negaret vnquam antea firmiores, vehementiúsque inter se consociatos Catholicos expertum esse. Ita hæreticorum spe, consiliisque frustratis, nullâ novâ re decretâ, conventum æquabiliter habitum dimisit, impetratis quæ petierat ad arcendum Germaniæ finibus Turcam, auxiliis: & Pius Pontifex quinquaginta millia nummorum aureorum tribus pensionibus solvenda Maximiliano ejus belli causâ dono dedit, quam pecuniam Commendonus Augustam ad se missam ad concilii finem, eo dimisso, omnem simul, consulto tamen prius Pontifice, Cæsari representavit.

De reditu ejus in Urbem.

CAPUT III.

GERMANIA Venetias Junio mense venit, acceptus, cultusque à civitate cum publicè, tum privatim omnibus honoribus; nam & Princeps cum Collegio, magnaque Senatùs parte domum ad visendum eum venit, & frequentiam omnium ordinum, quamdiu Venetiis fuit, est celebratus. Quamquam haud dubiè nobilium plerique livore, atque invidia vrebantur, insueti alibi, quàm apud Patricios decora illa aspicere, & quidem Romæ æmulatione improbâ nitenti per virtutem adversati fuerant. Reliquam inde ætatem vitandis caloribus, atque animo ab assiduis curis, laboribusque recreando, Patavini agri villas obiens egit. Incunte autumno Romam vocatu Pontificis proficiscitur: quo concursum, atque officia amicorum falleret, Urbem noctu, nec expectatus ingredi cupivit: sed vetuit Pius non decere ferens tot gentibus tanta cum fama sapientiæ, atque innocentia peragratis, tam bene gestâ Republicâ redeuntem, novo insuper honore fulgentem, sine solita celebritate, & obviâ itione Urbem inire. Itaque Senatu ad portam occurrente, maximè celebri comitatu in Vaticanum, atque inde ad Pium in Pontificio folio, ut mos, opperientem deducitur: magnaque fit illi ab omnibus gratu-

latio. Prædicabant vetustissimi, Romanæ aulæ neminem vnquam in eum Ordinem paribus, atque ipse, itineribus pervenisse; alios divitiis, alios claritate generis, alios gratiâ, & commendatione Regum, alios potentium studiis provectos: vnum suapte vi, ac virtute omnia adeptum, nullo aliunde præsidio, & quod mirabilius est visum, nullâ cupidine, nullo ambitu, nihil petenti vltro omnia obvenisse medio ætatis, & valetudinis flore: quæ læta maximè bonis erant, patefactum in eo virtuti aditum cernentibus. His sermonibus quantâ ante eum meminerant neminem expectatione, atque opinione virtutis celebratus, Romam est ingressus. Et Pius egregius dignitatis fautor addidit hominum inclinationi magnum momentum, nihil, quo singularem animum, atque benevolentiam testari posset, omittens. Vetus est Pontificibus Maximis mos, vt quæque incidit res, cujus aut consultatio, aut cura deleganda amicis sit, delectis è Cardinalium numero quot, & quos placitum fuerit, negotium mandare; ii, vt res poscit, ad eum, qui ordine inter illos antecedit, ad consultandum conveniunt, atque hî cætus ab re congregationes appellantur. Post Commendonum adventum, vt expectatus videretur, septem Pius congregationes variis de rebus, vt visum è publicæ rei usu est, instituit, singulisque Commendonum addidit: addeò vnum ad omnia ingenio validum duxit. Nec minùs frequenter arcanis consiliis summis de re-

bus adhibuit. Ædes in Palatio laxas imprimis, & menstruam pecuniæ pensionem in necessariis rerum vsus attribuit, donec peramplis quoque, ac ditibus sacerdotiis adauxit. Et cum cæteri ferè Patrum, nisi per Magistrum cubiculi antè constituto, ac dicto tempore, ad Pontificem non adirent, ne qui per ambitionem conclavibus, foribúsq; assisterent; (quod majestati eorum indecorum Pius rebatur) vnus est exemptus Commendonus, eisque haud secus, quàm Alexandrino Cardinali propinquo suo quoties, & quando vellet, nullo in ea re Cubiculariorum arbitrio, aditum ad se esse Pius iussit. Itaque versa continuo in eum omnis civitas, frequentari domum, observari egressus, deduci, coli, appeti, vt quisque industriâ notus aditum ad amicitiam quære- re, in ejus se fidem conferre; commendari, probari, testimoniis iuari ab vno maximè, vel ante omnes, qui litterarum, & doctrinæ laudem haberent, ad eum confluere, eum alumnum bonarum artium, veluti auctorem fortunæ, ac patronum adoptare. At ipse tantis in se hominum studiis, tam secundâ fortunæ aurâ nihil efferi, amicis fidem, omnibus modestiam præstare, quos veris ingenii, aut animi laudibus probasset, iis vltro, atque enixè favere, adeò navaram operam non ostentans, vt multi studio, & commendatione ejus aucti, ornatique sint ignari per quem crevissent. Nec ille suarum virtutum visus constantiùs vllam amplecti, quàm rectè facto-

rum conscientiam, non gloriam petere. Sic officiorum in amicos fructum in beneficentia, non in gratia ponebat, quorum cum plerique hortarentur tempore uti, & quantum se offerret potentia, capessere, firmare se opibus, devincire, fovere clientelas, & quamplurimos beneficiis amplecti; repulit consilium, præterquam quod moderatio moribus ejus magis congrueret, gnarus nihil tam fluxum, ac lubricum, nihil tam omnium obrectationi, atque invidiæ propositum, quàm magnorum Principum gratiam non modestè, ac temperanter habitam, & qui modicè utitur rebus, hunc fortunam in potestate habere, & incerta casuum consilio subicere; sin prosperis ferri te sinas, sæpè in adversa, atque præcipitia rapiare. Hinc quantò Pii amor intensior in dies, illustriórque, tantò ipse parciùs uti, non, nisi res posceret, ac plerùmque vocatus adire, ac publicis ferè de rebus munera, beneficiáque aliis pro cujusque dignitate, sibi, quod perpetuum illi fuit, nihil vnquam petere. Rarò per Urbem; sæpè curru tectus, hortos, aut in abditis locis templa invisens, cætus saluantium declinabat, aut domi studiis tempus transigebat. Quoties aut in Senatum veniendum, aut ad Pontificia sacra prodeundum esset, turbam deducentium præmaturo egressu antevertens plerùmque vitabat, modico, ac domestico comitatu contentus: & quod omnem suspicionem cupiditatis, ambitionisque extinxit, singulis annis per causam valetudinis, vi-

randique ætate calores vrbanos, Urbe excedebat, magis non negante, quàm non agrè ferente Pio, qui tamen cuncta illi in modeltiam vertens, gratiorem vel ex eo habebat, quòd gratiam minimè affectaret; atque ille per hæc & premere invidiam, & occurrere fatietati, quam plerùmque assiduitas affert, & gratiam desiderio tueri, & redintegrare videbatur. Æmulationem cum Michaële Bonello Cardinali Alexandrino, quem Pius ob morum, atque ingenii indolem in summum Ordinem cooptaverat, non tam ipsius sponte juvenis, quàm aliorum instinctu motam non lenivit solùm hac moderatione, & prudentiâ; sed ita discussit, vt suis quoque in rebus Alexandrinus consiliis ejus vteretur, ac præcipuum studium erga illum præ se ferret, appeteretque illius auctoritate, ac testimonio laudem sibi, & commendationem apud Pontificem tribui. Cæterùm Pius, si qua gravior res incidisset, ad absentem quoque per epistolam referri, & sententiam exquiri jubebat. Nec si causâ publicæ legationis, quæ Cardinalis personam posceret, incidisset, alterius operâ est vsus. Ter id munus, quod longè gravissimum, honestissimùmque habetur, illi à Pio nunquam præsentis est mandatum.

Secunda legatio ejus ad Cæsarem.

CAPUT IV.

MAXIMILIANUS Cæsar, sive animum Lutheranæ superstitionis labe infectus, eam sectam occultis studiis fovebat, sive spe ingentis pecuniæ, quam ei Austriæ populi, usurpato antea exemplo mercandi pretio à Regibus, quam mox Reges in ipsos exercerent, licentiam, pollicebantur, tribuere iis jus ex ritu Augustanæ formulæ sacrorum ceremonias colendi statuerat. Inceptis
 » impiis titulum honestum prætendebat; Lacera-
 » ri opinionibus rem Christianam, dirisque reli-
 » gionibus convelli, infirmarique prisce pietatis
 » fidem, cõque impunitatis ventum, vt novis er-
 » roribus nullus finis, aut modus fieret, & præstare,
 » datâ vnius veniâ, cæteros submovere vi Regum,
 ac prohibere, quàm omnibus simul premi. Hæc
 ubi nunciata sunt Pio, advocat Senaturn, &
 quanta res moveretur edoctis Patribus, flectit ad
 Commendoni laudes, vnúmque maximis Rei-
 publicæ negotiis fide, industriâ, vsu parem edisse-
 rens, omnium consensu Legatum deligit, ac primo
 quoque tempore transire in Germaniam, & perge-
 re ad Cæsarem jubet, & se pestilentibus consiliis
 objicere, misso celebri tabellario, qui hæc ad eum
 perferret. Commendonus æstatem apud Veronam
 egerat, & instante jam autumno, ex consuetu-

dine reditum in Urbem parabat, cum ei Senatus consultum, & mandata Pontificis redduntur. Paucos dies adsciscendis comitibus, instruendoque itineri absumpsit; inde acceptâ de manu Augustini Valerii Episcopi Veronensis argenteâ cruce, quod est legationis insigne, Veronâ proficiscitur. Eâdem die ad Volarmiam duodecimo à Verona lapide festinus à Cæsare Nuncius cum literis occurrit, quibus magnopere petebat ab eo Cæsar, ne longius progredereetur: missurum se ad Pontificem Maximum, qui ostenderet, quàm non opportunum Reipublicæ hoc tempore Cardinalem Legatum ad se mitti: tantisper opperiretur, dum de eo, quæ Pontificis voluntas esset, cognosceret. Erant qui gerendum Cæsari morem, mandatúmque Pii Veronæ expectandum censerent: sed Commendonus negavit sibi mutare quidquam de Pontificis iussis ad alterius, quàm Pontificis ipsius nutum licere, ac missio protinus Romam, qui à Pio sciscitaretur, quid se facere iuberet, ipse viam perrexit, moderans iter, ut qui missus esset, ad Oenipontem se assequeretur: oppidum in Rheticis Alpibus quadridui iter à Tridento, Italiæque finibus dislitum; ita se mandatum munus non deserturum, & Pontificis nihilominus integram de se deliberationem fore. Oeniponti apud Ferdinandum Cæsaris fratrem esse Archiepiscopum Salisburgensem, & Albertum Ducem Bavariæ audierat; cum iis interea collocuturum, acturúmque maximè cum Alberto,

cujus auctoritatem non nihil revereri Cæsar credebatur, ut cum ab inceptis Germaniæ pestem allaturis revocare conaretur. Et dedere quidem illi ex Commendoni voluntate graves ad Maximilianum litteras, & Albertus id quoque inculcavit, quod Commendonus questus apud se fuerat, ad eò præposteris vivi moribus, ut commodius plerique, ac melius consulari religiones à quovis machinatore putent, quàm ex Pontificis Maximi auctoritate constitui, qui sacrorum custos, interpretæque ab ipso Deo hominibus sit datus; & Turcarum, & Barbarorum Oratores accipi cum honore, Româ venientes Legatos, amplissimæ viros dignitatis gravatè, & repugnanter admitti. Sed Pius interea, cum pariter Commendoni & firmum adversus gratiam animum, consiliûmque non parendi Cæsaris litteris, neque iter inceptum intermittendi, & in se constans, atque immotum obsequium multis verbis palàm extulisset, factumque id maximè ad voluntatem suam ostendisset, ire porro eum, & exequi jussum imperavit. Qui inde statim profectus, navigiis ad Halam conscensis Oeno flumine, Danubióque devectus, octavo die Viennam appulit, omnibus, quâ transiret, perditam spem, & frustra fore quemvis conatum denunciantibus, progressum esse Maximilianum, unde receptus ad pœnitentiam non esset; siquidem pactione pecuniæ, & promissis devinctâ fide nihil sibi integri fecisset.

» Postridie aditus Cæsar, qui prior non ideo optaf-

se

se ait , ne Cardinalis Legatus ad se hoc tempo-
 re veniret , quòd eam legationem abnueret ,
 quam ipse sibi honorificam fateretur ; sed ne ea
 in tanto Belgarum tumultu , motùque animo-
 rum , quibus immixti plerique Germaniæ populi
 essent , incommodam aliquam suspicionem affer-
 ret , veritum : id quando Pontifici Maximo non
 probasset , lætari advenisse eum , apud quem ra-
 tionem consilii sui exponeret , quo adductus Au-
 strios in sacrorum ceremoniis Augustanæ formulæ
 ritu , atque jure uti passurus esset. Visum id sibi,
 ut in malis salubre imminentium remedium ,
 quod pridem illæ sibi Provinciæ vsurpassent juris,
 ac licentiæ vivendi , opinandi , statuendi ex cu-
 jusque arbitrio de fide , & cultu sacrorum , id
 eas permissu suo certis obstrictum legibus habe-
 re , quæis ingruentibus quotidie novis errorum
 monstris aditus aliquando obstrueretur. Etenim
 tantâ tam turbulentorum errorum , ac sectarum
 multitudine elevari omnem auctoritatem religio-
 nis , omniâque divinarum rerum jura perverti.
 Delectam ex cunctis à se Lutheranæ familiæ ra-
 tionem , quòd ea minùs à Catholica pietate ,
 propiùsque à vero abesse videretur : additurum ri-
 tus , cultumque , & formam ceremoniarum sum-
 ptam maximè à nobis : sic finem impiæ libidini
 novas in singulos dies opiniones comminiscen-
 di , dispergendique impositurum ; & faciliùs ad
 sanctitatem revocatum iri , si , ne longiùs à no-
 stro more recederent , provisum foret : quippe

» depulsis aliis pestilentibus, ac mortiferis morbis,
 » expeditam vnus haud vehementissimi curatio-
 » nem futuram. Nec se tamen ad id consilium, ni-
 » si necessitate descendisse, quòd neque quam in-
 » ireret, aliam remedii viam inuenisset, neque infinita
 » illa licentia tolerari, ac sustineri diutiùs jam posset.
 » Versari enim se assiduè in metu, ac periculo gra-
 » vis alicujus seditionis, quæ inde haud dubiè im-
 » penderet: nec novum id à se incipi, antè à Ca-
 » rolo patruo, & Ferdinando patre, optimis Impe-
 » ratoribus, ac Romanæ Ecclesiæ, & Catholicæ fi-
 » dei reverentissimis factum; nec verò, quòd po-
 » pulis illis semel concessum adimi non posset, id
 » quemquam arbitrari esse, qui satius non duce-
 » ret adstrictum legibus, modòque, ac specie ali-
 » quâ religionis adhibitâ eos habere, quàm per
 » summam impunitatem polluere, inquinare, com-
 » mutare, confundere quotidie omnia, & Provin-
 » ciam Austriæ portentorum omnium, ac scelerum
 » sedem, & receptaculum fieri, tantàmque mate-
 » riam discordiarum, tantum intestini belli semen
 » inclusum sinu fovere. Postremò testari Deum,
 » non aliud sibi propositum, quàm vt à suorum men-
 » tibus superstitio depelleretur, omnesque ad pri-
 » scam avitæ pietatis, & Romanæ Ecclesiæ fidem
 » redirent. Hæc ferè Cæsar. Commendonus id qui-
 » dem laudare, quòd reducendos ad fidem Roma-
 » næ Ecclesiæ popularium animos, mentesque per-
 » versis erroribus exolvendas suscepisset, idque
 » propositum consilium ab se initium haberet, mo-

dò ne falsis remediis , contrariisq̄e insisteret ,
 quæ auerent , & foverent , non tollerent , aut
 leuarent morbum. Cælestium fidem nullam nisi
 incorruptam , perfectamque esse , & pietatis ratio-
 nem cultu , & sanctitate constare , vt religioni re-
 medium non aliter afferatur , quàm eam intemera-
 tam in sua integritate , nitoreque habendo ; aut si
 quid alieni moris , opinionisq̄e irrepsit , purgan-
 do , abolendóque putare ejus sit , qui nequaquam
 res suâ vi , ac pondere metiatur. Dei certè jussis
 violandis , ac multitudinis semper imperitæ , & vbi
 legum venerationem excussit , & à vero , rectóque
 deflexit , pessimo cuique parentis cupidinibus ob-
 sequendo , nihil aliud , quàm affinem te culpæ fe-
 ras , & sceleri eorum , furoriqué alimenta subji-
 cias ; cujus rei non esse longè petenda exempla :
 quid enim hoc malum parvis ortum initiis aluisse
 , & ex tam paruo , & vix animadvertendo igne
 tantum , ac tam latè fustum incendium fecisse ,
 nisi quòd primò neglectum , deinde cùm occur-
 sum , atque obuiam itum oportuit , præbita ma-
 teria est ab iis , qui populorum desideria indul-
 gentiâ lenienda , captandaque esse putaverunt ?
 Carolum , & Ferdinandum cum iis ipsis Luthe-
 ranis de eadem Augustana formula certis pactio-
 nibus concordiæ causâ transegisse spe , vt credibi-
 le est , & ipsi ferebant , cohibendi , sistendique
 flagrantium imperum , & quotidie nascentium
 novarum sectarum contagionem auertendi : sed
 euentu tristi , & calamitolo ; quippe cùm omnes

» omnium disciplinarum , atque opinionum sectæ
 » in Augustanæ formulæ nomine , atque auctorita-
 » te facillè delitescerent , cuncta ex eo depravata
 » brevi , vt nulla gens totius Germaniæ integra , nul-
 » lius diligentia prohiberi , ne illa passim grassare-
 » tur pestis , potuerit. Atque hæc quidem sic fieri ,
 » divino numine consilia nostra humanis imbuta
 » cupiditatibus in pœnam nobis , remedia in per-
 » niciem vertente. Neque hos ipsos Imperatores
 » tamen cum iis pactionem vllam fecisse , qui pro-
 » priæ ditioni eorum subicerentur , sed cum va-
 » lentissimis Regulis , populisque , quorum consen-
 » tientium vim , atque arma etiam timuisse non ex
 » vano videre poterat. At ejus quid simile habere
 » consilium , qui Austriis , vni non minimæ Ger-
 » manicæ genti , & ejus privatim imperio subjectæ
 » id vltro obtulerit ? At enim exclusâ multiplicium
 » sectarum multitudine , facilius sub vnam Augusta-
 » næ formulæ disciplinam coacti ad fidem inde Ca-
 » tholicæ pietatis rediguntur. Jam primùm om-
 » nium ab illa regula divinitus nobis tradita non
 » esse discedendum , quâ præcipitur , ne quid ma-
 » li quorumvis bonorum spe faciamus ; quam le-
 » gem cum ad omnia pertinere , tum maximè re-
 » ligionem , & res sacras complecti , quæ cælesti
 » vi , non humanâ sapientiâ continentur : deinde
 » quod semel inutile foret , atque adeò exitu factum
 » , & perniciosum in aliis expertus sit , cur id
 » iterum in se , suisque periclitari velit ? Verùm mit-
 » tenda exempla , vbi efficacior ratio adsit. Qui ,

inquit, hoc juris, ac licentiæ à te expetunt, si
 omnes Lutherani sunt, & placita Augustanæ for-
 mulæ vltro complectantur, quid permissione istâ,
 & sanctione est opus ad eos in illam sententiam
 adducendos, aut cæterarum prohibenda, pellen-
 dâque hæresum inventa, quæ nulla sunt? Sin, quod
 ais, animos diversæ, & aliis aliæ tetriores sectæ
 perturbant, distrahúntque, tum tibi ea consul-
 tatio prima occurrit, iubenti-ne sacrorum leges
 dicto audientes futuri sint, aut, si imperium de-
 trecent, suppetant- ne ad cogendum vires; nam
 si tantum vel nervorum tibi, vel auctoritatis
 apud eos est, vt quò velis flectere, aut repugnan-
 tes vi subigere possis, haud dubium, quin tibi
 ex illis instabilium opinionum, atque errorum
 tenebris eruti, ad veritatis lucem, id est, Catho-
 licæ Ecclesiæ revocandi sint. Verum si illi con-
 tumaciores sint, quàm vt parere tibi velint, &
 plures, quàm vt tutum adhibere vim videatur;
 tum ne sub vnus quidem Augustanæ formulæ jus
 redigere eos possis. Neque enim illi minùs a-
 cerbè inter se, quàm nobiscum dissident. An
 Calvinianos, confidentissimum, ac pervicax ge-
 nus, qui nunc maximè obsolescente in dies Lu-
 theri auctoritate florent, tuméntque, adduces, vt
 alterius cuiusvis placita suis præferant? aut eos no-
 bis credis infestiores, quàm Lutheranis ipsis, aliis-
 que ab eorum ratione discrepantibus esse? Idem
 de Trinitariis, idem de reliquis licet iudicare.
 Sed esto, concedant omnes, consentiántque Lu-

» thero, quod nemo speret, qui hæreticorum inge-
 » nia norit, & Augustanæ formulæ nomine cenleri
 » velit: quem tu ex eo capias fructum? Ut quid
 » ægro, & pluribus morbis graviter affecto ad salu-
 » tem profuerit alios depulisse morbos, si remediis
 » eorum gliscens reliqui vnus mortifera vis perin-
 » de laborantem extinguat? Quemadmodum pro-
 » fundo in pelago pereuntem si extrahas quidem
 » ad summum, sed mergi tamen, atque obrui aquis
 » sinas, nihilo magis vitæ ejus subvenias, quàm si
 » absorberi voraginibus, fluctibusque patiare. Si tui
 » hæretici, expertesque Christianæ pietatis sunt, ex
 » Ecclesiæ navi (quâ vnâ qui vehuntur, salutis tene-
 » re cursum, atque intrare portum queunt) aut ex-
 » ciderunt, aut se ejecerunt, nec magni refert,
 » cujus sectæ vndis involuantur, submerganturque.
 » Nec tu aliter saluti eorum consulas, quàm si er-
 » rorum æstibus ereptos in navim receperis; nam
 » eos cælesti irâ in ultionem sceleris summis de re-
 » bus discrepantes in concordiam, quæ non veri-
 » tate nitatur, cogere nec vnquam assequare, nec
 » tibi fas esse arbitreris. Quod enim manifestius vl-
 » lum Dei numen, quàm à quo immissus in istos
 » hic est dissidii furor, vt propriis odiis, senten-
 » tiisque inter se digradientur, & conspirati adver-
 » sum nos de eo ipsi minimè convenient, quo nos
 » oppugnare contendunt? Æternam hanc hæreti-
 » corum dissensionem Ecclesiæ pacem Augustinus
 » summus sapientiæ atque sanctitatis auctor appel-
 » lavit: & nos reducere eos in gratiam, concor-

diámque conemur, & Dei voluntatem, cujus illi vi, atque irâ agitantur, venire contra non veremur, & animis, rebúsq; pugnantes, ipsi consentientium speciem induendo, vltro confirmemus, & veluti armemus adversus nos, Ecclesiámque, à qua desciverunt, quam vnam impugnant, in quam omnes omnium eorum impetus feruntur? Quid ergo si à te, tuoque imperio defecissent hi populi, & alii vi, atque ferro, alii aliâ viâ, omnes pariter te oppugnarent, tuæque vitæ, ac dominationi insidiatum irent? Utrum tandem iis discordantibus inter se, nullo certo duce, cui parerent, nullo signo, ad quod coirent, cóque minùs tibi validè incumbentibus, vltro impietatis ducem, ac signiferum præbiturus ipse esses, an conficendi, collidique, & confici suâ ipsos discordiâ passurus? Tu verò etiam sponte consentientes vt arte, atque consilio disjungeres, dissociarésque, curam, operámque intenderes, nec quiescere posses, donec a motis seditionum auctoribus, multitudinem sub leges redigeres: adeò nostra nos magis movent, & acres nostri vltiores; quæ in Deum patrantur, lentè, negligentérque accipimus. Patere, quæso Cæsar, me salutis tuæ imprimis, & totà circà gentium causâ nihil reticere eorum, quæ palàm homines loquuntur, & apertè, ac liberè apud ipsum te omnia effari. Ipsi hæretici hoc jus, hanc licentiam ex lege, atque ritu Augustanæ formulæ vivendi pretio emptam se habere, pròque ea vigesies centies mille aureorum nummùm

» in tres proximos annos dare tibi pactos esse, ita
 » non obscurè ferunt, vt etiam, quâ sunt insolentia,
 » tanquam exprobrantes jactent; nec te tuâ
 » voluntate aut consilio, sed hujus tam grandis pecunia
 » spe captum, illectumque esse, auctores hujus
 » corruptelæ, & accusatores produnt: necdum
 » vlla firmata privilegio tua promissa habent, &
 » hos illusores, & criminatores dignitatis tuæ modestè
 » quicquam, aut obedienter acturos, & ab
 » insita arrogantia, atque contumacia discessuros
 » speras? Hos vt concilies tam perniciosi exempli
 » rem induces? cujus vel solam famam quantum
 » animorum motum in finitimis Germaniæ populis
 » fecisse, facturamque in omnibus putas? quantum
 » cupidis irritamentum, quantum bonis desperationem
 » allaturam, vt non corruptæ modo, & aliquâ ejus
 » mali contagione affectæ nationes accendi, irritarique,
 » sed integræ quoque, atque intactæ ad cupiditatem
 » novarum rerum concitari, & sollicitari vno hoc
 » facto posse videantur? Quid quod non solùm non
 » opportunum huic malo, ad eoque contrarium, atque
 » exitiosum remedium in te est; sed hujusmodi, quod
 » alterius propè gravioris facinoris culpam sustineat,
 » vsurpationem munèris, atque juris alieni? Neque enim,
 » Cæsar, tibi, aut vlli Regum hæc data potestas est
 » ordinandi, disponendique, aut omnino attingendi
 » res sacras, quarum jus, atque arbitrium, quantum
 » capere mortalitas potest, vnum penes esse Pontificem
 » Maximum Deus iussit:

fit : aliorum nullæ , nisi parendi sunt partes , & tuæ præterea , Regumque cæterorum tuendi , defendendique . Id nos non divinis modò litteris , monitisque docti sumus ; sed magnis , & quæ ter-
 rere omnes debeant exemplis , à Deo est affirmatum . Proditum memoriæ est in sacris libris , cum plautro veheretur Arca Dei , & inquietatione boùm , qui trahebant , decussa panè concideret , Ozam vnum è rectoribus currûs , quò casum ejus averteret , manum Arceæ admovisse . Idque crimen , quia ille Sacerdos , & Levita non erat , & alieni muneris officium invaserat , visum est à Deo dignum , quod ille statim morte lueret : adeò divinas res non egentes humanæ opis , nec atrectandas prophanis manibus , consiliisque esse restatum , sancitumque apud posteros Deus voluit . Magnum hoc , & triste abstinendi se contactu sacrarum rerum , ac vitandæ cælestis iræ documentum ; sed haud minùs severum illud , & propriè ad Reges pertinens . Sublatus ex humili loco ad Regni fastigium à Deo fuerat Saül , ita partitis inter ipsum , & Samuelem muneribus , vt huic religionis , & sacrorum jura , illi Imperium , & belli , & pacis jus essent : imminente cum innumerabilibus copiis Philistæo hoste , indictum populis solenne sacrificium , sacrificiique dies dictus fuerat , quo divino propitiando Numini certæ hostiæ , vt tum mos , immolarentur ; neque enim religiosa gens sumptura aliter arma , & prælium initura erat , nisi antè placato patriâ ceremoniâ Deo . Con-

„ venerat juxtà omnium multitudo, quæ cùm diu
 „ expectasset, nec Samuel ad constitutum adesset,
 „ dilabi porrò domum, atque omnes abire cœpe-
 „ rant. Tum Saül ne tanto instante ab hoste peri-
 „ culo, à suis desereretur, rem divinam ipse pere-
 „ git, paratásque victimas aris admovit, & sacri-
 „ ficavit. Id ob piaculum, electo paulò antea ad
 „ Regnum, clarísque victoriis nobilitato, per eum-
 „ dem Samuelem denunciari illico jussit Deus, Re-
 „ gnum se illi, liberísque ejus adempturum, aliám-
 „ que in domum translaturum: nec multò pòst vi-
 „ ctus prælio, occisúsque, excidio domús suæ cæle-
 „ stibus minis fidem affirmavit. Regnum ad Da-
 „ vid æmulum ejus est delatum, quem ipse pulsum,
 „ abjectúmque, & fugâ se, ac latebris à vi, atque
 „ injuria ægrè tutantem sæpè interficere conatus
 „ erat. Te oro, Cæsar, obtestórque, vt hæc cælestia
 „ præscripta, documentáque nobis erudiendis divi-
 „ nis tradita monumentis tecum reputes, & ani-
 „ mum ab novis, præcipitibúsque consiliis ad salu-
 „ bres cogitationes, ac tuâ majestate, tuo loco,
 „ tuâ familiâ, téque denique ipso dignas recipias.
 „ Hoc genere orationum convincebatur quidem Cæ-
 „ sar, vt quibus séque, rémque obtegeret, illi ver-
 „ ba non suppetent: sed contrà nummorum cu-
 „ pidine, & hæreticorum postulationibus recepta
 „ flagitantium, & præterea intimo, quanquam oc-
 „ cultâ, ingentíque simulatione involuto in Luthe-
 „ ranos studio vehementer animo distrahebatur. Id
 „ haud ignotum Commendono eo impensius cùm

ipse instare vrgeréque; tum Legatos Regum, qui aderant, submittere communem causam communibus agendam studiis docens. Et Pius Pontifex, vt erat acer religionis vindex, & vbi ea ageretur, impatiens humanarum artium, litteras ad Commendonum dederat, quibus si cunctaretur Cæsar, neque inceptis desisteret, factâ re divinâ, & eo Evangelii capite recitato: *Quicumque non receperint vos, neque audierint sermones vestros, exeuntes foras de domo, vel civitate, excutite pulverem de pedibus vestris, & ipse abscedere* “
Viennâ, atque inde Nuncium abducere, & Maximiliano renunciare amicitiam iuebatur. Nondum præcisa omnis Commendono spes erat, nec maturum ad tam abrupta consilia tempus videbatur, ex queis oriturum haud dubiè magnum, & periculosum rerum motum prospiciebat: sed hæc Pii mandata dissimulans ipse, Maximiliano clam enunciari, deferrique per alios curavit, quo & gratiam, opinionémque temperati, & quantum per mandati muneris fidem liceret, refugientis benevolentiam inter Cæsarem, & Pontificem abrumpere, & Cæsari ipsi curam injecit nihil temerè agendi, cernendique rem sibi cum Pontifice haud segni, obnoxiove, sed Deo, causæque fidenti, & facilè contemnti humanas rationes esse. Et labi jam pertinaciâ cœperat, cùm Commendonum omnia molientem, omnéque vndique machinas ad expugnandum admoventem etiam casus iuvit. Adfertur nuncius

conjugem Philippi Regis Hispaniarum decessisse, nullâ virilis sexûs prole relicta. Confestim in Cæsaris Regia ortus differtur in omnes sermo Annam majorem natu filiarum ejus Philippi matrimonio destinantium, avunculo neprem, nam Philippi sorore genita puella erat : vnde jungi illi, ni Pontifex Maximus nuptiis annuisset, per leges non poterant ; & Maximilianus, ac numerosa filiorum soboles Hispanicis rebus incumbere, latissimo regno cupidine, & spe imminens, si Philippus sine liberis fato concessisset : eò & filios in Hispaniam educandos miserat, & Hispanos omnes officiis, Regem obsequio demereri studebat, & ad novam spem ex non opinato exortam sibi filiam in Philippi matrimonio collocandi animum magnoperè erexerat. Arripuit occasionem Commendonus, atque hinc Hispanos, quibus tum maximè grave bellum in Belgis perfidiâ, ac defectione hæreticorum, duce Aurangio excitatum erat, docebat quantum ea Cæsaris in Lutheranos inclinatio, & permitti Augustanæ formulæ ritus addituri ponderis, momentique hæreticorum rebus essent : hinc Cæsarem monebat non alienandum tali tempore à se, domoque sua Philippi animum ; quod fieri necesse esset, si, qui minimè deberet, adversarios ejus, eosdemque Catholicæ Ecclesiæ hostes fovere, confirmareque indulgendo eorum furori, & pænè causam approbando videretur. Et nactus Viennæ Philippi Legatum, hominem Belgam, priva-

tim Aurangio , & factiōni illi inimicum , eam-
 que valescere auctu malarum opinionum intelli-
 gentem , perpulit denunciare Regis verbis Ma-
 ximiliano , ne consilia admitteret , quæ vim , at-
 que opes Hispaniarum hostibus adjungerent ; ne
 suum quidem Regem existimaturum fraterno ; &
 mutuo in se Maximilianum esse animo , rebûsque
 suis , quando ab eo proderetur , quem haberet
 propinquitate , ac sanguine conjunctissimum , ali-
 ter consulturum. Adjecit idem Legatus Com-
 mendoni instinctu , si Pontificis Maximi auctori-
 tatem ea in re non quanti deberet , fecisset , nun-
 quam ab eo impetraturum , vt filia nuptias cum
 Rege approbaret , & quò fieri ritè possent , eos
 legibus solveret : quod ipsi haud paulò pluris ,
 quam popularium suorum pollicitationes , & quan-
 tæcumque pecuniæ conditionem esse debere. Hæc
 plus ponderis apud Maximilianum , quàm reli-
 gio , atque ratio habebant. Itaque quem jus , quem
 fas , quem officium nequierat permovere , vt to-
 tum negotium omitteret , cùm maximè & hære-
 tici vt in confecta re exultarent , & boni spem
 omnem abjecissent , vocato ad se Commen-
 dono , in auctoritate Pontificis Maximi esse se
 pronunciavit. Quod quidem Pio adeò accidit
 optatum , vt in Commendoni extollenda indu-
 stria , memorandisque apud Senatū laudibus
 precatus Deum esse dicatur , vt cùm ipse naturæ
 concessisset , aut illum , aut illius similem sibi suc-
 cessorem in Pontificatu daret : ad ipsum litteras

suâ manu amantissimè scriptas misit , in quibus sæpè filium appellans , gratias illi egit , virtutémque ejus quàm potuit amplis , atque honorificis verbis collaudavit.

*De negotio illi dato ordinandi rem
Ecclesiasticam.*

CAPUT V.

POST hæc Pius , qui tum maximè corruptis hominum moribus emendandis , collapsæque Christianæ disciplinæ non Romæ solùm , sed per omnes Provincias ordinandæ animum , curamque intenderat , conandi in eo aliquid apud Germanos negotium Commendono dedit ; apud quos omnia prisca moris instituta aut intermissa obsolevisse , aut polluta , perturbatæque hæresum contagione , ac licentiâ esse didicerat. Sed ea maximè aspera , ac difficilis res fore videbatur , cùm imbecillitate hominum malâ , ac diuturnâ consuetudine depravatorum , arctasque apud veteres vivendi leges laudantium magis , quàm re imitantium , tum Principum , atque potentium iniquitate , qui maledictis incessere licentiùs viventes , quàm corrigi malle videntur : seu potentix , ac dominationis munimenta popularem nequitiam esse putant : sive humanis ingeniis par libido inest reprehendendi vitia , atque habendi ; certè iidem illi turpes , & flagitio-

sos homines vniverfos assiduè increpant , & singulos sæpè pertinaciter tuentur. Horum erat Viennæ magnus numerus, ac multi in ipsius domum Cæsaris irrepsent, fugitivi ex Italia plerique omnes : nam vt quosque in sacerdotum sodalitiis, monasteriis que legum, institutorumque tæderet, aut ob vitæ probra iudicii metus ageret, haud ferme aliò confugiebant, & suæ disciplinæ desertores aliorum quoque inquinabant mores, eo liberiùs in omnem se luxuriam, dedecusque demittentes, quo plus licentiæ, atque impunitatis erant nacti, infamiæque, & sordibus eorum etiam boni, atque integri aspergebantur; eratque omnis propterea sacerdotum ordo in odio, & contemptu omnium, neque tam tritum, ac populare quidquam, quàm inveni in eorum nomen. Cùm ea aboleri macula, & vsus priscæ innocentiae revocari, nisi civitate improborum illâ, ac perditorum hominum colluvie purgatâ, non posse videretur : incredibile memoratu est, quot ex omni genere reperti fautores eorum sint. Ipsi ante omnes hæretici tuebantur, qui iidem maximè strepere, obrectare, insultare turpitudini eorum, & nobis objectare consueverant. Horum gratiâ, atque instinctu ipse quoque Cæsar excusando alios, aliis testimonium impartiendo omnes tegebat. Præterea & Vienna ipsa, & multæ civitates Episcopis carebant, aut si qua habebat, perinde officium eorum desiderabat; quòd illi aulam, Maximilianumque affectantes,

& ambitioni suæ, aut pecuniæ, aut certè longè aliis procurationibus intenti, negligebant sacrorum curam. Id adèdè malum plerisque in Provinciis grassatur, in quibus Episcoporum nominatio est Regibus tributa, concessione dicam, an socordiâ Pontificum Maximorum. Nam antè, aut à Pontificibus dabantur, aut à sacerdotum collegiis, ut quisque innocentiam, ac dignitate inter eos excelleret, justis suffragiis legebantur. Ita bonis quisque artibus nitebatur, adeptique honorem etiam munus implere, ac præstare suum studebant. Nunc longè alio ex genere hominum sumuntur; sæpè bello exercitis, veluti militare præmium, Episcopatus datur: sæpè gratiosis, aut potentibus; interdum & fœminis adulantes Episcopi fieri merentur, quibus nullum doctrinæ, nullum pietatis studium, nulla aut scientia, aut usus earum rerum, quarum causa is est in Christiana Republica Magistratus Deo auctore institutus. Atque ex hoc maximè fonte manasse illa pestis fati creditur, quâ multa hodie Regna deformata hæresibus, vastata civilibus bellis, & quædam etiam everfa, ac propè funditus excisa esse cernimus: quippe Episcopis officii sui aut ignavis, aut negligentibus, continuò & populorum mores prolabantur, & laxatur Ecclesiastica disciplina, & religionis cultus, quo status Rerum-publicarum continetur, omnis exolvitur, convellitur, destruitur. Hinc hæresum, ac pravarum opinionum turba in Ecclesiæ claustra veluti incustodita,

dita , & potentia irrumpit , odio , ac discórdiâ ,
 & mox cædibus , seditionibus , armis cuncta per-
 miscet. Commendonus cùm hæc apud Cæsá-
 rem sæpè disseruisset , Strigoniensibus Archiepi-
 scopus , & Viennensibus , & aliquot Ungariæ
 civitatibus Episcopi vt darentur , obtinuit. Fugi-
 tivos , & maculosos aulâ , atque vrbe ejicere
 multò operosius fuit ; aliquod tamen confiden-
 tiæ , & vitæ eorum frænum est inditum , & au-
 dacia nonnihil eo metu répressa. Templâ inde ,
 sanctiorâque delubra adiit ; cultum , ritúmque
 sacrorum , item sacerdotes ipsos , & templorum
 ministros recognovit ; vasa , libros , vestem , om-
 ne instrumentum , atque apparatus rei divinæ
 conficiendæ , rationem denique omnem habendi ,
 administrandique res sacras inspexit : in qui-
 bus quàm multa vitiosa fierent reprehendere ,
 quàm emendare facilius fuit. Ipse quidem in sin-
 gulis fanis convocatos sacerdotes aprâ oratione
 appellavit , quæque in rem esse visa sunt , monuit ,
 multâque exemit , quædam etiam sivit , atque
 ad veteris normæ , ritûsque formam ordinavit.
 Sed omnia , quia exactor inde eorum nemo extitit ,
 neglectui fuere. Nam Maximilianus vnicum
 remedium esse ægræ , ac perturbatæ Reipublicæ
 emendationem morum , & prisçæ disciplinæ re-
 stitutionem palàm verbis prædicabat ; occultè
 nec corrigi , quæ pravè , ac perperam fierent , nec
 omnino mutari quicquam patiebatur : vt labi , &
 ruere Ecclesiasticam rem velle ab non ignaris ir-

genii , atque intimi animi ejus crederetur. Profectus Viennâ Commendonus diœceses Passaviensem , & Salisburgensem , per quas illi iter fuit , curâ , ac diligentîâ eâdem , fructu , ac opere pretio majore lustravit , quòd in vtraque Episcopi probi , ac religiosi homines præerant , qui Com mendoni studio non solùm adversari non sunt , sed etiam adjumento fuere ; & Salisburgensis quidem Archiepiscopus etiam Concilium Provinciæ suæ , rem diu antè intermissam , illius instinctu , atque hortatu habuit , in quo multa salubriter decreta , & sancita sunt. Ad reliquos Germaniæ Episcopos litteras ex auctoritate Pontificis dedit , quibus ad usum , cultumque antiquæ disciplinæ renovandum multis , atque accuratis verbis eos est adhortatus.

*De fœdere per Pontificem adversus Turcas
icto , & opera in id à Commen-
dono impensa.*

CAPUT VI.

REVERSUS inde Urbem sub finem sequentis anni , qui fuit M. D. LXXIX. excepit bellum , quod Selimus Rex Turcarum libidine Cyprum insulam ditioni suæ subjiciendi terrâ , marique Venetis intulit. Cui propulsando bello Pontifex Pius haud secus , quam si eo ipse peti-

tus esset, animo, conatúque incubuit, non studio erga Venetos, quibus ad id locorum subiratum fuisse constat, sed amore Christianæ rei, quam carpi in dies, atteríque impotentibus prævalidæ gentis armis cernens, ingenti dolore, curâque sollicitabatur. Cúmque eâ tempestate Philippus, debilitatis domestico malo Gallis, vnus omnes Christianos Reges longè opibus anteciret: quippe non vniversæ modò Hispaniæ dominabatur; sed omne Belgarum nomen, quod latè multas, ac bellicosas gentes complectitur, in ditioe habebat, & in Italia cùm Neapolitanum, tum Mediolanensè Regnum, firmum vtrumque, atque opulentum, obtinebat, & maximè opportunæ parandis, alendisque classibus Sicilia, Sardiniaque, & Baleares insulæ imperio ejus parebant, & Corsica etiam, & Ligurici maris ora, civitatíque Genuensium auctoritatem ejus sequebatur: Africæ quoque injecerat manus, ædificato haud longè à ruinis antiquæ Carthaginis castello, cui ab freti faucibus, quibus impositum erat, Golettæ nomen fuit, magnóque munito opere, & Tunetum frequentem urbem regionis ejus in fide habebat, & vicinos populos Siciliam, atque Hispaniam contra sitos à maleficio continebat. Sed præter hæc, quæ commemoravimus Regna ditia, & viris, armisque potentia, multò maximum Imperium vltra Oceanum in Occidente propagatum habebat, quod patrum nostrorum memoriâ, Christophori Columbi Liguris inge-

nium, & humano captu. major audacia aperuit. Ejus Imperii terræ ignoratæ veteribus in tantam magnitudinem patere dicuntur, vt eis novi orbis nomen scriptores nostri indiderint, ex quibus auri vis ingens ad Philippum per immensa vastissimi maris spatia quotannis navibus advehebatur. Hunc igitur Regem tantis subnixum opibus vt sibi, Venetisque ad Turcicum bellum fœdere, ac societate ante omnes adjungeret, Pius initio statim est aggressus: nec ille magnopere abnuuit; nam & Pontificis Maximi auctoritatem, quantum Christianum, & pium Regem decebat, reverebatur, & amplitudine suâ indignum, & sibi invidiosum fore intelligebat, si tanto impendente Christiano nomini de Barbaris periculo, ipse Reipublicæ defuisset; & præterea Pium sperabat facturum sibi potestatem ex ditibus Hispaniæ sacerdotiis pecuniam corrogandi: ita bellum gloriæ sibi magis, quàm impendio vlli, aut sumptui futurum. Quòd si Philippo vafra, & dominandi cupida Hispanorum ingenia respondissent, acri, atque huc maximè intento Pontifice, magnâ, nec dubiâ spe victoriæ gesturi cum Turcis id bellum fuisse videbantur: sed illis non tam cordi erant, vt vincerentur, aut procul Venetorum cervicibus submoverentur Turcæ, quàm vt id alerent, ducerentque bellum, cujus morâ, oneréque pressi, attenuatíque Veneti ipsi opportuni sibi Italiæ Regnum affectantibus fierent. Id cùm Venetos Patres non falleret, antea quoque sub Carolo

Philippi patre Hispanorum artes, & ambitiosa, atque callida consilia æquè difficili suæ Reipublicæ tempore experti, inviti, ac reluctantes adducebantur, ut se vlllo fœdere cum Philippo alligarent, pacemque quamvis gravibus conditionibus redemptam Hispanorum societati præferbant. Sed hæc seniorum mens erat. Juventus injuriâ, perfidiâque Barbarorum incitata decertare, ac dignitatem suam armis tueri præoptabat, fœderique favebat, de quo Romæ apud Pium ab utriusque Legatis agebatur; in quo Commendoni singularis industria, prudentiâque enituit, multique difficiles nodi expediti per eum, explicati que sunt. Nam & Veneti Legatis suis imperaverant, ut omnia cum eo communicarent, illiusque consilio maximè vterentur: & Pius neminem magis intimis rebus adhibebat. Consenserant tandem Veneti, Hispanique in certas fœderis leges, & ad eas sancendas ad Pium utriusque convenerant, cum Regii Legati præsentem excipere annum cœpere, quo non satis sibi superesse temporis ad paranda, præstandaque, quæ ex pactæ societatis conditionibus deberent, aiebant. Id verò ad eò stomachum Venetis Patribus movit, ut à belli cogitationibus ad consilia pacis protinus converterentur, ac per speciem commutandi captivos Constantinopolim mitterent, qui cum Turcis de compositione ageret. Pio eâ re incredibiliter anxio, perturbatoque Commendonus auctor fuit Marcum Antonium Columnam Ve-

netias mittendi, qui & dux à Pontifice classis delectus fuerat, & vir erat non rei militaris peritior, quàm civilibus artibus, naturalisque facundiâ ad pertractandos animos hominum instructus. Ipsum verò Columnam à Pio statim proficisci iussum monuit omni ope contenderet, vt de suis postulatis ad Senatum referretur, & belli, pacisque deliberatio à decemvirùm collegio, paucisque senibus mentionem omnem belli horrentibus abducta ad Senatûs cognitionem traduceretur: plus ibi ardoris, animorùmque ad rem armis decernendam, ineundùmque fœdus futurum. Nomina quoque Senatorum, per quos id conaretur, edidit, & Columna cùm Venetias venisset, Commendoni præceptis ita obtemperavit, vt re in Senatum deductâ tenuerit, vt abruptâ spe pacis, Veneti strenuè bellum capefferent, ac fœdus summâ Pontificis, ac totius Italiæ lætitiâ feriretur. Unde nobilis illa navalis pugna, victoriâque est parta, quæ si quantùm gloriæ Christiano nomini, tantundem fructûs, atque emolumentum attulisset, non adeò nunc immanem Barbarorum potentiam timere cogeremur. Quis hujus belli imperator eligeretur multùm, diuque est disceptatum. Veneti Philippi gratiam respicientem, ex ejusque pendentem fide ducem antea adversum rebus suis experti, vt Cardinalium aliquis classi præficeretur, postulabant magnâ spe, quia Pontifex Commendono vni ex omnibus Patribus plurimùm tribuere videretur, nullâque

rem esse tantam, quæ ejus ingenio, ac prudentiæ non rectè committeretur, prædicaret, fore ut eum potissimum summæ rei præesse juberet; ita bellum è re publica, suæque administratum iri. Sed neque Hispani Venetum imperatorem faciliè accipiebant: & Commendonus ipse militare imperium planè aspernabatur, Piumque dubitantem, & deliberantem monebat, quàm ea procuratio, tractatióque armorum ab hominibus togatis, & sacrorum ministris aliena, abhorrénsque esset. Ita res à Cardinalibus est rejecta, & ad Joannem Austriam Philippi fratrem, si præsens bello interesset, quod Hispani pollicebantur, imperium delatum.

*De nova ejus ad Casarem, & Polonos
legatione.*

CAPUT VII.

COMMENDONO aliæ impositæ partes gerendæ Reipublicæ, vnde illi magnorum laborum, sed magnæ item laudis materia est orta. Post junctum cum Philippo, & Venetis fœdus, cupiens Pius omnes in Barbaros concire, ac sollicitare Reges, & ante alios Maximilianum Casarem, & Augustum Regem Poloniæ, qui finitimi Turcarum Imperio, maximè opportuni inferendis à terra armis, atque distinendo hosti habe-

bantur, & Maximilianus à Turcis Ungariæ pulsus Regno imminere vindictæ, si daretur fortuna, videbatur, Legatum ad utrumque Commendonum creavit. Ipse ex superiorum annorum instituto vitandi urbanos calores, initio æstatis discesserat Româ, nec minùs quicquam, quàm nova itinera, novas legationes meditabatur. Et cum Pius paucis antè diebus sexdecim præstantes viros in Senatum legisset, superiorum Pontificum secutus morem haud aliis, quàm quos ipse amplissimo honore affecisset, mandaturus tam claræ, tam appetitæ legationis munus credebatur. Sed Pio omnibus rebus antiquior Reipublicæ usus, atque utilitas semper fuit, & præterquam quòd Commendonum haud secus, quàm si ab se Cardinalis factus esset, in suis habebat, nec illi fidei, industriæ, prudentiæque laudibus quemquam anteferebat, ipsum notitiâ illarum gentium, Regumque, ad quos mittebatur, facile omnes antecellere intelligebat. Acceptâ itaque Pontificis Maximi voluntate, comitibus, rebûsque comparatis, Commendonus Veronâ, quò ad æstatem agendam concesserat, transiit in Germaniam, ac Viennam ad Cæsarem contendit. Lætatus impensè moto à Turcis in Venetos bello Maximilianus fuerat, versam aliò eam tempestatem cernens, quæ ne in se, suumque Regnum ingrueret, vehementer timuerat. Et quemadmodum sædus ut Veneti, & Pontifex cum Philippo jungerent, studiosè operam dederat; ira abstinere se armis, & quietem agere,

agere, bellumque non tam ope, quam spe sui fovere, atque alere decretum habebat. Nam & ipse imbelli corpore erat, & animus ejus ad magna discrimina fatiscens calliditate, & consiliis certare, quam vi, ac ferro contendere promptior habebatur: & neque eæ vires regni sui erant, quibus tam validum hostem aggredieretur, & Germanorum auxiliis precariis, nec unquam in tempore cocuntibus parum fidebat; quægens nec crescere Cæsarum opes creditur velle, & propulsando, quam inferendo bello alacrior habetur. Cùm antè de fœdere Veneti eum appellassent, nunc induciarum, quæ sibi cum Turca essent, ut dies elaberetur, expectandum sibi, nunc ut eos spe lactaret, cupidum se belli ferens, petebat, ut quæ auxilia fœderati missuri ad se essent, si bellum susciperet, promerent. Commendonus cùm ad sic affectum venisset, adventusque sui expositâ causâ hortatus eum esset, ne occasionem, quæ ei divinitus offerretur, tot graves injurias, tot incommoda, damnâque à Turcarum gente sibi, familiæque suæ illata ulciscendi perderet, aliâque quibus permoveri eum posse arbitratus est, facundè disseruisset, benignè quidem, & cum assensu est auditus. Sed Maximilianus consilio suo insistens, varias proponere difficultates, atque eandem induciarum causam prætere, earum fidem jurejurando firmatam violare homini Christiano nefas esse dicere. Postremò expectandum sibi aciebat, quid Poloni, quid reliqui Christiani Prin-

» cipes statuerent. Id verò vt præposterum argue-
 » re Commendonus, vt Cæsarem ducem se, at-
 » que auctorem aliis Regibus adversus Christianæ
 » Reipublicæ hostes præbere, non eorum expecta-
 » re consilia debere, quippe & ejus maximè inter-
 » esse retundi, ac reprimi Barbaros, & eundem ti-
 » tulo honores reliquos anteire; vt si cessaret eo
 » tempore Pontifex Maximus, partes ipsius fuissent
 » Christianos populos litteris, legationibusque ad
 » bellum concitare. An Polonos ab se Pii verbis ap-
 » pellatos non illico quæsituros, quid Cæsar animi,
 » quid apparatus habeat? Quibus si secuturum eum
 » aliorum consilia narret, jam nunc existimari pos-
 » se, quam ab iis spem esset relaturus. Sed quid,
 » inquit, inanes Polonorum, aliarumve gentium
 » spes, si segnis ipse sis, moliamur? Veneti ipsi, ubi
 » verba dari sibi, deserique à te accedente nuper
 » eos ad arma, & non defuturum communi Rei-
 » publicæ causæ pollicente senserint, & Turcas ter-
 » restri metu liberos, totâ mole virium in classes,
 » ac navale bellum incumbere, magnitudini peri-
 » culi succumbent, territique suis rebus pro tem-
 » poris necessitate consulent, & quibus poterunt
 » conditionibus cum hoste paciscantur: nec majore
 » rem quisquam proditæ Reipublicæ, & abrupti
 » novi fœderis culpam, quàm idem tu sustinebis.
 » Nam quod præterea de induciarum fide prætexere
 » libuit, id facillimè refellitur. Ac primùm quidem
 » meminisse debes, sæpè te questum apud me esse,
 » & in omnibus Germanorum conciliis professum,

nomen modò tibi induciarum cum Turcis esse, “
 re continens bellum manere, cùm Barbari quot. “
 annis non prædatum modò in tuos fines excur. “
 rant, sed justâ peditum, equitùmque manu ipsas “
 quoque vrbes, ac præsidia invadant; plurimùm. “
 que negotii te in iis arcendis habere. Deinde “
 cùm illis nullum fidei jus sanctum, cuncta com. “
 modo, ac libidine suâ metiantur, quid attinet “
 mentionem jurisjurandi toties ab hoste violati, “
 neglectique objicere, nisi quòd bellum pro de. “
 fendenda religione susceptum sit, ab eo jureju. “
 rando religione deterreri te prædicare velis? His “
 orationibus cùm se Cæsar vrgeri, ac è simulatio. “
 num latebris erui in apertum sentiret, & Com. “
 mendonus insuper denunciaret, se omnia vt re. “
 sponsa sibi essent, Romam, Venetiâsque rescri. “
 pturum, verens id, quod futurum apparebat, ne “
 Venetis ardor ad bellum restingeretur, animi. “
 que frangerentur, si eorum spem destituisset, spa. “
 tium novæ deliberationi à Commendono postu. “
 lavit, atque eò confugit, vt diceret futurum qui. “
 dem se in Pontificis Maximi auctoritate, fæde. “
 rique accessurum; sed cùm vnus maximè hostium “
 injuriæ pateret, ne quavis antè in se ingrueret, “
 quàm instructum bellum esset, cupere, vt prius. “
 quam consilia emanarent, promerent fæderati, “
 quæ, quantaque sibi auxilia missuri essent, vt sci. “
 ret quarum fiducia virium in eam aleam esset “
 descensurus. Atque hæc ita pollicebatur, sperans “
 antequam focii ex tam longinquis locis consule-

rentur, exituram æstatem, parique arte sequentem quoque annum seclusurum. Commendonus id jam laudare, quòd occasione uti, seque Reipublicæ accommodare statuisset, nec dubitandum, quin æqua omnia à fœderatis esset impetraturus; sed quæ cuperet, edere jam nunc ipsum debere, non ut à sociis definiantur, expectare. Id verò facturum se Maximiliano negante, & in eo utique persistente, ut priores locii, quâ se ope ad-

» juturi essent, ederent, At sic quidem, inquit

» Commendonus, in easdem revolveris suspicio-

» nes, quas nuper vitandas esse intellexisti: quis

» non videat moram te, ac dilationem querere, ut

» antè rerum gerendarum tempus elabatur, quàm

» quæ tibi socii esse tribuenda censuerint, cognosci

» possit, quæ tu inde dum aut augeri, aut muta-

» ri contendes, res novis subinde dilationibus traha-

» tur? Quin tu simpliciter promis, quid tribui tibi

» æquum censes, si veram spem tui facere Vene-

» tis, & eorum ad consilia belli firmare animos vis?

» Etenim quæ cupias, quæque opus habeas, & vnus

» profectò optimè nosti, & ea verius est abs te ju-

» dicari, quam statui ab aliis. Diu contendit Cæ-

» sar, nec omnino facile ex illa consiliiarce se de-

» jici est passus: sed tandem victus Commendoni

» oratione cessit, ac viginti millia peditum, qua-

» tuor equitum, quorum pars dimidia Germanis

» constaret, à sociis postulavit; hac se copiâ si ju-

» vissent, in partem belli venturum, armâque Tur-

» cis ab Ungaria illaturum est pollicitus, aliâ viâ,

quando hæc non processerat, promissa daturus. Hoc expugnato responso, in quo adeò pugnans Maximilianus fuerat, vt extortum à Commendono magnopere & reliqui omnes, & imprimis Veneti Legati mirarentur, qui sæpè cum eo iisdem de rebus verba contulerant, cuncta, vt acta erant, ad Pium rescripsit, missis celerrimis tabellariis, qui litteras perferrent. Et paulò post læti de Christianorum victoria allatè nuncii vim Commendoni conatibus addidere. Nam Christianæ classes cùm è Sicilia soluissent, prosectæ in Græciam ad Echinadas insulas ante fretum Corinthi obviam Turcarum classem habuere, congressæque nobilem de hostibus victoriam retulere, captis ad centum, & triginta longis navibus, ac nonaginta prælio absumptis. His nunciatis postulavit à Cæsare Commendonus, vt supplicationes decernerentur, solennibusque sacris Deo grates redderentur, simul quò alacritas populis adversus Barbaros adderetur, juberet ignes, aliâque quibus publicum gaudium significari solet, fieri. Id Cæsar, ne Turcis in suspicionem veniret, si adversis eorum rebus veluti insultasse videretur, negavit; & tantùm rei divinæ, quam in ipsius Regiæ templo ejus victoriæ causâ solenni apparatu Commendonus ipse fecit, cum vxore, & liberis interfuit. Pius eodem ferme tempore & victos Turcas ad Echinadas, & ex Commendoni litteris traductum in partes Maximilianum accepit: utroque impensè lætatus, cùm

Commendonum laudibus apud Patres extulisset, consultis celeriter sociis, renunciari Maximiliano jussit, missuros ei auxilia, quæ postulasset. Sed non multò post discessum Commendoni refrigere promissa Cæsaris, & secuta mors Pii cuncta pervertit.

*De causa magni Ducis Etruriæ per eum
apud Casarem acta.*

CAPUT VIII.

EA tempestate exortum dissidii aliquid inter Pium, & Maximilianum erat ex appellatione magni Ducis Etruriæ, quam Pius Cosmo Medici Florentinorum Principi tribuerat, viro, in quo efferendo certasse fortuna cum industria videri potest. Is non privato solùm loco Florentiæ erat natus, sed patrimonium tenue à patre acceperat, atque id ipsum parum constitutum, & propè ambigui juris, de quo certè lis ei à potente, & gratioso adversario gentili suo intendebatur, cùm ipse adhuc puer amisso patre in tutela matris ageret. Pater fuit Joannes Medices insignis ætatis ejus bellator, & inter claros duces audaciâ, & fortitudine, ac militaribus facinoribus habitus: mater Maria Salviata, Jacobi filia, Joannis Salviati Cardinalis soror, fœmina lectissima, & in tuendis filii fortunis pari diligentia, atque fide. Rem Florentinam Alexander Medices ha-

bebat Dux civitatis paulò antè armis subacta
 à Clemente VII. Pontifice Maximo impositus.
 Huic juveni vel moderato, atque intento non
 facilis dominatio futura fuit in civitate ne liber-
 tatem quidem propter acria, atque indomita in-
 genia modicè ferente; luxuriosus, & incautus
 fraudi facilè patuit. Insidiator (adeò nihil tu-
 tum alienæ libertatis oppressoribus est) ex ipsa
 familia Medicea, atque ex intima familiaritate
 ejus exitit Laurentinus Medices, qui Princi-
 pi voluptatum diu minister, & ex eo apud im-
 providum summam fidem nactus, dum domi suæ
 spe dilectæ matronæ potiundi intempestâ nocte
 opperientem habet, somno oppressi jugulum gla-
 dio profecuit, vno conscio, atque adjutore servo,
 cui Scorunconculo fuit nomen, protinúsque me-
 tu, ac scelere territus, vrbe aufugit. Cædes Ducis
 antè ab amicis Mediceorum est cognita, quàm
 populus, aut suspecti cives sentirent. Itaque spa-
 rium firmandi præsidio, continendique à seditione,
 ac tumultu civitatem fuit; nec aliud præsentium
 remedium est visum, cùm nulli Alexandri liberi
 essent, quàm novum ex eadem familia Princi-
 pem constituere, itúmque ad Cosinum est vix-
 dum octavum ac decimum annum egressum,
 eúmque è villa fortè redeuntem, nec minùs
 quicquam cogitantem in Prætorium abreptum
 Principem creant. Nec adolescens segniter se oc-
 currenti fortunæ tradidit. Ita accidit, vt quem
 Laurentinus paulò antè Alexandri gratiâ fretus

judicio, ac lite exagitabat, cum potissimum infandi facinoris ultorem habuerit; neque enim ei non antiquissimum fuit, pœnas à proditore expectere, qui cùm se fugâ Venetias recepisset, ibi submissis à Cosmo percussoribus est interfectus. Par in invadendo, firmandoque inde sibi dominatu Cosmi indoles fuit. Qui rem ad eum detulerant, quò proniores civium animos haberent, majorque species libertatis, ac Reipublicæ maneret in præsentia, sublato Ducis nomine, cui odium dominationis inerat, eum non alio, quàm Principis vocabulo insignem fecerunt. Atque ille id quoque modestiâ, & humanitate lenire studebat. Et cùm nihil nisi de seniorum consilio ageret, cunctâque ad Magistratûs curam, auctoritatêque rejiceret, mirè spem sui, atque indolem probavit, tantùmque gratiæ apud omnes ordines inivit, ut bello mox ab exulibus magnæ viris potentiæ petitus, egregiâ populi voluntate, ac studio adversus eos sit usus, quibus pari facilitate victis statum civitatis pacavit. Tum paulatim exurgens, quotidieque magis convalescens, cuncta ad se trahere, donec Ducis quoque assumpto nomine, omni abolito Reipublicæ jure, & vanis modò sine re Magistratuum relictis nominibus, veram dominationem, imperiùmque occupavit. Ac Petro inde Strozio viro forti, & militiæ claro, quo iterum exules Gallorum armis fulti ad repetendam patriam duce utebantur, acie superato, atque Etruriâ pulso, Senam opulentam

lentam urbem domitam armis Imperio suo adjecit ; atque ita duplicato propè Regno, longè reliquos Italiae Principes dignitate , atque opibus antecire cœpit. Verùm ut nunquam præsentibus contentum humanum ingenium altiora usque appetit , Cosmum ipsius jam Ducis nominis infra suas opes positi pigere cœperat, animùmque elatum secundarum rerum proventu vastâ cupiditate ad Regis appellationem adjecit : sive ut quem honorem potentiâ implessè videri poterat, ejus quoque titulo insigniretur : sive ut vi, armisque possessâ jure quoque addito in posterum magis firmaret. In hanc cogitationem omnibus studiis ad demerendam Pii gratiam cùm animum intendisset , obsequio , ac religionis cultu , & acris adversus hæreticos quæstionibus , quibus maximè rebus Pium senserat capi , brevè est affectus , ut ei esset charissimus , & mox ut magnus Etruriæ Dux , quod Regiæ dignitati proximum est visum , appellaretur , ab eo obtinuit : ac Romam frequenti , ac pernobili comitatu adveniens, duorum Cardinalium occursum à Pio honorifico hospitio acceptus, in solennibus inde sacris de Pontificis ipsius manu insignia novi honoris suscepit. Maximilianus Cæsar eâ re minui dignitatis suæ jura, nec Pontifici Maximo licuisse eam appellationem Cosmo tribuere , qui in fide , ac ditione Cæsarum esset , neque omnino tales impartiri honorum titulos ad alium , quàm ad Cæsarem pertinere ferens , honorem ipsum

Cosmo abrogaverat, questúmque ea de re Legatos Romam ad Pontificem miserat; qui cum non impetrassent, ut, quod magnopere postulaverant, in Senatu audirentur, privatim ab adfidentibus aliquot Patrum auditi, atque etiam redarguti coram fuerant. Cùm igitur & Cosmus liberi juris suum esse Regnum, nec se vllâ clientelâ Cæsari esse obstrictum affirmans, nequam respectu ejus eâ appellatione abstineret, & Pius non modò factum suum constanter tueretur, sed Maximilianum id non licuisse sibi ausum dicere ægrè ferret, res ad non leve dissidium spectare videbatur, mandatúmque propterea Commendono fuerat, ut de hac componenda, sedandâque controversia, quæ agitata magnam flammam datura videbatur, curam susciperet. Cùm igitur ad spem jungendæ contra Turcas societatis Cæsarem, ut suprâ ostendimus, adduxisset, & fortè inter se quantæ fœderatorum, quantæ Italiæ Principum vires essent, expenderent, prior Maximilianus mentionem Cosmi intulit, eúmque vehementer accusavit, quòd eum honorem ab alio, quàm ab se petiisset, penes quem vnum potestas tribuendi esset, neque defutura voluntas fuisset, ni Cosmum præceps ambitio impatientem moræ, & necessitudinis, & officii immemorem fecisset. Se tamen memorem muneris, ac dignitatis suæ fore, neque passurum, ut imperante se, Cæsarium jus, & potestas minueretur: invitum quidem in vllam cum Ponti-

fice Maximo disceptationem descendere ; sed ipsum quoque credere probaturum , officii sui partes ab se non deferi. Præter hæc Philippum Regem Hispaniarum , & Principes Germaniæ , quos eadem causa attingeret , objiciebat. Commendonus ubi Cæsarem paulum oratione demul-
 sisset , & quàm alieno Reipublicæ , quàm ipsi , familiæque ipsius minimè apto tempore ea moveretur quæstio , ostendisset , culpam ab ipso in consultores avertens , totum de legatione Romam missa , querelæque exposita factum reprehendit. Ac si querelas , inquit , ordiri volumus , uter tandem justiùs de altero queratur ? Pius Cosmo , & viro , & Principi ornatissimo , ac tibi ipsi animo , ac necessitudine conjuncto , qui domusæ suæ nurum sororem tuam habeat , merenti appellationem magni Ducis tribuit : tu tributam ab illo abrogasti , Legatósque , qui hoc Pontifici Maximo negarent licuisse , Romam misisti. Liberi juris esse Cosmus , civitásque Florentinorum , ac se Cæsarum potestati pecuniâ exemisse dicitur , & diploma remissi juris à Rodolpho auctore gentis tuæ , atque hujus amplitudinis , quâ inter omnes eminent familia vestra , conditore ostenditur ; tui nuper Legati omnem Etruriam ditioni tuæ subjiciebant , immemores prorsus magnam partem ejus Provinciæ Pontificum Maximorum jure contineri. Quantum hæc habent odiorum , ac dissidii irritamentum , ni Pius Reipublicæ necessitates inanibus contentionibus præverteret , &

» te patrio animo complectens, patriâ quoque be-
 » nignitate agendum tecum censeret? At tibi,
 » aut adeò his, quos in consilio habes, quî venit
 » in mentem dicere, hoc Pio non licuisse? An du-
 » bia Pontificum Maximorum potestas est, non
 » Regum modò appellationes, sed ipsa quoque
 » Regna, atque Imperia tradendi, adimendique,
 » ut cujusque meritum in rem Christianam fuerit?
 » Huic ipsi Etruriæ, quam tui vendicant tibi,
 » nonne Clemens IV. Carolum Andegavensem,
 » Neapolis Regem, rectorem dedit? Nonne quoties
 » usus fuit, & visum è Republica est, eam Ponti-
 » fices Maximi ordinarunt? Caroli, atque Etruriæ
 » mentionem feci, quia de illa agitur. Sed ut à
 » longinquis ad propinqua, magisque illustria e-
 » xempla transeamus: in Ungaria neque obscura,
 » neque vetustissima res est, ortam de Regno con-
 » tentionem inter Vincislaum Bohemum, & Dira-
 » chinus Pontificem Maximum diremisse, qui
 » cum judicium ad se totum avocasset, & senten-
 » tiam tulit, & valuit jus, quod Pontifex dedit.
 » Opponebas nuper & Philippum Regem Hi-
 » spaniæ, eumque socium tibi causæ adjungebas;
 » at ille Navarræ Regnum in Pyreneis saltibus con-
 » junctum Hispaniæ tenet, non alio scilicet jure,
 » quàm quod Julius II. Pontifex Maximus Joanni
 » Alibreto, quia se causæ impugnantium Roma-
 » nam Ecclesiam junxit, ademptum dedit. Quòd
 » si Pontifici hoc licuisse neges, alterutrum sequi
 » necesse est, ut aut reddat Philippus Vandomiæ

familiæ Alibretorum hæredi nunc maximè repo-
 scenti Regnum, aut iniustitiæ vincatur, qui
 contra Christiani, & boni viri officium, ac re-
 ligionem, quod suum non sit, per vim, atque
 injuriam occupatum possideat. Dies me deficiat,
 si memorare velim quoties, quibusve in locis Ro-
 mani Pontifices supremæ potestatis jus susce-
 runt; quoties ortas de Regno contentiones, li-
 tésque non auctoritate solùm composuerunt,
 sed jurisdictione, ac judicio decreverunt. Verùm
 vt de his ipsis appellationibus, quarum scilicet
 tribuendarum facultate tui, si Deo placet, Pon-
 tifices Maximos privarunt, cognoscamus: Al-
 phonfus sextus Hispaniæ Rex Henricum Lotha-
 ringiæ Comitē, ob res præclarè adversus Mau-
 ros in Hispania gestas generum ascitum, & Lu-
 sitaniæ parte donavit, quæ Portugallia dicitur.
 Hunc haud multò post Henricum ob spectatam
 virtutem, & egregia in rem Christianam meri-
 ta, Alexander III. Pontifex Maximus Regem
 appellavit; neque Alphonfus, quamquam æqua-
 tum dignitate sibi generum ægrè ferret, adversari
 est ausus, aut de Pontificis jure disceptari, ambigi-
 que est passus. In Polonia verò, gente cùm am-
 plitudine Imperii, tum bellicæ laudis gloriâ im-
 primis nobili, utriusque rei, & adempti, & reddi-
 ti honoris exemplo Romanorum Pontificum jus
 nititur. Quo enim tempore maximè Cæsarum au-
 ctoritatem Poloni agnoscerent, Boleslaum Re-
 gem, quia Stanislauum, Episcopum Cracoviensem,

„ virum innocentia, & sanctitatis fama clarum im-
 „ pie occidisset, non solum ipsum Regno, sed Re-
 „ gnum quoque verustâ appellatione Regis multa-
 „ runt Romani Pontifices, in perpetuumque eâ ab-
 „ tinere iusserunt; eorumque imperio ita obtempe-
 „ ratum est, ut per ducentos inde & quadraginta
 „ annos, non aliter illi se, quam Duces appellarent.
 „ Neque tum negligens aliquis, aut secors, aut
 „ plus æquo Romanæ Ecclesiæ deditus Germaniæ
 „ Imperio præsidebat, sed vir acerrimus, Pontifi-
 „ cibusque Romanis longè infensissimus Henricus
 „ I V. nec tamen aut ipse, aut qui ipsi successerunt
 „ eodem ingenio Cæsares, Pontifici Maximo id li-
 „ cuisse aut negarunt unquam, aut factum infrin-
 „ gere conati sunt. Post tot inde annos, cum pri-
 „ ſci honoris desiderium rediisset Polonis, meriti-
 „ que egregiis pro Christiana re facinoribus essent,
 „ ut eorum ratio haberetur, missâ in Galliam lega-
 „ tione, ubi tum sedem Romani Pontifices habe-
 „ bant, impetrarunt à Joanne XXII. ut Dux eo-
 „ rum de integro Rex appellaretur. At quis tum
 „ quoque Romano Imperio potiebatur? Nempe Lu-
 „ dovicus Bavarus hostis, atque insectator perennis
 „ Romanæ Ecclesiæ. Is tamen non invidit Polonis
 „ restitutionem Regii nominis, neque id ab se non
 „ petiit, aut traditum à Pontifice Maximo est
 „ questus. Neque, ut arbitror, aut Pio V. jus fa-
 „ ciendi, quod Joannes, cæteri que Romani Ponti-
 „ fices jure fecerunt, est ademptum, adimisque ab ul-
 „ lo mortalium potest, aut tibi plus quicquam addi-

tum,quàm Henrici, quàm Bavari habuerunt, aut “
 tua erga Pontifices Maximos fides, & cultus “
 cum illorum odio, & contumacia conferri po- “
 test. At in Germania, at in ipsa Aultria tua “
 nonne idem juris Pontifices Maximi exercuerunt? “
 nec Rodulphus, nec Albertus, nec Fridericus “
 Cæsares majores tui, qui quererentur, Romam, “
 sed qui gratias agerent, Legatos miserunt. Ve- “
 rùm vt omiſſis aliis, ipsam aliquando juris tui ra- “
 dicem attingamus, Cæsaris, ac Imperatoris no- “
 men, quo se tantum Germania supra cæteras “
 Christianas nationes extollit, vnde tandem ac- “
 cepistis? Quis Romanum Imperium, cujus Bi- “
 zantium translata majestas, ac vis omnis in O- “
 rientem verterat, cum suâ jam mole laborans, “
 neglectas Occidentis Provincias vastandas Bar- “
 baris reliquisset, divisit primùm, deinde divisi par- “
 tes ad Germanos detulit? Nemo, vt arbitror, “
 tam impudens veri inficiator, nemo tam aver- “
 sus à Romanæ Ecclesiæ dignitate fuerit, qui Ro- “
 manorum Pontificum id beneficium esse neget. “
 An ergo ademptam Græcis dimidiam Romani “
 Imperii partem, vobis cum Cæsaris, atque Im- “
 peratoris appellatione tradere Romanis Pontifi- “
 cibus licuit, Reges, ac Duces appellare non li- “
 cet? An quod tradere vobis potuere, ipsi non ha- “
 bebant? Equidem in eam interdum sententiam “
 venio, vt suspicer, ne qui tibi auctores tam no- “
 vi, tam intempestivi consilii sunt, aliud quàm “
 quod præferunt, & cupiant, & agitent animo, “

» téque velint cum Pontifice Maximo alienissimo
 » tibi, & Reipublicæ tempore, committere. Ad
 hæc Maximiliano haud sanè quidquam, quod
 magnopere responderet, succurrebat. Id modò
 afferebat, quas sibi partes Cæsaris nomen injun-
 geret, ad eas tuendas, religione se, atque officio
 » cogi. Atqui, inquit Commendonus, qui jus Im-
 » perii tui tantopere defendendum esse tibi existi-
 » mas, idem certè concedere æquo animo Pontifici
 » Maximo debes, vt ipse juris, ac muneris sui ne-
 » gligens ne sit, quod quale sit, jam profectò in-
 » telligis. Postremò cum Maximiliani animus eò
 scilicet spectaret, vt concessi honoris mercedem
 quamplurimùm à Cosmo pecuniæ exprimeret,
 cum finem hæc tum disceptatio habuit, vt Cæsar
 velle se, ac cupere ostenderet, vt Commendo-
 nus ipse viam, rationémque exquireret, quâ ea
 res componi, salvâ Cosmo magni Ducis appella-
 tione, posset. Hoc autem totum ne tum transige-
 retur negotium, Commendoni discessus à Cæsare
 fecit, quem novi de Poloniæ Rege nuncii, &
 iussa Pii abire protinus magnis itineribus in Po-
 loniam coëgerunt. Sed non multò post & Cos-
 mus vitâ est functus, & Maximilianus idem hono-
 ris, quod Pius dederat, auctius etiam, cumula-
 tiusque Francisco filio acceptâ pecuniâ tribuit.

*De nova legatione, & profectioe ejus
in Poloniam.*

CAPUT IX.

CAUSA properandi in Poloniam Commendono fuit, quòd & rumor in dies percrebrescebat, & multorum afferebantur litteræ, Augustum Regem veteri suâ repudiandæ vxoris cupidine agitatam nova per hæreticos moliri consilia, nobilem puellam insigni formâ è sororis gynæceo abductam seposuisse, & per absentiam vxoris liberiùs jam novo conjugio viam sternere. Nam Regina, vt suprâ demonstratum à nobis est, cum nullis precibus suis, suorùmque impetrare à viro potuisset, vt in domum, conjugalemque convictum reciperetur, pertæsa contumeliæ excesserat Regno, seque in Austriam ad Maximilianum, fratresque contulerat, atque Lintzii in fraternæ ditionis oppido, cultu modico, & paulò supra privatæ vitæ modum agebat, cum præsentis mœrore, ac sollicitudine afflicta, tum anxia futuri, nec effrænata Regis cupiditatis, nec eorum quæ tum maximè moliretur, ignara. Cum secundo Istro navigans Viennam descenderet Commendonus, Lintziùmque visendi causâ Reginam appulisset; (est enim in ripa fluminis situm) illa multis cum lacrymis, precibusque se ei, famam, salutemque suam commendaverat, quæ-

que de novis Regis adversùm se machinationibus cognoverat, edocuerat. Quidam studio assentandi, seque in Regis gratiam insinuandi, sopitam spem ejus exsuscitaverant iterum, & cui rei vehementer Commendonus se semper objecerat, eò adduxerant, ut & litteras ad Pontificem Maximum tentandi causâ animum ejus daret, & litteras secuturi mox Legati fuerint, qui sterilitatem Reginae, inopiam liberorum, necessitates Regni, populorum studia, precésque afferentes, dirimi matrimonium postularent. Profectus igitur Commendonus ad v. Kal. Decemb. maximè sævo anni tempore, ægrè superatis nivibus, quæ in frigidissimis regionibus omnia tenebant, in Poloniam pervenit. Et quanquam multi Principum ex veteri amicitia affines illi testandæ benevolentia, atque officii causâ præsto fuerunt, à quibus pleraque de præsentis statu rerum accepit; tamen antequam pergeret ad Regem, qui Varsoviae in Regno erat, substitit apud Petricoviam, simul corporibus suo, suorúmque ex longinquis, maximèque incommodi itineris labore reficiendis; simul quò certius omnia exploraret, omniumque gnarus in Regiam veniret. Interea qui salutem Regi, adventumque suum nunciarem, multaque, quæ antè statuenda, præparandaque erant, curasem, Varsoviam me antecedere jussit. Omnibus demum satis exploratis, comparatisque, ipse aliquot post dies advenit omnibus honoribus, qui deberi ejus fastigii viro videbantur,

acceptus, cultusque cum à Rege ipso, tum à Principibus gentis. Et Rex quidem quamvis ex recenti morbo infirmus, & podagræ doloribus ægrè pedibus consistens, tamen intranti Regiam scipione nixus per scalarum gradus occurrit, comiterque congressus, ei latere dextero honoris gratiâ cessit, atque inde quoties aut in Regia, aut in templo congressi sunt, semper cum supra se collocavit. Jam antè ad primos adventantis ejus nuncios constituerat Rex cœptis de divortio consiliis tantisper, dum adesset Commendonus, absistere, atque omnem rei mentionem opprimere, satius ratus, quia non diu moraturus in Regno credebatur, discessum ejus opperiri, expertus antea quam cum acri matrimonii propugnatore res sibi futura esset. Et tum implicitus amore vulgaris scorti, facilius novarum nuptiarum dilationem erat toleraturus, & affectâ valetudine, in ægro, & vitiatto corpore etiam cupiditates animi languidius commovebantur. Sed Commendonus rem in præcipiti cernens; quippe designatos Legatos, qui Romam mitterentur, Cæsarem ipsum; ne adversaretur, lætatum spe oblatâ vnum è liberis ejus adoptandi, præparatos hæreticos, totam denique rem, ut vsus posceret, instructam, compositamque esse; nihil sibi statuit dissimulandum, ac tempore apto ingressus, quæ rumoribus differrentur, quæque ad se multi detulissent, Regi ostendit, eademque illa, quæ aliquot antè annis apud eum de matrimonii jure, ac sanctitate differuerat, re-

perit, ac frustra adiri Pontificem, frustra vias, rationesque exquiri in re, quæ humanâ ope expediri non posset, monuit; nec mortalium quemquam libentiùs, studiosiùsque navaturum ei operam fuisse, nisi res esset hujusmodi, quæ exitum habere nullum posset; & ipsum, licet multas gentes, populosque imperio suo contineret, meminisse tamen debere, se hominem esse, & Reges humanis fortasse legibus exsolui posse, at divinis jussis perinde ac reliquos mortales teneri. Proinde liberaret animum suum, cogitationemque, cui par non esset, & quâ in nullam spem dies, noctesque nequicquam cruciaretur, aliquando abjiceret. Ac Rex quidem ea negans vera esse, quæ de Legatis, deque adoptione circumferrentur, rumorem omnem ex suorum ait studio ortum, à quibus ipse assiduè sollicitaretur, ut liberorum procreandorum curam susciperet: iis se dare verba, eorumque solari desideria sæpè cogi. Cæterùm sibi in animo esse infelicitatem suam patientiâ vincere, quando solus eâ miseriam premeretur, quæ remedii expers esset. Apparebat neutrum his contentum fore, quæ dicebantur, ni rem haud dubiè in publicum malum erupturam discussisset tandem Deus, illis ipsis fortè diebus allato nuncio, Reginam mortem obiisse, quam curis, ac dolore fessam, cujus vindex existeret nemo, repentinus morbus oppressit. Tum Rex atrata in veste, maximèque pannosa ingentem luctum præferens prodiit, & apud ipsum Com-

mendonum fœminæ probitatem, innocentiamque testatus, etiam fortunam ejus, quam ipse fecisset, profusis lacrymis est miseratus; quas tamen lacrymas nemo erat, qui veras putaret. Cui enim credibile videretur, quam nuper non contentus conjugali toro, domo, Regno exegisse, ipso quoque matrimonio dejicere, vel vitæ suæ, Regni que discrimine moliebarur, ejus extinctæ desiderio commoveri? At ipse & nuncium mortis, & funeris diem non mœrore solùm, ac lugubri cultu, sed propè muliebri fletu est profecutus; & quod haud minùs mirere, nulla jam amplius tum ab ipso, tum ab suis audita novarum nuptiarum mentio est, nulla procreandorum liberorum, nulla firmandi in familia Regnum, quæ antea alternis propè verbis jactabantur: sive concubinæ, quam nuper in Regiam transtulerat, blanditiis delinitum, ejusque amori deditum novi conjugii pœnitere cœperat: sive hoc inest humano ingenio vitium, vt ad vetita impotenti impetu feratur, eadem adepta contemnat.

Actio cum Rege, & Polonis de fœdere.

CAPUT X.

DE Turcico bello, deque jungendis adversus eam gentem armis egit vehementer cum Rege Commendonus, multaque quæ apta

rei visâ sunt, accuratè apud eum differuit. Sed res erat multis, ac propè inexplicabilibus involuta difficultatibus. Rex ipse mulierculæ amorî deditus, suis addictus voluptatibus, ingenio imbellis, & vacuo curis otio gaudens, animo, & corpore æger, minimè opportunus belli consiliis erat: ita tamen loquebatur, vt Christianorum consensui adversûs Christianæ pietatis hostes non defuturus videri vellet, & omnia ad concilium suorum, quod tum maximè Varsoviâ cogebatur, rejiceret; siquidem pacis, ac belli jura legibus Polonorum sunt penes id concilium. Polonis antiquum fœdus, ac pax cum Turcis manebat, eâque lætabantur, neque vt abrumperent, & cum prævalido hoste in certamen descenderent, adduci se passuri vllâ spe, vllis promissis videbantur. Omnibus in ore erat Varnensis clades, memoriâque ejus & vulgò horrebant, & vrgenti Commendono, ac ne vni resides in communi causa adversûs communem hostem esse vellent, hortanti sæpè opponebant. Uladislaus Tagellonis filius ab Ungaris, Polonisque pariter Rex expetitus vtrique genti imperitabat, & florebat eâ tempestate Ungarica res armis, virisque, & Regni fines in Thraciam vsque extenderat. Et Turcæ latè parto in Asia Imperio, multis clari victoriis, tum maximè Bizantio, Europæque imminebant, ac Amurates eorum Rex, ne pluribus simul bellis distineretur, & vt majori inde mole in Constantinopolitanum Cæsarem verum

hostem suum incumberet, pacem cum Uladislao composuerat. Sed Eugenius IV. Pontifex Maximus, veritus ne si gens bellicosa, & imperii avida, & infensa Christiano nomini Constantinopolim oppressisset, par inde periculum non Græciæ solùm, finitimisque Provinciis, sed Italiæ quoque, & Christianæ Reipublicæ vniversæ crearetur, Cæsarinum Cardinalem ad Uladislauum misit, quanti Ungariæ, Poloniæque interesset arceri Europâ Barbaros, illámque pestem finibus Regnorum suorum summoventi monens, & hinc Constantinopolitano Cæsare magnis copiis Thraciæ claustra occupante, hinc Venetis, Genuensibusque mare classe tenentibus, posse nimirum jam in communem perniciem crescens malum, antequam majora incrementa caperet, opprimi, nisi ipse vano pacis nomine deceptus victoriam moraretur; perpulit juvenem, vt repudiatâ pace, quam paulò antè cum Amurate pepigerat, cum bello aggredederetur, infelici prorsus exitu. Nam apud Varnam collatis cum eo signis ita conflixit, vt victor quidem ab dextero cornu, in quo ipse constiterat, Turcas in fugam averterit: sed hostes victores alterius Christianorum cornu ab tergo adorti Regem interfecerunt, ac magnam inde cædem nostrorum, amisso Rege, effusè fugientium ediderunt. Hujus memoriam cladis Poloni omnibus sermonibus vsurpantes à pace, atque amicitia Turcarum ne discederent inter se cohortabantur, & præterea haud ineptè discre-

bant, brevem Venetorum, Hispanorumque societatem fore, quâ solutâ Polonis solis, & violatâ semel fidei reis, cum valentissimo Rege Asiæ, & Europæ opibus subnixo dimicationem haud quaquam suarum virium subeundam. Commendonus quam in consensu gentis nullam habebat, aliquam tamen arte, atque industriâ spem ipse effecerat: nam è Principibus, qui multi domum ejus (fuit enim semper ab illa gente mirè cultus) frequentabant, acerrimum quemque traxerat in sententiam, alios spe adipiscendi militares præfecturas, alios famæ, & propagandi nominis, alios prædarum cupidine illiciens, ut si res ad disceptationem Senatûs deducta forer, haud negligenda factio belli auctorum futura fuerit. Quod erat consilio comparatum, etiam casus adjuvit. Valachiam finitimam Polonis gentem, & Turcarum vectigalem Bochdanus Alexandri filius traditam à patre habebat. Huic adolescenti Polona virgo insigni formâ è Tarlorum familia nobili, atque opulenta apud Russos nupserat, ad quam deducendam, relicto Regno, Bochdanus in Russiam transierat. Iratus Regulo, infensûsque magnopere erat Christophorus Sborovius Polonus, ferrox juvenis, & genere, & opibus suis, suorumque elatus; iræ causa erat, quòd in Valachiam ad spem sororis nuptiarum à Bochdano accitus, inde ex juvenilibus causis orto inter eos dissidio speratus, ac ludibrio habitus domum redierat. Is cognito Bochdani in Russiam adventu, occul-

occultus in proxima loca cum delectis juvenibus concesserat, intentusque inimicum observabat. Et Bochdanus trajecto Tyrâ flumine, quo Valachia à Russia dividitur, nihil suspicatus hostile, juvenili impetu, quò se inopinatum conjugii offerret, cum paucis celeri rhedâ prævectus antecesserat suorum agmen; quâ re cognitâ Sborovius incautum juvenem insidiis excepit, ac duobus vulneribus faucium in oppidum suæ ditionis abduxit. Id verò vbi in Valachiam est perlatum, gens ingenio ad omnem novæ spei auram mobili, nec vnquam fida Regibus suis, & Bochdanum paternæ sævitæ memoriâ perosâ, alium sibi Principem legit, qui missis celeriter Bizantium Legatis, hinc criminando Bochdanum, quòd res novas cum Polonis, Christianisque moliretur, hinc pecuniâ, ac largitione, quæ omni jure potentior est, apud venales Barbarorum animos tenuit, ut rata esset voluntas Valachorum, atque ipse in Regis fidem acciperetur, ad præsidiumque Regni aliquot ei equitum turmæ mitterentur: perlatâque in Poloniam erat fama, acceptâque, ut cuncta in majus differt rumor, illum quò plus gratiæ apud Turcas iniret, animum ad eorum quoque superstitionem, sacrâque traduxisse, eorumque ritu, ac ceremoniâ circumcidi se passum. Bochdanus, cum Sborovii facinus, à quo se pecuniâ redimere coactus fuerat, in summa invidia esset, partim miseratione tam indigni casûs, partim Tarlorum gratiâ, studiisque adjutus,

Polonos ad consilium reducendi se in Regnum concivit. Neque enim non suarum rerum interesse illi rebantur, Provinciâ finitimâ Russiæ hominem suum potiùs, quàm Turcarum beneficium agnoscentem potiri. Coactâ igitur manu, ac trajecto Tyrâ impetum in Valachiam fecerunt, & haud magno negotio novum expulsuri Principem erant, ni Rex Poloniæ, Senatúsque cùm Turcarum militum præsidium esse cum Valacho accepissent, in magnum coniecti metum, ne Turcicum inde bellum conflaretur, properè suos ab incepto revocarunt, eosque vi, atque armis abstinere, ac tantùm dare operam, vt reconciliarentur Bochdano popularium animi, illorùmque voluntate in Regnum rediret, jusserunt. Sed ipsis quoque Turcis ea res suspicionem incusserat Polonici belli, cujus concitatore esse apud Regem Pontificis Maximi Legatum non ignorabant, & magnopere querebantur initium violandæ pacis à Polonis fieri. Convenerant interea frequentes Varsoviam ad concilium Poloni, nec aliud quominus Commendono Senatus daretur, quàm Regis morbus distinebat; nam Senatum adire, absente Rege, dignitatis suæ Legato non videbatur. Cùm ingravesceret in dies morbus, nec res diutiùs differenda videretur, decursum eò est, vt delecta Senatús pars ad audienda Legati verba domum ejus veniret. Venere Archiepiscopus Gnesnensis, Ordinis ejus Princeps, & Episcopi tres Cracoviensis, Plocensis, & Presni-

liensis, cum Palatinis sex, & Castellanis octo, & Cancellario Regni, & Maresciallo, (nomina hæc Magistratûs sunt, quibus Polonorum Senatus constat) qui quàm potuit, honorificè, & comiter à Legato accepti cum confedissent, pro omnibus Cancellarius est locutus: Regem, quia venire ipse in Senatum, ad quem de Pontificis Maximi postulatis esset referendum, valetudine impeditus non posset, legisse viros gentis suæ Principes, qui ad eum suo, Senatûsque nomine adirent, dictaque exciperent; petere, ut cum iis, in quibus Senatûs instar esset, tanquam cum præsentibus se de omnibus rebus loqui ne gravaretur. Commendonus præfatus graviter se ægrè ferre Regi minùs bene esse, eique celerem morbi depulsionem, salutemque ominatus, se quidem libentissimè fuisse facturum dixit, ut Senatum per saluaret, atque alloqueretur vniversum; sed quando id minùs commodum fuerit, in eorum virorum dignitate, atque amplitudine, qui ad se convenissent, Senatûs se, gentisque totius majestatem sibi constituturum. Deum deinde testatus est, se quicquid consilii, aut deliberationis iis afferret, eâ mente, animoque esse futurum, ut si de ipsius patriæ suæ salute consuleretur, fide, ac religione majori sententiam non esset dicturus; ita enim & meritos de se Polonos esse, & suum perpetuum, ac singulare in eam gentem studium postulare. Hæc cum dixisset, silentio factò, oculi, aurisque in eum omnium defixi, in-

» centique sunt, & ille ita est orsus: Exarsit, viri
 » Poloni, ingens nobiscum & Turcarum gente bel-
 » lum, & nisi Barbarorum artes, quibus singuli,
 » disjunctique appetimur, maturè intelligantur, pe-
 » riculosum Christianæ Reipublicæ; neque enim
 » illata Venetis arma, non æquè aliis indicta Chri-
 » stianis populis esse existimari debet, cum illi
 » haud Imperio, quàm sacris, ac religionibus no-
 » stris infestiores hostes sint. Quod sentiens Pius
 » quintus Pontifex Maximus, cujus hæc est pro-
 » pria cura, publicæ incolumitati, salutique prospici-
 » cere, non solum ipse cum Philippo Rege Hispa-
 » niæ, & cum Venetis fœdus percussit, sed reli-
 » quos quoque Reges, populósque invitatum, sol-
 » licitatumque in hujus societatem fœderis misit.
 » Et vos imprimis, Poloni, gloriosi, ac pii bellif-
 » cios expetit, cum propterea quòd virtuti vestræ plu-
 » rimùm fudit, tum quia vos quantò propiorem,
 » magisque expositam hosti terram incolitis, ma-
 » júsque inde salutis, ac libertati vestræ periculum
 » imminere intelligitis, tantò promptius cum cæte-
 » ris juncturos arma sperat, quæ sponte vestrà ob-
 » jecta semper, atque infesta Barbaris, ac sævis na-
 » tionibus pro Christiano nomine habuistis. Non
 » enim animum vobis, Poloni, profligandi bello
 » Turcas, atque hanc pestem lateri vestro adharen-
 » tem extinguendi, non studium propagandi fidem
 » Christianæ pietatis defuisse vnquam scimus; sed
 » tempus, ac fortunam expectatam, cum Chri-
 » stiani nominis Reges, populisque viribus, animis

que conjunctis ad opprimendum tandem com-
munem hostem confurrexissent. Hæc nunc vo-
bis optata occasio offertur. Selimus ingenitâ stirpi,
ac sanguini ejus in Christianos rabie, perfidiâque
abruptâ pace, quam paulò antè sanctissimo jure-
jurando (si quid modo sanctum Barbaris est) cum
Venetis renovarat, Cyprum insulam bello est ag-
gressus; sperans scilicet Christianos propriis vt
antea distinctos odiis nihil se commoturos, ita si-
bi facultatem Venetos aliorum auxiliis destitutos
opprimendi futuram. Verùm adnitente Pontifi-
ce Maximo, Philippus cujus opes per se sustinen-
do bello sunt pares, arma secum, & cum Venetis
confociavit, Cæsar, Germanique idem parant,
Sebastianus Rex Lusitaniæ vltro se socium piæ
militiæ offert, neque Galli, quamvis longè di-
stant à Turcis, eorúmque fœdere attingantur,
non magnam spem sui faciunt. Ad hæc navali
prælio attritæ hostium vires sunt, & multi Græ-
ciz, ac Macedoniæ populi post victoriam Chri-
stianæ classis sustulere animos, & nisi nos ardori
eorum defuerimus, rebellionem pollicentur; vt
si hanc elabi è manibus occasionem Christiani
patiamur, tum existimare sit iratum nobis Deum
mentem eripuisse. At pax Polonis, atque amici-
tia cum Turcis manet mutuo jurejurando firma-
ta, à qua neutris salvâ religione discedere fas est.
Quâ fide Turcæ amicitias colant, sempërque co-
luerint, docent domitarum ab ea gente Provin-
ciarum annales, quas dolo, ac perfidiâ plures,

„quàm armis subegisse satis constat: & ne vetera
 „scrutemur, dicrem Venetos, quantum Barbaro-
 „rum fidei credendum sit, documento nobis esse
 „posse, nisi vos ipsi aliis esse possētis. Nec recen-
 „sebo nunc Bialugrodum, frequens ad ostium
 „Tyræ oppidum, vobis injuriâ, ac fraude Turca-
 „rum ademptum, & duo item oppida in ipsâ Po-
 „dolia contra fœdus capta, ac permunita. Antiqua
 „hæc sunt; præsentia, ac nora pendamus. Supe-
 „riori anno ante navalem pugnam, causati nescio
 „quam tributi (sic enim ipsi in nominis vestri con-
 „tumeliam appellant) pensionem non solutam à
 „vobis Scytharum Regi esse, Scythas ipsos in Polo-
 „niam immiserunt. Ipsi scitis, quam vastitatem
 „fertilissimis Russiæ, ac Poloniæ agris rapacissimæ
 „feræ intulerint, quot captivorum millia in fœdam
 „servitutem abduxerint. Idem facturi hoc quoque
 „erant anno, nisi navalis victoria intercessisset; nam
 „quadraginta millia eorum in vltiori ripa Bory-
 „sthenis consedissee, omnes nuper nuncii attulere,
 „quos transitu fluminis, non hyemis expectatio, sed
 „novum Selimi imperium nihil postamissam clas-
 „sem in Polonia irritandum ducentis prohibuit.
 „Scythico bello dilato, quo turbari apertè fœdus vi-
 „deri poterat, Valachiam occupare aggressi sunt, vn-
 „de legitimo Principe expulso, nullius criminis,
 „præterquam nimii in Polonos studii, ac fidei reo,
 „nequissimum servorum Tyranni, desertorem Chri-
 „stianæ pietatis, infelici Provinciæ dominum im-
 „posuere, Turcarum non profanos modò colentem

religionis ritus, sed crudelitatem, avaritiam, li-
 bidinem exercentem, & quod vestra quanti in-
 terfit profectò vos intelligitis, illorum jussis, nu-
 tibúsque servientem. Sigismundus pater, Rex om-
 nibus sapientiæ laudibus clarissimus, magnam sem-
 per curam habuit, ut is Valachiæ imperaret, qui
 non modò Christianarum patrium, si quando
 hæc fortuna incidisset, futurus esset, sed qui sibi,
 atque huic Regno certis fœderis legibus obstrin-
 geretur; & sui fines à Turcarum finibus illâ interje-
 ctâ Provinciâ disternerentur. Hanc Valachiam
 qui obtinet, non addictus modò Turcis est, sed
 profus inimicus, infensúsque Polonico nomini;
 quippe quem non fugiat, Bochdanum æmulum
 suum præsidio vestro fultum ad se oppugnandum
 nuper Tyram trajecisse, ac vestris Nunciis, litte-
 risque nunc maximè Valachos in se sollicitari.
 Hoc loco utrumque vobis pendendum est, vio-
 laverintne Turcæ pacem, qui contra fœderum
 pacta hominem circumcisum Valachiæ dominum
 fecerint, eique militare præsidium, quo se, Re-
 gnúmque adversus vos tutaretur, miserint: an vio-
 latæ culpam in vos rejecturi sint, qui Bochdanum
 vi, atque armis reducere in Regnum conati estis.
 Labare certè jam pacem constat, cum illi post re-
 ductas è Valachia vestras copias, vltro in Russiæ fi-
 nes incurrerint, captivos, prædas, incendia, aliá-
 que hostilia fecerint. Jam vobis edendum erit, pu-
 blicóne consilio, an privatâ necessitudine Boch-
 dano exercitum ad recipiendam Valachiam tra-

» dideritis : si publico decreto factum fateamini,
 » turbata pax, eversúmque haud dubiè fœdus est ;
 » sin à publica fraude omnem in privatas necessi-
 » tudines culpam contuleritis, ne ipsi quidem Turcæ,
 » cùm commodum fuerit, sanctum id fœdus habi-
 » turi sunt, quod privatis turbasse noxæ non fuerit.
 » At Nuncii post id factum à Selimo ad vos missi,
 » litteræ solito etiam clementiùs scriptæ, atque om-
 » nia pro pristina amicitia facta sunt. Id verò quam
 » in partem interpretemini etiam atque etiam, Po-
 » loni, considerate. Unde enim hæc repente Bar-
 » baris comitas ? Quò tumidis, & suprà mortalita-
 » tis modum efferre se superbiâ, ac vaniloquentiâ
 » solitis blanditiæ ? Scilicet vestrum hoc, non suum
 » esse tempus norunt, verentur, ne eo utamini,
 » avertere à vestra occasione, & ficto amicitia nom-
 » mine sopire vos volunt, & quos bello non au-
 » dent, pace oppugnare student. Quò blandiùs
 » agunt, quò magis sui dissimiles sunt, eò majorem
 » irarum molem pectoribus claudunt, suúmque tem-
 » pus cauti opperiuntur, vestrum vobis eripere stu-
 » dent. Interea Regni vestri claustra occupant ; ne-
 » que enim Valachiam per se peti ab illis existima-
 » re debetis, cujus Regulos multò antè stipendiarios
 » habuerunt. Hunc in Poloniam gradum sibi fa-
 » ciunt, & ne quid auctoritatis in ea Provincia vos
 » habeatis, præcavent. Hinc illa expulsio innoxii
 » adolescentis, cui quid præter vestram amicitiam
 » objectum est ? Nolite, Poloni, expectare, dum Co-
 » thino occupato, munitoque, vos non solum
 Va-

Valachia spe excludant, sed Camenitio timere “
 assidue cogant; si enim, quod vos non fugit, pro- “
 ximis annis Alexandrum hujus Bochdani patrem “
 ad recuperandam Poveriam sollicitarunt, quid “
 facturos putetis, cum Valachiam ipsi in potesta- “
 te habebunt? Et quis prohibet, si vos desides, & “
 nihil commoventes viderint, quin Transsylvaniam “
 quoque in eandem servitute trahant, ac Re- “
 gnum inde vestrum ita cingant; ut savissimos, “
 & cupidissimos hostes assidue in cervicibus ha- “
 bere cogamini? Hac cum ita sint, etsi bellum “
 expetendum non est, sapientius tamen facere vi- “
 dentur, qui ejus impendentem necessitatem an- “
 te capiunt, suoque tempore utuntur, quam qui “
 cunctando, ac prolatando suam occasionem ho- “
 stibus tradunt; prudentium enim est imminen- “
 tia prospicere, ut occurrant, impendensque ma- “
 lum remediis antevertant. Data vobis occasio “
 est, qualem majores vestri saepe expetiverunt, eam “
 si abire patiamini, (falsus utinam vates sim) valde “
 vereor, ne sero vos nimii quietis, atque otii studii “
 poeniteat, sero me vera monuisse praedicetis. Sigif- “
 mundum quidem patrem ultimam senectam dicere “
 solitum accepi, nihil se in vita magis optasse, “
 quam ut hunc diem videret, cum consentientes “
 Christiani Principes Turcas bello aggrederen- “
 tur; tum profecto se omnibus hominibus testa- “
 tum fuisse facturum, voluntate, an necessitate “
 Turcarum amicitiam coluisset: huic voto illam “
 ab amantissimo suorum Rege subjectam fuisse “

» vocem, florentissimum quidem se, atque multis
 » auctum rebus, sed immanibus Turcarum opibus
 » obnoxium, expositumque Regnum filio tradi-
 » turum. Nimirum inveterata prudentia senex in-
 » tellexit, nunquam Polonos in stabili, ac tuta li-
 » bertate futuros, dum gentem natura hostem,
 » tempore modò non inimicam, tam infidam, tam
 » validam, tam propinquam haberent, & versu-
 » ram aliquando in hoc Regnum Barbarorum tem-
 » pestatem, quam hactenus varii temporum, & cu-
 » piditatum impetus aliò averterunt. Hoc peracuti
 » senis vaticinium vel charitate optimi Regis, vel
 » auctoritate sapientissimi viri plurimum apud vos
 » ponderis habere debet, ad oblatam divinitus fa-
 » cultatem frangendi nimias importuni Tyranni
 » opes non omittendam: Nec duci vos, fallique
 » specie falsa societatis patiendum, quâ tantisper,
 » dum aliis bellis distinentur, illigatos habere vos
 » illi volunt. Sed ut idem sapius repetam, secum
 » quisque geri existimare debet, quodcumque
 » cum Christianis à Turcis geritur bellum: & om-
 » nibus quidem, & vobis imprimis ipsum commu-
 » nis exitii periculum satis causæ esse videtur, cur
 » arma in communem hostem sumantur. At quid
 » vos moretur, post partam eam victoriam, quâ
 » pulsus possessione maris hostis, terrestrium copia-
 » rum robur maritimis oris, quantum Græciæ,
 » quantum Asiæ, atque Syriæ littora ambiunt, cu-
 » stodiendis, præsidisque formandis dissipaturus
 » sit? ut si quæ classibus, quæ terrestribus exerciti-

bus ab Ungaria, Polonia, Dalmatia, Christiani “
 aggrediantur, dubitare nemo possit, quin brevi “
 exacturi Europâ Barbaros simus. Sed proponite “
 tum vobis nullum esse inter Christianos fœdus, “
 nullam adversûs Turcas societatem, neminem vos “
 ad eam invitare, & Regnum hoc à Turcis bello “
 peti, quod aliquando facturos apparet; vtrum “
 tantas esse Poloniæ vires putatis, quibus per se si- “
 ne aliorum ope sustinere vim hostium possit? an “
 si soli relinquere mini, pares fore vos Turcis non “
 speratis? Si eæ vires vestræ sunt, vt vestris co- “
 piis subire vos Turcicum bellum posse confidatis; “
 quem campum parandæ gloriæ majorem expe- “
 ctetis, quàm cum à Christiana Republica peri- “
 culosissimum bellum vi, ac virtute vestrâ propul- “
 sare possitis, & cum singulari fama Polonici no- “
 minis Imperii vestri terminos longissimè profer- “
 re? Sin resistere ipsi invadentibus toto conatu “
 belli vos Turcis non posse solos sentitis; profe- “
 ctò ni tam vilis vobis vestra libertas esset, vt in “
 voluntariam concedere servitutem nihil pensi ha- “
 bituri essetis, àliorum imploranda auxilia, & sin- “
 guli adeundi, ac rogandi Reges, & ad societa- “
 tem belli ciendi, inflammandique forent, quos “
 si vobis Deus junctos inter se fœdere offerret, “
 certè pro summa id felicitate duceretis. At non “
 solùm juncti fœdere Principes, sed clarissimæ vi- “
 ctoriæ fructus vltro vobis offeruntur. (nam nisi “
 vestro tempore suscipiatis, alieno habituros ali- “
 quando vos cum Turcis bellum dubium non est) “

» At cujus victoriæ ? Quâ hostes Imperio maris ;
» quo Europæ Imperium contineri omnium sæcu-
» lorum judicio constat, depulsi sunt. Cujus si nos
» victoriæ segni cunctatione fructum corrumpimus,
» & hostem reficere maritimas vires, & amissam
» maris possessionem reperere sinimus, haud pro-
» fectò scio, an non vicisse satius fuerit. Nam ces-
» sando brevè, & æquè validum, & multò quàm
» antea infestiorẽ habituri hostem sumus ; nec
» periculo propior quispiam est futurus, quàm qui
» maximè opportunus terrestri bello fuerit. Et vos
» salutem vestram præsentì paci ab infidelium ho-
» stium fide pendentì creditis ? Equidem Deum
» precor, ut vestra vos credulitas non fallat, sed ex
» his, quæ gesta nunc in Valachia sunt, magnope-
» rè vereor, ne aut opinione vestrà maturiùs trans-
» isse Tyram Turcas accipiatis, aut. morum in eo-
» rum jam animis bellum tandiu non sentiat, is,
» donec tanquam ignis cuniculo admorus, paulatim
» serpens in magnum mox incendium, ruinamque
» erumpat. At multa vos à suscipiendo tanti disci-
» minis bello deterrent. At primùm nulli magno
» negotio aggrediendo non multæ oboriuntur dif-
» ficultates, quas ipsum postea agendæ rei studium
» tollit : deinde cum incensa ardet domus, & vr-
» gens constrepat flamma, nemo se ut ornet, ut
» comparet, moratur ; sed quisque vel nudus, vel
» æger quantum potest, se periculo proripit. Hostis
» in sinibus est, intrat etiam, & populatur vestros
» agros : sive progrediatur longiùs, & facere vim

pergat, prohibendus; siue inhibeat, & se Vala-
 chiã contineat, timendus eò magis, quòd tan-
 quam aries, major ex ipso receptu imperus infe-
 retur: vt vestra nunc deliberatio esse videatur,
 non an verum bellum cum Turcis habeatis, sed v-
 trum vestro, an illorum tempore geratis; vtrum
 impendenti de libertate, ac salute vestra certa-
 mini obviã eatis, dum distractã, comminutã
 que hostium vires haud dubiam victoriam polli-
 centur; an dulcedine præsentis otii capti, even-
 tum alieni periculi spectantes, sine vlius gratia
 victoris præmium sitis. Habendum aliquando est
 vobis, Poloni, bellum, neque differendo avertitis,
 sed vt cum paratiore, ac validiore hoste geratis,
 facitis. Quò magis miror esse, qui præsentem, et
 si dubiam, nec diu duraturam pacem ita antefe-
 rant belli consiliis, vt pro hac ipsa brevis, ac
 solliciti temporis vsura nihil cogitent, in quantam
 se curarum, ac discriminum molem conjiciant.
 An ergo bellum, bellique curas ita, Poloni, hor-
 rebitis, vt salutem vos alienæ libidini obnoxiam
 ducere non sentiat, & si sentitis, non servitu-
 te graviùs feratis? An verò libertatem vestram
 vel morte vindicandam non putatis? An id agi-
 tis, vt dum ipsi præsentem pace fruamini, nihil pen-
 si habere credamini, si omnem belli tempestatem
 in liberos vestros rejiciatis, quod ipsum tamen
 consecuturi non videmini? An in privato pater
 quisque familias, vt patrimonium filiis explica-
 tum, constitutumque relinquat, & ne qualis, ne

» qua controversia eos turbet, tanto studio, operé-
 » que sollicitus laboret? Senatus, qui patriam cu-
 » ram omnium gerat, vt communium liberorum,
 » ac posterorum incolumitati, salutique prospicia-
 » tur, ac tuta iis, atque integra libertas relinqua-
 » tur, non æquè anxius curet? Sed esto, nullum sit
 » à Turcis præfens periculum, quod est tamen ma-
 » ximum, certam; exploratamque Poloni habeant,
 » habiturique sint pacem. Ipsa est Respublica ve-
 » stra ita ad belli artes, ad militiæ studia omnis
 » instituta, vt isto amore nimio pacis jam depravari
 » cœpta, verendam magnoperè sit, ne diutino
 » otio penitus corrumpatur; vt enim validum, ac
 » robustum corpus si in ignava, ac inerti quiete
 » habeas, contabescit, gravesque contrahit morbos:
 » ita Respublica nisi in eadem disciplina, iisdém-
 » que artibus retineantur, ad quarum vsum insti-
 » tutæ sunt, tanquam humana corpora ægrotant,
 » & luxu, & licentiâ corruptæ graves seditionum,
 » ac discordiarum morbos contrahunt; cuius mali
 » magna Poloniam concepisse semina, vos ipsi sine
 » mea commemorazione intelligitis. Horum om-
 » nium medicinam belli, atque armorum studium
 » diuturnâ vobis disciplinâ, ac propè naturâ insi-
 » tum præbebit. Hoc enim Poloni vestrum est cur-
 » riculum, hæc gloriæ materia, hæc exercitatio,
 » his studiis convaluistis, his robur, hoc tot Provin-
 » ciarum in vnum Regnum, corpusque subacta-
 » rum assumpistis. Scilicet maiores vestri à quibus
 » parta hæc sunt, non in computatione, & convi-

viis, sed in equis, in laboribus juventutem ha-
 buere. Non vter plus vini simul ebiberet, majo-
 ráque exhauriret pocula, sed vter cursu alios an-
 teiret, vter arcu certius figeret, vter equis, ar-
 misque præstaret, certamen erat. Non denique
 domi per voluptates, sed in castris per virtutes
 opes, honorésque parabantur, nec aliam laudem,
 laudisve præmium vllum norant, quàm militiæ mu-
 nera impigrè, fortitérque obire. His artibus ad
 dignitatem, ad hanc bellicæ virtutis famam ma-
 jores vestri pervenere, quàm Polonicum nomen
 & finitimis nationibus terribile, & longinquis
 clarum, illustréque fecerunt. Verùm si ne hæc
 quidem revocandi priscam disciplinam, & Rem-
 publicam in quibus crevit, artibus retinendi sa-
 tis justa causa videtur, cur in publicam Christia-
 næ fidei causam pro communi salute non de-
 scendatis? Tum illud cum animis vestris reputate,
 vestræne intersit vincere, aut vinci Christianos.
 Nam si iis victis, subactisque, ne vos quidem sal-
 vos fore intelligitis, bellantes certè non ipsorum
 solùm, sed vestrâ etiam causâ juvare ope, auxi-
 lióque debetis, ne cadentibus illis, vnâ vestrum
 Regnum eodem casu impulsum ruat. Si autem
 victores nos hujus belli futuros creditis, cur non
 multò libentiùs, promptiùsque eadem arma,
 eumdémque conatum ad victoriæ societatem con-
 feratis, quem fulciendæ ruinæ adhibitori fuisse-
 tis? Proinde memores rerum à majoribus vestris
 gestarum, memores beneficiorum, quæ à Deo

» accepistis, memores salutis, dignitatísque vestrá,
 » hæc corporum, hæc animorum robora, tantam
 » virorum, equorum, com meatuum copiam grati
 » Deo ipsi reddite, Deum jubentem capeßere pium
 » bellum adversus Christianæ pietatis hostes, vo-
 » bisque præclaram testandæ virtutis, propugnán-
 » díque Imperii occasionem aperientem audite. At
 » si deserere patriam, deserere parentes nefas duci-
 » mus, reputemus animo, quo nos scelere obliga-
 » turi simus, si J E S U C H R I S T I causam neglexeri-
 » mus, si ejus sacra, cultum, numen oppugnanti-
 » bus, feris, atque internecinis hostibus non ob-
 » stiterimus. Ego quidem ipsum oro, atque obse-
 » cro J E S U M C H R I S T U M Deum, ut vestras,
 » Regísque mentes in tantæ rei deliberatione ita
 » regat, ut nihil, nisi quod cum ipsius Dei majestate,
 » cum vestra, vestríque Regni amplificatione, ac de-
 » nique cum Christianæ Reipublicæ utilitate conjun-
 » ctum sit, statuatis, ut aliquando non infidam, &
 » alieno arbitrio obnoxiam pacem habeatis, sed
 » libertate stabili, suisque nixâ viribus & ipsi frua-
 » mini, & posteris vestris tradatis. Oratio Legati
 » ipsis quoque qui Turcica arma, bellúmque horre-
 » bant, pudorem, dubitationémque injecerat, & si
 » res relata ad Senaturn fuisset, rejici bellum sine ma-
 » gnis contentionibus non poterat; adeò multi
 » quotidianis Commendoni sermonibus imbuti
 » Christianorum fœderi, ac societati studebant. Sed
 » Regis morbus in dies ad tabem, periculúmque
 » vergens omnium animos, ac ipsius quoque Com-
 » men-

mendoniam curam ab aliis rebus in se avertit, quòd neque liberi Regi, neque ex Regia stirpe certus successor, si fato Rex concessisset, ullus erat. Et eodem tempore Pii V. Pontificis Maximi mors sanè importuna Reipublicæ intercesserat. Et quamquam Romani Patres salubri festinatione Gregorium XIII. postridie quàm se conclavibus incluserant, Pontificem Maximum renunciarunt; tamen contraxerat ea res, suspenderatque novi Principis expectatione omnium animos, atque ipsorum quoque Venetorum spes, ardorque ad bellum morte Pii magnoperè resederat. Sed Gregorius statim certis tabellariis per dispositos equos in Poloniam missis, Commendonam scripserat, ut & causam fœderis ne defereret, & nunciato per eos dies Romam Augusti morbo, si mori eum contingeret, ut ipse novi Regis comitiis interesset, ac si Poloniâ jam decessisset, ejus rei causâ regrederetur, præceperat.

FINIS LIBRI TERTII.

ANTONII MARIÆ
 GRATIANI
 DE VITA
 JOANNIS FRANCISCI
 COMMENDONI
 CARDINALIS
 LIBER IV.

*De Sigismundi Augusti Regis ultimi Jagel-
 lonia familia morte.*

CAPUT PRIMUM.

UGUSTUS captus formâ, (erat enim insignis) illecebrisque ascitæ nuper in Regiam pellicis, ad eò se abutendum ipsi, matricque permiserat, ut commoda, honores, publica, privatâque munera, nisi qui fidem

mulieribus obligassent, non acciperent, quorum assentatione ad spem usque conjugii, Regiique nominis animos extulerant. Et Rex adeo perditus amore, ac libidine erat, ut affectum, atque ægrum corpus vix trahens, nihil tamen quotidianis amplexibus temperaret, speris domesticorum, medicorumque precibus, monitisque vitæ suæ periculum instare ex tam assiduo veneris usu denunciantium. Cum ingravescente morbo ne tollere quidem lecto defessa membra jam posset, tamen rarò, atque ægrè admittà sorore, cæteris omnibus exclusis, curam valetudinis, sui que iisdem mulieribus commiserat, quæ rejectis aliis consiliis, sagam anum veneficiis, cantionibusque salutem promittentem curationi ejus adhibuerunt. Igitur destitutus medicorum ope, corpore luxuriâ exhausto, confectoque, ac nugatoriis mulierum artibus nihil levatus Nonis Julii animam egit, nullis relictis, nec vnquam susceptis liberis; ita cum eo Jagellonis virilis stirps omnis interiit, quæ ducentos propè annos Regnum in Polonia tenuerat. Jagello auctor generis Lithuanos imperio rexerat, quo tempore ipsi, quibus sylvestria animantia, serpentesque, quos domi innoxios alebant, præ numinibus erant, Christianorum instituta, sacræque famâ magis, quàm opinione aut cultu acceperunt. Tantæ tum simpliciratis fuisse dicuntur, ut virgines suas simul ac pati virum posse viderentur, cupientibus inire exponerent, neque illibata vlla nupsisset, neque ipsum inde ma-

trimonium sanctius haberent, cum matronis honori amatorum multitudo esset. Poloni, mortuo Ludovico eorum Rege, ad vnicam filiam ejus, nomine Heduvigim paternum Regnum detulerant cum eo, ut virum quoque cui nuberet, dotaléque Regnum ferret, ipsi eligerent. Regnum, nuptiásque Heduvigis Gulielmus Archidux Austriae magnoperè appetivit, atque in hunc puellâ ipsius voluntas inclinavit specie juvenem, & ætate florentem, cujus etiam accitu Cracoviam venit, nec abfuit suspicio clam eos concubuisse. Sed Poloni, coacto redire domum Gulielmo, Heduvigis conjugio Jagellonem destinarunt, pacti ut Lithuania Poloniae adjungeretur, idémque Rex vtriusque gentis esset, & Jagello, & Lithuani omnes, inanum deorum abolito cultu, Christiana sacra, fidémque sacrorum susciperent. Ita Cracoviam deductus Jagello Poloniae Rex constituitur. Ei duo filii fuere, Uladislaus, quem Turcico bello adversâ ad Varnam pugnâ interfectum suprà attigimus, & Casimirus, qui fratri occiso in Regnum successit. Hic egregiâ quindecim liberorum sobole est auctus, quorum fœminis novem finitimis Germaniæ Principibus collocatis, multos populos affinitate, amicitiaque est complexus. Filiorum natu minor, Casimirus nomine, actâ innocentissimâ vitâ, magnam moriens primâ juventâ sanctitatis opinionem reliquit, quam etiam miraculis affirmatam Poloni tradidere. Federicus quoque alter filiorum sacerdos factus, Archiepi

scopati Gnesnensi, & Cracoviensi Episcopatu præfuit, & ab Alexandro sexto Pontifice Maximo honoris causâ in Cardinalium collegium est cooptatus. Uladislau Bohemi primùm, deinde etiam Ungari ultro Regem adsciverunt. Huic filii duo fuere, Ludovicus, & Anna: Ludovicus, cui post mortem patris Ungariæ Regnum obtigerat, admodùm adolescens, temere cum Turcis congressus, fatali familiæ suæ casu victus in fuga occubuit. Anna Ferdinando Austriæ Cæsari nupsit, eumque aviæ fœcunditatem æmulata quindecim liberorum parentem fecit. In Polonia post Casimiri mortem, paternum Regnum Joannes Albertus maximus natu filiorum, & post eum Alexander frater suscepit. Uterque liberis caruit. His vitâ functis Regnum Sigismundus obtinuit, qui in magna filiarum copia virilis stirpis vnicum filium reliquit hunc Sigismundum Augustum, cujus mortem suprâ tradidimus, in quo genus, ac nomen Jagelloniæ familiæ defecit.

*De perpetratis à Commendono pro Regis
Catholici electione.*

CAPUT II.

POLONI etsi Reges nisi ab se creatos non ferunt, nec hereditatis, aut nascendi legi

Regnum, sed sibi acceptum ferri, suumque beneficium facere, agnoscique volunt; tamen secuti aliarum gentium morem, raro quemquam Regum suorum filiis prætulerunt, mansitque ferè in iisdem familiis Regnum, quandiu è Regio sanguine virilis stirps superfuit. Et Reges ipsi, ne filiorum dignitas in dubio, ac discrimine esset, quicumque primus iusto matrimonio eis nasceretur, (nam pellicibus orti vix agnoscuntur) eum vel infantem Regem, successorémque sibi designari haud magno negotio impetrabant, devinctis beneficio, comparatisque nobilitatis Principibus, qui rem perficiendam susciperent: ita plus gratia, & præsentis respectus Regis in comitiis, quàm libertas valebat. Extincto demum Augusto, repetitam ex longo intervallo libertatem nemini jam vllà verecundiâ, metuque obstrictam avidè invaserunt, quæ brevè, vt nulla tenere modum multitudo novit, in pravam, periculosamque licentiam vertisset, ni seniores salubri moderatione præcipitem sustinuissent. Nam vbi Rempubicam sine imperio, sine rectore esse, & silere leges, quarum exactor nemo existeret, sensere, primùm singulæ Provinciæ pro se quæque consiliis habitis publicæ pacis servandæ leges sanxerunt; deinde collatis in commune consiliis nobilitas omnis in id datâ fide conspiravit, vt pro hoste patriæ haberetur, impune occideretur, quicumque per interregni tempus vim, injuriâque alteri intulisset. Et omnes quidem

fatebantur maximè ad eam rem vsui præsentem Commendoni auctoritatem, prudentiamque fuisse, quòd cum illo plerique Principum liberiùs multo, quàm inter se consilia, resque omnes communicabant, atque ipse paci maximè studebat. Cujus rei vnum ipso statim initio interregni datum documentum fidem omnibus affirmaverit. Sborovii fratres Martini filii, qui tum genere, opibus, ætate, gratiâ, clientelis plurimùm in Republica pollere videbantur, ad primum extincti Regis nuncium Cracoviam armati convenerant eo animo, vt pulso Firleio Palatino, quocum summas simultates gerebant, arcem, urbemque in suam redigerent potestatem. Hi juvenes inde à paterna disciplina pravis imbuti erroribus in Calviniana hæresi omnes erant, præter Andream, qui medius ætate auctoritatem majoris natu inter eos ingenio, atque industriâ obtinebat, tribuebântque ei reliqui plurimùm. Hunc habebat Commendonus non solùm consuetudine, atque vsu, sed plurimis benevolentix officiis devinctum, ab vnòque maximè colebatur. Is ad Commendonum, quâ die Cracoviâ profectus fuerat, & acceptâ Regis morte apud Tegnitium decem inde millia passuum substiterat, intempestâ nocte venit, illique suum, ac fratrum consilium occupandi Cracoviæ arcem aperuit, sperans Commendonum, quia Firleius Palatinus hæreticus, capûtque hæreticorum erat, rem consilio adjuturum. Sed Commendonus veritus ne ea res veluti si-

gnum omnia vi, atque armis agendi daret, & primus imperus ab egentibus, ac prædaram cupidis in templa, sacerdotésque fieret, cunctáque audacia, & temeritas, consilio, ac ratione exclusis, haberet, & Regnum inde aut pessimo cuique per malas artes pateret, aut lacerum plures occuparent, vehementer huic se consilio objecit; & cum Andree ostendisset, quantam invidiæ flammam eorum familiæ constaturi illo facinore essent, quantum de multitudinis gratia amissuri eo tempore, quo non retinenda solùm, sed summo conatu captanda, conciliandáque omnium studia essent, quantam denique vim adversariis suis addituri, juvenem de sententia deductum eadem nocte ad continendos in officio fratres ab se dimisit. Jam inde ab ingravescenti Augusti morbo, cum timeri mors ejus cœpisset, Commendonum major jam futuri Regis, quàm societatis Turcici belli cura incesserat, cujus & præcisam eo statu rerum spem cernebat: & hæreticos, quorum neque in Senatu, neque ad multitudinem negligendæ opes erant, occultis coitionibus multa senserat contra Rempublicam moliri, & ut corporis sui aliquem ad Regnum pertruderent, agitare. Ipsa enim capita consiliorum enunciata illi ab consciis fuerant, quorum erat primum, ut Rex non nisi hæreticus crearetur, aut certè qui omnibus liberam de divinis rebus sentiendi, disserendisque, & quæ quisque probaret, sacra habendi facultatem permetteret: ac præterea, ut
quæ

quæ de Catholicis hæretici occupassent, ea rependi jus nemini esset; utque Ministris sacrorum suorum templa toto Regno paterent, in quibus suo ritu rem divinam facere, ac de divinis rebus ad populum conciones habere liceret; aliæque item haud absimili furore: atque in hæc eos conjurasse, & egregiè consentientes esse didicerat. Quibus rebus eò magis movebatur, quò imparatior ad omnia Catholicos esse intelligebat, qui quamquam & numero, & genere, & opibus, & causâ longè præstarent, tamen somnus ad hæc eos quidam ac torpor invaserat; & hæreticos plerique, quasi nihil aliud agerent, quàm sacerdotum potentia, quæ ferè in invidia est, adversarentur, lentè ferebant, nec eos ut eversores Christianæ pietatis, rerumque publicarum turbatores oderant; quin mixti plerique hæreticorum factionibus, consiliisque, studia quoque eorum in Republica aut sequebantur, aut trahebant: quo fiebat, ut Catholicorum vis omnis magnopere hebesceret. At Commendono utrumque cordi erat, & ut Catholicus Rex, & ut pariter per Catholicos crearetur. Id vna assequendi ratio erat dissipatos, ac nihil in medium consulentes reconciliare, & jungere Catholicos; hæreticorum diffidia alere: horum capita erant Joannes Fisleius, & Petrus Sborovius, claris uterque familiis, uterque primos in Republica magistratus gerens. Sborovius Palatinus Sandamiriensis; Fisleius ad Mareschallatum Regni (Præfecturæ id est nomen) Palati-

natum Cracoviensem quoque nuper adjecerat; eaque dissidii origo inter eos erat. Nam Sborovius hunc ipsum Palatinatum sub Regis mortem summis studiis petens, cum suffragatorem Firleium sperasset, æmulum, competitorém - que fuerat expertus; & Rex præterito Sborovio, honorem ad Firleium concubinæ gratiâ commendatum detulerat; quæ res Sborovium suo-
 pte ingenio vehementem, ac concitum, nec vnquam animi fatis potentem ad hostiles iras, odiâque in Firleium accenderat; atque hæc similitas opportunè deduxerat hæreticorum vires, maximumque ad Catholicum Regem creandum momentum attulisse satis constat. Et Commendouseam è Republica esse palam ferens omni arte fovit, aluitque, ac Sborovium per Andream fratrem monuit, adverteret animum ad Firleii consilia; in ejus domo occultos cœtus haberi; & haud dubiè illic coqui, ac per idoneos, & callidos homines (nec erat aliter) conciliari Regnum. Hoc metu injecto, Sborovius, quò inimicum omni spe dejiceret, apertè pro Catholico Rege creando Catholicis se junxit. Inter Catholicos qui honore, divitiis, auctoritate cæteris antebant, Episcopi à Senatu se, publicisq; muneribus ad privatarum rerum curam receperant, clamoribus hæreticorum, audaciâque deterriti haud cum iis consilia miscuerant. Nam Franciscus Crasinius Episcopus Cracoviensis, qui paulò antè mortuo Padnevio successerat, se Firleio tradide-

rat; Petrus Miskonius Episcopus Plocensis, magnæ vir prudentiæ, eloquentiæque, tædio (vt ferebat) turbarum, desertâ Republicâ pecuniæ suæ incubabat; Ucangii Archiepiscopi mores, ingeniumque suprà tradidimus: reliqui Episcopi hos ferè sequebantur, aut inopiâ, inopiæve simulatione domi atinebantur. Unus erat Stanislaus Carnovius Episcopus Chioviensis, qui neque adversâ famâ in Republica versabatur, & pro sua fide mansurus in bonorum partibus, nec pecuniæ, nec labori parvurus, vt sui specimen tempore tam necessario daret, videbatur, atque in eo, & vsus Reipublicæ, & promptus, aptusque tenendæ multitudini sermo erat prorsus, vt bono publico futurus popularis videretur, nisi videri ipse nimis cupivisset; ita enim ferri se interdum secundo favore vulgi patiebatur, vt à bonis etiam consiliis abduceretur, modumque non facilè teneret, animo nunc erecto, & confidenti, nunc fracto, ac demisso, vt flaret, resharètque multitudinis aura; sed famæ cuiuscumque dum magnæ avido, major tamen bonæ cupiditas inerat. Is sponte suâ Commendonum reverebatur, vni que maxime probari actiones suas optabat, & Commendonus ita dexterè hominis ingenium tractavit, vt perstudiosum sui semper habuerit, ac sæpè gloriæ æstu abreptum continuerit. Erat & in Catholicorum Principibus clarum Alberti Laschii nomen. Is paucis antè annis privato sumptu, consilióque comparato exercitu, tentatâ Valachiâ ex-

perientis, ac providi ducis famam tenuerat, & largè, profusèque donando, maximè militares viros trahebat, ac ne in concionibus quidem, & in conciliis infacundus haud parvam nobilium juvenum gratiam collegerat; inter primos Regno destinatus, si repudiatis externis Regibus, proceres suos Poloni respexissent. Inter hunc, & Commendonum inde à prima legatione ejus instituta amicitia, vsu, & benevolentia in omnia familiaritatis jura pervenerat. Nam Laschius & adventanti in Poloniam extra fines Regni occurrerat, & sive in Regia, sive in via præter cæteros omnibus eum officiis coluerat; nec in Republica quicquam, non consulto priùs Commendano, cœpisset. Hunc & Chioviensem Episcopum certis amicitiaæ fœderibus ita conjunxit, vt uterque datis coram ipso dexteris, fidem jurejurando obligarint, neminem, nisi quem alter quoque probasset, Regem accepturum, arbitriùmque Commendano detulerint, si ipsi de eo non convenissent. Addidere, vt consilia de Rege omnia, & inter se uterque, & cum Commendano communicarent. Qui in magno inde negotio habuit quamplurimos Catholicorum, & ante omnes Andream Sborovium huic fœderi, cujus ipse sequester esset, adjungere; quo factum est, vt è Catholicis ad hæreticorum vim, audaciàmque coërcendam duces non defuerint, & Regis non nisi Catholici creandi explicata, constitutàque consilia essent, & Commendonus ipse omnium non particeps solum, sed veluti rector, & moderator fieret.

*De consiliis ejus Regnum vni è Casaris
filiis conciliandi.*

CAPUT III.

ATQUE hæc sic comparata, præunitaque in Polonia Commendoni curâ, ac industriâ fuerant. At in Lithuania (pars hæc altera Regni est magis fœdere, ac legibus, quàm animis Poloniæ adjuncta) etiam certiora creandi Regis consilia habebant. Duæ in ea gente familiæ longè cæteras opibus, ac dignitate tum anteibant; Radgivilla, & Cotchevicia, atque hæ (quod ferè fit) æmulatione potentæ in Republica dissidebant. Harum principes erant Nicolaus Christophorus Radgivillus, & Joannes Cotchevicius: Nicolai hujus pater Catholicæ Ecclesiæ adeò infensus, infestusque fuerat, vt opes, quibus reliquos Regni Principes longè est supergressus, ad evertendam Christianæ pietatis fidem omnes contulerit; hæcque nuper conflatas de sacrorum ratione opinioniones non invexerit modò in Lithuaniam primus; sed per omnes Poloniæ provincias vnus maximè disperferit. Filii huic quatuor fuerunt; natu majorem Nicolaum admodum adolescentem in Germaniam, vt in Calvini doctrina, quam ipse maximè sectabatur, institueretur, misit. Sed juvenis vbi sapere per se aliquid cœpit, incon-

stantiâ sentiendi hæreticorum offensus, averterat à paternis erroribus animum, & confusus opinionum varietate, magis tamen quid fugeret, quàm quid sequeretur inveniebat. Nam Catholicæ disciplinæ rudis planè, atque expertus erat. Sic affectus, patre mortuo, cum lustrandi studio cæteras nationes in Italiam, Romamque venisset, ac subjecisset oculis, quæ longè secus tradita ab impietatis magistris acceperat, cum aliorum proborum hominum, tum maximè Commendoni consuetudine, sermonibusque commotus, ad eò Catholicæ fidei placita mente amplexus est, ut in patriam reverso nihil prius fuerit, quàm sublatum à patre veræ pietatis cultum restituere; & suas sacerdotibus res, honorèque, ejectis novitatis doctoribus, reddere; fratresque inde ita imbuit bonis opinionibus, ita in prisce pietatis studiis educavit, ut alter eorum, Georgius nomine, sacerdos, & Episcopus Vilnensis fuerit, & mox à Gregorio Pontifice Maximo, petente Stephano Rege, in Cardinalium numerum relatus: & primus Lithuanorum eum honorem in familiam, patriamque suam intulit filius, cujus pater ad conturbanda sacrorum jura, divinæque ceremonias polluendas, pravissimarum opinionum, atque hæresum disciplinam primus importarat; atque eum honorem ita gessit, ut innocentie, probitatis, toriusque sacerdotalis vitæ specimina egregia dederit. Cotchevicus eadem hæresis labe infectam primam juventam egerat, maturior

ætas saniozem attulerat mentem, & ab eodem
 Commendono penitus cum Ecclesia matre in gra-
 tiam fuerat reductus; quibus obstrictus pietatis
 vinculis vterque ei, vt decuit, parentis cultum;
 atque observantiam exhibebat; inter ipsos nulla
 propria similtas, disjuncti magis familiar, quàm
 suo dissidio erant. Hos, in quorum manu sita
 Lithuanica res esset, jungere amicitiam, gratiamque
 Commendono in magno negotio fuit, assecutusque
 est, vt etiam diligenter inter se, & ex eo cum
 Nicolao quoque patruo Vilnæ Palatino, à quo
 hostiliter dissenserat, in gratiam Corchevicius re-
 diret. Cùm hos igitur Commendonus haberet
 sui perstudiosos, ac nihil non tutò committi ab
 se eorum fidei intelligeret, sæpè vivo adhuc Au-
 gusto, sed jam graviter decumbente, cum utroque
 separatim ab altero occultos sermones de Catho-
 lico creando Rege, deque obviàm eundo hæreticorum
 conatibus, si Augustum morbus extinxisset,
 contulerat; & cùm quærendum externum Re-
 gem conveniret, quando neminem esse è popula-
 ribus appareret, cui se cæteri subiecturi essent, sa-
 tis exploratis eorum sensibus, mentionem de Ma-
 ximiliani Cæsaris filiis intulit, eos esse adolescen-
 tes longè nobilissimâ totius Europæ stirpe Re-
 gum, Cæsarumque genitos, indolis probæ, atque
 eâ ætate quam facillè ad Poloniæ mores forma-
 turi essent. Maximiliano enim egregia soboles
 sex filiorum erat, quos Maria mater (Philippi hæc
 Regis soror erat) sanctissimâ disciplinâ institue-

rat, permittente viro conjugi omnem educandorum filiorum curam, & charitate ejus, & Philippi respectu; cui suam suspectam religionis fidem esse sciebat. Primus Radgivillus, cujus familiae vetus erat in Austriis studium, nudavit animum, monuitque Commendonum eodem Corchevicium perducì posse, vel auctoritate ejus, vel metu Moscorum Principis, cum quo graves inimicitias gereret, & quem antea ab Augusti orbitate ad Poloniae res sciret aspirare. Cum is quoque Commendono esset assensus, via, ac ratio perficiendae rei ineunda, statuendaque erat. Dicitur dies, quâ omnes simul in colloquium venirent: & quia res premenda silentio erat, ne si ad Commendonum convenissent, productus, quod necesse videbatur, in multas horas sine arbitris sermo, suspicionem præberet, proximam deligunt sylvam, in quam Commendonus per dies æstivos exire paucis comitatus animi causâ solebat. Eò vterque Princeps cum singulis servis à pedibus venit, & Commendonus ipse, me vno assumpto comite, quem solum conscium consilii habebat, rhedâ vectus ad conditum tempus adfuit. Servis traditis equis, atque opperiri cum auriga jussis, in maximè abdutum sylvæ locum est secessum, datâ, accepraque fide, & à me quoque exacto jurejurando, postquam diu collocuti omnia satis expendissent, tandem in hæc est ab omnibus consensus: vt Lithuani vnum è Cæsaris filiis, quem ipse dedisset, Magnum Ducem; sic enim suum ipsi Regem appel-

pellant, Polonis non expectatis statim crearent; procreato, si res posceret, viginti quinque millia equitum in armis haberent; (nam rudes illæ gentes ad pedestrem militiam, tantùm equestri bello habiles sunt) neque enim dubium habebant, quin Poloni Lithuanorum præjudicium secuti, quod antè in Sigismundo primo, aliisque factum esset, eundem Regem & ipsi acciperent. Cupiverunt Lithuani non creare solùm sibi separatim à Polonis Regem, sed etiam habere, memorantes detrimenta, quæ passa eorum Respublica ab hostibus suis esset, ex quo se Polonis junxissent; proque eo vehementer contenderunt. Sed Commendonus, si hæ gentes in duo dividerentur Regna, neutrum satis firmum fore ratus, ac veritus præterea, ne mutuis inde se bellis attererent, tenuit, ut ejus rei arbitrium Cæsari permitteretur. Privatim illi sibi nihil cautum voluerunt, publicè hæc postularunt: ut Lithuanis salvæ suæ leges inviolatæque manerent; Lithuaniae magistratus, præfecturæ, publicæque alia munera nemini, nisi Lithuanis mandarentur, externi omnes excluderentur: quod agri paulò antè Augustus Lithuaniae ademptum Polonici juris fecisset, id Lithuanis restitueretur: Episcopus non Princeps daret, sed Canonici prisco more repetito liberis suffragiis eligerent. Id juris suaferat Commendonus adimi Regibus, expertus non optimos, & scientiâ divinarum rerum, & religione spectatos ab iis, sed quos gratia, aut ministeria aulæ com-

mendassent Episcopus dici solere ; vnde eos non custodes legum, errantiumque Regum monitores, quod antea fuerant, sed beneficio, speique obnoxios, plerumque Regum ipsorum nutibus, cupiditatibusque, nihil discernentes æquæ an iniquæ essent, servire : ex quo maxima Ecclesiastica res damna, detrimentaque accepisset. Hæc omnia, sicuti acta, statutaque inter ipsos erant, rogatur Commendonus, vt in Italiam rediens ad Cæsarem, quem ex itinere conventurus erat, referret. Si Augustus mortem antè obiisset, quam ille è Polonia decederet, tum me qui hæc eadem ad Cæsarem perferrem, Viennam statim mitteret, ipse omissa profectioe, futuri Regis comitia in Polonia opperiretur : sive autem me, sive Commendonum ire ad Cæsarem contingeret, ipsi statim aut per eundem me, aut per litteras, quibus conventum erat, notis scriptas, ac certis hominibus, qui tutò perferrent, datas de Cæsaris voluntate edocerentur. Quò dictis fides fieret, vterque chirographo suo promissa firmaret ; atque ita à colloquio est discessum. Nec multò post Augustus Varsoviâ Chnifinum ad fines Lithuaniz deferri voluit, vbi aggravante morbo, vt supra docuimus, vitâ excessit. Et Commendonus Varsoviâ profectus lento itinere, ipsum opperrens venerat Cracoviam, vbi illi præsto Andreas Sborovius, aliique fuere amici, orantes ne imminente casu Regis, Poloniam relinqueret, cum illius maximus gravissimo Reipublicæ tempore vsus esset futurus.

Commendonus aliquot moratus dies, ne diutiùs terere frustra tempus, ac mortem Augusti captare videretur, Cracoviã est profectus. Vix duarum horarum iter progressum nuncius excessum afferens Regis assequitur. Ergo apud Tegnitiùm, monasterium (id est, decem millia passuum à Cracovia) substitit, & vt constitutum cum Lithuanis habebat, eadem nocte me ad Cæsarem proficisci iussit. Profectus magnis itineribus, septimâ die attingi Viennam, quò tamen mortui Regis fama, quâ nihil est in talibus rebus celerius, meum adventum antecesserat. Deductus ad Cæsarem, & cupidè ab eo; & perhumaniter acceptus, quæ acta, constitutâque cum Lithuanis erant, quòque modo, quâque solertiâ Commendonus & junxisset amicitia inter se, quos vetus æmulatio diductos haberet, & in eam sententiam perduxisset, & quos præterea è Polonia proceribus in idem consilium præparatos haberet, exposui. Executusque inde alia de statu rerum, quæ factiones, quæ factionum capita; quò: cujusque spectare consilia crederentur, qui certi competitores Regni, quibus cujusque petitio niteretur, denique qui maximè Cæsari, quâque ratione conciliandi essent, disserui. Addidi postremò Commendoni verbis consilium, legationem quamprimùm quàm maximè splendidam mitteret, Legatos homines spectatos, nec nisi Catholicos deligeret; ad Catholicos enim, & per Catholicos rem motam dirigi, agique oportere: Laschium pollicentem operam,

misso statim nuncio, litterisque liberali oratione confirmaret; pecuniæ quoque aliquid ei, quâ ratione maximè militares viros cogere posset, submitteret: aut ipse Viennâ Uratissaviam (Silesiæ hæc est vrbs imminens Poloniæ finibus) transfiret, aut Ernestum filium (huic enim Regnum petebatur) cum aliquot equitum turmis mitteret: ante omnia maturaret Cotchevicio, & Radgivillo mentem aperire; si enim hinc occuparent Lithuani Regem renunciare, hinc in Polonia Laschius cum valida factione confurgeret, & Cæsar ipse, aut filius ex propinquo arma, opémque faventibus promptam ostentarent, antè filium ejus Regem futurum, quàm alii commovere se, aut explicare sua consilia possent, & quod alterius Regni instar esset, de manu Catholicorum liberum, nullis novis pactionibus, nullâ novâ lege, contra quam hæretici molirentur, obstructum Regnum habiturum: sed cuncta prævertenda celeritate esse, dum nova, nec satis cognita libertas, & turbatæ, & immaturæ res opportunam intento, audenti que occasionem præberent, atque in eo verti totius consilii summam credere Commendonum; si enim multitudini spatium trahendi sub arbitrium suum Rempublicam daretur, difficiliora omnia fore, à Germanorum enim nomine, Austriôque vulgò mirum in modum abhorreri. Cæsar non attentè solùm, sed avidè etiam omnia audivit, méque ad quintum Viennæ diem percontando quotidie, quærendoque de singulis de-

tinuit. Postremò cùm effusè gratias Commendonò egisset, missurum se dixit propediem in Poloniam Legatos, vt ille monuisset, iis de omnibus rebus mandata daturum, futuráque omnia cum eo communia, neque se ab ipsius consiliis sapientia, & fidei plenis discessurum. Cum hoc dimissus responso, non quà veneram, sed longè diversis itineribus mihi penetrandum in Poloniam, atque ad Commendonum fuit, quòd omnes jam in Regnum aditus certis militum stationibus vndique custodiebantur. Hi non arcebant modò aditu exteros, sed excutiebant etiam, ac scrutabantur omnia. Et mihi cavendum illud quoque erat, ne mea ad Cæsarem profectio vulgaretur, nequa inde incommoda de nobis suspicio multitudinem, quæ tum sola dominabatur, incesferet. Comparatis pecuniâ ducibus, maximè de viis, ac sylvestribus viis, itinere facto, in Sira-diensem Palatinum, quò se Commendonum recepisse acceperam, tutus, inobservatúsque perveni.

De legatione ad eum ab hæreticis missa.

CAPUT IV.

REIS mors edita in vulgus maximè omnium concivit hæreticos, quorum vis omnis in licentia, atque impunitate est. Hi silen-

T t iij

tibus legibus, Magistratibusque, priusquam se Catholicis excitarent, atque ad capeffendam Republicam exurgerent, petulantiam, atque audaciam lasciviebant, nec usquam plures, aut validiores, quam circa Cracoviam erant: eam maxime partem vicinitas, & commercia corruperant Germanorum. Audito Regis casu, partim à Firleio evocati, ne imparatus, si quam sibi Sborovii fratres afferre vim tentarent, esset, partim à Sboroviiis ipsis adducti, partim spontè ad consultandum de communibus rebus: frequentissimi Cracoviam concurrerant. Semper ii acrem conatibus suis adversarium Commendonum experti fuerant, ac uti magnoperè lætabantur, sub id potissimum tempus, Regno eum, ut crediderant, abiisse; ita ubi auditâ Regis morte, resistisse, nec plus decem millibus passuum Cracoviâ abesse nunciatum est, vehementer perculsi, fremere, ac si eum interesse Regis comitiis paterentur, plus unius externi hominis calliditatem valituram, quam sua suffragia inter se indignari. Neminem ignorare, quam multorum studia vnus complecteretur, fore inter Equites, fore in Senatu; qui id sensuri, id pro sententia dicturi essent, quod edocti ab eo, atque instructi fuerint. Finitum morte Regis jus legationis ejus, datumque ad ea, quæ Pontificis nomine actum venisset, responsum; quid nunc moretur? quid se alienæ Republicæ privatus immisceat? Abeat Romam ad renunciandam legationem suam, atque ibi suâ fulgeat purpurâ, & Re-

gibus se honore æquet, ac tandem Romanis fal-
 laciis, præstigiisque Poloniam liberet. Hæc in
 concilio Equitum regionis ejus, quod primum
 post mortem Regis est habitum; more suo voci-
 ferantes, quamquam Firleius ipse, cohibita illo-
 rum linguæ licentiâ, perhonorificâ Commendo-
 num oratione sit prolecutus; tamen tenuere, vt
 Legati ad eum decernerentur. Missi ex Equitum
 Ordine sunt Dulschius, & Ossoschius. Jam Com-
 mendonus discesserat Tegnatio, pacatiora ab hæ-
 reticis loca, ac interiora Regni petiturus, vbi &
 conveniri ab amicis, & dimittere ipse suos, quò
 vsus posceret, commodius posset. Iter habentem
 eum quindecim millia passuum longè à Cracovia
 Legati sunt adepti, præmonitum antè ab amicis
 de illorum adventu. Accedentes Commendonus
 comiter appellatos in eundem currum, quo ipse
 vehebatur, recepit, ac nihil intermittens iter dice-
 re ad quid venissent iussit. Summa eorum oratio-
 nis fuit, morte Regis perturbatam eorum Rem-
 publicam, occupatòsque omnes imminentium
 comitiorum esse curâ: nec Cardinali Legato co-
 lendo, habendòque pro illius dignitate vacare
 posse, nec ipsi in tam suspectis rebus facile
 fore multorum vitare offensiones, & in tanta re-
 rum licentiâ haudquaquam tutò eum videri in
 Regno versaturum, periculúmque esse, ne quid
 ex eo tumultûs existeret. Itaque à Senatoribus,
 Equitibusque, qui Cracoviæ de Republica con-
 venissent, missos se ad eum esse rogatum, vt ex-

» tra fines Regni aliquò se tantisper reciperet , ne
 » gravaretur , dum ipsi novum sibi Regem creaf-
 » sent. Id præterquam quòd ei ita conduceret , &
 » consentaneum esset eximio studio , ac voluntati,
 » quâ gentem Polonam complecteretur , futurum
 » publicè Polonis omnibus longè gratissimum. Sa-
 » tis mitem legationem , etiam ingenium haud dif-
 » par Legatorum magis lenivit. Quibus Commen-
 » donus subridens , ac vultu læto , placatòque ita
 » respondit : Et vera esse , quæ ipsi de præstanti suo ,
 » ac singulari erga Polonorum gentem animo nar-
 » rassent , & ob id sibi curam , quâ illi tam diffi-
 » cili tempore afficerentur Reipublicæ , gratam ac-
 » cidere , haud minùs quàm quòd vicem quoque
 » suam timerent : verùm sperare se non tutò so-
 » lum , sed etiam cum dignitate in Polonia futu-
 » rum , ac utique præstaturum , vt non modò tu-
 » multûs nihil suâ causâ oriatur ; verùm vt intelli-
 » gant omnes , se vnum omnium maximè concor-
 » diæ , atque pacis auctorem esse. Cæterùm quod ad
 » postulatum eorum attineret , si secum ea de re
 » Senatûs , atque Ordinum Regni nomine egissent ,
 » habiturum se quod responderet , cum vnus Pro-
 » vinciæ consilio separatim sibi negotii nihil esse.
 » Hoc illi rejecti responso , & haud dubio pudore
 » perfusi humaniter , ac benignè habitis discesse-
 » runt. Commendonus iter perrexit suum , ac pau-
 » cis diebus Solioviâ Siradiensis agri monaste-
 » rium , peropportunum tali tempore mansioni suæ
 » locum se recepit , atque ibi à me Viennâ redeun-
 » te est inventus.

Quomo-

*Quomodo Caesar petitionis suæ rationem
omnem evertit.*

CAPUT V.

MAXIMILIANVS, me cum eo, quod supra memoravimus, responso dimisso, longè aliam quàm oportuit, atque ostenderat, petitionis viam est ingressus; ab iis primò in errorem inductus, quibus mos est omnia ad voluntatem Principis loqui, quique grata, quàm vera afferre auribus malunt; tantùm enim spei assentatores fecerant, ut propè expectarit, ut priores ad se Poloni Legatos mitterent, Regemque sibi ab eo dari postularent. Id adeò persuaderi sibi est passus, ut cum ego adhortans cum ad rem accelerandam plerosque dicerem alieni ab eo animi indicia dedisse, & nomina etiam quorundam ederem, ipse simulare eos mihi responderit, quia rogari ab se, & cariùs æstimatam operam suam venditare vellent. Deinde si ve tantas Catholicorum opes haudquaquam esse crederet, quibus niti petitionis suæ spem veller, seu pronus in hæreticorum causam animus rebus eorum faveret, hos promissis pellicere, atque omni conatu adungere sibi constituit. Sed totum consilium nihil æquè ac tarditas ejus, & procrastinatio turbavit; naturâ enim cunctator

rem tantam, nisi prætentatis, exploratisque omnibus, incipere non ausus, celeritatem, in qua perficiendi negotii vnica spes erat, ita omnem remisit, vt & multos dies expectando novos è Polonia nuncios, qui certiora afferrent, movere quicquam distulerit, & morantibus iis, quia clausa omnia, nec intrare fines, nec egredi vlli per custodes licebat, certos ipse homines de suis in omnes Provincias cum litteris, & mandatis ad primores cujusque regionis tentatum, exploratumque animos miserit. Jam antè Cracoviæ in eodem concilio, à quo Legatos ad Commendonum missos ostendimus, initium nudandi animos erat factum; ausus enim Joannes Miscovius pro sententia dicere, à Cæsare vicino, ac finitimo Principe, & Polonico nomini amico in tam dubiis rebus petendum consilium esse, adeò averfis auribus auditus, adeò à tota concione increpitus fuerat, vt parum abfuerit, quin à concilio ejiceretur. At eorum, quos Cæsar ad explorandum miserat, alii cum in stationes militum custodiendis finibus dispositas incidissent, capti, ac proximis traditi Senatoribus sunt; alii ab iis ipsis, ad quos adiverant, callidè caventibus, ne quid proprii consilii cum externis habere crederentur, quod tum maximè invidiosum ad multitudinem erat, in concionem producti, dicere palam ad quid venissent sunt coacti. Qui enim aut accepisse litteras, aut separata colloquia cum illis habuisse dicebantur, ii in ma-

gna invidia , ac suspicione erant , vt etiam Cæ-
 saris fautores litteras proferre , ac nunciorum
 verba prodere necesse habuerint , ne omni inde
 apud multitudinem auctoritate dejecti jacerent.
 Et eodem tempore Monachus Cisterciensis, Cy-
 rus nomine , qui multos annos apud Augustum
 Maximiliani Orator fuerat , cum deposito Mona-
 chi cultu in militari veste , ne nosciturus , ple-
 rosque Principum prehensando circumiret , à
 Joanne Costea in Prussia comprehensus in custo-
 diam est traditus , interceptæque cum eo litteræ,
 commentariæque publicè sunt recitata , quibus
 & pecuniarum promissiones , & aliarum pactio-
 nes rerum continebantur. Hi omnibus Regni
 partibus deprehensi nuncii , quasi manifesti cor-
 ruptores , tantum invidiæ incendium in multitu-
 dinis animis adversus Cæsarem , Austriamque
 familiam excitarunt , vt gravi se suspicione one-
 rasset , quicumque ejus , filiorumque mentionem
 fecisset ; ingentemque multitudinis gratiam Co-
 stea , aliique traxerunt , qui nec accepisse litteras,
 & nuncios à secreto colloquio repulisse ferebantur.
 Iisdem pænè necessitas imponebatur rem à Cæsa-
 re spreto ab se , læsæque avertendi. Toto per
 hæc errata perverso , & corrupto ordine , atque
 consilio rei , alienatisque maximè multitudinis
 animis , mittendæ quoque legationi , dum præmis-
 si redirent è Polonia nuncii , diuturnam moram
 interposuit ; vt cum in Regnum Legati ejus ve-
 nire , jam suum cuique staret consilium , inita-

quæ & inter se, & cum exteris certæ de Rege pactiones, fœderaque à plerisque essent. Legati fuere præstantes sanè viri, ac Regni Bohemiæ longè principes Gulielmus Rosenbergius, & Pernesstenius, quibus magno, ac splendido comitum numero in Poloniam adventantibus, eadem ferè, quæ præmissis antea nunciis, fortuna occurrit: cognito enim illorum adventu, Petrus Sborovius Palatinus Sandomiriensis (is, maximè aversus à Cæsare semper fuerat) ex auctoritate Senatûs obviam ad fines fuit, ac primò eos conatus est aditu in Regnum arcere, petens ut dum gentis concilium, quod comitorum causâ habituri essent, cogeretur, in Poloniam ne intrarent, quando ante illud tempus audiri ipsi publicè non possent. Instantibus tamen Legatis, ut Cæsaris mandata utrisque Regnis vtilia ad Senatum, Ordinisque afferentibus pateret in Poloniam aditus, ita Sborovius assensus est, ut Sandomiriam deductos dissimulatâ quidem, sed diligenti custodiâ habuerit, ut nec adire ad eos se incio quisquam, nec suos ipsi aliò vsquam dimittere, nisi aut consulto, aut certè sciente se possent. Id ægrè passi Legati, ubi Sborovium senserunt infensiores Cæsaris rebus, quàm ut vllis promissis, conditionibusque vinci posse sperarent, eo fortè ad conventum, qui ejus Provinciæ Equitum habebatur, profecto, ipsi nemine consulto, appellatòque, Sandomiriâ ante lucem discesserunt. Quod cum nunciatum Sborovio, Equitibusque, qui convenerant,

esset, missi properè ab iis, qui Legatos ab instituto itinere retraherent: ita vnius diei viam progressi, consistere coacti, ac præsidio Equitum appposito, datoque negotio, vt alioquin eis necessariorum rerum copia suppeteret, ac benignè in speciem, atque hospitaliter haberentur, arctius etiam quàm antea custodiri sunt iussi. Quæ res eos magnis difficultatibus affecit Cæsaris iussa patranda, cum jam nec iis inuidiosius, suspectiusque esset quidquam, & nemo ob id adire, aut alloqui eos auderet. Et quamquam summissere clam aliquot è suis ad sollicitandos maximè hæreticorum principes; tamen cum dempto libero commercio nec cum Commendono congreddi, nec colloqui cum præparatis antea amicis possent, quin omnis de Cæsare, filioque spes corrueret, sustineri non potuit. At Radgivillus, & Cotchevicius, qui conventis cum Commendono staturi, multa in id consilium in Lichuania præstruxerant, cognito Commendonum in Regno esse, ac me statim profectum magnis itineribus Viennam contendisse, diu quid Cæsar statueret, expectarunt, ac prius moram ipsam pro re omissa acceperunt: post vbi nuncios ejus pluribus locis interceptos, Cyrum captum, literas publicè recitatas, Legatos pænè in custodiam traditos, abalienatos omnium animos, & Cæsarem ipsum, & fautores ejus in summa invidia, malaque fama esse intellexere; nec tamen sibi ab eo litteras, aut nuncios venire, & gravi ru-

mōre laborare rem , quòd vni ante omnes hære-
 tici appellari , ambirique dicerentur , vnique eo-
 rum , nomine Zaffragnerio , qui repudiato Sena-
 torio loco , ab Senatu ad Equites transferat , ma-
 gnæque ob id illius in eo Ordine opes erant , tri-
 ginta nummùm aureorum millia oblata , remis-
 sãque ab eo dicebantur , penitus ab inito consilio
 recesserunt , & vt omnia sibi quàm maximè in-
 tegræ essent , operam dederunt. In Polonia au-
 tem cùm idem de hæreticis percrebuisse , addi-
 tum iis , quæ suprà attigimus , adèò Catholico-
 rum animos à Cæsare avertit , vt Cujaviensis , &
 Laschius , qui duces se præbituri Ernestum di-
 centibus Regem erant , spretos se , posthabitos-
 que querentes , mutatâ voluntate cum Sboroviis
 pro Henrico Galliæ Regis fratre societatem con-
 junxerint. Itaque cùm ventum ad comitia est , &
 copia fuit Legatis , cum quibus vellent , collo-
 quendi , ne ipsi quidem inficiabantur exiguâ stare
 spe , quòd Cæsar pro non dubio asseverantibus ,
 qui assentati cupidini ejus fuerant , crediderat.
 Ac tum demum senserunt quàm peccatum ab eo
 fuisset , qui in re gravissima adulantium somniis
 decipi se passus , non ex Commendoni senten-
 tia omnium studia , consiliãque celeritate ante-
 vertisset. Tum serò & ipsi , & Cæsar , his cognitis ,
 blandiri Catholicis , quos antea neglexerant ,
 tum litteræ manu Cæsaris scriptæ veniebant , tum
 magnifica promissa ingerebantur , cùm facta in
 aliam partem inclinatio sustineri ampliùs nequi-

ret. Ad hæc incommoda, etiam proditi ab suis dicuntur. Nam qui ab Germanorum Principibus iis, penes quos creandi Cæsares jus manet, Legati suffragatum Ernesti petitioni venerant, dehortando privatim quod publicè orabant, contrariis orationibus haud parum offecisse Cæsaris rationibus sunt crediti. Legatos quoque ejus, ut gentis principes, magnus nobilium Bohemorum numerus secutus fuerat. Hi commercio linguæ, quæ eadem est utriusque genti, crebros cum Polonis sermones miscebant, unaque convivia celebrantes, & largè vino, ut mos illis, indulgentes, invicem se amicè, ac familiariter colebant. Et Bohemi (credo, conspecta species magnæ libertatis in Polonis, arbitrii que Regem sibi deligendi, desiderium usurpati quondam ab ipsis quoque ejusdem juris, iramque adempti refricabat) memorando pristinam Bohemiæ dignitatem, spoliatisque eâ se, & gravibus præterea tributis, vectigalibusque premi querendo, aliisque, quæ ferè populi indignantur, incusando, monebant Polonos, ne in idem jugum ipsi se ultro inducerent. Quæ à sollicitis, ac suspiciosiis facilè credita, haud leve momentum ad deterrendos à Cæsare multorum animos habuisse putantur.

De competitoribus Regni.

CAPUT VI.

COMPETITORES erant Regni permulti claro omnes genere; neque enim sæpè accidit, vt Imperium eâ amplitudine stet, nullo certo successore alienæ ambitioni expositum, cessurum ei, quem multitudinis favor prætulisset, quæ ne norat quidem, aut viderat vnquam eos, de quibus tantum iudicium factura, quibus summam de se potestatem traditura erat, solam famam, vel ex vano, levibúsque auditionibus haustam, vel callidè fictam, jactatámque securura. Primus sermone vulgi Moscorum Princeps ferri est cæptus, cujus Regnum Polonis finitimum à Borysthene, quo ferè à Lithuanis dirimitur, ad vsque vltimas Septentrionis plagas, ignotásque gentes, & glaciale Oceanum latissimè patet, atque inde à finibus Sueciæ, & Firlandiæ sinu per feras plerasque, ac barbaras nationes ad Caspium mare, Tanaímque flumen extenditur, Scytharum quoque populos aliquot proximis annis domitos continens. Hunc vota magis, quàm studia hominum expetebant: sicut enim conjunctas sub vnus imperium Regis tot gentes, nationésque habere magnificum Polonico nomini omnes rebantur; ita Regis ipsius sævum, atque

que atrox ingenium, & impotenti dominatui, omnibusque soluto legibus assuetum reformidabant. Quidam filium ejus respiciebant, dictumque Sigismundi Regis memorabant, Polonis è Septentrione petendos Reges. Sed neque Moscus ab insita superbia Legatos, qui peterent, misit, & utriusque mentionem Cotchevicius, cujus supra meminimus, privatis etiam odiis illis infensus auctoritate suâ discussit. Proximus huic Rex Sueciæ fuit, qui quia sororem Augusti in matrimonio, atque ex ea filios habebat, & peropportune duo Regna adversus Moscum communem hostem conjuncturus erat, haud vanâ spe in eam petitionem descendere videbatur; atque hunc jam inde à paterna defectione corruptum hæresi hæretici ferè provehebant. Idem ab eadem causa etiam Duci Prussiæ studebant adolescenti, neque ætate satis ad id ferendum onus maturâ, & valetudine mentis ne suo quidem habendo, nedum alieno quærendo Regno habili. Sed neque puerum, neque stolidi ingenii Regem Firleius, compluresque alii videbantur, dum in disciplina contemnti Catholicæ pietatis jura institutum, & eorum beneficio obnoxium haberent. Quin hunc opportunum rationibus suis vel ob id maximè expetebant, quòd ei nomen modò Regium relicturû, regimen rerum ipsi habituri essent. Quanquam sunt, qui Firleium ex Prussi spe tantùm pecuniæ aliquid captasse credunt, cujus & ipse egens tali tempore erat, & ad patranda consilia magnâ vi

opus esse sentiebat. Gentilem quoque hujus Brun-
 deburgium, qui ab oppido Anspachio, cui domi-
 natur, cognomen habet, hæreticorum quidam sub-
 jiciebant; alii item Augustum Saxonem, magnæ
 Regulum dignitatis, magnarúmque apud Germa-
 nos opum: sed vtrumque multitudo abhorrens à
 Germanis, vt ferè finitimarum gentium discre-
 pant animi, respuebat. Injeçta quoque mentio est à
 quibusdam Stephani Bathorii, qui paulò antè mor-
 tuo intra adoleſcentiam Joanne Transſylvaniæ Re-
 gulo, ad Provinciæ illius dominatum popularium
 ſtudiis fuerat euectus. Sed ille vix dum firmato
 domi principatu, novum foris quærere Regnum
 maturum rebus ſuis non ratus, petitione in præ-
 ſentia abſtitit; atque hic est ille Stephanus, qui
 biennio poſt hoc ipſum Regnum est adeptus,
 cui tantùm fortuna, quæ plerumque veræ virtu-
 tis est comes, indulſit, vt honeſto quidem inter
 ſuos genere, ſed fortunâ pertenui natum, & con-
 temptum, modico amicitia gradu, quem apud
 Joannem Principem ipſe ſibi per induſtriam, at-
 que bonas artes fecerat, nec vltra ſpes ſuas pro-
 ferentem, quàm vt rem domesticam ſub illo au-
 geret, & partam gratiam, dignitatémque tue-
 retur, ad patriæ priùs ſuæ, deinde ad Poloniæ Re-
 gnum extulerit. Joannes in fide Turcarum erat,
 beneficiariámque ab iis Transſylvaniam habebat,
 quorum fretus opibus etiam Ungariæ Regem ſe
 ferebat; vnde illi crebræ cum Maximiliano Cæſa-
 re contentiones erant, & vt rarò bellis, ita mu-

tuis in fines excursionibus, latrocinisſque, quibus Ungarorum gens gaudet, ſæpè ſe infeſtabant. Per has occaſiones, vt cuique mala mens, malæque domi ſpes incidiffent, ab vtroque ad alterum frequenter transfugiebant; (& ſunt Ungari fide ad omnia temporis momenta mobili) ſed & Joannes ipſe, & Tranſylviani omnes pravis religionibus, communi malo hujus ævi, infecti animos, à Catholicæ Eccleſiæ fide deſciverant. Stephano eximium geminæ laudis decus tribuitur, neutram, neque pietatis quam Deo, neque conſtantiæ quam Principi debebat, fidem ſefelliſſe. Adjecerunt etiam Polonorum plerique animum ad Gulielmum Roſenbergium, Bohemum Principem, Legatum Cæſaris. Hic Romano ſanguine, gente Urſinâ ortus, clarâ nobilitate apud Bohemos eminens, genus opibus, opes animo, ac virtute æquabat. Sed illi omni ſpe potior fides, quam Cæſari debebat, fuit, mentionemque ſui vllam in comitiis fieri vetuit. Verùm hos omnes longè & generis amplitudine, & Catholicæ pietatis laude, & præclaræ indolis famâ anteibant duo adoleſcentes, Erneſtus Cæſaris filius, & Henricus Regis Galliæ frater. Erneſtus, & opes patris non magnæ ſolùm, ſed propinquitate ipſâ maximè opportuniæ Poloniæ res affectanti, & Catholicorum ſtudia antè, vt docuimus, à Commendonorum comparata, facilè vt cæteris præferretur, tenuiſſent, ni ceſſatum à Maximiliano primùm, deinde etiam turbatus ordo agendæ rei, & cuncta a-

liis super aliis erratis corrupta, sicuti demonstratum à nobis est, fuissent. Henricus ad Regnum, quod ei summis omnium ordinum studiis delatum, pænè per jocum à paucis est accersitus; affirmari certè potest nemini antè cognitum, visumve eorum, à quibus expetitus, creatúsque Rex fuit. Venerat fortè in Poloniam è Gallia pumilio quidam Polonus natione, ac natus etiam honestè, (Crasofchio nomen fuit) qui adolescentulus rarâ parvitate in Galliam abductus, dono datus Reginæ, diu inter oblectamenta Regum fuerat: scitus ipse, & ingenio solertior, callidiorque, quàm pro modo corporis, ita rem suam naviter egit, vt pecuniosus, & locuples paucis annis evaserit. Senex factus revisere patriam, suosque agnoscere, agnoscique cupiens, in Poloniam, vivo adhuc Augusto, redierat, multaque, vt fit, de Regia Galliarum, de Regni opibus, de Rege, deque Henrico rum fortè Regis fratris exercitus adversus quorundam rebellantes hæreticos Galliarum secundâ bellicæ laudis famâ ductante magnificè omnibus conviviis, quibus sæpè à proceribus adhibebatur, prædicabat: & mortuo demum Augusto, cum omnibus propè sermonibus de futuro Rege quæreretur, palam vt Henricum sibi Regem alcescerent, omnes sollicitabat; donec Andreæ Sborovii instinctu ab aliquot nobilitatis principibus, qui consilia cum Sboroviis sociaverant, in Galliam est missus, & datis ad Regem, Henricumque litteris, quibus operam pollicebantur, ire pro-

perè, eosque admittendos Legatos, qui petrent Henrico Regnum, adhortari est iussus. Tanta alienatio à Cæsaris domo fuit, ut quem in limine Regni, atque in oculis propè suis habebant, Regem Regibus natum, regiâ indole petentem, offerentemque se rejicerent; è Gallia longissimè dissitum, ignotumque vltro accerferent. Nec homunculus defuit rei, nec Reges aut nuncium, aut nuncii auctores sprevere. Illo igitur eâdem celeritate, quâ venerat, ad Polonos redire, & adfuturos in tempore Legatos renunciare iussu, haud segniter Galli negotio institerunt, æmulatione in Austrios incensi, & magnoperè ad gloriam gentis suæ rati pertinere, si bellicosissimæ nationes ab vltimis Europæ terminis Regem sibi petitum in Galliam misissent. Et Carolus Rex cum fratris potentiam & infringere parum fraternum, parumque tutum putaret, & ferre grave sibi, Regnóque sentiret, per speciem honoris amoturus Henricum, Galliamque propè altero jam Rege exoneraturus videbatur. In Polonia serpebat quidem in dies magis per hominum ora Henrici mentio; sed locorum, interjectarumque terrarum longinquitas consistere in illo magnoperè animos non sinebat, & eum Ernesto potius objici, quàm veris studiis expeti plerique credebant. At ubi adventare è Gallia Legatos, & mox ingressos fines, est auditum, & vulgata promissis, commodaque sunt, quæ genti publicè, privatimque allaturum Henricum Legati, fautores.

que eorum studiose disperferant; omnis illa animorum à Cæsare defectio vertit in favorem Henrici, & ipsi etiam Cotchevicius, Radgivilus, Laschius, aliique qui se initio Cæsari obtulerant, quâ indignatione adversus eum, quâ præmiis, promissisque ingentibus Gallorum illecti multitudini se junxerunt; adeoque inde inclinatio voluntatum omnis in Henricum incubuit, hinc studio illius, quem summis laudibus efferri à Principibus suis audiebant, hinc alienatione à Cæsare; adeoque hic ardor animorum pariter omnes Senatores, Equites Catholicos, hæreticos traxit, ut si tum habita comitia forent, ne dubitandum quidem esset, quin sine vlla aliorum mentione, vnus omnium suffragiis Henricus Rex fieret: tanto impetu multitudo, venti ingruentis instar, quò semel inclinavit, præceps fertur. Spatio, atque morâ (nam ipsum propè annum interregnum tenuit) ardor paulùm elanguit, & Gasparis Colini; multorumque cum eo Ugonotorum in Gallia cædes etiam plerosque hæreticorum ab Henrico avertit. Is enim Colinius cum magnam Gallie partem novâ religione, & Calvinianâ hæresis pestiferis erroribus oplevisset, cui pro disciplina est legum, Magistratuùmque omnium reverentiam exuere, impia sacrorum jura vi, atque armis vindicare, divina, humanaque libidini suæ subicere, ita se ducem Novantibus inde res, & omnia lævis seditionibus, bellisque turbantibus præbuit, ut totâ civili sanguine conspersâ Galliâ, per fune-

stas patriæ, gentisque suæ calamitates, perque clades, & vulnera robustissimi ante illum Regni, ad eas pervenerit opes, quibus metu sui Regem terret: Regiam certè domum nemo vnquam acrius oppugnavit, nemo exitio vltimo propiùs adduxit. Hunc sive aliter mederi publicis malis, quàm eo sublato Galliæ vexatore, non posse Regis mater putavit, seu ipsum parantem fraude, atque insidiis Regi, fratribusque, ac matri ipsi necem asferre occupavit, opprimere captatum fictâ gratiæ reconciliatione, Lutetiàmque cum factionis principibus pellectum magna cum omnis generis Ugonotorum cæde trucidari iussit. Ea cædes Poloniæ hæreticos (nam Henrico id facinus imputabant, cuius esse insigne in Colinium, sectamque illam odium didicerant) ab eo vehementer alienavit, vt nisi lenisset paulatim rem rumor, & Catholici pro Henrico constantissimè steterent, peragi comitia sine magno certamine nequivissent. Hæretici igitur deserto Henrico, rem ad Regem Sueciæ trahere conati sunt: sed vbi consentientibus Catholicis, & alium quàm Catholicum Regem ne auribus quidem admittentibus, non satis ad id opum in sese esse senserunt, aliâ viâ solve-re consensionem Catholicorum, & studia in Henricum rescindere sunt aggressi. Omnibus cæribus, consiliisque monebant, hortabanturque multitudinem, vt spretis alienigenis, & externis Regibus, è sua potissimum gente Rectorem Reipublicæ darent. Tot esse inter ipsos nobilissima:

» rum familiarum proceres, seu robore, ac digni-
 » tate corporis, seu vi, atque præsentia animi cui-
 » vis externo Regi pares, suæ certè Reipublicæ
 » multò quàm illos peritiores. Deligerent ex his,
 » qui vnà secum eadem disciplina, eodem more,
 » iisdem sub legibus nutritus, altusque crevisset,
 » qui hanc terram vt patriam, incolasejus vt cives
 » suos coleret, non qui Poloniæ Regnum accessio-
 » nem modò suæ potentia existimaret. Majores suos
 » olim destitutos, vt nunc, Regum stirpe, cum haud
 » faciliè propter multorum ambitionem in vnum
 » Principem consentirent, potiùs quàm imperium
 » in se alienigenis crederent, ad Piastum illum non
 » humilis modò, sed etiam sordidæ fortunæ homi-
 » nem è caupona abstractum, Regnum detulisse;
 » nec ipsos illius, nec Rempublicam posterorum
 » ejus, in quibus ad multa sæcula propagatum est
 » Regnum, pœnituisse. Cur ipsi se vltro alieni san-
 » guinis Regi subjicerent, petito ex iis gentibus,
 » quibus virtute nunquam concessissent? cur suis
 » alienos præferrent, & quorum cognitam, & bel-
 » lo, pacèque spectatam industriam haberent, iis
 » ignotos, & vanis tantùm rumoribus commenda-
 » tos anteponerent? cur denique Polonicum no-
 » men eâ ignominia notarent, idque iudicium pro-
 » pè in conspectu orbis terrarum ferrent, neminem
 » Polonum aptum Regno esse? Advenæ ergo Re-
 » gi, ignaro legum, ignaro patrii moris, linguæ
 » etiam patriæ experti, dederent se veluti pecora nu-
 » tu, ac sonitu regenda: quonam modo parituri ei,
 &

& dicto audientes futuri sint, quem ne intelli-
 gent quidem loquentem? Quænam illi cura cu-
 stodiendarum legum esse possit, qui leges ipsas
 ignoret? Et quid intelligerent cum peregrino
 Rege peregrina jura, peregrinos ritus, peregrina
 omnia accipienda esse, & patriam disciplinam,
 majorumque instituta, quibus steteret, in eam-
 que amplitudinem crevisset Respublica, obliviscen-
 da iis esse? Hoc genere orationum hæretici distur-
 bare consilia Catholicorum, aperire spei suæ adi-
 tum, & munire sibi ad Regnum viam conaban-
 tur; & movissent haud dubiè multitudinem, nisi
 docta à Principibus fuisset, non posse Regem Po-
 lonici generis fieri, nullius enim ita eminere vir-
 tutem, fortunamve, cui alii cessuri subjecturique
 se essent, neque posse in id descendi certamen si-
 ne gravi, ac propè certo civilis belli periculo, ne-
 que civile bellum sine peste, ac pernicie Reipub-
 licæ excitari. Quæ quidem de ea re differerent,
 magis verè dici, quàm factu facilia esse. Et eos
 quidem aliò spectare, quorum cogitatis non pa-
 catâ, & concordia, sed divulsâ, ac discrepante Re-
 publicâ opus esset. Et Archiepiscopus Gnesnensis
 apertius in eorum impotentem ambitionem, im-
 pudentiamque invectus, qui per hæc sibi ad Re-
 gnum, atque ad vanas, quas affectarent, spes,
 munire viam conarentur: Quem, inquit, nostro-
 rum putatis alteri cessurum? aut si cederemus in
 præsentia, quam auctoritatem ad regendos tot
 populos habiturum novum creditis Regem in pri-

» vata nuper fortuna conspectum? Semel feliciter
 » insanitum sic à majoribus nostris, qui quò aliquem
 » tandem finem discordiis suis invenirent, quem-
 » dam sibi Hultai (hæc vox Polonicè cauponem si-
 » gnificat) Regem fecerunt. Non tali rectore Rei-
 » publicæ tempora egent, sed cui regio genere or-
 » to, regio cultu, regiis artibus instituto, Regi ipsi
 » parere nemo dedignetur. Sic agi de comitiis est
 » cœptum, in quibus non tam de Rege creando in-
 » ter Principes, quàm per quos crearetur, certa-
 » mèn fuit, dum quisque hanc facultatem ad suam
 » potentiam trahere studet, & auctor quisque, &
 » Princeps gratiæ apud novum esse vult Regem.

*De impia hereticorum fraude, quam confede-
 rationem ipsi appellarunt.*

CAPUT VII.

UT quisque sciret quem in locum, quódque
 ad tempus ad creandum Regem conventu-
 ri essent, (nam suffragii jus vniversa ex æquo No-
 bilitas toto fusa regno, nullo censu, aut honoris
 discrimine habet) indicitur ad Kalen. Junii Var-
 saviam concilium, in quo consultis ordinibus,
 ex omnium sententia ea res statueretur. Et ad-
 fuere frequentes Senatûs, Equitésque. Discepta-
 tum de vtroque nonnihil est cum Lithuanis,
 qui, & tempus in Maium menssem rejiciebant,
 & locum Parzoviam, Lithuanix oppidum in fini-

bus Ruffiæ fitum destinabant : de tempore con-
 ceffum iis eft, vt non ante Kalend. Aprilis con-
 veniretur; locum mutari non placuit, designati-
 que jacentes ante Varfaviam campi, quos ab vr-
 be interfluens Viftula dirimit. Hic locus præter-
 quam quòd in ipfo propè vmbilico eft Regni, &
 inter Polonos, Lithuanóſque medius, Commen-
 donus auctor amicis fuerat, vt potiffimùm eli-
 geretur, quòd in pleniffima Catholicorum pro-
 vincia eſſet; nuſquam enim Nobilitas ab hære-
 ſum contagione, ac labe intactior, quàm in Ma-
 ſovia erat. Quæ res vſu etiam quàm ſpecie vtilior
 evaſit. Maſovii enim propinquitate ipſa invitati,
 frequentiffimi comitiis interfuere, quippe quomi-
 nùs omnes confluere nemini domeſtica inopia
 impedimento fuit, cùm ex remotioribus Regni
 partibus, nonniſi quibus commoda domi res eſ-
 ſet, venire per ſe facilè poſſent. Ita ipſo quoque
 numero ſuorum Catholicis animi addebantur,
 loco dièque habendis comitiis dictâ, aliisſque
 quæ præſens exigere tempus eſt viſum conſtitu-
 tis, diſceſſerant Varſaviâ domum quiſque ſuam,
 priuſquàm dimitteretur concilium, plerique
 Principum. At hæretici, quibus in exigua ſpe
 Regis creatio ex ſuo corpore eſſet, nec du-
 bitarent, quin ſuperantibus Catholicis, arbi-
 tratu eorum ſibi accipieñdus Rex eſſet, oc-
 cultiffima inter ſe conſilia habuerant, quonam
 modo ſibi, ſectisſque, ac rationibus ſuis cave-
 rent, vt ſi novus Rex patriis legibus, quas ſeve-

rissimas adversus desertores Catholicæ pietatis Poloni habent, agere secum, & se pœnis, quaestionibusque, quas eadem leges jubent, subicere vellet, ne posset. Et cum hæc leges ut abrogarentur, postulare ipsis quoque impudens videretur, viam quâ furtim eodem pervenirent, & legum vis sine legum mentione eluderetur, callidè excogitatam iniverunt. Primùm ipso concilii initio, ne legationes exterorum ullæ eo tempore Varsoviam accederent, quarum interventus, ambitusque consultantibus de sua Republica moræ, atque impedimento esset, suaserunt, quando eas Aprili mense sub ipsum comitiorum tempus audire antè decretum fuisset; idque ab omnibus est probatum, nemine subesse fraudem suspicantè: sed illi eò scilicet spectarunt, ne Commendonus tum Varsoviæ adesset, quem occulta quoque eorum acutè odorari, ac remediis prævertere solitum scirent. Deinde abeuntibus aliis ipsi frequentiam Senatûs, & Catholicorum aptiorem dolofo consilio arbitrati, dum à Magistratibus conventus dimitteretur, de industria pænè omnes restiterunt. Cum ergo de publica pace custodienda actum esset, decretumque, ut publicè conspiraretur, & omnes se chirographo suo, & iurejurando obligarent pro hoste patriæ habituros quicumque alteri vim attulisset: hæretici ipsi fœderis hujus formulam conscripserunt, cæteris rebus sanè tempori accommodatam, & magnam mutuæ charitatis, & benevolentia speciem; &

egregium studium concordibus animis Rempub-
 licam administrandi præferentem. Sed vnum
 erat caput, quo illis in perpetuum cavebatur, &
 ne cui novam ascivisse religionem, ad novásque
 doctrinæ, ac sacrorum rationes animum tradu-
 xisse fraudi esset, scisccebatur, sed cuique de di-
 vinis rebus sentiendi, Deúmque quibus placeret
 ritibus, ceremoniisque (dum purè, castèque.)
 colendi jus, ac potestas esset. Atque hanc im-
 pietatem verbis adeò aptis occulerant, vt aliqui
 dulci pacis, & concordiz nomine decepti prius
 nomen suum decreto adscripserint, quàm dolum
 animadverterint. Cùm deprehensa res esset, agrè
 tamen Episcopis, qui in concilio aderant, postu-
 lantibus concessum est spatium ad decreti capita
 inspicienda, tanto impetu, clamorèque hæretici,
 vt perscriberetur, institerunt; vociferabantur,
 denunciabantque, nunquam passuros comitia
 creando Regi haberi, nisi prospectum foret sibi, vt
 tutò in communi patria vivere liceret; identidem
 quærentes, an crederent se expectaturos, dum
 eadem fraude, quâ nuper in Gallia Gaspar Coli-
 nius; tótque cum eo præstantes viri cæsi essent,
 circumvenirentur? Atque adeò exarserunt, mi-
 nas, arma, bellum abnudentibus intentantes, vt
 haud procul à vi, atque seditione res abfuerit.
 Episcopi magis se impelli ad rem nefarii exem-
 pli probandam non sunt passi, quàm pro suo
 munere fortiter tam impia audentibus obstite-
 runt, & veriti turbas, alii venire in Senatum

recusarunt, alii Varfaviâ domum discesserunt. Jacobus Ucangius Archiepiscopus Gnesnensis, & Ordinis sui, & Senatûs princeps, de cujus ingenio, moribûsque suprâ à nobis est memoratum, biduum dari sibi ad deliberandum rogavit, fassus sibi nihil satis liquere, & variè distrahi, impellique animum suum. Haud inviti hæretici morem Ucangio gessere, satis sperantes, quia is proni in eorum causam animi multa sæpè signa dedisset, metûque magis quàm sponte à nudanda sententia hæctenus se abstinuisset, nactum tempus fauturum postulatis suis, adjutorémque futurum. Catholici idem magnopere timebant; siquidem ipsam dubitationem in tali re, quid aliud; quàm manifestam defectionem esse? & cùm talium consiliorum ex superiori vita auctorem, ac ducem, non solùm approbatorem jure timere videbantur posse, & magnum erat periculum, ne si ille gratificatus hæreticis fuisset, grave aliquod, atque insanabile vulnus Respublica acciperet. Aderam ego tum Varfaviæ à Commendono missus, ut quoniam venturus ipse ad id concilium non esset, ad plerosque Principum mandata ejus perferrem, & præsens quæ ut publicè statuerentur, cognoscerem, aut privatim de futuro Rege quæ agitentur, explorarem; cùm ad cæteros Episcopos, Catholicosque Senatores, cùm maximè ad Archiepiscopum in tam ancipiti re adivi, simul excitans eos ad muneris sui partes, simul quò scirent omnes, quod

quisque aut dixisset, aut egisset, perscripturum
 me omnia ad Commendonum esse, vt saltem
 aliquâ ejus verecundiâ continerentur. Ac Ucan-
 gius quidem mecum commodissimè est locutus.
 Cùm tertiâ inde die in Senatum serus, postre-
 mûsque omnium venisset, & alii aliter quid actur-
 us quâmq; sententiam dicturus esset, opinaren-
 tur, & hæretici spe omnes, & expectatione pende-
 rent, ipse orationem habuit, nequaquam illius
 Ucangii, qui occasiones novandi, turbandique
 res captasset, qui Pontificibus Maximis obtrectas-
 set, qui nationale concilium machinatus esset,
 qui Fritium hæreticum domi suæ in præcipuo
 honore habuisset, qui capita cum hæreticis
 sæpè contulisset; sed veræ pietatis, arque con-
 stantiæ plenissimam, qualis ab Stanislao Craco-
 viensi Episcopo, qui mortem pro fide, ac reli-
 gione oppetiit, ac in Divorum numerum sancti-
 tate, ac miraculis referri meruit, si viveret, ex-
 pectanda fuisset. Ad eò nostræ mentes in manu
 sitæ sunt Dei, & vbi paulum à contagione huma-
 narum cupiditatum sevocatæ, ad ipsum se Deum
 studio veri verterunt, nunquam non ejus sanctis-
 simo numine ad cognitionem sui illustrantur.
 Deliberatum à se diu, multumque esse dixit, vt
 de re tanta maturum consilium patriæ suæ affer-
 ret, sacrificatum item ab eodem se, ac preces ad
 Deum factas, sacratas Virgines, ac singula sacer-
 dotum collegia ad id appellata, omni cibo præ-
 terquam quo sustentari tenue corpus suum potue-

» rit temperatum, pecunias hujus rei causâ egenti-
 » bus distributas, omnia denique piè ac religiosè
 » peracta, quibus placari cæleste numen, ab Deo-
 » que impetrari posse speravit, ut quod facti opti-
 » mum in tali re, quòdque cum sua, & patria salu-
 » te conjunctum esset, sibi divino prælato lumine
 » demonstraret. Postremò adhibitum amicorum si-
 » delissimum, ac prudentissimum quemque, nec
 » denique aliud eo biduo pervolurum, agitatùm-
 » que animo ab se esse. Tandem ita apud se statuis-
 » se salvâ fide, quam Deo homines debent, nemi-
 » nem posse ei fœderi, decretòque assentiri, quo
 » Dei majestas, ac numen gravissimè violaretur.
 » Quid enim aliud esse tantum novarum, ac præ-
 » varum religionum admittere; quàm totam fun-
 » ditus evertere, ac tollere Christianæ pietatis ra-
 » tionem? divina, humanâque confundere, &
 » Christi Dei cultum, vnicam salutis mortalium
 » spem, opem, columen, sine quo constare boni,
 » rectique ratio non potest, è vita auferre? An er-
 » go si Mahometanus; atque adèò Epicureus, om-
 » nisque religionis contemptor aliquis existat, qua-
 » les gigni ab tali impunitate necesse esset, ne hos
 » quidem coërcere legibus liceat? istis quoque sua
 » sentiendi licentia inulta maneat? An concipe-
 » re animo tantum impietatis virus potuit quisquam,
 » ista ut postulentur? Multa in hanc sententiam
 » cum dixisset, & quæsisset etiam ab iis, & quid
 » crederent stare Poloniae Regnum, hâc permissâ,
 » & publico decreto sancitâ licentiâ posse? & an
 » eam

eam perdendæ communi libertati, ac Reipublicæ penitus dissolvendæ esse intelligerent? Testatus postremò est, ita hanc animo stare sententiam, vt dexteram amputari potiùs sibi esset passurus, quàm eam ad nomen suum huic decreto adscribendum admoturus, nec solùm dexteram, sed si res ferat caput ipsum gladiis non dubitanter objecturum. Quid enim seni exactâ jam ætate, aut salutarius, aut gloriosius evenire posse quàm pro patria, pro fide sua, pro sacris, pro religione mortem occumbere? & vitam quæ naturæ propediem exolvenda esset, pro civium suorum salute, ac pro Dei cultu Deo ipsi repræsentare. Hæc dicens cùm hæreticorum clamoribus, minisque incessetur, adeò furori eorum violentiæque non cessit, vt in publicas tabulas referri decretum vetuerit, & quia per vim relaturi videbantur, ipse ex sua reliquorumque Episcoporum, ac totius Ecclesiastici Ordinis, & Catholicorum omnium auctoritate id decretum contra Rempublicam paucorum conspiratione, ac fraude constatum esse edixit, edictumque in publicas referri tabulas iussit. Idem postea factum in singulis provinciarum conventibus ab Catholicis est; ita illa hæreticorum conjuratio nihil publicæ auctoritatis traxit. Ucangium cùm ego post dimissum Senatum domi convenissem, collaudarémque eum, & eximiam constantiæ, ac pietatis gloriam, quam ea die nomini suo peperisset, illi gratularer, falsus agitatum opinionibus diu animum suum

tandem in commonstrata sibi divinitus veritate conqueivisse, ab illa approbanda conspiratione, visis etiam, atque in somniis se deterritum fuisse affirmavit. Hæc hæreticorum conspiratio, cui ipsi confederationis indidere nomen, incredibile dictu est, quantum diligentia, studiique à Commendono positum sit, ut antiquaretur & confutaretur, & in quantam invidiam, execrationemque id factum apud omnes, scriptis etiam, & vulgatis ea de re alieno nomine libellis, vocaverit.

De adventu Commendoni Varsaviam, & consilio illi in castris dato.

CAPUT VIII.

APPETENTE deinde vere Commendonus Varsaviam venire maturavit, & Episcopos, & aliquot Catholicorum Principes, ut idem facerent per litteras monuit, quo spatium communicandis consiliis haberent, antequam advenirent alii, & æstu comitorum occuparentur animi. Cùm plerique in tempore adfuissent, omnes in domum suam coactos magnoperè hortatus est, ut animo, atque religione quantum magnitudo rei, & abhorrens à Christiano nomine scelus hæreticorum posceret, ad resistendum impiæ conjugationi se compararent. Acceperat enim hæreticos, nisi ei fœderi Catholici assentirentur, mori-

turos se potius quam comitia haberi, & Catholicum Regem creari passuros, ferociter minari. Episcopi, ceterique pro se quisque polliciti sunt daturos operam, ne eorum officium in re maxime fidem Christianæ pietatis attingente desideraret. Convenit autem, ut totum negotium constanter quidem, sed leniter, amantèrque temporis causâ tractaretur, ne si in hæreticos ab ipsis pari impetu itum esset, ea contentio in periculosam aliquam seditionem erumperet, comitiâque impediret; sinendo eos incassum furere, quam objiciendo se furentibus tutius conatus elisuros. Privatis inde colloquiis singulorum, de futuro Rege sensus explorans, præter admodum paucos Henrici esse omnes intellexit. Atque ipse jam antè sicuti sponte sua, dum licuit, & integrum fuit, rem ad vnum è Maximiliani filiis trahere fuerat conatus, maxime è communi re utriusque gentis id esse existimans, ita defectione ab eo, & inclinatione in Henricum perspectâ contraxerat vela, intelligens sibi ita moderandum esse, ut neque nimium pro Cæsare tendendo, adversa studia multitudinis incurreret, neque damnando Gallorum spes refragari favori in Henricum crederetur, cujus nomen non gloria solùm bellicæ virtutis ex victis ter justa acie, profligatisque magnis hæreticorum copiis commendabat, sed Catholicæ religionis eximie laudes illi omnium consensu tribuebantur. Et Commendono vitanda omnis animi vllis infecti partibus suspicio erat, nec vltra quam ut

Catholicus Rex crearetur, Pontificis Maximi communis Christianorum Regum parentis Legato curæ esse videbatur debere, & repulso Cæsare, si Henricus quoque spe dejiceretur, nullus qui fieri posset, Catholicus alius è petentibus erat. Igitur ubi labefactatam, convulsamque petitionem Maximiliani sensit, quâ alienatione gentis ab eo, quâ cunctatione, atque erratis ipsius, timens jam ne hæreticis inter Ernesti, Henricique contentionem locus è suis aliquem intrudendi daretur, subsequi suo quoque studio rem ad Henricum inclinatum statuerat, eaque res Catholicis, qui jam ad Gallum flexerant animos, ac perinviti tamen Commendono non obsequebantur oppidò quàm grata fuerat, quos quidem ille dum de Cæsare non desperaret, & temerè concitatis in Henricum studiis haud satis fideret, retentare non destiterat. Cùm ergo quò multitudinis aura ferret, eò Principum studia sequerentur, nec qui inclinatos retineret, ampliùs esset, quin Henricum renunciaturi Regem essent, haud sanè dubium videbatur. Venere & Cæsaris Legati Varsoviam frequenti jam conventu, ac postera die ad Commendonum adiere, expositisque quæ mandata à Cæsare habebant, quæque post adventum suum in Poloniam egissent, & maximè tarditate excusata, petierunt ab eo, ut quorum antea comparaverat studia, eos in fide Cæsaris retineret, & se ad reliqua consilio, atque operâ juvaret. Commendonus neutrâ re se iis defutu-

rum pollicitus; vereri se tamen ostendit, ne ferus esset jam omnis conatus; siquidem & multitudo cuncta arbitrii sui fecisset, & Principes cum aliis alii de suis rebus transegissent, quos sicuti ipse quandiu licuit hortando, monendoque, & spem ostentando variè sustinuerat, ita certis pactorum vinculis, & inter se obstrictos, & competitoribus obligatos, vix sperandum videri à decreta, constitutæque sententia eos revocari posse. Jam frequens vndique toto Regno Nobilitas armata, proceresque magnis amicorum, clientumque comitatibus convenerant, positisque in campo antè habendis comitiis delecto tabernaculis omnia castrorum similia fecerant. Nec gladiis modò succincti omnes vagabantur, sed gregatim armati cum hastis, sclopis, sagittis, aliisque telis incedebant, & quidam præter armatorum præsidia, bombardarum quoque, ac bellicorum tormentorum apparatus, quo se communicarent, adduxerant, ad bellum euntium magis, quàm ad comitia, civilémque conventum venientium more; prorsus vt ad invadendum alienum, non ad suum dandum Regnum venisse viderentur. Speciem certè præbuerunt, tanquam vi, atque armis, non sententiis, ac suffragiis decreturi eventum illorum comitorum essent. Nec sanè quicquam mirabilius nobis visum, quàm quòd inter inter tot armatorum agmina, in tanta omnium rerum impunitate, cum nullum jus legum, nulla magistratum auctoritas esset, non cædes vlla facta, non

strictus gladius, non vlla vltra verborum certamen contentio, rixave sævierit; adèò gens sui sanguinis abstinens est, & civili dissidio, quod armis decernendum sit, abhorret. Ante omnia placuit legationes audiri, contendentibus hæreticis, vt inde protinus dato responso extra fines Regni summoventur, ne comitiorum libertati exterorum ambitus, & corruptelæ officerent. Alili, aut retinendos Varavia omnes, aut si vtiq; abesse comitiis placeret, Legatos, qui ad petendum Regnum venissent, dimittendos in proximas vrbes, vbi hospitaliter, ac benignè habitus creationem novi Regis opperirentur, censèbant. Atque hæc accepta sententia est, quâ haud fefellit hæreticos Commendonum Varavia retineri, itaque nominatim de eo retulerunt, negantes libera comitia fore, si vnus ille adfuisset, qui tametsi nemini peteret palam Regnum, neminem tamen ignorare plurimum momenti allaturum, quocumque favor ejus inclinasset, ac ne reliquis quidem Reipublicæ consultationibus, præsentiam, auctoritatèmq; illius non magnum pondus, quâ intendisset addituram; & maximè Episcopos norantes, Gallinas super instantem Aquilam formidantes appellabant, ejusque respectu nec liberas sententias dicere solitos, nec libera suffragia laturos criminabantur, ac in Senatu eorum interdum dicta refellentès, ea non domi concepta, sed aliunde afflata, ac tales non apud se nasci, sed ab Italia flare ventos, Commendonum desi-

gnantes, discitabant: sed Catholicis decretum ruentibus nihil est immutatum. Ad v. i. Id. Aprilis omnium primò Senatus Commendono est datus, deduxere eum domo, missi à Senatu tres Episcopi, ac totidem alterius ordinis Senatores, & multi præterea privati officii causâ principes Nobilitatis. Senatus iisdem in castris ultra Vistulam, quam sublicio ponte junxerant, habebatur, tenso ad id in media planitie regio ingenti tabernaculo, Commendonum è curru, quo vectus erat, descendente, ante tentorium Palatinus Cracoviensis, & Cotchevicius acceperunt, alter Poloniæ, alter Lithuanicæ Marefciillus; sic enim ipsum magistratum, magnâ præditum potestate appellant. Ii, quod officium vni Regi præstare consueverunt, cum baculis Commendonum antecedentes, turbam ei summoerunt; cui intranti tabernaculum, confurgens vniverfus Senatus obviam est factus. Ipse ad principem sedendi locum deductus, cludentibus latera hinc Gnesnensi Archiepiscopo, hinc Cracoviensi Episcopo, confedit; idem Senatus fecit, circumfusâ nobilium multitudine, quantam capere locus poterat. Silentio factò litteras Pontificis Maximi Senatui reddidit, quibus recitatis, ipse orationem est exorsus, in qua non solùm de Rege Catholicæ fidei cultore creando disseruit, sed etiam de inita ab hæreticis adversus eam fidem societate, verba fecit, quàm ea à Christiani animi sensu, ac religione abhorreret, ostendens. Id verò ad eò conspirationis

auctores pupugit, summo silentio, attentisque audi-
 ri animis eum cernentes, ut Palatinus Sandomiriens-
 sis contineri, quin dicentem interpellaret, non po-
 » tuerit. Quo cum honore appellato, Tu verò, inquit,
 » Legati officium transgressus, Consiliiarii, ac Sena-
 » toris partes agere videris. Quæsumus te, ut Reipu-
 » blicæ nostræ, quæ vtilia, aptaque sint judicare
 » nos sinas, neque tu curiosius te in nostras res,
 » quàm peregrinum decet, intrudas, sed tantum si
 » qua à Pontifice mandata habes ea exequare. Sub
 eam vocem consurrexere vniversi Catholici Sena-
 tores, fremitusque increpantium, & silere Palati-
 num iubentium, vndique est ortus, tantaque indi-
 gnatio circumfusæ Nobilitatis fuit, ut minæ, con-
 uiciâque jactarint in hæreticos, & profilientes è se-
 dibus suis Cotchevicius, & Laschius manum ad
 gladii capulum injecerint, securusque periculo-
 sus aliquis tumultus foret, nisi, & ille conticuif-
 fet, & Commendonus rem minimè ad offensam,
 injuriâque vertisset, sed manu, vultuque æquè ac
 antea pacato, nec vllam in partem commoto con-
 sidere, & conquiescere omnibus jussis conversus
 » ad Sandomiriensem, Neque ego, inquit subri-
 » dens, me ipsum, neque muneris mei officium,
 » quale sit, ignoro, & id ipsum quod tu mones, a-
 » go, ut Pontificis Maximi mandata exponam, ne-
 » que enim ille magis de Rege, quàm de vobis,
 » déque vestra Republica, ut salva, florénsque sit,
 » laborat, neque ego ex hoc loco tecum, aut sigil-
 » latim cum illo, sed vniversè cum omnibus loquor:
 quòd

quòd si ipse Senator non sum, ne tu quidem Senatus. Perrexit inde quæ cœperat adeò non interrupto ordine orationis, ut ne verbum quidem vllum exciderit eorum, quæ dicturus erat, auditusque est summo omnium silentio. Nos, quo res notior esset, ipsam orationem ejus subjiceremus, nisi ea exscripta, editaque in vulgus, legere cupientibus patéret.

De comitiis habitis, & Henrico Rege creato.

CAPUT IX.

CUM hæc Commendonus perorasset, Senatûs Principes in medium tentorium cõvere, & pauca inter se collocti, ad suum quisque locum rediere. Tum consurgens Archiepiscopus Gnesnensis Senatûs nomine Pontifici Maximo, & Commendono gratias egit, quòd Poloniæ salutis tantam curam gererent, daturumque operam Senatûm dixit, ut à consiliis, monitisque ejus paternæ beneyolentiæ, atque officii plenis, ne discederet. Post hæc Commendonus discessit, prosequente vsque ad currum vniverso Senatu, præter illum ipsum Sandomiriensem interpellatorem, & paucos hæreticos. Qui quidem Sandomiriensis, & gravissimis postea verbis est à Senatu objurgatus, & magnæ ea res invidiæ illi fuit.

Contra Commendono moderatio animi ingentem gratiam apud omnes ordines conciliavit. Neque enim dubitabant, nisi ille rem tam lentè, lenitèrque accipiendo, sedasset, eâ die turbari comitia, & cædis initium fieri, & magnam discordiarum flammam excitari potuisse. Quod periculum impotentia, ac temeritate Sandomiriensis contractum, unam avertisse Commendoni gravitatem, & constantiam prædicabant. Posterâ die auditi Cæsaris Legati, à duobus Senatoribus, Palatino Lublinensi, & Castellano Gedanen. deducti. Hi antea magnoperè contenderant, ut Petrus quoque Fassardus Hispanus Philippi Regis Legatus, qui ad commendandum Ernestum venerat, unâ in Senatum introduceretur, quòd & unâ venisset, & eadem mandata afferret, nec in ea re separatim quicquam à Cæsare Philippus esset acturus: sed impetrare nequiverunt contra tendentibus Galliarum Regis Legatis, qui se loco præstare, & Hispano præferri debere aiebant. Ita Fassardus, ne concessisse Gallis videri posset, Senatu non convento domum discessit, & post Cæsaris Legatos Galli introducti sunt, ac deinceps aliarum ordine auditæ legationes. Datis singulis brevibus responsis, paucos post dies Senatusconsultum afferri ad eos jusserunt, quo omnes abire Varlaviâ, atque alibi comitorum opperiri eventum jubebantur, editisque urbibus in quas cuique decedendum esset, Germani Lovitium, Galli Plo-niam profecti sunt. Tum iterum hæretici à Sena-

tu postularunt, cum Commendono ageretur, ut extra Varsaviam aliquò & ipse secederet, eòque pateretur rem suam publicam sine externis arbitris agere; nam neque comitiorum libertati cujusquam debere auctoritatem officere; & alios Legatos inde summos se minùs ægrè esse laturos, si ipse quoque discessisset: contradicentibus Catholicis. Cùm quotidie de ea re altercaretur, nec aliud æquò Senatum distineret, Commendonus ne quid causæ publicis dissensionibus ex se oriretur, Varsaviæ se relicto, ipse Schernovitiam bidui inde itinere se recepit. Post discessum ejus cupientibus omnibus, ut omissis aliis habendi comitia initium fieret; hæretici, ut priùs leges communi libertati firmandæ, ac minuendo regio imperio novæ ferrentur, veteres inspicerentur, & ad Reipublicæ usum, tempùsque corrigerentur, summâ ope nixi sunt: Hac specie publici juris ordinandi, abrogare, aut infirmare antiquas de hæreticis leges cupientes, & accessurum eorum licentiæ rebantur, quicquid detractum Regiæ potestati foret: Atque aliùs etiam cogitationem intendentes, si Regem suo jure disposuissent, exteros Principes putabant petitione abstitituros, ita ipsis spēs suas processuras. Huic conatui Catholici repugnabant: atque hæc plures dies contentio tenuit, hæreticis id quoque studio agentibus, ut tempus frustra tereretur, sic aut dissoluturos, quod præoptabant, sine vlllo effectu comitia sperantes, aut Catholicorum frequentiam tæ-

diodiurnæ moræ diminutam iri. Sed Masovii, quorum numerus ingens ad comitia venerat, cœtu suorum coactò negotium dederunt vni è popularibus suis, nomîne Cossobutio, homini diserto, atque indultrio, hæreticos refutandi, & palam in concione, quæ fraus in eorum ficto libertatis studio lateret, aperiendi. Quod ab eo copiosè, atque accuratè pro sua fide, cùm esset factum: denunciavit inde Senatui, ni cæteris omissis rebus de Rege creando; cujus vnus rei gratiâ id coactum concilium esset, ageretur, Equites sibi, ac Reipublicæ, quæ diutiùs carere rectore non posset, sine Senatûs auctoritate consulturos. Catholici Senatores, plerique Masoviorum orationi favebant. Hæretici questi omnia sui arbitrii facere Masovios, & Senatui etiam audere, quæ agenda, omittendâve essent præscribere, serò locum comitiorum pro se non esse senserunt. Extractis tamen hac contentione aliquot diebus, tandem clamoribus, minisque multitudinis Regem poscentis victus Senatus ad 1 v. Nonas Maii iri in suffragia iussit. Id hoc maxime modo, atque ordine est factum. Concessere diversi in suam quisque tribum; (ipsi Palatinatus vocant) his singulis ferè Episcopi præsentent; iidem de vnaquaque re, cujus deliberatio sit, ad concilium referunt; iidem primi sententiam dicunt, & suffragia non tabellis, aut fabis, sed palam voce feruntur, & cuique facultas est suam sententiam oratione exequi. Episcopi in sua quis-

que tribu, antequam de Rege referrent, humi procubuerunt, & genibus nixi, quod & circumfusâ concio fecit, Deum adorarunt, & solemne illud carmen, quo divini numinis præsentia imploratur, cecinerunt: *Veni, creator Spiritus, reple tuorum corda fidelium.* Cæptæ inde sententiæ dici, atque in omnibus ferè tribus ab singulis Principibus, Ernesti cum magno verborum honore facta mentio est: quidam Sueciæ Regem: multi vnum è Poloniæ Principibus, quem Piasium appellabant: pars longè maxima Henricum Regem dixere. Ne singulorum Palatinatum sententias percenseamus, quod longum, molestumque legentibus esset, sat fuerit apud Masovios, quomodo acta res sit, retulisse. Hic comitia habebat Petrus Miscovius Episcopus Plocensis, vir gravis, & prudens, & dicendi imprimis peritus, qui cum Ernesto maximè studeret, eumque nullo suo merito, sed præjudicato quodam in Henricum studio, à multitudine respui intelligeret, sententiam ita dixit, ut Ernestum describeret, nomen reticeret. Ac primùm familiam ortum ostendit longè totius Europæ nobilissimam, quæ cum latissimè propagatum Imperium haberet, tum omnes propè Reges, ac Principes Christianos affinitatibus, & clientelis complecteretur. Deinde, quæ ex ipso commoda, utilitatesque, quas ex propinquis, & maximis suis, & familiæ opibus, res Polona captura esset, memoravit. Postremò ipsum juvenem omnibus regiis laudi-

bus cumulavit. Exigentibus inde clamore omnibus, ut nomen ederet, Faciam, inquit, si hæc à vobis probari, & vos rebus, non nominibus addictos esse intellexero. Hinc de Gallis exorsus magniloquentiam Legatorum, & vanitatem promissorum irrisit, quæ tanta, atque ejus generis esse dixit, quæ ne si velint quidem Galli præstare possint. Efflagitantibus inde omnibus, ut promeret tandem, quem tantopere oratione extulisset, Ernestum, adeò averſis omnium auribus nominavit, ut vulgus Henricum nudum, & nihil eorum, quæ Legati polliciti essent, præstantem, quàm quemvis alium aureos montes afferentem, malle se fræmeret. Tum Volscius vnus Senatorum, quæ dicta ab Episcopo erant, vehementer refutavit, & multis invidiosè in Austriam familiam conjectis, illam ipsam propinquitatem, opportunitatémque paternorum Regnorum, illas ipsas opes, & affinitates, quas Miscovius in præsidio, atque ornamento Poloniæ ponebat, opprimendæ eorum libertati fore, si Ernestum sibi Regem imponi paterentur, differuit. Henricum deinde laudibus ferens, non Regium solùm genus, sed Regiam indolem, humanitatem, liberalitatem, bellicæ rei scientiam, victorias, decoraque bello parta magnificè percensuit. Atque in hujus sententiam adeò discessum ab omnibus est, ut perseverantem Episcopum in sua, ad extremum etiam familiares, & domestici ministri defererent. Tantùm præjudicata opinio ad mul-

titudinis animos impellendos valet, vt in Ernesto, quæ amplificando ornandóque Poloniæ Regno haud dubiè erant, patris, & familiæ opes, eas ad inuidiam, suspicionémque tyrannidis verterent; de Henrico etiam, quæ ab ipsis Galliæ Legatis jactata, quæque vanus distulerat rumor, credita pro veris omnia, penitúsque accepta sint. Sic quæ allicere, ac pertrahere ad Ernestum rem debuerant propinquitas, & mutua finitimorum Regnorum opportunitas, & ipse adolescens visus, cognitúsque multis, ea maximè auertere; Henrico ipsùm intervallum tot interjectarum provinciarum, quod maximè nociturum petitioni suæ ipsi crediderunt Galli, solum prope rem iuuit. Regem enim longè ab domo petitum, nec vllis propriis, quas in promptu habiturus esset, opibus, & quæ de ipsius laudibus fautores disperlerant, iis vim, fidémque longinquitas addidit, naturá famæ, quæ fluminum instar quo longiùs à fontibus labuntur, & majores eundo vires colligunt, cuncta in majus ex longinquo affert. Etsi ex omnibus tribubus pars longè maxima Henricum Regem dixerat; tamen quia & Ernestum quosdam, quosdam Sueciæ Regem, haud negligendum numerum Piasum postulasse constabat, quo in vnuni ab omnibus consentiretur, placuit de singulis iis ad Senatum referri. Cùm opinio ne plures Piaso studere compertum esset, neque is faciliè refutari oratione videretur posse, hæc ad eum explodendum ratio à Catholicis est inita.

Primò postulatam , vt nomen profiteretur , palàmque peteret , quicumque idoneum se Regno putaret , quo de eo jus suffragii ferendi tribubus fieret. Audente profiteri nemine , etenim impudens videbatur eximium se , dignúmque iudicare , cui dominatus in ceteros mandaretur : & hæreticis pudore impediri homines , nec ausurum id de se facere iudicium quemquam , & ab ipsis deligendum , consensúque cogendum accipere Regnum è Principibus vnum dicentibus , responsum est , vt quando nemo de se profiteri auderet , ederent ipsi eorum nomina , quos maximè aptos Regno censerent. Cùm diu , ne quem nominarent , pugnassent , coacti tandem flagitantium consensu , primùm quidem quos minimè fieri volebant , Catholicorum aliquot nomina ediderunt : quibus abnuentibus omnibus , eorum

„ vnus ; Ego verò , inquit , vèstra isthæc in me stu-
 „ dia vobis remitto , qui me haudquaquam vllâ re
 „ ita excellere alios puto , vt præponi omnibus de-
 „ beam , aut ad eò velim , neque me quisquam ei
 „ oneri subiciat , quod ferre cuiusquam privati hu-
 „ meri non valent. Idem dum de se quisque prædi-
 „ carer , etiam quorum non ignota cupiditas , at-
 „ que ambitio erat , pudore deterriti , abstiterè.
 Nam & in ludibrium adducta res est , aliis alios ,
 & humillimi , & indignissimi cuiusque nomen
 per jocum , ac risum subjicientibus. Ita Piaustus
 Regno , hæretici suâ spe dejecti. Creati inde novem
 viri , qui de Henrico , & Ernesto , & Rege Sue-
 cix

ciæ in Senatu disceptarent, ternique mandatam
 cujusque causam agerent; Henrico Cujaviensis
 Episcopus, Sandomiriensis Palatinus, & Castella-
 nus, Gedanensis; Ernesto Episcopus Plocensis,
 Palatinus Marienburgensis, & Castellanus Lu-
 blinensis; Sueco, Cracoviensis, Ravenfis, & Podo-
 liæ Palatini sunt dati. Ab his repetita eadem, quæ
 in sua quisque dixerat tribu, & Episcopus Plocen-
 sis gravissimâ oratione, cum lenire, ac trahere ani-
 mos ad Ernestum, cujus etiam depictam imagi-
 nem Senatui ostendit, tum detertere ab aliis est
 conatus. Sed potius ipse laudem constantiæ, at-
 que eloquentiæ tulit, quàm moverit quicquam,
 aut Senatum, aut Equitum multitudinem, quæ
 Senatum coronâ circumdederat; quin sæpè fremitu
 aspernantium orationem ejus est interpellatus.
 Hæreticos, & maximè Palatinum Cracoviensem
 Regem Sueciæ commendare conantes, interfatus
 Cochevicius adedò acribus verbis futilem spem
 illius est infectatus, vt mentionem de eo ampliùs
 facere nemini opus fuerit: at Cujaviensis Episcopi
 pro Henrico dicentis oratio secundissimis auri-
 bus à multitudine accipiebatur; quæ identidem
 obstrepens aliis huic mirificum silentium præ-
 stabat, dictaque ejus non assensu solùm, & ap-
 probatione, sed clamoribus lætis, plausûque pro-
 fequebatur. Atque adedò illi animis, studiisque
 favit; vt quoties reclamandum, plaudendumve
 orantibus esset, signum ab eo acciperent, suda-
 riolumque nunc fronti, nunc ori admoventi ob-

sequerentur. Satis igitur perspectâ multitudinis voluntate, conclamatum vndique est, vt redirent in suam quisque tribum, vnâmq; inde sententiam ad Senatum referrent; sic principibus Nobilitatis pro Henrico adnentibus, cùm in Senatum reditum esset ad 1v. Id. Maii, Henricum omnes Regem dixerunt, præter Cracoviensem Palatinum, & aliquot hæreticorum Principes, qui ne assentiri cogerentur, Senatu egressi in sua se tabernacula receperunt, accepturos eum Regem, quem Senatus consensu declarasset, denunciantes. Jus Regis renunciandi, more antiquitus tradito, est penes Archiepiscopum Gnesnensem, qui idem præses est publici consilii. Is quia nox disceptantes oppresserat, non videri sibi dixit Regem noctu renunciari debere, & rem in sequentem diem distulit, qui dies, quia festus Pentecostes fuit, haberi Senatus non potuit. Atque hunc Archiepiscopi errorem penè magno malo Respublica luit. hæretici enim hoc nacti spatium coiverant, & consilia disturbandi comitia agitarunt. Ac posterâ die vocati in Senatum venire recusarunt, privatùmque cœtum suorum apud Firleium, Palatinum Cracoviensem habuerunt. Hæc secessio in exitiosam seditionem, bellicumque erupisset, si hæreticis pares turbidis, insensisque animis vires fuissent. Nam Catholici ad eò illâ defectione sunt irritati; vt non jam verbis certandum, sed vi domandam contumaciam, subigendosque omnes, Senatûs au-

auctoritati parere clamantes, Senatu se ad expedienda arma proripuerint: & Cotchevicius aenea tormenta produci, quorum haud negligendam copiam adduxerat, & suos capere arma, & conscendere equos iusserat. Idem Laschius, idem alii Catholicorum Principes fecere, quibus alacer, & cupida pugnae Masoviorum egregia manus se conjunxit. Hi omnes medio in campo, instructis turmis, ac directâ acie paratam vim separantibus à Senatu consilia, & Regem consensu creatum abnuentibus, ostentavere. Hæretici quoque armati campum tenebant; sed neque numero, neque animis pares haud temerè arma, atque vim experturi videbantur. Seniores Principum, & Episcopi hinc Catholicos rogando, ut vi abstinerent, hinc monendo hæreticos, ne consilia ab aliis diffociarent, rem præcipitem sustinuerunt. Ad Catholicos, & maximè Laschium, & Cotchevicium exorandos, apud quos summa Commendoni erat auctoritas, ego quoque ab Episcopis sum adhibitus; vterque quietum expectare me exitum rei iussit, non enim ad cædem illa esse sumpta arma, sed ad metum adversariis injiciendum, quo incusso non dubitabant eos in potestate Senatûs futuros, neque eos spes fefellit. Hoc enim subacti metu hæretici, depositisque vtrimque armis in concordiam reditum, & Senatu coacto, Henricus Rex ab Archiepiscopo est renunciatus. Acciti post hoc Gallia Regis Legati, atque in Senatum introducti, in leges Poloniae

conceptis verbis designati Regis nomine jurarunt, quod factum circumfusa multitudo plausu profecuta latis clamoribus fausta novo Regi preatur, Palatinus Cracoviensis inter tumultum, strepitumque confusa turbæ, quæ mixta Senatoribus tentorium impleverat, à Monluco Legatorum principe in id quoque jusjurandum exegit, nemini prisca religionis cultum deseruisse fraudi, pœnæque futurum. Id cùm Archiepiscopo renunciatum esset, rediens properè, eò vbi hæc agebantur edixit, Regem nullà nisi quæ communi consensu lata esset, lege teneri. Designati inde viginti Legati, qui ad Regem è Gallia in Poloniam deducendum mitterentur; cujus legationis principes fuere Adamus Conarchius Episcopus Parnaviensis, & Albertus Laschius Palatinus Siradiensis, & Nicolaus Radgivillus Dux Eliciensis, qui diversi omnes, quæ cuique commodum fuit, Metim nobile oppidum Lotharingæ convenere, atque inde vno agmine Lutetiam Parisiorum petiere.

De discessu Commendonis è Polonia, & de mora adventus Regis.

CAPUT X.

COMMENDONUS creato Rege non Catholico solùm, sed propè in castris, atque armis, quæ ab incunte ætate adversus Catholicæ

pietatis hostes induerat educato, hæreticorum
 conatibus egregiè semper retusis, rectè omnibus,
 & è Republica administratis legationis suæ mu-
 nere summa cum fidei, religionis, prudentiæ glo-
 ria expleto, per litteras à Pontifice Maximo po-
 stulavit, vt sibi decedere Poloniâ, atque redire in
 Italiam, Româmque liceret, quando adventum
 novi Regis expectare longum videretur futurum,
 qui neque itineri se per tot feroces, & infestas
 Germaniæ gentes committere, nisi conciliatis
 priùs, exploratisque Regulorum animis, per quo-
 rum fines transiturus esset, neque è Gallia movere si-
 ne magno molimine apparatusque rerum posset. Et
 Pontifex quamquam cupivisset, vt Commendo-
 nus Regi novum ineunti Regnum, operâ, consi-
 lióque, cujus ille indigens videbatur, futurus ad-
 set, & Galli ipsi id eum magnopere rogarent; ta-
 men post diurnam biennii ipsius in ea legatio-
 ne moram, negare tam bene de Republica me-
 rito, tantis laboribus, ac tam insigni opere per-
 functo reditum, non est visum. Datis igitur ad
 eum litteris, & amplissimis verbis fide, virtuté-
 que ejus collaudatâ, quâ effectum esse aiebar, vt
 in tantis opibus, audaciâque hæreticorum Catho-
 licum sibi Regem gens imprimis nobilis delegis-
 set, ei permisit, vt suo arbitrio vteretur, sive Ro-
 mam redire, sive expectare in Polonia advenum
 Regis, eúmque bonis, atque vtilibus consiliis ad
 novum Regnum salubriter habendum imbuere
 mallet. Si decedendum sibi statuisset, tum me Pon-

tifex in Galliam ad Regem proficisci, tum de omnibus rebus edocere, & cum ipso in Poloniam redire, & initiis ejus præstò adesse jubebat. Sed Commendono satius visum morari me in Polonia, donec profectum è Gallia Regem allatum esset, vt turbidis adhuc rebus, nec hæreticis si occasio daretur satis quieturis, esset interea in Regno, qui ex Pontificis Maximi auctoritate monere, si vsus posceret, & excitare Episcopos, Catholicosque posset, ne quid per negligentiam aliorum de jure sacrorum, ac religione secus consuleretur. Decedentem è Polonia Commendonum, gentis Principes primùm retinere conati; deinde certatim omnibus officiis humanitatis, atque observantiæ abeuntem sunt profecti, tantùmque ejus remansit in ea gente nomen, tanta veneratio, vt nunc quoque memoria dictorum, factorumque ejus colatur, vsurpeturque ab iis. Et nuper post Stephani Regis mortem in edicto publicè proposito rem auctoritate firmantes, solitum id à Commendono dici præfati sunt. Eodem tempore Legati Polonorum Lutetiam venire, tantis ab vniversa Gallia, Regibusque accepti honoribus, quantum ad se redire gloriæ ex tam clara legatione, & legationis causa haud vanâ æstimatione rebantur. Et præbuere Legati spectaculum non numero solum suo, comitumque, sed ipso etiam cultu, atque ornatu novo, inluctoque Gallorum oculis; cum enim ferarum pellibus, quas magno parant pretio; caput, corpusque amicti erant,

tum auro, purpurâque, & gemmis ipsi, equique fulgebant. Reddunt inde Henrico Senatusconsultum, quo ipse ad accipiendum Poloniæ Regnum vocabatur, & jusjurandum suo more in patrias leges exigunt. Quo accepto fœdum inter Legatos certamen est ortum, in quibus erant hæretici aliquot primarii, homines à sociis ad id ipsum missi, cum hi permitti sibi de Deo, ac de religionibus liberum sentiendi arbitrium, atque in id jusjurandum jurari, quod Legati ejus in Polonia jurassent, postularent; Catholici negarent aliis, quàm quæ publicè offeruntur legibus, Regem obligari debere, aut privatorum postulata eximere de publico jure quicquam posse. Cùm hæretici solito clamore, ac tumultu rem agerent, Rex ita iis morem gessit, ut se cùm in Regnum venisset staturum consensui, ac voluntati Senatûs de ea re diceret. Secundùm hæc Poloni epulis, festisque ludis armorum, equorumque, & nobilium fœminarum choreis, aliisque Regiæ Galliæ voluptatibus culti, & ipsi lætabantur illo Regum, Reginarumque more sese liberali, ac benigno alloquio vsque in omnia familiaritatis jura cum suis pariter, & cum hospitibus miscentium. Donna quoque Legatis regali munificentia singulis data, nec vllum in eos comitatis, & liberalitatis officium prætermisum. Agi inde de discessu Regis cœptum, Catholicis Legatis monentibus præsententi Rege indigere Poloniam, resque ibi ex recenti comitorum, atque interregni jactatione

adhuc in motu esse, nec nisi Rege viso quieturas. Et Galli dum advenas tantum viæ emensos ad petendum è sua gente Regem, advenarúmque cultum, ac morem mirantur, & ad Galliæ gloriam vertentes rem sermonibus tollunt, læti & ipsi Legatos, ludósque concelebrant. At vbi discedendum Henrico, appararíque profectíonem videre, tum animum ad cogitationem rerum suarum contrahunt. Et Catholici eò ducè vsque à puero, omnibus cum infesta Ugonotorum factíone bellis feliciter vsi, omni vi illum in Gallia retinebant. Quid enim ei amplissima fortuna, » opulentissimo in Regno nato, quæsito in vltimis » terris, ac propè alio in orbe Regno opus esse? Et » cui dubium videri possit, solutusne ipse in suos » imperium habeat, an à suis promptiùs, obedi- » tiùsque illi pareatur, eò se abduci ab domo, à » patria, ab tot fidelissimis amicis, carissimisque » rebus sinat, vbi arctissimis legum vinculis obstri- » ctus, non Rex, sed nomen inane, ac ludibrium » Regis sit futurus, vbi à barbarico Senatu obsessus, » ac veluti captus, non publicæ pecuniæ, non pa- » cis, non belli, non denique sui ipsius jus, atque » arbitrium sit habiturus. Et quod gravius sit, vn- » de reditus ei liber in Galliam, si patriæ necessi- » tates revocent, non sit futurus. Quid si fratrem » carentem liberis, nec firmâ valetudine, defungi » fato contingat? an dum ipse longè gentium agit, » neminem in Gallia fore novæ spei, novæ poten- » tiæ inhiantem credat, qui minorem natu fratrem,

ad

ad Regni cupiditatem sollicitet? Cùm eum jam “
 nunc haud obscuris discordiæ, atque æmulatio- “
 nis seminibus ab Ugonottis imbutum constet? “
 Moverunt his sermonibus animum juvenis, &
 jam segnius iter instruebatur, morandique ac dif-
 ferendi causæ quærebantur, jam Poloni ipsi sen-
 serant refrixisse in Henrico studium profectio-
 nis, ac propè sordere ei Regnum, quod sibi tantis via-
 rum, rerùmque incommodis, esset habendum.
 Sed cùm Regi fratri, matrique indignum, & in-
 delebilem notam levitatis habiturum videretur,
 magno studio petitum majori pænè delatum fa-
 stidire Regnum, ac per mollitiem, atque desi-
 diam objicere, & gentis nobilissimæ spem, ex-
 pectationemque frustrari, auctoritate suâ evicerunt,
 ut porro itineri instaretur; quam quidem in rem
 immanis est pecunia insumpta, gravisque Galliæ
 Polonica hæc actio fuit. Cùm igitur stetisset profe-
 ctionis consilium, non tamen prius è Parisiis mo-
 vit Henricus; quam eum frater in suorum Con-
 silio Legatis Poloniæ, & matre, & proceribus
 coram; hæredem, ac successorem Regni Galliæ, si
 prior ipse sine liberis decessisset, declaravit. Tum
 præmissis qui à Cæsare, ac Germaniæ Regulis fi-
 dem acciperent, tutum per eorum fines transi-
 tum fore, iter est ingressus. At in Polonia id mo-
 dò nunciatum erat, venisse in Galliam Legatos,
 magnificentissimèque acceptos à Regibus esse.
 Expectatio inde adventûs ejus tenebat hominum
 animos; & res poscebat, & ex re spes erat, Re-

gem nihil sibi ad iter moræ facturum, nec quicquam discessui suo præversurum. Sic affectis, & jam intrasse Germaniam eum, & multum viæ progressum credentibus, (nam quintus post eum renunciatum Regem mensis excesserat) missus è Lutetia nuncius litteras ab eo attulit, quibus Senatui de Regno ad se delato gratias agebat, erantque litteræ cæteræ quidem ad tempus aptè scriptæ, sed nulla cum mentione discessus sui. Id verò tantum toto Regno animorum motum fecit, ut incertiores tum Regem, quàm antequam crearetur, haberemus. Nam hæretici arreptâ occasione ad quam semper intentissimi excubant, effictis etiam, atque ementitis litteris rumores incommodissimos disperferant. Nunc impediri Regem novis Galliæ motibus, nunc aspernari Regnum, ad quod nisi immensis sumptibus, infestisque itineribus pervenire non posset, nunc inopiâ pecuniæ laborare, eaque à populis Galliæ corrogandâ occupari, nec nisi insequenti ætate venturum. Et adhæc ipsum, morèque ejus carpentes, nunc mollem, atque amoribus deditum, nunc sævum, auctoremque omnium Galliæ seditionum distrahebant, idque adeò licenter, ut in sacris, cœtibusque suis, palam hortarentur concionem, Deum precari, ut talem Poloniâ Regem averteret. Coitiones quoque ab iis cæptæ fieri, & haud dubiè novis rebus studeri: languebant ex his bonorum spes, & cum rumoribus moræ Regis fidem adstrueret, nec hæreticos crederent ausuros ei

ram apertè maledicere, ac malè precari, n̄ non venturum exploratum haberent, multi etiam Catholicorum, vt impetu animi potius, quàm certâ ratione patrata ponè pœnitentia sequitur, nova consilia respiciebant: vt nobis magnùm negotium fuerit penitus diffidentes quosdam erigere, & continere, ne ex fama vanissimè orta, aut arte aduersariorum dispersa, de summa Republica statuerent: nec fisti potuisset res, nisi præmissi à Rege Joannes Sborovius vnus Legatorum Poloniæ, & Rambouilletus Gallus offusas credulis animis suspicionum nubes, adventu suo dispulissent. Et Sborovio in Senatu non profectum modò Lutetiâ Regem, sed de præstantibus ejus animi, atque ingenii ornamentis multa prædicanti, eo plus fidei fuit, quòd erat ipse inter capita hæreticorum longè acerrimus Christianæ religionis hostis, etsi Andreae fratris, de quo supra à nobis mentio facta est, auctoritatem secutus, suffragatus Henrici Regno fuerat. Hi labantes spes Catholicorum in præsentia sustinuerunt, hæreticorum cohibuerunt. Sed penitus hos repressit, & reliquos confirmavit adventus Cracoviam Joannis Corchievicii, qui iisdem primò rumoribus, nam in Lithuaniam quoque pervaserant, deinde mèis, atque Andreae Sborovii, qui vnus omnium constantissimè pro Henrico stetit, communibus litteris excitus, quibus quàm sustulissent aduersarii animos, quàm nostri dimisissent, certior fiebat, in Poloniam condescenderat, & ex publica Lithuanorum auctorita-

te, suáque quæ haud minor quàm publica erat, auditum in Lithuania dixit esse novis rebus studentes quosdam infirmare, atque adeò, si possint, infringere creationem Regis conari, & non venturum eum in Poloniam multitudini persuadere. Id neque ab se, neque à Lithuanis faciliè creditum, quippe tam improbum civem esse quemquam existimari non debere, sed si quiescent, qui patriæ fideique obliti talia moliri, atque ea semina discordiarum ac seditionum jacere auderent, quæ haud dubiè perdendæ Reipublicæ essent futura, hos sibi, ac Lithuanis omnibus pro communis salutis proditoribus hostibúsque futuros. Regem illos ea gente, stirpèque sibi delegisse, ea ipsum specimina sui dedisse, vt sperate optimum jure possent, & hoc de illo consentientem famam polliceri, sed qualemcumque Deus dedisset, habendum, ferendúmque iis esse, neque imitandi barbarorum morem pari levitate deferentium Regna, atque auferentium. Hæc periculum, ex dilato Regis adventu Poloniæ imminens, avertère, & vt quietè Rex expectaretur effecère, quamquam Februarius mensis sequentis anni, qui fuit M. D. LXXIV. antè pænè effluxit, quàm ille Poloniæ fines atigerit.

*De quibusdam qua aduentantem Regem
auctor edocuit.*

CAPUT XI.

EGO cùm egressum Galliã transisse Rhenum certis nunciis allatum esset, profectus Cracoviã; conventisque ex itinere Archiepiscopo Gnesnensi, atque aliquot Catholicorum Principibus, & à singulis acceptis ad Regem mandatis, ad sexcenta millia passuum obviam progressus, in Saxonia illi occurri. Cum eo præter Poloniz Legatos, quorum suæ quisque privatim rei intendebat, nemo erat, qui Poloniz rerum, sed minimè qui hominum gnarus esset; nam è tribus Legatis, qui ad petendum Regnum venerant, Lilius per Russiam, ac Valachiam perrexerat in Thraciam, ut Constantinopoli apud Regem Turcarum moraretur: Lansachius cùm navim apud Gedanum conscendisset, sperans maturiùs per Balticum mare, si venti aspirassent, in Galliam se perventurum, à Rege Daniz retentus Copinagii fuerat: Monlucus (is princeps legationis fuit) tam multis in Polonia se ingentibus promissis obstrinxerat, ut cùm omnes non cluississet solùm reversus in Galliam; sed quò suã vnius operã, industriãque cariùs æstimaretur à Regibus, omnium reliquorum studia, meritã-

que malignè verbis elevasset , adèò in se Polonorum accenderat iras , vt Rex tutius , consultiúsque esse statuerit eum in Gallia relinquere : gratior ob id adventus meus Regi , híisque , qui Regi in consilio erant , fuit ; quippe ab experti odii , amorisque , nec privatim vlli , aut parti , aut homini addicto , certa omnia , atque ex vero hausta audituri aliquando videbantur , apud quos præsentè , ac iubente Rege plenissimè , quantum tenuitas nostra tulit , de tota illius Reipublicæ forma , statúsque disserui ; & , quod juvenis ipsius auribus jucundum imprimis accidit , haudquaquam Regis vim , potestatemque tam mutilam , comminutamque esse ostendi , quàm jaçtaretur à quibusdam , neque idem in cohibendo , moderandóque Rege jus , ditionemque , quod in creando Polonorum esse ; quin permíssa Regi rerum omnium arbitria , omniumque vitæ , ac necis potestatem . Ab omnibus enim tam civitatum , quàm provinciarum Magistratibus , Judicibusque provocationem ad Regem esse , legumque eundem , & publici juris vnicum interpretem , & Senatum consulere , non præscribere Regi , neque ipsum stare , sed vti Senatorum sententiis , quò certius quid optimum factu sit , statuat . Decreta , consultaque deliberari à Senatu , à Rege fieri . Hunc rectorem , moderatorémque Reipublicæ , illum monitorem esse . Denique Senatum testem vitæ , actorúmque Regis , non arbitrum esse , & ei non iusto imperio in suos , sed

iniquâ dominatione , ac violentâ interdictum. Ad hæc neminem in Polonia honoris vllum titulum , quo à privato distingui possit , nisi beneficio Regis habere , ac ne copias quidem honoribus pares , neque enim illos , aut aliam , quàm Senatoris dignitatem nosse , aut Senatorium munus facile , nisi ex præfecturis , & Regionum bonorum procuratione tueri , neque hæreditario jure hæc à patribus transmitti filiis , sed vnico Regis munere dari. Igitur & legum arbitrium , & cum eo rem , famam , vitam omnium in Regis sita manu esse , & honorum , & commodorum nullam cuiquam , nisi in eo spem. Atque his frenis facile Regem , quò velit , totam agere , continere , flectere , ac moderari Rempublicam. Publicam item pecuniam potestati ejus traditam , neque ad Senatum rationes , sed ad Regem à Quæstoribus referri : & Quæstores , & Senatores ipsum legere. Ergo summam in magistratibus mandandis , Senatoribusque legendis curam , cautionemque Regi adhibendam : suorum , id est , Catholicorum , qui maximè sui essent , optimos quosque provehendos , ornandosque magno studio , atque delectu , quo cæteri ad promerendam paribus artibus ejus gratiam excitarentur. Illud respuendum callidorum hominum consilium , qui hæreticos suaderent leniendos , præmissisque adjungendos sibi : id enim in nullam partem fidele , aut tutum consilium esse. Nam quod iis Rex tribuisset , dupliciter nociturum :

primò adversarios suos potentiores facturum , & in seipsum confirmaturum ; deinde persuasurum eis , idque illos jactanter præselaturos , ipsum in eos non sponte , sed metu liberalem , ac munificum esse ; qui enim conscii sibi sint animi alieni , infensique , ne ipsum quidem aliter in se animatum existimatuos. Atque hanc esse populorum de Rege opinionem , longè importunissimam , si beneficia metu , ac necessitate extorquenda , non fide , atque obsequio promerenda crediderint. Ad id illud quoque incommodum accessurum , quòd dum communes adversarios indulgentiâ , ac honoribus pellicere studebit , alienabit suos , qui debita sibi navata operâ , atque fidei præmia deferri ad alios æquo animo latuiri non essent. Contemnenda illi , deridendaque hæc terricula monentium , si Catholicos vnos complectatur , vnis maximè utatur , periculum ab hæreticis ei fore : quod periculum ? aut à quibus , aut quo duce ? aut quibus viribus ? quin si omnes intelligent , cum Rempubicam non nisi Catholicis commissurum , ipsi quoque hæretici Catholicici fient , ac si se ipse indicarit , & honores , præmiâque bonorum , & dicto audientium , non seditioforum , & contumacium fore declaraverit , brevi hos spiritus , quos Augusti negligentia priùs , deinde corrupta mens aluit , fractos , submittentesque se visurum. Hic vnus Gallorum : At tu , inquit , hostili esse animo Regem in omnes hæreticos vis ! eosque tuâ sententiâ exigis Regiâ , ac totâ

totâ Republicâ expellis , quod nisi bello , & ar-
 mis fieri non videtur posse ? Ego verò , inquam ,
 nihil hostiliter censeo in eos consulendum ; ne-
 que enim vi , atque armis est opus , vbi idem le-
 ge , atque disciplinâ assequi possis ; ac ne abigi
 quidem Regiâ quemquam volo : hoc sentio , hæ-
 reticos comiter à Rege esse habendos , atque ex-
 ploratâ spe non solùm gratiæ , sed quæ gratiam
 sequuntur , si perniciosos errores , & sectas , qui-
 bus Respublica scinditur , & infirmatur , abjece-
 rint ; sin pertinaces esse , & in suscepta pravita-
 te perstare voluerint , tum jaceant , & hanc sal-
 tem pœnam ferant , vt desertæ Catholicæ pieta-
 tis culpam honori sibi fore non sperent : atque
 hoc lenissimum , & maximè præsens hujus mali
 remedium esse , & in manu situm Regis. At cùm
 omnes magistratûs , honorésque melioribus , pro-
 batoribûsque mandandos , nec in Senatum ,
 nisi spectatæ fidei viros legendos , tum summam
 curam , delectûmque in Episcopis Regi esse ad-
 hibendum , in quo pariter & populorum , & ipsius
 ageretur salus : hos enim Senatûs & dignitate ,
 & auctoritate Principes esse : hos provincialium
 conventuum , & omnis publici consilii præfides :
 hos sacrorum , ac religionis Antistites : hos de-
 nique patres , pastoresque omnium esse , vt im-
 probum Episcopum designare Rex non possit ,
 (quando deligendi eos jus vsurpatione superio-
 rum Regum ad ipsum reciderit) quin se gravi
 crimine , noxâque Deo obstringat : & malos

Episcopus graves sæpè adversarios experiturum : bonis semper obsequentibus, semper sui, ac Reipublicæ studiosis viurum. Per hos in Senatu, per hos in provinciis omnia, quæ velit, quæque utilia Reipublicæ sint perfecturum : in summa, maximum ad omnia momentum ipsi in Episcopis fore, eoque plus curæ, studiique in iis cooptandis adhibendum esse. At cum hoc studiose curandum, tum non negligendum illud esse. Ab singulis præfecturis, in quas est omne divisum Poloniæ Regnum, Legatos ex equestri ordine ad publica concilia mitti solere, (terrestres nuncios ipsorum linguâ appellari) & ab Equitibus (plebem enim fervorum loco habitam in nullam Reipublicæ partem admittunt) cujusque præfecturæ hujus rei causâ coactis creati vnum, aut plures ; vt visum mittentibus fuerit, & antea quidem hos ad id modò mitti solitos, vt consultata Senatus acciperent ; & ad suos quisque renunciaret, ne qua pars Regni, quæ publicè decreta essent, ignoraret. Sub Augusto Rege tantam auctoritatem assumpsisse sibi, vt cuncta pænè sub arbitrium, ditionemque suam contraxerint, simillimique evaserint Tribunis plebis veteris Romanæ Reipublicæ, quorum potestas tegendis ab injuria potentiorum civibus inventa, turbandæ, vexandæque civitati plerumque fuit. Eamdem enim viam ingressos terrestres nuncios, & præscribere Senatui, quæ decernenda sint, & decretis intercedere audent, & turbulenta inde consi-

lia sæpè prodire ; & inter hos plurimùm hæreticos audaciâ , ac seditiosis orationibus valere. Horum minuendam paulatim auctoritatem , cohibendamque licentiam Regi esse , ac in præsentia dandam operam , vt Catholici , & sui , & Reipublicæ cupidi , non turbulenti , ac novarum rerum machinatores ad concilia mitterentur ; quod vt fieret , excitandos , ac beneficiis invitandos Catholicos , ne id ipsi munus refugiant , nec vitandi causâ turbas , & contentiones cum hæreticis , domi se contineant ; & publicos provinciarum conventus obire negligant ; sic enim fieri , vt Reipublicam à melioribus desertam hæretici invadant , & sapientium munera audaces præripiant. Quod si ipse Catholicos monuerit , ne se , operamque suam inerti , aut certè indecoro otii studio subtrahant Reipublicæ , & navos inde , industriôsque honoribus , ac præmiis illexerit , brevi totam in Catholicorum manus rem Polonam venturam , brevi hunc novarum opinionum amorem restinctum iri , & omnes suâ sponte obsolescentes hæreses brevi interituras , cunctaque inde auctoritati , ac nutui ejus paritura. Sed enim ita secum statuere eum debere talem Senatam habituram , qualem ipse fecerit , non legendo solùm eum , sed exemplum ex moribus suis præbendo , neque Senatam solùm , sed vniuersam Nobilitatem ad ipsius se similitudinem , morémque formaturam ; vnos enim ex omnibus gentibus maximè Regum suorum imitatores Polonos esse. Duarum igitur

rerum specimina statim in ipso eluceant; primò
 pium se, metuentemque Dei, & in Catholicæ
 religionis cultu, divinisque ceremoniis diligen-
 tem, observantemque præstet, quâ vnâ re tan-
 tum ad sanandas, & ad Ecclesiæ auctoritatem
 revocandas hæreticorum mentes profecturum se
 speret, quantum multi simul Doctores, & sacra-
 rum litterarum scientiâ, & dicendi facultate ex-
 cellentes effecturi non essent: deinde bellicarum
 rerum studiis deditum animum præferat: de his
 differentes & libenter audiat, & vltro sermones
 provocet, juventutem in militaribus exercitatio-
 nibus assidue habeat, decurrentes in equis, aliâ-
 que militiæ simulacra edentes, quibus gens suâ
 pte naturâ dedita, vel sub negligente talium fe-
 rum Rege exerceri est solita, & spectet libenter,
 & edoceat, in morémque patrium aliquid insti-
 tuat, & ipse talibus ludis, quod ejus & ferre,
 & postulare ætas videretur, læpè & intersit, &
 præsit. Mirum quantum hæ parvæ res, & gratiæ
 illi, & auctoritatis apud vniversam gentem fa-
 cturæ sint; mirum quantum & in restituenda re-
 ligione, & in revocanda militiæ disciplina vali-
 turæ. Adjeci inde ex consilio Commendoni, vt
 primo quoque tempore belli adversum Moscos
 æternos Polonorum hostes, & exercendæ, con-
 tinendæque in militari disciplina genti natos,
 gerendi cogitationem susciperet: ad multa id a-
 ptum consilium videri; primùm enim Imperia,
 & Regna nullam rem æquè tueri, ac Regum

ipforum nomen, atque famam, maximè si bello parta fuerit. Deinde Regi novo longinquo, alienigenæ, genere, ætate, expectatione florenti, quæ res alia Regnum confirmet, nisi quæ peperit? Quam commendationem sui præsentis appetat aliam, nisi per quam absenti Regnum conciliatum sit? Bellum initio Regni susceptum non ad opinionem modò hominum gloriosum, sed muniendis domi rebus propè necessarium à peritis præsentis rerum Status Poloniæ duci, vt si quies, & pax teneat, nulla satis efficacia remedia sint, quibus sanari, ac stabiliri Regnum posse videatur. si enim illæ gentes diutiùs in eo otio, luxûque, quo marcescerent, relinquerentur, alterutrum sequi necesse fore, vt aut intestino morbo contraherent, aut externâ aliquâ vi conciderent. Bellum omnia hæc turbulenta consilia, quibus crescere ex commota, atque inquietâ Republica, quidam volunt, concocturum, discussurumque, idem erudita illa pocula, inter quæ de divinis rebus quærunr, disserunt, statuunt, exhausturum, ipsâsque hæresum radices, quas otio natas, licentia, intemperantia, luxus, convivia aluere, disciplinâ, atque bello excisas, funditûsque extirpatas iri. Id suam Reipublicæ formam, id pristinam legum, Magistratuum, Regis reverentiâ pravâ consuetudine delapsam redditurum, id propagando imperio viam aperiturum; id verendam majestatem nominis sui Polonis simul, ac finitimis Regibus populisq; facturum; id denique

exerti vulgò poscique ab omnibus, præter eos-
 dem illos quibus seditiosæ domi conciones, con-
 ciliâque honori, atque emolumento sint. Huic
 communi studio lætantium nactos se aliquando
 Regem, quo duce superiorum annorum incom-
 moda Augusti ignaviâ accepta vlciscantur; nisi
 » respondisset Rex, verendum esse, vt satis gloriæ
 » partum in Gallia foret; si enim se iis conciliorum
 » fluctibus, quæ alia ex aliis nascuntur, committat,
 » si illis laqueis irretiri, ac circumveniri se patiatur,
 » hæsurum implicatiorem, quàm vt faciliè inde se
 » vniquam expedire, atque extricare possit. Mate-
 » riam autem belli, causâque nec defuturam, & de
 » eventu, nisi res oscitanter administrarentur, dubi-
 » tandum non esse, quippe rem cum hoste viris, armis,
 » arte militiæ longè impari fore. Hoc postea con-
 silio vsus Stephanus Rex, qui Henrico successit
 totâ Livoniâ expulsis Moscis, pacatâque perno-
 bili provinciâ, magnum nomen suum per om-
 nem Europam fecit, atque homo novus, nec
 privatâ solum, sed etiam tenui fortunâ ortus, Po-
 lonos severiori imperio, quàm si natus Rex eorum
 esset, plures inde annos rexit. Lætus hæc differentem
 audivit Henricus, sed nihil libentiùs, quàm &
 Commendonum aggrediendi belli auctorem esse
 sibi, & Regiam vim non vsque adedè constrictam
 hebetemque esse, vt inculcatum ei à quibusdam
 fuisset. Percunctatio inde Regis, amicorumque
 de singulis panè Principibus fuit, in qua juvenis
 sensus enituit sanè egregius, qualis quisque est

set, haud aliâ re magis, quàm religionis fide distinguentis, ac nihil priùs quàm Catholicus, an hæreticus quisque esset, quærentis: & nos quidem cùm ingenium vniuscujusque morésque; tum quæ inter ipsos conjunctiones, atque vnde vnità, quæ item similitates, quæ inimicitia, quibus ex causis; qui verum studium Regi in comitiis præstitissent, qui adversari palàm fuissent, quorum probata fides, quorum suspecta fraus esset, qui statim admovendi rebus, qui spe alendi, qui denique cavendi, quique amplectendi viderentur, abunde differuimus. Atque hæc nosse Regi adcò jucundum fuit, vt scripto comprehensa tradi vtique sibi voluerit; nec destitit inde, vt quidquid in deliberationem venisset, à nobis quid sententiæ haberemus, exquirere.

*De adventu Regis, ac de diademate illi
imposito, ac de fuga ejusdem.*

CAPUT XII.

TRIGESIMO inde die Cracoviam est ventum ad primos Regni fines Francofordium inter, & Mieseriziam Cujaviensis Episcopus, & decem cum eo Principes à Senatu legati, advententem accepere Regem frequenti, ac splendido comitarum agmine: multi enim Nobiles Poloni, alii privatim officium in Regem occupantes,

alii Legatos secuti, cum delectis quisque equitum turmis aderant. Conspetto Rege equitatus flexit ad dexteram, omnéque collium clivos, quantum patebat conspectus, & erant ad quindecim millia equitum, extensis longo ordine alis occupavere. In sinistra Germani constitere, tria millia equitum erant, Regem honoris, ac præsidii causa profecuti, ac redituri domum perrexere, & ipsi intra suos fines aciem struxere, ostentaveréque Regi. Utrosque spectantibus nihil simile videbatur: Germanis graves equi, & in sua terra nati, ac fere nigri, nigrae ocreæ, nigra vestis, brevissimæ, & vniusmodi: ipsi item vultus nigri, & inculsâ, ac promissa barbâ truces: vnde eorum linguâ *Suarzeitri* dicuntur: arma quoque eadem omnibus, oblongus gladius, ac bini equorum ephippio pendentesclopi, & quidem præter hæc ferreum malleum eodem ephippio suspenderant. Apud Polonos cuncta variabant, non equi, non cultus, non armatus idem, equis ipsis nec color, nec genus vnum, & quamquam equorum nulla feracior terra, tamen tanto eorum studio gens tenetur, vt è Thracia, ex Italia adducti, ac magno comparati pretio multi viserentur, quibus nobiliores Equites infidebant, aut sine seffore in pompam loris ab agasonibus ducebantur. Ornatus quoque multiplex, aliis patrius, aliis Ungaricus, aliis Seythicus, permultis Italicus, quibusdam & Gallicus: tanta genti inest libido exteros imitandi: eadem in armis dissimilitudo, his Scytharum.

tharum pharetra, & arcus, & acinaces; illis Epirotica hasta, & longum, & in alæ modum scutum; alteri lorica, & galea; paucis graviora arma, ut enim variâ, ita levi omnes, & expeditâ ad cursum, agitationemque equorum armaturâ lætantur. Ne in corporis quidem cultu similes erant; quidam capite tonso, quidam raso; capillati alii, brevis aliis coma; promissa his barba, illis præter superius labrum penitus abrasa: cunctis ad eum ferè habitum sese affingentibus, quem in suos quisque fines attingentibus populis conspexissent. Sed hæc ipsa varietas hanc in cærulea veste turmam, illam in viridi, aliam in rubra, omnes variarum ferarum pellibus, & serico, & auro splendentes, totamque versicolore aciem procul spectantium oculos quâdam admiratione tenebat. Et Henricus illo aspectu militarium virorum, atque illo omni in honorem sui apparatu, & mixto tubarum cantu, ingentibus, lætisque clamoribus, quibus lætè cuncta personabant, venerantium, ac veluti amplectentium advenientem Regem suum, ad eum est delectatus, ut tum demum Regem se sibi visum esse fateretur. Cujavienensis Episcopus, cæteri que Legati coronâ nobilium juvenum circumdati viso Rege omnes equis descenderunt, & ipse conspectis iis propius accedens exilivit equo, summittentisque se ad genua, patre Episcopo appellato, perhumaniter singulos est amplexus. Hic habitis mutæ gratulationis orationibus, datâque iis, qui adire volue-

runt, dexterâ, repetitis equis, ac Germanis cum donis domum dimissis, ire perrectum est, ad eò lætis aspectu, oratione, comitate novi Regis omnibus, ut secunda illi, faustaque non sonu vocis, plausûque magis, quàm animis, & votis precarentur. Incessit inde per confertas multitudine vias, offusis undique ex urbibus, agrisque viorum, mulierumque agminibus, passimque Nobilibus cum instructis equitum turmis occurrentibus, & Cracoviam sub finem Februarii pervenit. Atque hîc biduo post, nequicquam variâ arte rem impediens hæreticis, qui per speciem muniendæ libertatis, novas ei imponere leges, & Regiam vim novis arctare, constringeretque vinctulis cupiebant, diadema Regi solemnî ritu ab Archiepiscopo Gnesnensi est traditum; neque enim verè Rex quisquam, nisi illo accepto insigni, legibus eorum habetur. Tum de præmiis pro cujusque merito dandis, & quæ tum præfecturæ, aut loca in Senatu vacua morte Senatorum essent, supplendis, aliisque publicis muneribus distribuendis agi est cœptum. Etenim eo biennio, quod propè ab excessu Augusti ad adventum ejus intercesserat, multi suo functi fato facultatis aliquantum remunerandi, quibus maximè delati Regni gratiam habebat, reliquerunt. Et ille quidem largè, ac munificè omnia est dilargitus. Sed cum hominum cupiditati, ac spei Respublica nihil sufficeret, & quæ dari poterant longè petentium, & pro debitis poscentium numerus supe-

raret, præter præsentis pecuniæ magnam vim, etiam de privatis suis vectigalibus Gallicis annua stipendia constituere permultis est coactus, ut hæreticorum quoque, & eorum, qui dignitati, ac Regno illius adversari fuerant, plerique ab facili, & neminem liberalitatis suæ expertem dimittere cupiente multa abstulerint. Nec tamen assequi ut cujusquam expleret spem potuit, etiam qui magna acceperunt, majora deberi sibi, ut de se quisque amplè, ac prolixè iudicat, prædicantibus. Audire tum fuit graves, acerbâsque voces querentium gratiam sibi pro merito non redditam, & suis præmiis adversarios suos inflatos cerni indignantium. Et qui modò manus ad cælum tendentes gratias Deo agebant, quòd creandi eum Regem mentem Polonis dedisset, ipsùmque haud secus, quàm divinitus datum sibi, studiis, laudibusque ferentes colebant, & gloriabantur nullâ privatim spe, sed vnicâ Reipublicæ charitate juvenem florentem annis, vetustâ Regum stirpe, Regiis ipsum animis, ex longè gentium dissita terra ad Regnum accersivisse; tum veluti alii repente homines facti, seque, suùmque infelix studium, & data suffragia execrabantur; adeò rem publicam verbis jactamus, re fructui esse eam nobis omnes volumus. Sed ubi nihil ampliùs, quod donaret, superfuit Regi, & cum provectum studio bonitatis, ac beneficentiæ sua quoque dilargitum, magnùmque alienum æs contractum constitit, damnatis querelis suis ad novam gratiam

Ecc ij

per obsequia, & cultum Regis promerendam, & priores spes novis officiis tuendas pro se quisque animum convertit. Jam Rex dimisso concilio, quod ad diadema ei imponendum frequentissimum Cracoviam convenerat, cum iis Senatoribus, qui huic consilio maximè visi sunt idonei, de bello inferendo Moscoviæ deliberabat, videbaturque Regni sui fundamenta bene, ac firmiter posuisse, cum repente properi è Gallia nuntii alii super alios attulere, Carolum Regem tabe consumptum diem suum obiisse, & Alansonium minorem fratrem, Rege Navarræ, hæreticisque impulsoribus, res novas moliri, ægréque à matre coerceri, quæ custodibus cum firmo præsidio militum appositis vtrumque apud se veluti captos asservaret: sed rem maturum reditum ejus exposcere, neque sicunctetur, aut impediatur, credi motum Galliæ sustineri diu posse; matrisque omnes litteræ filium obtestabantur, ut posthabitis omnibus rebus, quâcumque ratione posset, celeriter se Poloniâ explicaret; ipsâ enim suspitione non futurum in potestate sua discessum, magnopere spem, cupiditatémque incitari Ugonorum, & vehementer ab iis fratrem ad capeendam fortunam, quæ offerretur, vacuum invadendi Regnum sollicitari. Confusus re subitâ Rex noctu cum paucis Gallis, quos fidelissimos habebat, summotis aliis, quid facto opus sit consultat; & cum pro nihilo jam Poloniæ Regnum duceret, nec discessui, ac celeritati quid prævertendum

censeret, ex eorum sententia nocturnæ fugæ con-
 silium cepit. Posterâ die avertendæ suspitioni
 adeuntes, solantésque luctum suum Polonos be-
 nignè affatur, rediisse ad se jure hereditario Re-
 gnum Galliar, còque statu res ibi esse, vt præsen-
 tem se magnopere desiderent; ad eas consti-
 tuendas currendum sibi necessariò in Galliam
 esse: sed ita meritos de se, ac de nomine
 suo Polonos esse, vt eos charitate æquare patriæ
 suæ deberet, nec minorem sibi ejus, ad quod ac-
 citus, quàm in quo natus Rex esset, curam Re-
 gni habendam; eos ergo se, quæ ratio regendæ
 Reipublicæ, dum ipse abfuerit, statuenda sit,
 consulere. Qui eum creandi Regem auctores fue-
 rant, summásque de eo spes ceperant, mæren-
 tes, attonitísque similes stabant; cæteri pro cu-
 jusque habitu animi sententias variabant. Omnes
 respondere, statui de re tanta, nisi in concilio
 gentis nihil posse; dimittendos extemplò per
 Provincias, qui conventum Cracoviam indice-
 rent. Et Rex quidem ita fieri jussit. Nocte infe-
 quenti claudi Regia cubicula, ac manè admitti
 neminem; siqui adire velint, ægritudine, ac lu-
 ctu fessum Regem quietem capere respondere
 janitores Galli jubentur. Ipse cum decem admo-
 dum comitibus, quo noctis tempore altior om-
 nes somnus habet, posticâ Regiæ parte egressus
 præparatos equos conscendit; & vbi excessere
 vrbe, quantum ire equi poterant calcaribus
 subditis, rapiunt iter. Pernox luna erat, & fortè

puer in area Regiæ transeuntem agnoverat Regem, dominóque narraverat. Is primò dicta pueri est aspernatus; sed ubi iterare jussu signa, quibus agnitum sibi aiebat Regem, fides affirmanti fuit, metuens ne ipse contra Rempublicam fecisse argui posset, si rem tantam Senatores celasser, vel vanæ rei auctorem esse, quàm veram non indicasse tutius ratus, sub lucem Tencinii comitem Principum vnum adiit. Ille domo egressus rem cum aliquot Senatoribus communicat: nulli quicquam credi, aut agi temerè placuit; Tencinium ipsum pergere in Regiam, & rem explorare jubent. (& erat forte ille cubiculo Regis præpositus, quamquam ei muneri exercendo nondum adhibitus) Orto jam sole & ipse Regiam intravit, & totam peruasit urbem rumor conscisse fugam Regem, & concursus in Regiam cæptus est fieri. Janitores excitati à Tencinio, quæ præcepta erant sibi de claudendis foribus, ne quis quiescentem turbaret Regem, edixere. Tum haud dubia res visa, & Tencinius Regis cubiculum irrupit, nec aliud in eo, quàm binas super mensa litteras, ad Senatum alteram, alteram ad Cujaviensem Episcopum scriptas invenit, quibus causam consilii sui Rex reddebat, negans aliter vtriusque Regni rationibus consuli potuisse. Tum re vulgatâ discursus per urbem, ac trepidatio ingens fuit, & pro se quisque arreptis equis, fugientem persequi Regem Poloni, ut retinerent, Galli, ut sequerentur. Sed ille spatium nactus multum

antecefferat viæ, nec eum antè adeptus est quifquam; quàm extra Poloniæ fines in Slesiam euafiffet; nam Cracovia paulò plus vnus diei itinere ab his finibus abest. Polonos suppliciter vt maneret deprecantes redire Cracoviam; ac renunciare Senatui iuffit, fe nifi fummis patriæ necessitatibus ad id confilium non descendiffe, fed brevè constitutis Galliz rebus in Poloniam rediturum, ac benignè omnes appellatos, stentes plerosque, ac suam fortunam incusantes dimiffit. Poloni in priorès revoluti difficultates, cùm stare diu Rempubicam eorum non posse sine Rege sentirent, legatione ad eum in Galliam missâ, renunciatâque, vbi reditum ejus desperarunt, habitis iterum comitiis; sed nequaquam concordia pari peractis, duos Reges crearunt. Pars maxima Senatûs litteris, legationibus, donis conciliata Maximilianum Cæsarem, Nobilitas reliqua Stephanum Bathorem Transsylvaniæ Principem Regem dixit. Is cunctantem Cæsarem, & tantùm vanas spes sui ostentantem confilio, ac celeritate antevertit, & Poloni eum vel modico popularium præsidio Poloniam ingressum, relicto Cæsare, quem nihil aufurum sperabant, Regem omnes acceperunt. Henricus Gallis, quos Cracoviz reliquerat, se subinde assequentibus, & ipsis quoque Regulis, quorum per agrum iter habebat, sese officii causâ associantibus, haud indecorum jam Regi agmen trahens, Viennam petebat ad eò contento cur-

fu, seu cura Galliarum irgeret, seu spatium de se
 hostiliter quicquam consulendi Germanis præri-
 piens, ut ad Maximilianum simul & excessisse
 Poloniâ, & appropinquare Viennam cum alla-
 tum sit. Lætè utrumque Maximilianus audivit,
 ac ausos è suis quosdam suadere, æmulum fami-
 liarum, Regniq[ue] comprehendendum, custodien-
 dumq[ue], nec antè dimittendum, quàm Poloniarum,
 Galliarumq[ue] res arbitrio suo constituisset, non re-
 pulit modò violandi communem gentium fidem,
 & fœderum, & hospitii jura fallendi auctores,
 sed acerbis verbis castigatos etiam impudentiarum
 redarguit, abeunti in Galliam, Poloniarumq[ue] re-
 linquenti Henrico vel aureos pontes faciendos
 esse ferens. Itaque missis extemplò, qui Rodul-
 phum, & Ernestum majores natu filiorum ex Un-
 garia accirent, ipse curru vectus (erat enim pe-
 dibus æger) obviam Henrico processit, eumq[ue]
 transmittentem Danubium in citeriori ripa oppo-
 riens accepit tantâ comitate, ut contentio Re-
 gum alterius alterum præferre sibi honore cupien-
 tium fuerit. Et Maximiliano quidem in obeun-
 dis omnibus humanitatis officiis mira inerat dex-
 teritas, mira in omni sermone comitas. Cultus
 ergo splendide, ac liberaliter ab eo Henricus
 per Styriam, Carinthiamq[ue] in Forum-Julii,
 atque in Italiam magnis itineribus transcendit,
 nec antè de instituto cursu remisit, quàm Vene-
 tias venit. Hic, concurrentibus undique ad eum
 Italiae Regulis, legationibusq[ue], aliquot substitit
 dies,

dies, tantis à civitate omnis benignitatis, atque munificentia cultrice honoribus, tantisque omnium ordinum studiis acceptus, habitusque, ut cum nullum neque in ipsum venerationis, & obsequii, neque in comites ejus humanitatis, atque hospitii prætermitteretur genus, vnius humani, & comis amici, atque hospitis animum induisse univèrsa illa civitas videri potuerit; atque hinc profectus Henricus in Galliam est reversus.

De eodem Commendono.

CAPUT XIII.

SED ut & ipsi aliquando revertamur, unde nos Poloniae res abstulerunt, de Commendoni fide, ac sapientia tanta apud hunc Regem opinio fuit, & fama, quæ de illo in Galliam pervaserat, accepta, & Polonorum prædicatione confirmata, ut neque nomen ejus, nisi magno cum honore usurparet unquam, & omnia sibi Regnum intranti, accipientique è sententia evenisse memorans, unum exciperet Commendoni è Polonia discessum; cujus studio eò profectus est, ut Pontificem Maximum per litteras rogare, ac summis contendere precibus non dubitaret, ut nomine legationis eum ad se in Poloniam remitteret, cujus operam, & consilium univèrso regimini rerum adhiberet. Et mecum de eadem

re sæpè agens, nomine Legatum, re participem; & moderatorem rerum omnium futurum apud se, & parentis majestatem, sanctitatèque obtenturum aiebat, nec se in Republica quicquam, nisi ex consilio, & auctoritate ejus acturum, nec alium, si proficiscendum sibi ad Moscovicum bellum, quod medicaretur, foret, regendo pro se Regno in Polonia relicturum. Atque hæc postulatio, & cogitatio de se Regis Commendono quidem, vt erat, honesta, ac decora nomini suo est visa: sed sicuti ab tam remoto Rege Regni, ac rerum moderatorem expeti amplum, ac magnificum videbatur; ita ad experiendum ancipitem, ac minimè optabilem rem esse ipse aiebat, haud ignarus quantis se invidiæ æstibus esset commissurus, si homo externus in alieno Regno tantum simul gratiæ, ac potentiæ onus subiisset. Itaque & ipse apud Gregorium Pontificem rem variè distulit, & mors inde Caroli Regis, & reditus in Galliam Henrici penitus discussit. Atque hic finis Commendono per claras actiones, legationèsque splendendi fuit. Reliquum vitæ obsecrarius otium, & dempta ingenio materia fecit. Et Gregorius Pontifex etsi advenientem palàm benignè, & honorâ oratione suscepit; tamen & inferri ei ab Alexandro Farnesio Cardinali, homine potentissimo, litem est passus, cùm prohibere & posset, & videretur debere: & Maximiliano Cæsare querente cum in petitione Regni Poloniæ Henrico proniorem, quàm filio suo fuisse,

& in magnam ob id apud plerosque factionis e-
 jusdem invidiam conjectum destituit; seu subire
 ipse malam cum Maximiliano gratiam noluit;
 seu labefactato ejus animo ab iis, qui Commen-
 doni dignitati invidentes, apud Gregorium ar-
 rium regendæ Reipublicæ vt in novo principa-
 tu non peritissimum, illum quasi correctorem, ob-
 trectatorémque actorum ejus criminabantur. Sed
 vtramque ipse injuriam magno animo tulit, &
 adversarium, à quo petitus lite fuerat, constantif-
 sime sustinuit: & quod vnum de Republica ei re-
 stabat Senatorium munus gravitate morum, pru-
 dentia laude, atque vsu maximarum rerum, &
 exterarum nationum notitiâ ita implebat, v-
 nemo eum in civitate aut opinione virtutis, aut fa-
 mâ vitæ perhonestâ, ac decorâ actâ anteiret; nul-
 lius sententia, sive in privatis Cardinalium cœti-
 bus, cum de mandatis à Pontifice rebus consul-
 taretur, sive in Senatu gravior, liberiórque ha-
 beretur. Et quibus rebus diminuturos se quidam
 dignitatem ejus, validum ei adversarium excitando,
 sperarunt, iisdem, quod sæpè fit, auxerunt,
 clarisque, ac fidelibus amicitiiis munierunt. Nam
 duo nobilissimi, & in Senatu longè ceteros cla-
 ritudine, atque opibus suis, suorumque eminentes
 viri, Aloysius Estius Ferrariensis, & Ferdinandus
 Medices Florentinus Cardinales, quorum fra-
 tres in sua quisque civitate Regnum obtinebant,
 æmulatione potentia à Farnesio dissidentes, ita
 se junxerunt Commendono, vt de eo Pontifice

Maximo creando consenserint, ad stipulatorésque consilii sui Alexandrum Sfortiam, & Flavium Ursinum, & Marcum Altempsium Cardinales, quorum magnæ erant in Senatu opes, haberent. Et Estius quidem, qui Regiâ liberalitate, ac Regio vitæ cultu, & blandis, & ad insinuandum se in hominum animos compositis moribus maximè & civitatem omnem, & Patrum partem maximam devinctam sibi officiis, beneficiisque habebat, cum sponte suâ, & præcipuo erga Commendonum studio, tum Henrici Gallicæ Regis jussu (erat enim Estius Gallicæ factionis Romæ princeps) in id consilium penitus incubuerat. Et cum ægrotare aliquando Gregorium, & inde periculose laborare emanasset, ita eodem circum-eunte, & summa ope adnitente Estio rem composuerant, ut si concessisset tum fato Gregorius, non dubitaretur, quin cum Pontificem Maximum renunciaturi fuerint. Sed & Gregorius convaluit, & Commendonum paucos post annos morbus oppressit, de quo antequam dicamus, pauca de quibusdam moribus ejus differere operæpretium fuerit.

De quibusdam moribus ejus.

CAPUT XIV.

VITÆ, ac morum gravitatem à puero susceptam, atque adeo insitam ingenio ejus perpetuò retinuit: imbecillâ adhuc ætate neque cum æqualibus ludere, neque puerilia facere unquam sustinuit. Adultior non conviviis, non spectaculis, aut vllis juvenilibus studiis deditus, majoribus natu, atque his probatoribus applicare sese in more habuit. Vir & risûs, & joci parcus, salibus, & aculeis promptior, maximè ironiis, quibus jucundè exagitare familiares, & interdum figere irritantes solebat; in quo vel intemperans interdum est visus, dum parato, ac celeri ad respondendum ingenio parum moderatur, vt sæpè multos acumine dictorum perstrictos acrius offenderit, ab seque alienaverit. Humanitatis, & mansuetudinis laudem magis meruit, quàm tulit: nam sicuti inexpertis æquo plus gravis, ac severus videbatur, ita tractantibus commodus, affabilisque fuit, & in eo, ne quod humanitatis officium, quod vlli deberi videretur, prætermitteret, diligens, ac propè nimius. In sacrorum disciplina, atque institutis Christianæ religionis pietatem diligenter, ac studiosè, non purè solùm, & castè coluit. Rem di-

vinam & frequenter, & summa cum religione, ac ceremonia faciebat, & à suis pro domestica disciplina inviolatè exigebat, vt sapiùs per annum confessione delictorum, pœnitentiâque expiati divinam sumerent hostiam, quam ipse singulis suis manibus peracto sacro porrigebat: iisdem ægrotantibus ipse afferebat; omnesque sumptus, omniâque Christianæ charitatis officia præstabat. Sed qui innocentiam morum, & totius vitæ sanctitatem propè singularem per omnem ætatem præstitit; quique divinarum rerum studiis deditos, piisquæ, & religiosi juvenes institutis peramanter amplecteretur, vsu, benevolentia, obsequio tueretur; nec vllam in hominum vita laudem honestati, ac pudori anteferreret: idem respuebat ostentatores quosdam pietatis, qui specie rei, quàm ipsâ re magis delectati, opinionem modò hominum, existimationemque venantur, & videri, quàm esse pii, probique malunt; & hoc artificio, ac simulatione religionis, ac modestiæ, cujus imaginem ore tantùm, atque habitu exprimere conantur, ad opes sese, atque honores callidè sæpè insinuant, quibus in ipsis ita se gerunt, vt rei maximè augendæ intendant, sumptibusque, ac splendidiori cultui, non modestiâ, sed cupiditate parcant, & sordes animi, atque avaritiam falsis frugalitatis, & parsimoniæ vocabulis tegant; & plerumque tenaces, ac restricti moderatos se, ac paucis contentos ferri volunt. Hos ille & aspernabatur, & arguebat, religio-

nis laudem non fictis pietatis studiis, nec inani ostentatione sanctitatis, sed mentem Deo puram, castam, piam præbendo, & externæ ceremoniæ, externo cultui, externis actibus habitum animi æquando haberi ferens. Voluptatum omnium ultra fidem abstinentissimum ne malevoli quidem, & obrectatores ejus negabant: ut id ipsum ei vitio verterent quidam, quod ne concessis quidem oblectamentis, veluti sensibus alienatus, reficeret animum, continentiam, & meliorum studia rerum stuporem, tristitiámque appellantes. Nos quod diurno, & domestico vsu perspectum habemus, verè possumus de illo affirmare, siue hoc naturæ fuerit paulò austerioris, siue pertinax studium suscepti instituti perpetuò retinendi: remittentem quidem animum, hilaréque, & jucundè cum amicis, & familiaribus suis jocantem, agentémque persæpè; ad vllum genus voluptatis, quod non modò turpitudinis, sed vel mollixiæ, vel levitatis suspicionem haberet, descendantem vidimus sanè numquam; ne ad ea quidem, quæ concessu ejus capere suis liceret. Verùm qui non aucupio, non venatu vllò vñquam tempore fuerit delectatus, obequitare sylvas, saltúsque, altissimos conscendere montes, nullâ viarum asperitate retardante, atque omnes vbique captare prospectus ad fastidium vsque comitantium solebat, à quibus laboris tædio sæpè relictus, neque ferebat ægrè, & porrò pergebat nihilominus, quò lustrandi cuncta studium rapuisset. Gaude-

bat etiam, si quando agasones ipsos, ac servos à pedibus ipse anteiens fatigasset; atque huic generi voluptatis per omnem ætatem intemperanter indulfit. Naturâ ad iram pronus, ac si frænum laxasset, præceps fuit; sed ejus laudum haud postrema hæc fuerit, quòd impetum animi effervescentis ita comprimere, ac domare assueverat, vt, quod paucis contigit, iram in potestate haberet. Inimicitias, ac similitates, quamvis laceffitus, ac læsus, sustinuit magis, quam exercuit: collegas in publicis muneribus, legationibusque clam invidentes, atque obtrectantes sibi vltro laudibus apud Pontifices Maximos, ac testimoniis prosequeretur, eaque moderatione sæpè communis industriæ gratiam solus tulit. Asperior adversantibus, pervicaciórque est habitus: nam contra voluntatem ejus acriùs tendendo vel ad iniqua pepulisses potiùs, quàm per vim ab invito, ac repugnante ne jus quidem extorqueres, inque eo non ratio, non utilitas, non auctoritas, non respectus cujusquam valuisset; vnde parvas ob res, & quas ipse alioquin floccifecisset, gravia certamina, & in quibus de summis rebus periclitaretur, aliquando subivit. Idem cedentibus adeo facilis, placabilisque, vt vel vltro plurimùm de suo jure, si prece aggredereris, remitteret.

De constantia ejus adversus potentiores.

CAPUT XV.

QUO tempore Germaniam Episcopus obiit, vt eam gentem ad Concilium exciret, diverfante eo apud Joachimum Brandenburgium, vnum è Germaniæ feptemviris, qui Cæfarem eligunt, magiftri facrorum ex Lutheri difciplina, in quam ipfe traductus ab iis Regulus erat, cœnantibus ex confuetudine adftabant, feu juffi vt fermones de divinis rebus fererent, feu fponfe, ne quid Joachimi animum Commendoni oratio permoveret. Horum vnus, nomine Abdias, ex vfu aliquot jam dierum audacior factus (& est omne illud genus mirè confidens) effutierat temerè quædam de Romana Ecclefia, eamque adverfam femper, infensamque Germanis fuiſſe, gravibusque incommodis gentem affeciſſe memorabat. Tum enimverò Commendonus, quamquam in hæretici Principis domo, in hæreticorumque poteftate effet, tamen hominem feverè increpuit, nec petulantiam modò ejus caſtigando retudit; ſed multis repetitis ex annalium memoria beneficiis, quibus auctam, ornatamque Germaniam à Pontificibus Maximis oftendit, poſtremò verſus ad Regulum ipſum, Quid multa, inquit, quòd « familia tua, ac tu ipſe ſeptemvirali iſto honore «

» inter cæteros Principes Germaniæ emineas, an
 » alteri, quàm Romanæ Ecclesiæ referre acceptum
 » debes? Commotus eâ oratione Joachimus, vt erat
 » vir perhumanus, ac mitis, confurgens, ac detra-
 » cto pileo caput aperiens, qui maximè veneran-
 » tium mos est, Id quidem, inquit, ego & fateor,
 » & præ me fero, maneréque apud me, filios; poste-
 » rólque meos memoriam hujus beneficii, hono-
 » rísque familiæ nostræ habiti sempiternam cupio;
 » & conversus ad Lutheranum illum Germanicè,
 » Hic te, inquit, egregiè, & sanè jure, vt mihi
 » quidem videtur, corripuit; nam hospites ne in-
 » clementiori quidem verbo violare decet. Sed an
 » vides animi vim nihil pro sua ratione, ac pro di-
 » gnitate Romanæ Ecclesiæ formidantis? quid pu-
 » tas facturum, si dicere ista Romæ ausus esses, qui
 » ne in nostro quidem Regno, domóque dici im-
 » punè patiatur? Iter ad Maximilianum Cæsarem
 » Pii V. missu habens, Oenipontem cum advenisset,
 » Ferdinandus Cæsaris frater, cujus imperio qui
 » Rhetias Alpes incolunt, populi parent, sive occu-
 » patus hospitem aliorum adventu; nam aliqui tum
 » fortè apud eum Reguli Germanorum erant, læta
 » pro more gentis convivia celebrantes, sive per in-
 » curiam, non obviã itione; non hospitii, non de-
 » niquè ullius officii honore, quod & mos, & di-
 » gnitas ejus postulabat, aut advenientem affecit,
 » aut abeuntem est prosecutus. Post paucos inde
 » menses actâ, vt docuimus, legatione rediens
 » Viennâ in Italiam, cum flectere aliò, aut decli-

nare Oenipontem nequiret, quamquam Ferdinandum intellexerat correcturum, quæ prius prætermiserat; tamen ad oppidum manè summo, antequam lucefceret, cum sequenti die venturus putaretur, accessit, transgressusque milliare vnum ad monasterium quoddam divertit. Presto fuere à Regulo missi, qui hospitaliter in Rëgiam invitarent, excusarentque inopinato adventu ejus factum, ut honor illi, qui deberetur, adveniendi habitus non fuerit. Commendonus suo se vsurum hospitio respondit, & pransum iter porrò persecuturum, & gratias Ferdinando, & salutem ab se referre eos iussit. Veritus Ferdinandus, ne & inofficiosus in Pontificem Maximum, & alienior à viro commendatione virtutum imprimis claro haberetur, & qui se ab elato animo cuiusvis Regum honore, atque amplitudine æquari vellet, ne agrestis atque illiberalis notam subiret, si nullo cultum officio, ac ne visum quidem virum talem abire pateretur; ipse conscensis equis magno comitatu in monasterium ad Commendonum venit, fuitque plures cum illo horas, atque humanitate animum permulcere est conatus. Tum demum certavit officii cum eo Commendonus, ita ut & Ferdinandum prioris negligentia pœniteret, & vterque renovatâ gratiâ lætari videretur. Sed cum dignitatis suæ retinens, tum verò ut eâ decederet, nullius aut gratiâ, aut metu adigi se patiebatur. Henrico Polonorum Rege creato, ut ostendimus, & Ernesto præterito Maximiliani

Cæsaris filio, Commendonum adversarii, & Maximiliani ipsius Legati, quo à se averterent, culpam omnem ejus repulsæ in Commendonum contulerunt, propensiores eum in Galliam fuisse, atque illi omnibus suis studiis favisse criminantes, dictis eorum facilè exitu rei fidem astruente. Hæc Cæsar seu credidit, seu causam hanc erratis suis, suorumque obtenderet, graviter, atque acerbè de Commendonum, tamquam ab eo filius honore dejectus esset, querebatur: eoque iræ processit, ut redituro è Polonia per Joannem Delphinum Episcopum Torcellanum, Pontificis apud se Nuncium denunciari jussit, non modò ut Viennam ex itinere non attingeret, ubi Regiam ipse habebat, sed Austriæ quoque finibus abstineret. Et erant Commendonum alia æquè commoda, nec longiora itinera, quibus in Italiam rediret, & qui cum illo erant, precibus eum hortabantur, ut per Bohemiam in Bavariam ad amicissimum sui Regulum, & perhumaniter invitantem diverteret; Austriam omitteret vel benevolò Cæsare, Pontificum Legatis defectione à Christianis sacris satis infensam. Sed ille neque dignitatis suæ esse Cæsari in eo parere, & culpæ, aut certè timoris confessionem habiturum aliò deflexum iter ferens, non Viennam modò recto itinere perrexit; sed etiam triduum in suburbano monasterio sacrificii causa, quod Kal. Novembris solemne incidit omnibus Divis, est immoratus, quò ad eum visendum multi præstantes viri, & omnes, qui Viennæ e-

rant, Regum Legati convenere. Et ipse, ne quid ab se de pristino instituto, aut animo commutatum videri posset, per eundem Delphinum interrogari Cæsarem iussit, an ab se adiri, ac saluari vellet. Quo congressum declinante, ipse incolumis inde, nullo aut dicto, aut facto violatus, nihil dignitate suâ indignum vnquam passus in Italiam transit. Ab eadem legatione redeuntem Romanam gravis cum potentissimo homine controversia excepit, quam ipse animo haud quaquam ab se discrepante & subiit, & gessit. Abbatiam Veronæ vberissimi vectigalis vacuum forrè Andree Cornelii morte Commendono Pius V. tradiderat. Eam Alexander Farnesius Cardinalis ad se rediisse certo iure contendebat: sed sub Pio severitatem iudicii, quod ei de manifesta fraude, quam confidentiam vocant, intendebatur, veritus, iuratus cesserat causæ. Mortuo demum Pio, non tam jus, quod nullum erat, quàm dolorem, atque iram prioris iudicii lite prosequeretur, Gregorio novo Pontifice permittente. Et Commendonus injuriam illam, & imparem cum homine tantis fortunis, copiisque circumfluente contentionem à Gregorio, quem esse in adversarium proniorem, ac sibi minùs æquum senserat, ut deprecaretur adduci non potuit, diligentiam se, ac bonitate causæ adversarii potentiam æquaturum sperans; quin vehementer pro se litteras Regis Galliæ manu ea de re ad Pontificem scriptas reddi vetuit. Is erat Farnesius nepos Pauli III.

Pontificis Maximi, summi viri, & cui summæ laudes consilii, & sapientiæ deberentur, si eas publico bono habere, quàm in filii, nepotumque augendis opibus pessimo publico omnines impendere maluisset. Quo in studio adeo nimius fuit, ut qui Reipublicæ præclare gestæ famam ferre potuerit, laceratæ, atque distractæ invidiâ gravissimè laborarit. Nam Petrum Loysium filium inde ante Cardinalatum concubinâ susceptum, primò Camertibus dominum imposuit invitis, & in pristino jure, quo in fidem, ac ditionem Romanæ Ecclesiæ redierant, manere cupientibus. Eidem castrum, aliquótque præterea oppida haud longè ab vrbe sita contulit: postremò Placentiam quoque, & Parmam, valentissimas vrbes summâ virtute à Julio II. Pontifice Maximo Regibus, à quibus occupabantur, ereptas, & adversus descendentes ab Alpibus barbaras nationes pro muro objectas tradidit: inque ea re adeo Rempublicam ludibrio habuit, ut cum pro iis Camerinum reddi sibi voluisset, Senatusconsultum fieri cum ea percriptione jufferit, eam permutationem vtilem Reipublicæ videri. Quo in loco nos præterire nolumus Marini Grimani Cardinalis contumax quidem adversus Pontificem, ac defectioni proximum, sed vtile pro Reipublica fortè consilium, si perductum ad effectum fuisset. Istum iis vrbibus Legatus cum imperio præerat, atque adeo rem non probavit, ut jussus eas Petro Loysio tradere, nec statim par-

erit, & palam juraverit, si prompta sibi decem aureorum millia militibus ad oppidorum custodiam scribendis fuissent, audientem se Pontificis dicto non futurum: sed sublato edita in turricum geminis clavibus insigni Romanæ Ecclesiæ vexillo, vrbes in potestate sua, & futuri Pontificis habiturum. At Paulus ad eam denique magnitudinem extulit filium, vt nec Carolus V. nec Henricus II. summi Christiani nominis Reges infra fortunæ suæ fastigium duxerint socerum eum filiarum suarum videre. In Pontificis enim gratiam Octavio Petri Loyfii filio Margarita Caroli Cæsaris, Horatio Octavii fratri Diana Henrici Regis Galliæ filia, sed neutra iusto matrimonio genita, nupsere; in quibus ornandis, Regiõque cultu pro sua, parentumque amplitudine habendis Paulus ingentes pecunias effudit, atque eò inde spes, & cupiditates suas extulit, vt Mediolanensium Imperium, de quo internecino bello inter Gallos, Cæsaremque certabatur, transferre in domum suam appetierit, deque eo tentare Cæsaris animum non sit veritus, cum illo apud Cremonam congressus. At statim Pontificatu inito, Alexandrum Petri Loyfii item filium, & Afcanium Sfortiam Constantiã ejusdem Petri Loyfii sorore ortum, ac paulò post Ranutium quoque Alexandri fratrem, pueros omnes, quorum nemo xv. annum attigerat, Cardinales creavit, opulentisque beneficiis, ac sacerdotiis ornatos, amplissimis Romanæ Ecclesiæ muneribus præpo-

fuit. Nam Alexandrum, in quem fuisse proclivior est visus, Vicecancellarium, Afcanium Camera-
 rium, Ranutium Pœnitentiarium fecit; & maxi-
 mè Alexandrum tantis adauxit, & cumulavit di-
 vitiis, tantis circumsepsit præfidiis, ut cum ne-
 que honores nisi per eum impetrari ab se pate-
 retur, ac sacerdotiorum ditissimum quodque aut
 differret ad eum, aut in alios conferens eam adjun-
 geret conditionem, ut iis fato perfunctis, qui ab
 se accepissent, ad Alexandrum inde ea redirent,
 vnus omnem propè civitatem beneficiis obstri-
 ctam, latissimeque propagatas clientelas, amici-
 tiâsque haberet, ac in eo ordine potentiorum
 hominem ætas nostra non viderit. Cum hoc igitur
 controversia, atque lis Commendono inter-
 cessit, tenuitque vltra biennium; irritati enim
 animi vtrinque erant, quòd sub Pio Farnesius
 cum Commendono congressus, non debere quem-
 quam adeo præsentibus rebus, gratiæque confi-
 dere, quin cogitaret mutari cum Pontificibus
 tempora solere dixerat: Commendonus, & ita id
 quidem esse responderat, & optimè omnium sci-
 ri ab his, qui aliquando propinqui Pontificis, &
 potiti rerum fuissent. Id Farnesii animum elatum,
 tumidumque altè penetravit, eoque magis vte-
 batur, quòd appeti, ambiri, rogari suetus Com-
 mendonus ne ad colloquium quidem ea de re se-
 cum vnquam se demississet. Itaque Farnesius a-
 mico agenti cum eo, ut ne pergeret indecoro ju-
 dicio seque, ac virum magnæ in civitate existi-
 matio-

mationis conflictare, responderat, Ita tractor ab illo, vt si ipse Farnesius esset. Commendonus quoque cum familiarium, & amicorum intimis consiliis stimularetur, vt aliquem finem tam impari dimicationi imponeret, quod haud difficile esset futurum, si modò imperare ipse sibi posset, vt Farnesium comiter appellaret, tùmque domi conventum prece, & commodâ oratione aggrediretur, ille moriturum se priùs, quàm id faceret, affirmavit; quippe nec à Pio illud se petiisse sacerdotium, & vltro traditum nemini alteri acceptum laturum: ipsum Gregorium se Pontificem Maximum, qui eam sibi injuriam patiendo fieri fecisse dici posset, deprecari noluisse; supplicem Farnesio iturum? Iudices aut per suos quæ in rem essent edocebat, aut per amicos, magnæ viros auctoritatis, officii admonebat, continebaturque, vt causæ, non gratiæ essent. Ipse eos aut blandiùs appellare, aut prehensandi, & conciliandi causâ domi convenire numquam sustinuit: quod Farnesius, tanti viri fastigii, factitare curru circumvectus non est veritus; adeo elatos hominis spiritus sibi ira, & cupiditas submiserant. At Commendonus hunc tenuit semper modum, vt neque dicto, factove vlllo adversarium læderet, quòd & vitæ institutis, & personâ illâ alienum duceret, vllas inimicitias, aut simultates exerceat, & jus, atque causam adeo intento studio, constantique decreto defenderet suam, vt quantum opibus adversarius excelleret, tantum supera-

ri industriâ videretur. Initium agendi de compositione tandem à Farnesio est ortum. Commendoni perseverantiâ fesso, & diffidente jam etiam causâ, & maximè invidiâ commoto, quam inde excitatam sibi inter Patres senserat. Igitur interpretibus Alexandro Sfortia, & Nicôlao Cætrano Cardinalibus, ex auctoritate Gregorii reconciliata inter eos concordia est, magnopere confirmata opinione, quæ de Commendoni animo excelso, & adversus aspera obfirmato antea quoque erat.

De more ejus numquam se purgandi, de quo conscius sibi non esset.

CAPUT XVI.

SIQUEM alienatum à se suspicione aliquâ, aut malevolorum artificio, non vlllo suo merito comperiisset, ei vt errorem eximeret, aut se, de quo offensum illum sensisset, purgaret numquam adduxisset. Paulo I V. Pontifici Maximo inter paucos è familiaribus carus, acceptusque fuit prorsus, vt ferri in sinu videretur. Initio scribendis epistolis ascitus, mox ad Cæsarem, ad Italiæ Principes, ad Venetos missus; crebris Pauli testimoniis fides, industria, sanctitas est juvenis celebrata, vt jam non dubitarent homines eum ad Cardinalatum vsque proferre. Itaque bello inter Pontificem, & Hispanos exorto, ad concitandos in societatem armorum

Venetos mittitur. At qui ejus spei invidebant, facile Carolo Carafæ persuaserant, vt juvenem acrem, & si Cardinalis fieret, nequaquam ei obnoxium futurum, & magnâ Pauli gratiâ, ejusque itineribus euntem vltâ crescere ne pateretur; & ipsi jam Carolo inquinatissimè, ac perditè viventis suspecti graves, atque integri Commendoni mores erant. Ab eo igitur insimulatus apud Pontificem est, quasi in Hispanorum causam inclinatione voluntatis propenderet. Reversus Romam, cum & quo mendacio offensus, & alienatus ab se Paulus sciret, & criminis ipsius facilis ei inficiatio, ac depulsio esset futura, nec clausus, si niti voluisset, ad se purgandum aditus, & amici horrarentur adire Pontificis ipsius aures, pertinaciter abnuit innocentie fiduciâ, & conscientiâ tutus, & Paulum obsessum à suis alienâ jam voluntate regi, agique intelligens. Quo tempore in Polonia Nunci Apostolici munereungebatur, apud Augustum Regem magno in honore, ac dignatione fuit. Nam non aditus modò ad eum pâtuît quoties, & quo tempore voluit: sed vltro sæpè accersèbatur, atque de omnibus privatis, ac publicis rebus cum eo Rex communicabat, & frequenti, & perquam familiari consuetudine ejus delectari, & consilio, prudentiæque ejus tribuere plurimùm videbatur, multique studio, & commendatione illius ad honores, magnamque fortunam sunt provecti. Arrepta hinc malevolis quibusdam obtrectandi ansa,

& cùm Augustus repudiare vxorem flagrantissimè cuperet, consiliâque illa agitaret, de quibus à nobis suprà commemoratum est, rumorem distulere, à Commendono Regis conatum adjuvari, eâque suspicio ita est apud Reginam, Cæsaremque fratrem illorum obtrectatione, artificiôque confirmata, vt Cæsar Andrea Duclitio Episcopo *Quinque-Ecclesiensi*, & *Cerzbachio Slesio*, claris viris, quos Legatos de sororis rebus ad Augustum misit, mandarit vt nullius rei, quæ ad Reginam pertineret, Commendonum participem haberent. Legati cum eo sæpè congressi de aliis rebus satis pro consuetudine, & more inter se Legatorum, de Regina, cujus de causâ venerant, nullum vquam verbum. Sensit Commendonus eâdem opinione imbutos, quam ei confessa de se Regina fuerat: & quamquam vnus jam tempestatem non sustinuerat modò, sed etiam excusserat, cùm Regis impetum remorando, cohibendôque, tum deterrendis iis, qui altores cupiditatis ejus putabantur; tamen neque Legatis se, neque per eos Cæsari purgare sustinuit, nec omnino mentionem vllam Reginz apud eos facere: donec Legati ipsi, per se compertâ re, ac perspectâ, ad Commendonum venerunt, litterâsque ei Cæsaris manu scriptas reddiderunt, quibus fide, pietate, industriâque ejus collaudatâ, multis & honorificis verbis gratias ei agebat, testabatûrque quàm grata sibi ejus in sororem, seque, & Aultriam omnem familiam officia fuissent, quamquam sciret ea

magis ex religione, ac fide sua, quàm gratiæ causa cujusque suscepisse. Exinde Legati nihil nisi de sententia, & consilio ejus egerunt. Ab vltima legatione Romam reverso cum idem Maximilianus Cæsar ei haud minùs gravi ex causa vehementiùs succenseret, quòd in petitione Regni Poloniæ, vt antè memoravimus, favisse Henrico Galliæ Regis fratri, filiùmque suum dejecisse insimularetur, Gregorius Pontifex, qui tueri fidem Legati probatam, perspectàmque sibi debuerat, destituit, & quantum in ipso fuit, à se rei invidiam in Commendonum derivavit. Eo non Maximilianus solùm, sed Hispani etiam, & Philippus, cujus Romæ magnæ, ac propè nimix sunt opes, offensiores in eum esse videbantur: quod negligendum Commendono nemini amicorum videbatur, auctoresque erant, vt Gregorium, quando tam ingratus in se fuisset, vlcisceretur, & vtrique Regi mandata, quæ ab ipso accepisset, proderet. Nullius nec precibus, nec auctoritate vinci potuit vmqum, vt se vlli eorum, quod ei facile, explicatùmque futurum fuit, de Polonicis comitiis purgaret, non Regum se, sed Pontificis Legatum fuisse ferens, ei quidem satis fidem probasse suam, cæteri quid opinarentur non ad se magnopere pertinere. Præterquàm quòd non debere se aiebat malo publico persequi privatam injuriam, & Pontificem Maximum, quamquam sibi parum æquum, cum Christianis Regibus committere, quin ambitionis, aut cupiditatis opinio-

nem subiturum, si quos non læserit, iis satisfacere, eorum affectare gratiam videretur: nec ullam excusationem aliquâ culpæ suspitione vacare, & culpam qui præstant, excusari non debere. Nec eum constantis, ac rectæ mentis fiducia fefellit; vterque enim Rex, ut veritatem ferè dies aperit, fide ejus perspectâ, & litteras ad eum reconciliatæ gratiæ pignus postea dedit, & Rex Hispaniæ Apostoli Philippi in Phrygia pro fide erga Christum Deum interfecti os brachii, ad templum, quod ei Divo ædificabat, ornandum, sanctiúsque eâ reliquiâ corporis ejus reddendum, dono dari sibi à Commendono postulavit. Eam ipse è Germania ex æde Matthæi apud Treviros de sacerdotum, qui fano præerant, voluntate detractam in Italiâ cum aliis multis attulerat, & petenti Regi argenteâ inclusam thecâ in Hispaniam perlibenter misit, à quo quidem ritè, atque castè suscepta suo in templo reposita est.

De abstinentia ejus.

CAPUT XVII.

UT sui minimè profusus, ita alieni abstinentissimus fuit. In frequentibus legationibus, quas, uti docuimus, pro Republica obivit, cum veras innocentæ, atque integritatis laudes externis nationibus, quas infatigabili cursu peragra-

vit, ostendit; tum maximè abstinentem in omni re non se solùm, sed suos etiam præstitit. Cùm ampla illi, latâque multarum rerum potestas, & major quàm pro more propter spectatam ejus fidem, & diligentiam ferè permitteretur, hujus vsus potestatis ita ab omni semper quæstu abfuit, vt nullus à quoquam teruncius cujvis rei diploma auferente insumptis vniquam sit, ne pro scriptura quidem, atque opera. Ac si quando res cogere videbatur, ne neglectæ legis multa remitteretur, eam ipse multam aut templis, aut egenibus esse jubebat. Siquem suorum accepisse quicquam ab vilo provincialium quacumque ob rem comperiisset, statim cum ignominia domo exigebat; nec minùs iis irascebatur, qui dedissent: magnam verò ab eo gratiam inibat, qui delatum ad se donum rejecisset, idque ipse pro suis facultatibus remunerabat. Quâ disciplinâ est consecutus, vt & amarent eum sui, & vererentur, & existimationi ejus perinde, ac suæ studerent. Cujus rei experimentum, fructumque per jucundum aliquando cepit. Provinciâ decedens vsus in itinere hospitio est Archiepiscopi cujusdam, fortunæ viri amplissimæ, & copiis, & opibus magnis præditi, sed qui senserat se Commendono suspectum, quòd parum sincerâ fide Catholicæ religionis partes tueri, conjunctiùs, & amantiùs cum hæreticis vivere, quàm Archiepiscopum deceret, diceretur. Eò impensius huic tegendæ, aut abluendæ famæ, hospitem eum magni-

ficè, ac splendide acceptum omnibus humanitatibus, & comitatus officiis percoluit. Abeunti cum non solum ipsi argentea vasa magni ponderis obtulisset cum pertinaci obtestatione ut acciperet, sed familiaribus quoque ejus singulis pro cujusque fortuna munera eodem tempore dari jussisset, nemo inventus est qui acciperet, ne coci quidem, aut ultimi ministrorum. Eares Comendono oppidò perquam grata accidit lato respondisse institutis suis mores omnium suorum, nec ambitiosi hospitis largitioni cujusquam cupiditatem patuisse. Atque hujus ipse continentiae per multa, & magna documenta dedit, & qui locupletare se nec injusto, nec insueto aliis compendio potuit, gloriam, quam divitias ferre è publico ministerio satius habuit. Ego ne, quod longum esset, singula enumerem, duo tantum exempla subjiciam. Cum in Germanica legatione, in quam Episcopus ad Concilium indicendum est missus, ad Joachimum Brandeburgensium Regulum, vnum è septemviris, qui suffragiis suis Cæsarem creant, & ipsum Lutheranâ doctrinâ, factioneque imbutum venisset, ut supra docuimus, summoque apud eum in honore fuisset, discedentem ille regiâ munificentiam prosequi cupivit. Nam equos eximios quatuor, varii usus argentea vasa, atque in his ex argento item, sed auro superinducto pateras binas notabilis magnitudinis, ac ponderis, Germanico factas opere, quibus illi solemnibus potant dapibus, horologium
sum-

summi artificii, quo magnopere Germanorum ingenia gaudent, excelluntque, adjecit, & aureos nummos quingentos, præfatus haud ignarum se quantis sumptibus qui procul ab domo peregrinantur, hauriri necesse sit. Ex his Commendonus nihil accepit, atque contendenti Regulo, & pudori sibi sua spreta munera fore querenti non cessit, professus rem modò ab se remitti, gratiam rei perlibenter accipi. Cùm item è Polonia novo Cardinalatûs honore insignis in Italiam proficisceretur, Augustus Rex indecorum sibi existimans, si virum eâ dignitate è Regno suo decedere nullâ suâ liberalitate vsum pateretur, per Petrum Miscovium Episcopum Plocensium, vnum è Poloniae proceribus, ac tum principem apud eum gratiæ locum obtinentem, diploma ad eum Regiis signis, atque chirographo consignatum misit, quo ei annum veltigal duorum millium Ungaricorum duabus solvendum pensionibus constituebat. Quo quidem diplomate testabatur Rex id quod res erat, non sibi ante eum diem studium bene, ac largiter merendi de viro tali defuisse, sed ipsum obtulisse voluntati suæ omnia repudiando. Quod tum quoque contigit. Nam Commendonus, quamquam ei pro novæ dignitatis splendore pertenuis, atque angusta res esset, tamen gratias simul, & diploma ad Augustum referre Miscovium jussit, pulchrè quidem mereri, sed pulchrius contemni Regum dona existimans. Sed Rex de eo litteras ad Pontificem Maximum de-

dit, nec destitit, donec Pontificis adactus imperio Commendonus munus Regium recepit. Ita factum, ut & liberalitas Regis, & Legati abstinentia egregiè constiterit. Hæc, atque alia hujusmodi multa abstinentis, atque integri animi documenta eò majori admiratione accepta, celebratæque sunt, quò nos antea graviùs & cupiditatis infamiâ apud exteras nationes premebamur, Nec parva in iis alienatarum gentium culpa residere creditur, qui ad eas in fide, atque in antiquæ sanctitatis officiis continendas missi, ita se turpium quæstum, atque avaritiæ sordibus contaminarunt, ut Romanum nomen in magna inde acerbitate, atque invidia externis gentibus posuerint. Quæ maximè vnius virtute, atque abstinentiâ deleta macula est,

*De habitu corporis, & valetudine,
& morte ejus.*

CAPUT XVIII.

STATURA fuit justâ, erectâque, & minimè tardoincessu, facie decorâ, magnâque gravitatem, ac dignitatem præferente, colore subfusco, sed florido, & ferè rubentibus genis, barbâ, capillôque denso, & admodùm nigro; nigris item oculis, vegetisq; & acutâ, ac celeri acie; naso paulò eminentiore, & qui subridenti spontè, ut notari posset, moveretur: aures item mo-

biles habuit, & parvas, dentes raros, & minutos, adeo ut vltimâ ætate ab inferiori gingiva vix extarent: reliquis membris teretibus, & validis fuit, & toto corpore optimè constituto, ac firmo. Vini, cibique juxtâ modici, sed quem ayidè, ac properè sumeret, neque in eo vlla lenocinia quærebat, vulgari, ac parabili contentus; somni adeò potens, ut & statim caperet cùm vellet, & quâcumque destinasset horâ abrumperet. Valetudine per omnem vitam est vsus prosperrimâ: quippe cùm omnes Europæ provincias durissimis sæpè anni temporibus peragrasset, omnes itinerum labores, omnia peregrinantium incommoda pertulisset, languentem de via, aut vlllo labore fatigatum nemo vnquam vidit; sed nec febriem vnquam sensit, nec vlllo decubuit, aut omnino magnopere laboravit morbo, nisi quòd interdum animo linqui ad breve spatium soleret: quod tum ferè fiebat, cùm aut missum sanguinem, aut recens aspexisset vulnus, aut etiam cùm acrior cura animum ejus versaret; sed si vel paulùm modò quateretur sopitus, vel frigidâ aspergeretur, statim excitabatur, nihilo pristini vigoris deperdito: vnde neglectum ab ipso, ac ne indicatum quidem medicis est malum; adeò in nulla suspicione comitialis, aut omnino vllius gravioris morbi habuit. Ingravescente ætate vires sumpfit, & cùm antè vix quinto aut sexto quoque anno semel sentiretur, jam frequentiùs, graviusque infestabat, nec tamen lædere vlla ex parte,

aut infirmare pristinum robur valetudinis videbatur. Sed insidiosum virus in occulto gliscens, animo quam corpori infestius grassari, atque ipsam sensim corrumpere, ac labefactare mentem, magis mirantibus ingenii, morum, naturæ, vitæque mutationem, quam satis intelligentibus causam, qui ei in domestico vsu, ac familiaritate eramus. Quotidie molestior, iracundior, & sui impotentior fieri: quocumque cupido impulisset, non ipse se inhibere, non alii moderari poterant; ipsa excellentissimarum virtutum ornamenta, quarum gloriâ floruerat, elanguescere, atque adeò in contrarium verti, & ingenii vis omnis hebetari in dies videbantur, & ex diligenti medicorum consultatione adhibita remedia morbi vim, contumaciâque irritarunt; tanto enim impetu mox erupit, ut voce, spiritûque abrepto, diu pro mortuo jacuerit, nec igne, nec ferro adhibito excitari, revocarique malo obruti sensus potuerint, donec ipsa per se desæviente, ac remittente peste, revixere tandem, ac suus corpori vigor rediit. Mens exinde illi nunquam satis constitit, maximè ea pars dilapsa est animi, quæ reliquarum custos ingenii partium dicitur, ut vitiatâ, penitusque extinctâ memoriâ, quâ antea summâ, & admirabili fuerat, & sui, & aliorum oblivisceretur. Quia solitudine maximè conturbari, afficique videbatur, adhibiti assidui custodes, qui cogitationibus defixum serendo sermones variè detinerent. Et ipse sicuti suâ sponte haud faciliè silentium abrupisset, ita illatum ab

alio sermonem arripiebat, prorrahebátque spatian-
do, ac loquendo longissimè, eadem assidue repe-
tens; nec rem cœptam vnquam omisisset, nisi
novo injecto sermone aliò de industria traductus
fuiisset, in eo semper insistens quod novissimè sub-
jectum esset, priorum penitus immemor: nec ta-
men seu narraret aliquid, seu disserteret, ordinem
non tenebat, ac ne solito quidem acumine ora-
tio ejus carebat, sententiis quoque, verbis que apta,
& cohærens, & si res postulasset, etiam salibus,
jocis que distincta, sed iisdem se semper revolvens.
Atque in hac miseria annum ferè transegit, mise-
rantibus, & lacrymas ægrè comprimentibus qui
in colloquium ejus admittebantur, recordantibus
gravitatis, ingenii, eloquentiæ, & variarum, &
pulcherrimarum rerum notitiæ, quâ tenere ho-
minum aures, & sui admirationem facere erat so-
litus. Ne Romæ infelicitas ejus spectaculo esset,
& quia curandi spem aliquam tamen fovebamus,
& oculendæ rei studebamus, lecticæ impositus
Patavium est adductus. Ibi omnibus frustra adhi-
bitis remediis, quintum post mensem novâ erum-
pente vi morbi extinctus est. Ad VIII. Kalendas
Januarii, Natali die Christi, anno M. D. LXXXIV.
ætatis suæ sexagesimo, sacris religiosè, ac piè, vt
videbatur, cùm interfuisset, peractis iis capturus
cibum confedit, & repentè collapsis omnibus
membris supinus cecidit. Strato illatus eum diem,
& noctem insequentem juxtà mentis, ac sensuum
expers, atrocibus motibus, & colluctationibus vo-

lutatus, postridie ejus diei, eâdem fermè horâ, quâ corripuerat eum morbus, fœdè, miserabiliterque oculis, atque ore distorto, ad vitæ finem pervenit, genere mortis, quale ipse minimè operaverat. Mentione enim aliquando Julii Cæsaris oratâ lentum exitum damnantis, subitûmque, & inopinatum præferentis obitum, ipse longè præstare aiebat sensibus, ac mente integrâ decedere; magni scilicet æstimans, animum priùs morti componere, & Deum sibi per Christianæ disciplinæ sacra, piaculâque propitiare: Augustini dictum sæpè vsurpans, Neminem, quamvis nullius criminis, delictisque conscium sibi, committere debere, ut sine dolore offensi, aut certè non perinde, ac de humano genere mereretur, culti divini numinis è vita discederet. Elatus est nullo funeris honore, & in Capucinorum æde (nam utrumque antè testamento ipse ita mandaverat) vulgari sepulcro est conditus.

FINIS LIBRI IV. ET VLTIMI.

LECTORI.

ORATIONIS habitæ à Commendono in comitiis de Rege Poloniæ eligendo, cujus auctor noster meminuit pag. 369. exemplar integrum nancisci non potuimus : majorem tamen ac potioremem ejus partem ecce tibi producimus ex Andree Maximiliani Fredro historia gestorum populi Poloni, sub Henrico Valesio pag. 43. 44. & seq. editionis Dantiscanæ 1659. Sic autem habet.

INTROMISSUS *in plenum utriusque ordinis concessum Legatus Pontificis, Joannes Franciscus Commendoni Cardinalis. Hic salutatis ordinibus litteras secretas à Pontifice reddidit : tum ipse eum in modum Latino sermone locutus ; cujus formalia suggero.*

QUÆ Pontifex Maximus in vestra Regis eligendi deliberatione gravissima atque maxima à Deo precatur, vt vestræ mentes atque sententiæ divino instinctæ Spiritu, salutem vobis, & huic Regno incolumitatem & dignitatem præstent, eandem mandatorum meorum & legationis summam esse voluit. Nam quemadmodum sua Sanctitas indictis Romæ ad omnia templa publicis supplicationibus, & suis, & populi precibus Deum placare non destitit, vt Regem vobis concedat, qualem & vestræ, & vniversæ reipublicæ Christianæ tempora postulant ; ita vos hortatur, vt in re tanta, quantâ major vobis nulla esse potest,

non tam quid in præsentia ipsi possitis, quàm quantum momenti in eo sit, quocumque iudicia vestra inclinarint, animo reputetis, atque hac potestate sapienter utamini. Est enim res huiusmodi, ut in unius decreti vi summum aut salutis aut exitii discrimen vertatur. Quæ intelligens Pontifex, sicut ex litteris (quæ modò recitatae sunt) audivistis, haud minùs quàm Christianæ reipublicæ parentem decet, sollicitus de vestra salute, comitiorum, consiliorumque vestrorum exitum spectat. Verùm ego vellem, ut ex eo templo, unde pias ad Deum preces pro vobis mittit, quâ pace, quâ tranquillitate interregnum hoc, unâ vos patriæ charitate, & legum reverentiâ conjungente, peregeritis, intueri posset: bonam profectò spem ex vestra virtute perciperet. Est enim singularis exempli res in libero regno Rege diu caruisse, & silentibus Regis morte propè omnibus legibus, omnes tamen ex lege vixisse, & suam cuique voluntatem, suam cuique in patriam studium pro lege fuisse, ut in tot nobilium, & maximè militarium hominum millibus nullus tumultus aut vis, nullæ seditionum turbæ extiterint, nullus omnino armorum sonitus auditus sit. Quod cum vobis ipsis salutare, & præclaro posteris vestris exemplo fuerit, tum certè apud omnes nationes moderati animi admirationem habebit. Quam ego gloriam & vobis ex animo gratulor, & mihi ipsi meo quodam jure gaudeo, cui in his quæ de vestris laudibus, & republica prædicare
con-

consuevi, tam illustre testimonium dedistis. Quòd
 si quâ pietate, orbatî Rege, pacem patriamque
 seruastis, eandem hoc in loco, in dicendis sen-
 tentiis ferendisq; suffragiis retinueritis, si vnâ
 animis Respublicam complectemini, si nihil nisi
 ex veteri more & majorum institutis, quibus hæc-
 tenus Respublica stetit ac floruit, agi patièmini, e-
 quidem non modò spem, sed lætitiã delecti
 concordissimè optimi Regis, jam animo percipio.
 Eam verò vestræ Reipublicæ formam considerans;
 admirari soleo sapientiam majorum vestrorum,
 qui regni & libertatis modum ita temperarunt,
 vt inter supremam vnus potestatem, & dissolu-
 tam multitudinis licentiã, tam firmam tuen-
 darum legum & propagandi imperii rationem ex-
 cogitarint. Hanc illi innumerabilem Equitum
 multitudinem amplissimo diffusam regno, pari-
 bus viventem legibus, (& æquo inter se iure ita
 viventem, vt vna aliqua videatur esse ingens civi-
 tas, quæ multas & longè distantes provincias sit
 complexa.) haud alio imperio regi posse, quàm
 Regio intellexerunt. Cùm verò hoc quemadmo-
 dum est præstantissimum, ita sit periculosum li-
 bertati, iidem vtrumque viderunt, & Rege Rem-
 publicam indigere, & ne Rex gravis communi li-
 bertati foret, providendum duxerunt. Cùm ma-
 gistratus in Republica institui nullus posset, qui
 Regem potestate anteiret. Spiritualem ordinem
 assumpserunt, eúmque in spectula libertatis, &
 præsidio Reipublicæ collocarunt, nullúmque si-

ne eò publicum consilium esse voluerunt. Cùm enim Episcopi instituti in populis sint, tanquam nuncii & interpretes Dei, ad eorum dignitatem per se maximam adiecere humanas opes honorésque in Republica amplissimos, quibus communiti & Regem in officio haberent, parentumque majestatem apud eum obtinerent, atque inde custodes ac vindices libertatis existerent: quod sæpè factum esse rerum vestrarum scriptores memorix prodiderunt, vt efferentem se Regum licentiam, saluberrima Episcoporum admonitio coercuerit. Quamobrem cùm ita Respublica sit constituta, vt fundamenta libertatis, in religionis & Ecclesiæ ordinis dignitate collocaverit, nemo, vt arbitror, dubitat, quin necessarium sit ad statum Reipublicæ conservandum, vt Regem avitæ, & Catholice pietatis cultorem habeatis, ne si spreta fuerit, aut etiam ejecta Ecclesiastica auctoritas, tanquam evulsis iis radicibus, quibus primùm fixa & confirmata est, vestra libertas evertatur ac concidat. Cujus rei exempla vtiñam nulla haberetis, quæ nimis multa vobis ad cavendum horum temporum pravitas præbuit. Sed profectò videntur in quibus provinciis par tuendæ libertatis ratio instituta erat, in iis, sublatis per eorum dominatum, (qui à Catholica religione desciverant) Episcopis, non solum libertatem oppressam, sed & nobilitatem extinctam esse, & omnia subvnius arbitrium voluntatemque redacta. Id ne vobis accidat, vestræ imprimis prudentiæ, vestræ

in patriam pietatis est providere. Ut Regnum hoc nobilissimum, quod semper propugnaculum habitum est Christianæ Reipublicæ, iisdem rationibus conservetis, quibus initium stabilitum esse intelligitis: Id enim, id, fortissimi Equites, est firmamentum vestræ libertatis, quod qui comminutum & labefactatum cupiunt, eodem tempore concuti totum, & dissolvi Rempublicam volunt. Multa vos quidem & magna à Deo beneficia habetis, qui Regnum vestrum à Baltico mari ad Euxinum, ab Odra flumine per immensa regionum spatia Boristhenem ultra propagatum, tantis rerum opportunitatibus auxit, sed pulcherrimum illud est, quod eligendi Regis facultatem vobis tribuerit, ut Regem habeatis, non cum quem fors ex certa hæreditatis lege dederit, sed quem vos ipsi dignum (à quo regamini) judicaveritis, quo profectò in rebus humanis nihil videtur esse præstantius. At non hoc solum munus dignitatis & amplitudinis plenum vobis elargitus est Deus, sed munus ipsum novo, & nobiliore munere cumulavit, cum id non humanis viribus aut opibus, (quanquam ne his quidem, vos non abundè instructos esse voluit) sed bonorum omnium maximo & potentissimo, Catholicâ religione fundavit. In qua utinam omnes consentientes essetis, neque hæc novitas & varietas opinionum, quibus scinditur Christiana Respublica, in Poloniam unquam pervasisset, & in hanc gentem, quæ suis juncta & consentiens legibus, præsidio esse Chri-

stiano nomini potest, hoc malum inuictum esset. Quo ægrotare vestram Rempublicam & ipsi sensitis, qui proximo Warsaviensi conventu ei mederi cupivitis, &c.

Hic de una religione longum admodum differuit & facundè, quàm felix Respublica futura, si verà ei contingat religio; quàm infirma & ad casum properans, si adulterata & varia. Longum foret recitare totam Legati orationem, quam prolixius perorabas, solum subjiciam epilogum.

Decernite ergo nunc concordibus vocibus Regem eum qui maximè Reipublicæ utilis sit futurus, qui veltro beneficio ad vestram salutem vtatur, qui cùm à vobis creatus & tamquam genitus Rex fuerit, evadat ipse patriæ & vestrùm omnium pater, amator Reipublicæ, conservator legum, idem erga Deum pius, fortis adversus hostes, in gubernandis, gerendisque rebus peritiam, in jure dicundo justitiam diligentiamque adhibeat, in domestica consuetudine humanitatem, in omni publica actione dignitatem majestatemque retineat, nec ipse voluptatibus occupetur, nec juventutem languescere otio patiatur, sed exemplo & præmiis, bellicæ disciplinæ laudem excitet. Sit regia domus tamquam templum pudoris, modestiæ, religionis, vt liberi vestri quos in regis ministerium traditis, ex ea velut scholâ virtutum, digni parentum honoribus evadant. Haud ego sum nescius, Regem his præditum ornamentis, oratione effingi facilius quàm inveniri; verùm ne-

que nobis defuturus est quærentibus, & ut talem habeatis, multum in vobis ipsis positum est, non solum deligendo illum, sed etiam instituendo. Quem enim non optimum Regem efficiatis, si quot estis Senatores, tot monitores Regum esse volueritis? Si Regis salutem quam gratiam malueritis? Si publica commoda privatis utilitatibus antuleritis? Si denique hoc propositum habebitis, diligentissimèque operam dabit, ut & vos ex legis præscripto Regis imperio obedientes sitis, & Rex ita obsequio utatur vestro, ut se liberis & volentibus imperare intelligat? hoc enim modo & res Polona augebitur, & libertas vestra conservabitur, nec dominatu offensa, nec corrupta licentia, quæ plerumque falso libertatis nomine exitiosam servitutem concipit, ac parit. Ad hunc statum rerum vestrarum tuendum communicandumque, vos Pontifex hortatur, atque ad eam rem mihi mandavit, ut & in præsentia vobis, & paulò post, simul vobis, simul Regi vestro summum paterni animi studium pollicear, ac deferam, ut omnia vos quæ non solum conservando, sed etiam augendo aut ornando huic regno sint, haud aliter ab se quam ab optimo Patre postulare atque expectare velit: Tum sicuti vobiscum egit de Rege (réque vestra) eligendo, vobisque auctor fuit, nihil à majorum consuetudine & rationibus discedendi; ita Regem quem elegeritis verbis suis admonere me voluit, ut memor à vobis accepti regni, parem vobis gratiam referre studear, nihil-

que sibi aut ad fidem præclarius, aut ad charitatem optatius, aut ad stabilitatem firmitus, aut ad nominis sui commendationem amplius ducat, quàm vt hanc Rempublicam, hoc libertatis jus, factum rectumque retineat, ac defendat. Me verò ipsum commodis atque vtilitatibus vestris, quantum operâ atque studio meo effici possit, diligenter sua Sanctitas inservire iussit, in quo quidem si quantum voluntatis atque animi, tantundem facultatis esset de vobis merendi, etsi pietati & amori erga vos meo numquam satisfactorus essem, vobis certè ipsis satisfacerem. Hæc sunt de regno, de vobis, de novo Rege sanctissimi Domini nostri mandata, hæc vota Parentis Reipublicæ, hæc vt consequi possitis suis ille vos precibus Deo commendat, id maximè orans, vt actionem hanc in qua vestrùm omnium salus vertitur, suo Sancto Spiritu regat, vt his comitiis, cum Regem contentientibus studiis renunciatis, sub quo florentissimi beatissimique vivatis.

SUMMA PRIVILEGII.

CAUTUM est auctoritate Regis, ne quis in regno ipsius, aliisve locis ejus ditioni subiectis, intra septem annos proximos librum qui inscribitur: Antonii Marix Gratiani à Burgo S. Sepulchri Episcopi Amerini, de vitâ Joannis Francisci Commendoni, libri quatuor: præter Sebastianum Mabre-Cramoisy, Regis Typographum, imprimat aut divendat. Qui secùs fecerit, multâ indictâ, prout amplius in diplomate Regio continetur, coërcetur. Datum Parisiis, die 24. Februarii 1669. Sic signatum, De mandato Regis, DE SEIGNE-ROLLE.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Faint, illegible text in the middle section of the page, likely a title or description.

Faint, illegible text in the lower section of the page, possibly a date or a signature.

2. 101

h
2

